

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University

100 *Років*
ХЕРСОНЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
PIVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск
Issue

— LXXI

Херсон — 2017
Kherson

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 7937, зареєстровано 29.09.2003.

Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)» є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України № 1604 від 22.12.2016 року (додаток № 9)

Рекомендовано до друку вченою радою ХДУ (протокол № 6 від 27.11.2017 р.)

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV № 7937, registered on 29.09.2003.

Collection of Scientific Papers “Pivdenniy Arkhiv (philological sciences)” is a professional publication under the Order of the MES of Ukraine № 1604 on 22.12.2016 (Appendix № 9)

Recommended for publication by the academic council of Kherson State University (protocol № 6, November, 2017)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ільїнська Н.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Омельчук С.А. – доктор педагогічних наук, професор, проректор із наукової роботи Херсонського державного університету.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Клімчук О.В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

EDITOR DIRECTOR:

Ilynska N.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Omelchuk S.A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice Rector of scientific work of the Kherson State University.

EXECUTIVE SECRETARY:

Klimchuk O.V. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Белехова Л.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Бондарева О.Є. – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та розвитку лідерства Київського національного університету імені Бориса Грінченка;

Заболотська О.О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Кормілов С.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії новітньої літератури та сучасного літературного процесу Московського державного університету імені М.В. Ломоносова;

Корнієнко О.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської та зарубіжної літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Силантьєва В.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Ройтер Т. – доктор філологічних наук, професор Інституту славістики Альпен-Адрія університету (Республіка Австрія);

Романова Н.В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької мови Херсонського державного університету;

Руденко Л.М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янських мов та методик їх викладання Херсонського державного університету

Сакре Н. – кандидат філологічних наук, викладач університету Рене-2 (Французька Республіка);

Тропіна Н.П. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та загального мовознавства Херсонського державного університету.

Офіційний сайт видання: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск LXXI. – Херсон: ХДУ, 2017. – 196 с.
© ХДУ, 2017

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bieliekhova L.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Bondareva O.Y. – Doctor in Philology, Professor, the pro-rector of Research and Methodic Activities and Leadership Development of Borys Grinchenko Kyiv National University;

Zabolotska O.O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Kormilov S.I. – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at Department of History of Modern Literature and Contemporary Literary Process of the Lomonosov Moscow State University;

Korniienko O.O. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian and Foreign Literature of the National Pedagogical Dragomanov University;

Sylantieva V.I. – Doctor in Philology, Professor, the head of the Chair of Foreign Literature of Odessa National University named after I.I. Mechnikov;

Reuther T. – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Institute of Slavonic Studies of the Alpen-Adria-Universität Klagenfurt (Republic of Austria);

Romanova N.V. – Doctor in Philology, Professor, Professor of the Chair of German Language of Kherson State University;

Rudenko L.M. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of Slavic Languages and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Sacre N. – Candidate of Philological Sciences, Lecturer at Rennes 2 University (Republic of France);

Tropina N.P. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian Language and General Linguistics of the Kherson State University.

Official website of edition: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Pivdenniy Arkhiv. Philology: Collected papers. Issue LXXI. – Kherson: Kherson State University, 2017. – 196 p.
© KSU, 2017

ЗМІСТ

1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Н. Бербер. СТИЛІСТИЧНИЙ СИНТАКСИС ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС: АМПЛІФІКАЦІЯ ПОЕТОНІМІВ.....	12
Д. Боклах. МЕТАФІЗИЧНИЙ МОДУС ВІДТВОРЕННЯ ТОПОСУ МІСТА: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ПЕТЕРБУРГА В ПОЕМІ «СОН» («У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ...») Т. ШЕВЧЕНКА.....	16
Л. Джигун. ЛІТЕРАТУРНИЙ ТРЕВЕЛОГ ЯК ЖАНР МАНДРІВНОЇ ПРОЗИ: ПОХОДЖЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК.....	24
А. Кіщенко. СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ.....	30
Д. Льохарт. СВОЄРІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ У ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК	34
Т. Сорока. ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДНИКІВ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ АКЦІОНОМЕНІВ	40

2. РОСІЙСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

С. Фокина. ДИОНИСИЙСКИЙ КОНТЕКСТ ПАСТОРАЛЬНЫХ И МЕЛАНХОЛИЧЕСКИХ МОТИВОВ В ЛИРИКЕ А. ШИРЯЕВА	46
--	----

3. СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

С. Нестерук. НАРАТИВНА СТРАТЕГІЯ В РОМАНІ С. АЛЕКСІЄВИЧ «У ВІЙНИ НЕ ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ...».....	52
--	----

4. ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

А. Гоменюк. САТИРИКО-ДИДАКТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РОМАНІЧНОГО МОТИВУ «ВИПРОБУВАННЯ» В РОМАНІ Р. ГРІНА «ГРІШ МУДРОСТІ, КУПЛЕНИЙ ЗА МІЛЬЙОН КАЯТТЯ».....	58
Л. Лемещук. ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОМАНУ	63
Н. Маланій. ДИЗАБІЛИТИ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСАХ АНТИЧНОСТІ.....	67
І. Рева. ІСТОРИОСОФІЯ Й АНТИФРАЗИС У ПОЕМІ «МАЗЕПА» ДЖ. Г. БАЙРОНА	71

5. РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

Ж. Буць. ЛЮБОВ ЯК ПРОЯВ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ.....	76
А. Жуковець. КООПЕРАТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ІНТЕРВЕНЦІЙНИЙ ЗАХІД	80
М. Калашникова. ІННОВАЦІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ LITERATURE (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	85

І. Кривенець. КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ РЕПРЕЗЕНТАТИВІВ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРА ВЕРБЕРА	88
І. Крикніцька. АНГЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КУЛІНАРНИМ КОМПОНЕНТОМ У КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ	91
Н. Літвінова. СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСТ «ЛЮДИНА, ЧОЛОВІК» У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ	96
Ю. Любимова. СПОНУКАЛЬНІ ДІСЛОВА ЯК ДОМІНАНТА РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ ІМПЕРАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ.....	100
М. Оксанич. МАРКЕРИ ПІДРЯДНОСТІ В ДАВНЬОНІМЕЦЬКОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ	104
А. Пожар. СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ВІК» У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	107
О. Романюк. РЕАЛІТІ-ШОУ ЯК ОСОБЛИВИЙ ЖАНР ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	111
О. Самусевич. ОСНОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧАСТИНИ РЕЧЕННЯ	116
Л. Сандій. НЕОНОМІНАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ	121
И. Суима. ВЛИЯНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПОСТРОЕНИЕ РЕСПОНСИВНОЙ КОНСТРУКЦИИ	125
С. Тихоніна. ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВИХ ФОРМ РОЗПОВІДІ, ОПИСУ ТА РОЗДУМУ В АНГЛОМОВНОМУ ДЕТЕКТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ УСНОГО ДИСКУРСУ).....	130
О. Фадєєва, В. Походій. АДЕКВАТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ.....	135
Є. Чекарева. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФУНКЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ПРОСТОРОВОЇ Й ЧАСОВОЇ СЕМАНТИКИ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ.....	140
І. Шайнер. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ	144

6. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

О. Башкирова. «ЧОЛОВІК У СТАНІ КРИЗИ»: СВІТОГЛЯДНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ ХУДОЖНЬОЇ МОДЕЛІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ)	150
---	-----

7. ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

І. Жиленко. «НЕЧИСТА СИЛА»: ЗБІРКИ А. АВЕРЧЕНКА І В. КОРОЛЕВА-СТАРОГО.....	156
--	-----

8. ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Є. Беліцька. ВЛАСНІ НАЗВИ У КОНТЕКСТАХ ІМЕНУВАННЯ: ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ	162
Г. Кривенко. ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ КОРПУСНОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ	166

О. Ляшко. ПРОБЛЕМА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)..... 173

9. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

О. Башманівський, В. Вигівський, С. Моркотун. ПРОБЛЕМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ
ЗАГОЛОВКІВ ПУБЛІКАЦІЙ ЗМІ ЗА ДОПОМОГОЮ
ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ВІЛЬНОГО ДОСТУПУ 178

Ю. Лукіяничук. СТРУКТУРНІ ТИПИ ЧОТИРИКОМПОНЕНТНИХ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ
ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД..... 182

10. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Л. Кротенко. ЕТНОЛІНГВІСТИКА З ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ
В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА (НА МАТЕРІАЛІ АВТОРСЬКОГО
ПОСІБНИКА BRITAIN VS. UKRAINE: ETHNOLINGUISTIC STUDIES
(WHEEL OF THE YEAR, FESTIVALS) – СВЯТО ЛІТНА VS. ІВАНА КУПАЛА)..... 188

З. Чепурна, Г. Лисенко. BERÜCKSICHTIGUNG VON LANDESKUNDLICHEN ASPEKTEN BEIM
ÜBERSETZEN DER POLITISCHEN REDEN..... 191

СОДЕРЖАНИЕ

1. УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

Н. Бербер. СТИЛИСТИЧЕСКИЙ СИНТАКСИС ПРОЗЫ МАРИИ МАТИОС: АМПЛИФИКАЦИЯ ПОЭТОНИМОВ.....	12
Д. Боклах. МЕТАФИЗИЧЕСКИЙ МОДУС ВОССОЗДАНИЯ ТОПОСА ГОРОДА: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА ПЕТЕРБУРГА В ПОЭМЕ «СОН» («У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ ...») Т. ШЕВЧЕНКО.....	16
Л. Джигун. ЛИТЕРАТУРНЫЙ ТРАВЕЛОГ КАК ЖАНР ПУТЕВОЙ ПРОЗЫ: ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ.....	24
А. Кищенко. СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КАТЕГОРИИ АДРЕСАНТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ.....	30
Д. Лёхарт. СВОЕОБРАЗИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ БИБЛЕЙСКИХ ОБРАЗОВ В ПОЭЗИИ ВЕРЫ ВОВК.....	34
Т. Сорока. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОМПОНЕНТОВ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ УКРАИНСКИХ АКЦИОНОМЕНОВ.....	40

2. РУССКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

С. Фокина. ДИОНИСИЙСКИЙ КОНТЕКСТ ПАСТОРАЛЬНЫХ И МЕЛАНХОЛИЧЕСКИХ МОТИВОВ В ЛИРИКЕ А. ШИРЯЕВА.....	46
---	----

3. СЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ И ЛИТЕРАТУРА

С. Нестерук. НАРРАТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ В РОМАНЕ С. АЛЕКСИЕВИЧ «У ВОЙНЫ НЕ ЖЕНСКОЕ ЛИЦО...».....	52
--	----

4. ЛИТЕРАТУРА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

А. Гоменюк. САТИРИКО-ДИДАКТИЧЕСКОЕ ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ РОМАНИЧЕСКОГО МОТИВА «ИСПЫТАНИЯ» В РОМАНЕ Р. ГРИНА «ГРОШ МУДРОСТИ, КУПЛЕННЫЙ ЗА МИЛЛИОН РАСКАЯНИЯ».....	58
Л. Лемещук. ДИАЛЕКТИКА РАЗВИТИЯ АНГЛИЙСКОГО ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО РОМАНА.....	63
Н. Маланий. ДИЗАБИЛИТИ В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОМ И ЛИТЕРАТУРНОМ ДИСКУРСАХ АНТИЧНОСТИ.....	67
И. Рева. ИСТОРИОСОФИЯ И АНТИФРАЗИС В ПОЭМЕ «МАЗЕПА» ДЖ. Г. БАЙРОНА.....	71

5. РОМАНСКИЕ, ГЕРМАНСКИЕ И ВОСТОЧНЫЕ ЯЗЫКИ

Ж. Буц. ЛЮБОВЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ ФРАНЦУЗСКОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ.....	76
А. Жуковец. КООПЕРАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ИНТЕРВЕНЦИОННОЕ МЕРОПРИЯТИЕ.....	80
М. Калашникова. ИННОВАЦИОННАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА LITERATURE (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА).....	85
И. Кривенец. КОММУНИКАТИВНАЯ СПЕЦИФИКА РЕЧЕВЫХ АКТОВ РЕПРЕЗЕНТАТИВОВ В ТВОРЧЕСТВЕ БЕРНАРА ВЕРБЕРА.....	88
И. Крыкницкая. АНГЛИЙСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КУЛИНАРНЫМ КОМПОНЕНТОМ В КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ.....	91
Н. Литвинова. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ КОМПОЗИТ, КОТОРЫЕ ВХОДЯТ В ЛСГ «ЧЕЛОВЕК, МУЖЧИНА» В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ, СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ И НОВОВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.....	96
Ю. Любимова. ПОВЕЛИТЕЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ КАК ДОМИНАНТА РЕАЛИЗАЦИИ СЕМАНТИКИ ИМПЕРАТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	100

М. Оксанич. МАРКЕРЫ ПОДЧИНЕНИЯ В ДАВНЕНЕМЕЦКОМ СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ.....	104
А. Пожар. СПЕЦИФИКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ВОЗРАСТ» В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	107
А. Романюк. РЕАЛИТИ-ШОУ КАК ОСОБЫЙ ЖАНР ТЕЛЕВИЗИОННОГО ДИСКУРСА.....	111
Е. Самусевич. ОСНОВНЫЕ И ВТОРОСТЕПЕННЫЕ ЧАСТИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ.....	116
Л. Сандий. НЕОНОМИНАЦИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ СФЕРЫ ЭКОНОМИКИ.....	121
И. Суима. ВЛИЯНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПОСТРОЕНИЕ РЕСПОНСИВНОЙ КОНСТРУКЦИИ.....	125
С. Тихонина. ПРОСОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ КОМПОЗИЦИОННО-РЕЧЕВЫХ ФОРМ ПОВЕСТВОВАНИЯ, ОПИСАНИЯ И РАССУЖДЕНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДЕТЕКТИВЕ (НА МАТЕРИАЛЕ УСТНОГО ДИСКУРСА).....	130
Е. Фадеева, В. Походий. АДЕКВАТНОСТЬ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ТЕРМИНОВ КРЕДИТНО-БАНКОВСКОЙ СФЕРЫ.....	135
Е. Чекарева. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЛЕКСИКИ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ И ВРЕМЕННОЙ СЕМАНТИКИ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ.....	140
И. Шайнер. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОЗАИЧЕСКОГО ТЕКСТА В СВЕТЕ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ.....	144

6. ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

О. Башкирова. «МУЖЧИНА В СОСТОЯНИИ КРИЗИСА»: МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ МОДЕЛИ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ РОМАНИСТИКИ).....	150
--	-----

7. СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

И. Жиленко. «НЕЧИСТАЯ СИЛА»: СБОРНИКИ А. АВЕРЧЕНКО И В. КОРОЛЕВА-СТАРОГО.....	156
---	-----

8. ОБЩЕЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Е. Белицкая. СОБСТВЕННЫЕ ИМЕНА В КОНТЕКСТАХ ИМЕНОВАНИЯ: ГРАММАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....	162
А. Кривенко. ЛИНГВОФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ КОРПУСНОЙ ДИСКУРСОЛОГИИ.....	166
О. Ляшко. ПРОБЛЕМА ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОМ ОСВЕЩЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРАВОСЛАВНЫХ ПРОПОВЕДЕЙ).....	173

9. ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ

А. Башмановский, В. Выговский, С. Моркотун. ПРОБЛЕМЫ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА ЗАГОЛОВКОВ ПУБЛИКАЦИЙ СМИ С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММНЫХ ПРОДУКТОВ В СВОБОДНОМ ДОСТУПЕ.....	178
Ю. Лукиянчук. СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ЧЕТИРЕХКОМПОНЕНТНЫХ ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ И ИХ ПЕРЕВОД.....	182

10. МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Л. Кротенко. ЭТНОЛИНГВИСТИКА С ПОЗИЦИИ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АВТОРСКОГО ПОСОБИЯ BRITAIN VS. UKRAINE: ETHNOLINGUISTIC STUDIES (WHEEL OF THE YEAR, FESTIVALS) – ПРАЗДНИК LIŤNA VS. ИВАНА КУПАЛА).....	188
З. Чепурная, Г. Лысенко. СТРАНОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧЕЙ.....	191

CONTENTS

1. UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

N. Berber. STYLISTIC SYNTAX OF MARIA MATIOS PROSE: AMPLIFICATION OF POETONYMS.....	12
D. Boklakh. METAPHYSICAL MODE OF RECREATION OF THE CITY TOPOS: INTERPRETATION OF THE CITY SPACE OF PETERSBURG IN THE POEM “DREAM” (“EVERY MAN HAS HIS OWN DESTINY...”) BY T. SHEVCHENKO.....	16
L. Dzhyhun. LITERARY TRAVELOGUE AS A GENRE OF TRAVEL PROSE: ORIGINS AND HISTORICAL DEVELOPMENT.....	24
A. Kishchenko. SYNTACTIC MEANS OF REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF ADDRESSABILITY IN MODERN LITERARY DISCOURSE	30
D. Lokhart. PECULIARITIES OF TRANSFORMATION OF BIBLICAL IMAGES IN POETRY BY VIRA VOVK.....	34
T. Soroka. TERMINOLOGICAL DEFINING COMPONENTS OF UKRAINIAN AXIOMENS LEXICAL MEANINGS.....	40

2. RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE

S. Fokyna. DIONYSIAN CONTEXT OF PASTORAL AND MELANCHOLIC MOTIVES IN A. SHIRYAEV’S LYRICS.....	46
--	----

3. SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURE

S. Nesteruk. NARRATIVE STRATEGY IN THE NOVEL BY S. A. ALEKSIEVYCH “WAR HAS NOT GOT WOMEN’S FACE...”.....	52
---	----

4. LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

A. Gomeniuk. THE SATIRICAL-DIDACTIC RETHINKING OF THE ROMANCE MOTIF OF THE TRIAL IN THE NOVEL THE GROATH-WORTH OF WITTE, BOUGHT WITH A MILLION OF REPENTANCE BY R. GREENE	58
L. Lemeschuk. EVOLUTION OF THE ENGLISH POST-COLONIAL NOVEL.....	63
N. Malanii. DISABILITY IN HISTORICALLY-PHILOSOPHICAL AND LITERARY DISCOURSES OF ANTIQUITY.....	67
I. Rewa. HISTORIOSOPHY AND ANTIPHRAISIS IN THE POEM “MAZEPPA” BY J.G. BYRON.....	71

5. ROMANIC, GERMANIC AND ORIENTAL LANGUAGES

Zh. Buts. LOVE AS A MANIFESTATION OF GENDER IDENTIFICATION IN MODERN FRENCH WOMEN’S PROSE.....	76
A. Zhukovets. COOPERATIVE LEARNING AS AN INTERVENTION MEASURE.....	80
M. Kalashnykova. INNOVATIVE REPRESENTATION OF THE LITERATURE CONCEPT (ON THE BASIS OF THE ENGLISH LANGUAGE).....	85
I. Kryvenets. COMMUNICATIVE PECULIARITIES OF REPRESENTATIVE SPEECH ACTS IN BERNARD WERBER’S WORKS.....	88
I. Kryknitska. ENGLISH PHRASEOLOGISMS WITH CULINARY COMPONENT IN THE COGNITIVE AND SEMANTIC PARADIGM.....	91
N. Litvinova. THE WORD-BUILDING PATTERNS OF COMPOSITE WORDS THAT COME INTO THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “MAN” IN HIGH OLD GERMAN, HIGH MIDDLE GERMAN AND HIGH NEW GERMAN LANGUAGE.....	96
Yu. Lyubymova. IMPERATIVE VERBS AS THE MAIN MEANS OF REALIZATION OF THE IMPERATIVE SEMANTICS IN MODERN CHINESE.....	100

M. Oksanich. MARKERS OF SUBORDINATION IN OLD HIGH GERMAN COMPLEX SENTENCES.....	104
A. Pozhar. SPECIFICITY OF THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD “AGE” IN MODERN ENGLISH LANGUAGE.....	107
O. Romaniuk. REALITY SHOW AS A SPECIAL GENRE OF TELEVISION DISCOURSE.....	111
O. Samusevych. THE PRINCIPAL AND SECONDARY PARTS OF A SENTENCE IN MODERN ENGLISH.....	116
L. Sandii. NEONOMINATION IN BUSINESS ENGLISH.....	121
I. Suima. INFLUENCE OF LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC FACTORS ON THE CREATION OF THE RESPONSIVE CONSTRUCTION.....	125
S. Tykhonina. PROSODIC FEATURES OF SPEECH REALIZATION OF NARRATIVE COMPOSITIONAL FORMS “NARRATION PROPER”, “DESCRIPTION”, “ARGUMENTATION” IN THE ENGLISH DETECTIVE STORY (ON THE BASIS OF THE ENGLISH ORAL DISCOURSE).....	130
O. Fadeieva, V. Pokhodii. ADEQUATE TRANSLATION OF ENGLISH TERMS OF CREDIT-BANKING SPHERE.....	135
Ye. Chekareva. THE CONCEPTUAL-FUNCTIONAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF LEXEMES OF SPACIAL AND TEMPORAL MEANING IN ANCIENT GREEK.....	140
I. Shainer. LEXICAL SEMANTIC STRUCTURE OF A LITERARY PROSE TEXT IN THE LIGHT OF ANTHROPOCENTRIC PARADIGM.....	144

6. LITERARY THEORY

O. Bashkyrova. THE “MAN IN CRISIS”: WORLD VIEW AND AESTHETIC PARAMETERS OF THE ARTISTIC MODEL (ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN NOVELS).....	150
--	-----

7. COMPARATIVE LITERATURE

I. Zhylenko. “DEVILRY”: COLLECTIONS OF A. AVERCHENKO AND V. KOROLEV-STARYJ.....	156
---	-----

8. GENERAL LINGUISTICS

Ye. Bielitska. PROPER NAMES IN THE CONTEXTS OF NAMING : GRAMMAR ASPECT.....	162
A. Kryvenko. FUNDAMENTALS OF CORPUS-BASED DISCOURSE STUDIES WITHIN THE PHILOSOPHY OF LINGUISTICS.....	166
O. Lyashko. THE PROBLEM OF INTERTEXTUALITY IN THE INTERDISCIPLINARY CONTEXT (BASED ON THE ORTHODOX SERMONS).....	173

9. THEORY OF TRANSLATION

O. Bashmanivskiy, V. Vygivskiy, S. Morkotun. PROBLEMS OF MACHINE TRANSLATION HEADLINES OF MEDIA PUBLICATIONS USING FREE SOFTWARE.....	178
Yu. Lukiyanchuk. STRUCTURAL TYPES OF FOUR-COMPONENT MILITARY TERMS AND THEIR TRANSLATION.....	182

10. INTERCULTURAL COMMUNICATION

L. Krotenko. ETHNOLOGY FROM THE POSITION OF MODERN TEACHING AND TRANSLATION ASPECTS (BASED ON THE AUTHOR'S MANUAL BRITAIN VS. UKRAINE: WHEEL OF THE YEAR, FESTIVALS) – LITHA VS. IVAN KUPALA'S HOLIDAY).....	188
Z. Chepurna, G. Lysenko. THE CULTURAL ASPECT OF THE TRANSLATION OF POLITICAL SPEECHES.....	191

1. Українська мова та література

1. Украинский язык и литература

1. Ukrainian language and literature

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного
університету

СТИЛІСТИЧНИЙ СИНТАКСИС ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС: АМПЛІФІКАЦІЯ ПОЕТОНІМІВ

Одним із пріоритетних векторів сучасних лінгвостилістичних досліджень є синтаксична організація художнього твору, адже, як зазначає І. Дегтярьова, стилістична семантика домінує над формально-граматичним підходом до вивчення синтаксичних одиниць, а поняття «стилістичний синтаксис» та «експресивний синтаксис» стали важливою частиною теорії мови й лінгвістичного дослідження художнього твору [1, с. 28].

Скрупульозним добором конгломерату мовно-виражальних засобів досягається неповторність манери авторського письма, що відбиває індивідуальні особливості світосприйняття письменника, тому функціонування певних синтаксичних одиниць «характеризується багатогранністю їх національних, когнітивних, комунікативних та експресивно-стилістичних значень» [2, с. 81] та «має особливі потенційні можливості для вираження різних відношень, механізмів моделювання художньої дійсності» [3, с. 179]. У цьому плані показовою є стилістико-синтаксична організація українського постмодерністського тексту, що «демонструє амбівалентні тенденції мовної надлишковості та компресії» [4, с. 8], та однією зі стильових домінант якого є ампліфікація – нагромадження однорідних, одноструктурних, однотипних мовних одиниць для створення певного стилістичного ефекту. Специфіку синтаксису представників літератури постмодернізму, до когорти яких належить одна з найталановитіших українських письменниць Марія Матіос, досліджували І. Дегтярьова [1], Н. Кондратенко [4], О. Маленко [5], які акцентували на схильності постмодерністів до текстових експериментів. Активізувалися дослідження стилістичного навантаження ампліфікації у художніх текстах окремих письменників – М. Вайно (У. Гринишин) [2], М. Вінграновського (Ю. Калашник) [6], У. Самчука (Л. Савченко) [7], М. Стельмаха (А. Горобець) [8], Лесі Українки (Л. Голоюх) [9] та ін.

Меншою мірою висвітлено це питання у поетонімологічних студіях, зокрема, до проблеми зображально-виражальних можливостей ампліфікаційних рядів поетонімів звертались Ю.О. Карпенко [10], Л. Селівєрстова [11], М. Торчинський [12], І. Хлисту́н [13]. Деякі спостереження над синтаксичним рівнем експресії в ідіостилі М. Матіос подано у статті Г. Гайдученко [14]. Проте поетонімологічні розвідки з проблеми стилістичного використання ампліфікації у художньому мовленні М. Матіос як релевантного показника ідіостилію відсутні, що й визначає **актуальність** цієї статті.

Мета нашої статті – функційно-семантичний аналіз стилістичної фігури ампліфікації у контекстах із поетонімними компонентами в художній прозі М. Матіос. **Об'єктом** дослідження є художнє мовлення М. Матіос, **предметом** аналізу – стилістична ампліфікація поетонімів як репрезентант індивідуального синтаксису письменниці.

Матеріалом дослідження обрано художню прозу М. Матіос – романи «Кулінарні фіглі», «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ko in country UA», «Щоденник страченої» та повісті «Просили тато-мама», «Москалиця».

Провідними **методами** є контекстуально-інтерпретаційний метод, залучений для аналізу семантичної специфіки поетонімів у стилістично маркованих контекстах із ампліфікованими структурами, та метод лінгвостилістичного аналізу, використаний під час інвентаризації, класифікації та інтерпретації синтаксичних конструкцій із ампліфікацією.

Характерною особливістю стилістичного синтаксису М. Матіос є насиченість текстів ампліфікованими поетонімами, що надають контексту додаткової експресії, сприяють увиразненню художнього образу. Розглянемо конвергентний контекст повісті «Москалиця», де яскраво прослідковується авторська робота над поетонімами: *О! Северина не так хитра, як прихована. Вона – равлик у своїй хатці. Вона мало не щодень так собі думає, що хтось десь іще є такий, хто пам'ятає, що вона – москалиця / Не Северин. / Не Северина і не Катеринівна, а москалиця. / Мос-ка-ли-ця* [15, с. 60] (1) *та І дітям своїм перекажуть, що Катрінчина Северина – то є чиста тобі москалиця, хоч по-москальськи й слова ніколи не знала* [15, с. 61]. Таке обігрування імен, реалізоване через ампліфікацію поетонімів, стало засадничим для поетонімізації апелювання *москалиця*. Ефективне використання засобів експресивного синтаксису сприяє глибшому розумінню авторської концепції імені. У реченні (1) автор, окрім ампліфікації, використовує низку інших конструкцій експресивного синтаксису. Найбільш уживаними у прозових текстах М. Матіос є сегментація та парцеляція. Фігура синтаксичної симетрії – **анафора** *вона* – сприяє зосередженню уваги на об'єкті зображення.

Н. Кондратенко зазначає, що переліки й повторення різних членів речення, кваліфіковані дослідницею як власне синтаксична деструкція, отримали назву каталогових рядів. Вони можуть мати різну семантику та синтаксичне вираження [16, с. 154]. Показовим є речення з роману «Містер і місіс Ю-Ко», що являє собою список 45 українських політиків, прізвища яких змінені, проте впізнавані. Речення розділене на 40 абзаців із переважно однотипною структурою кожного абзацу – «ампліфіковані перифрастичні апелювативні номінації + поетонім». Погоджуємось з думкою І. Дегтярьової, що великі синтаксичні сполуки – це вершина мовностилістичної піраміди постмодерністської словесної творчості. Центром побудови великих синтаксичних сполук є категорія однорідності [1, с. 29]. Прикметно, що при ампліфікованих поетонімах у художніх текстах М. Матіос постмодерністського стильового спрямування уживаються лексеми-інтенсифікатори характеристики *одночасно, разом, укупі* тощо.

У прозі М. Матіос ампліфікуються переважно такі розряди поетонімів:

1) антропоетоніми: *І тодішні Розтоки нагадували філіал теперішнього Голлівуду: Іван Миколайчук, Богдан Ступка, Наталія Наум, Михайло Ілленко, Олександр Плотников, Леонід Бакиштаєв, Василь Симчич, Михайло Ілленко, Вілен Калюта, Джемма Фірсова* [17, с. 185]. У «Щоденнику страченої» стереотипність чоловічих уявлень про сутність обох статей незалежно від їх національної належності та у будь-яку епоху відбито за допомогою функціонуючого у складі плеоназму ампліфікованого ряду чоловічих імен-мовних еквівалентів *Білл, Василь, Базиліо «будь-який чоловік»*, що з появою спільної конотеми «*вершитель*» на виході з контексту набувають конотативної семантики «*чоловіки-вершители*», та омонімічного ряду жіночих імен *Моніка, Мері, Марлен «будь-яка жінка»*, в яких перше ім'я – фонове (референтом імені Білл є Білл Клінтон, референтом імені Моніка – Моніка Семілл Левінскі): *То хто, в такому разі, залишився на коні, а хто – під конем? Вершиником і вершителем залишається Білл, Василь, Базиліо чи хто інший у штанах, а кожній Моніці (Мері, Марлен) зостається спогад про несмачну невикурену цигарку та засохлий і вивітрений запах Біллової сперми на передбачливо невіпраній сукні* [18, с. 57–58];

2) топоетоніми: *На землях укрів поклонялися / Ісусу, / Будді, / Магомету, / і Єзові / одночасно* [19, с. 19-20]; *О, тоді не дивно, що один Бог упоратися з таким обсягом роботи не може, через те, напевно, боги, як люди, також поділили сфери свого впливу. Ісус, Будда, Магомет, Єзова* [18, с. 82];

3) прагмапоетоніми: *Та тут Оскара з Нобелем замало, і Золотою Пальмовою Гілкою не відкупитися!* [19, с. 111]; *Пізанська і Ейфелева вежа разом із дзвіницею Києво-Печерської Лаври одночасно* [17, с. 75];

4) ергопоетоніми: *Аж тут «дан приказ ему на Запад» – Україні в ЄС, НАТО і Світову Організацію Торгівлі!* [17, с. 159];

5) топопоетоніми: *Шпилі ближніх і дальніх хуторів і присілків Околени, Кінашки, Янчулови, Садництва, Садківчика нагадують зубці кардіограми мого серця* [17, с. 200];

6) контекстуально синонімічні онімізовані апелютиви: *Але я зараз бачу перед собою Панну, Пані, Даму, Дівчину, Жінку, Молодицю інших уподобань <...>* [17, с. 43].

Ампліфікація маніфестує тенденцію до увиразнення градаційних відношень. Так, наприклад, у «Щоденнику страченої» Галі-Наталці письмениця протиставляє випадкову жінку, позбавлену виявів чоловічої хіті: <...> *А хворобливу жінку, що сидить поруч зі мною на лавочці, напевно, ночами вже не мучить домаганнями чоловік, і заробітку приносить негусто. Проте, й вона рабиня. Лише з тією різницею, що вирватися зі свого рабства ні в Туреччину, ні в Німеччину, та навіть у постіль кума не посміє: сумління, сусіди і співробітники – ось її контролери й суди честі <...>* [18, с. 181]. Емоційному насиченню апелютивної номінації сприяють градаційні топопоетоніми *Туреччина та Німеччина*, що символізуються – «*місця сексуального рабства*». Символічне значення цих топопоетонімів посилено наступним етномаркованим контекстом із видільною часткою навіть: навіть у постіль кума. Згадаймо давнє прислів'я: «*Ой що ж то за кума, що під кумом не була*». Про це, зокрема, співається в народних піснях «*Налетіли дикі гуси да стоптали кумі просо*», «*А мій милий чорнобривий узувається*», «*Да прийшов кум до куми*».

Одним із синтактико-стилістичних маркерів (термін І. Паров'яка – Н.Б.) [20, с. 20] інтенсифікації виразності художнього мовлення М. Матіос та конотативного наснаження поетонімів, зокрема, є стилістична конвергенція. Так, у реченні *Спогади про те, як мій тато Василь руками ловив струг у червону крапочку (форель) під камінням у Товарницькому потоці такі, що їх не затьмарили ні картини зі стін Ермітажсу, ні собор святої Софії у Константинополі, ні руїни афінського Акрополя, ні навіть Гетсиманський сад* [17, с. 201] письмениця вдається до ампліфікації, полісиндетону в синтаксичній конструкції, що сприяє конотонімізації топопоетонімів. У контексті з ампліфікацією та полісиндетоном нема на те ради *ні за будь-якої Румунії чи Австрії, ні за часів мегаполісів, ані за часів начебто неперспективних хуторів* [17, с. 27] суверенопоетоніми Румунія та Австрія трансонімізуються до розряду хронопоетонімів та зазнають конотонімізації – «*за часів загарблення*», що експліковано, зокрема, займенником *будь-який*.

Ампліфікаційний ряд фонових антропоетонімів, референтами яких є реальні особи *Рубінштейн, Лисенко, Ліст, Іван Якович* і конотонім *Новий Франко* («*відома, талановита людина, що має велике коло шанувальників*») утворює хронотоп повісті «*Просили тато-мама*», символізує культурну велич Чернівців XIX – початку XX століть, якій протиставлено культурну руйнацію міста кінця XX століття: *Теперішня місцева знать чваниться не кількістю мов, якими вона послуговується в побуті, а кількістю орендованих кіосків на Калинівському ринку – розсадникові новітньої зарази від заїжджих з усього колишнього Радянського Союзу «гастролерів». У серці Буковини вже давно не гастролують ні Рубінштейн, ані Лисенко, ні Ліст. Новий Франко іще не народився <...>* [21, с. 103-104]. Полісиндетон *ні Рубінштейн, ані Лисенко, ні Ліст* сприяє ретардації мовлення, що відповідає ліричним роздумам персонажа, служить для виділення кожного з неперевершених геніїв, а повторення заперечної частки *ні* підкреслює неможливість повернути «золотий» час високої культури. Антропоетоніми *Рубінштейн, Лисенко, Ліст* протиставляються апелютивній номінації *теперішня місцева знать*. Влучне застосування антифразиса *знать чваниться*, обігрування прямого і переносного значення лексем *гастролери, гастролують* дають змогу показати зміну ціннісних пріоритетів людей.

Отже, незважаючи на свою природу, ампліфікація виступає лаконічним та конденсованим зображально-виражальним засобом авторської стилістики М. Матіос. Конвергенцією стилістичних фігур синтаксису зумовлено наростання емоційного напруження художнього мовлення, експресивізацію та конотонімізацію ампліфікованих поетонімів.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в дослідженні інших синтактико-стилістичних маркерів, що дасть змогу комплексно охарактеризувати індивідуально-авторське поетонімне письмо М. Матіос на синтаксичному рівні.

Література:

1. Дегтярьова І.О. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози / І.О. Дегтярьова // Українська мова : [наук.-теорет. журн.]. – 2009. – № 3. – С. 27–38.
2. Гринишин У. Експресивно-прагматичний потенціал ампліфікованих конструкцій з апосіопезою / У. Гринишин // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – С. 80–88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_13 [доступ 06.12.2017]
3. Федоришин Х. Ампліфікація як засіб увиразнення градаційних відношень у стилістичному синтаксисі прозових творів Івана Франка (на матеріалі оповідання «Хома з серцем і Хома без серця») / Х. Федоришин, О. Кушлик // Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія». – Дрогобич, 2016. – Вип. 38. – С. 179–188 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2016_38_22 [доступ 06.12.2017]
4. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу / Н.В. Кондратенко ; за ред. К.Г. Городенської. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
5. Маленко О.О. Слово як матерія сміху в постмодерному іронічному досвіді / О.О. Маленко // «Лінгвістичні дослідження» : збірн. наук. праць. – Харків: ХДПУ. – Вип. 26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/Statti%20Lingvistichni%20doslidgennia%2026/4.html>. – [доступ 06.12.2017]
6. Калашник Ю.І. Особливості стилістичного синтаксису повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів» / Ю.І. Калашник // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». – Х., 2015. – Вип. 73. – С. 40–43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2015_73_12 [доступ 06.12.2017]
7. Савченко Л. Ампліфікація як основний стилістичний прийом художньої мови Уласа Самчука (на матеріалі роману «Темнота») / Л. Савченко // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Мовознавство ; редкол.: Д.Г. Бучко, В.В. Грешук, В.В. Німчук та ін. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – Вип. 1 (13). – С. 218–227.
8. Горобець А. Повтор у художній прозі Михайла Стельмаха / А. Горобець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія» (мовознавство) : збірн. наук. праць / гол. ред. І.Я. Завальнюк. – Вінниця. – ТОВ «фірма Планер», 2017. – Вип. 24. – С. 133–138.
9. Голоюх Л. Домінанти поетичного синтаксису Лесі Українки / Л. Голоюх // Лінгвостилістичні студії. – 2014. – № 1. – С. 63–69.
10. Карпенко Ю.О. Гумористична ономастика / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 19–24.
11. Селіверстова Л.І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Селіверстова. – Х., 2003. – 19 с.
12. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв : [монографія] / Михайло Миколайович Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 394 с.
13. Хлистун І.В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.В. Хлистун. – К., 2006. – 20 с.
14. Гайдученко Г. Експресивний синтаксис Марії Матіос / Г. Гайдученко // eKhSUIR. – Херсон, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/3817>
15. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба : / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 64+48 с. – Кн. 1: Москалиця. – 64 с.
16. Кондратенко Н.В. Деструкція в постмодерністському художньому дискурсі: сутність і типологія / Н.В. Кондратенко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2014. – № 2. – С. 152–156.
17. Матіос М. Кулінарні фігли / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2009. – 264 с.
18. Матіос М. Щоденник страченої : [психологічна розвідка] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – 192 с.
19. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Co in country UA / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 136 с.
20. Паров'як І.І. Експресивний потенціал синтаксичних одиниць у німецькомовному постмодерністському прозовому тексті : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Іван Іванович Паров'як. – Чернівці, 2015. – 242 с.
21. Матіос М. Нація : [проза] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 256 с.

Анотація

Н. БЕРБЕР. СТИЛІСТИЧНИЙ СИНТАКСИС ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС: АМПЛІФІКАЦІЯ ПОЕТОНІМІВ

У статті здійснено функційно-семантичний аналіз стилістичної фігури ампліфікації в контекстах з поетонімними компонентами в художній прозі Марії Матіос, з'ясовано зображально-виражальні можливості ампліфікаційних рядів поетонімів. Продемонстровано, що одним із синтактико-стилістичних маркерів інтенсифікації виразності художнього мовлення М. Матіос та конотативного наснаження поетонімів, зокрема, є стилістична конвергенція. Доведено, що стилістична ампліфікація поетонімів є репрезентантом індивідуального синтаксису письменниці.

Ключові слова: поетонім, ампліфікація, ампліфікаційний ряд, градація, конвергенція, стилістичний синтаксис, стилістична фігура, ідіостиль.

Аннотация

**Н. БЕРБЕР. СТИЛИСТИЧЕСКИЙ СИНТАКСИС ПРОЗЫ МАРИИ МАТИОС:
АМПЛИФИКАЦИЯ ПОЭТОНИМОВ**

В статье осуществлён функционально-семантический анализ стилистической фигуры амплификации в контекстах с поэтонимными компонентами в художественной прозе Марии Матиос, выяснены изобразительно-выразительные возможности амплификационных рядов поэтонимов. Продемонстрировано, что одним из синтактико-стилистических маркеров интенсификации выразительности художественной речи М. Матиос и коннотативного насыщения поэтонимов, в частности, является стилистическая конвергенция. Доказано, что стилистическая амплификация поэтонимов является репрезентантом индивидуального синтаксиса писателя.

Ключевые слова: поэтоним, амплификация, градация, конвергенция, стилистический синтаксис, стилистическая фигура, идиостиль.

Summary

N. BERBER. STYLISTIC SYNTAX OF MARIA MATIOS PROSE: AMPLIFICATION OF POETONYMS

The article deals with the functional-semantic analysis of the stylistic figure of amplification in contexts with poetonymic components in the artistic prose of Maria Matios, the image-expressive possibilities of amplifying series of poetonyms are determined. It has been demonstrated that one of the syntactic-stylistic markers of the intensification of the expressiveness of M. Matios artistic speech and the connotative stimulation of the poetonyms in particular is stylistic convergence. It is proved that stylistic amplification of poetonyms is a representative of the individual writer's syntax.

Key words: poetonym, amplification, gradation, convergence, stylistic syntax, stylistic figure, idiostyle.

здобувач кафедри української
літератури
ДЗ «Луганський національний
університет
імені Тараса Шевченка»

МЕТАФІЗИЧНИЙ МОДУС ВІДТВОРЕННЯ ТОПОСУ МІСТА: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ПЕТЕРБУРГА В ПОЕМІ «СОН» («У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ...») Т. ШЕВЧЕНКА

Петербург – особливе місто на мапі життя Т. Шевченка. Саме тут розкрився Геній поета як майстра пензля, звідси Кобзар вирушає в тривалий шлях на десятирічне заслання. Зрештою, Петербург стає просторовим універсумом буття Т. Шевченка в життєвій ретроспективі. Одним із аспектів авторського виміру буття в цьому місті й знаковим твором у літературній спадщині письменника є поема «Сон» («У всякого своя доля...»), адже в цьому творі поет розкриває діапазон міської атрибутики, а Петербург стає тлом і дією в часі метафізичних мандрів ліричного суб'єкта.

Дослідженню художніх особливостей і специфіки поеми Т. Шевченка «Сон» («У всякого своя доля...») у світлі сучасного шевченкознавчого дискурсу присвячені роботи Ю. Барабаша, О. Бороня, І. Дзюби, Г. Грабовича, М. Жулинського, О. Забужко, Г. Клочка, М. Кодака, В. Левицького, Б. Рубчака, В. Фоменко, О. Хоменка, В. Яременка та ін. Однак розкриття й виокремлення топіки Петербурга крізь методологічний інструментарій феноменології, екзистенціалізму та структуралізму вважаємо малодослідженим аспектом літературознавства. Актуальним є питання деталізації та специфіки виокремлення топосу, його структурних елементів як сенсотворчих компонентів задля багатоаспектної інтерпретації міського тексту, простору міста. Для виконання окресленого завдання застосовуємо методологію герменевтики, що дає можливість комплексно підходити до аналізу топіки міста в поезії. На думку Р. Ингардена, літературний твір не належить до реальних предметів, оскільки для них характерною є буттєва автономія, тоді як літературний твір становить витвір свідомості творця [32, с. 117]. Отже, крізь феноменологічний інструментарій ми маємо змогу наблизитися до свідомості творця просторового континууму топосу міста й пізнати сутність відображених структурних локусів-психологем сенсу в поемі «Сон» («У всякого своя доля...»).

Метою статті є інтерпретація метафізичного модусу відтворення топосу Петербурга в поемі «Сон» («У всякого своя доля...») Т. Шевченка, а також докладне дослідження семіотики та феноменології означеного простору міста.

Петербург – це простір нового типу універсальної імперської влади, яка пориває з місцевими традиціями й зорієнтована на загальноантичні традиції західної цивілізації. Петербург із часів свого заснування асоціювався у свідомості мешканців Російської імперії, провінції, малоросів-заробітчанин та ентузіастів із містом – колискою влади імперії, містом європейського кшталту розкоші, архітектури, образотворчого мистецтва, літератури, театрального мистецтва тощо. Місто виступає як фізична реалізація ідеального бачення візюнера Петра I [42, с. 251]. Такий образ Петербурга був укорінений у свідомість народу Російської імперії та знайшов своє художнє втілення в поезії князя П. В'яземського: *«Я вижу град Петров чудесный, величавый, / По манию царя воздвигнутый из блат, / Наследный памятник его могущей славы, / Потомками его украшенный стократ! / <...> Искусство здесь везде вело с природой брань / И торжество свое везде знаменовало <...>»* [9, с. 118–119].

Метафізика – філософське вчення про надчуттєві й надреальні принципи першооснови буття [34, с. 372]. Так, у поемі «Сон» («У всякого своя доля...») спостерігаємо надчуттєве й надреальне відтворення топосу Петербурга, де cogito інтенсифікує рецепцію цього топосу в об'ємній площині, актуалізуючи просторову опозицію «верх» – «низ», частини якої мають різну конотацію відтворення. Феноменологія – наука про сутності (як наука «ейдетична»), яка має намір констатувати винятково «пізнання сутності» [12, с. 245], скажімо, речовинного світу міста в просторі людської свідомості. Феноменологія – це дескриптивна психологія [14, с. 29]. Дескриптивна психологія в цьому разі ретранслює оцінно-описовий метод дослідження, спрямований на емпіричне дослідження поведінки окремих людей, але й це є актуальним у дослідженні просторових структур, де знаходить реалізацію людська особистість або субстантив (ліричний герой). Отже, постає актуальна потреба дослідження просторового континууму міських реалій Петербурга, що становлять динамічну структурно-семіотичну феноменологічну конструкцію в часі.

Метафізична містерія Петербурга, на думку О. Хоменка, закономірно розгоргалася для українського кшатрія в реєстрах простору війни, протистояння [38, с. 39]. Т. Шевченко крізь призму художнього відображення Петербурга показує іншу історичну правду про паразитичне життя міста. Категорія правди посідала в Шевченковому світогляді надто вагоме місце, щоби він міг собі дозволити «конструювати» чи «транслювати» елементи «національно-культурного» міфу в якийсь інший спосіб, окрім художньої доцільності, тобто як художній прийом для точнішого вираження ідеї твору [43, с. 23]. На думку В. Левицького, Т. Шевченко наголошує на тому, що Петербург – нове місто, у якому посилення на злочинне начало та смертоносність здійснюється менш

конкретизовано, але буквально [22, с. 34]. Ця «буквальність» і становить значний зміст семіотичного простору міста. Тодішній Петербург був край європеїзований, однак позбавлений патріархальної теплоти, пройнятий раціональними взаєминами й розрахунками городян. Тому, на думку М. Жулинського, поетика поеми «Сон» («У всякого своя доля...») засвідчує нові моделі зображення на небосхилі тогочасної літератури, яка знемагала від імперського культурного канону [17, с. 7]. Такі моделі вибудовують загальний контекст «новаторського» міського тексту Петербурга, а тому простежуємо оригінальне моделювання простору міста, яке розкрито за допомогою метафізичного взаємопроникнення ліричного суб'єкта й цього простору.

Особливе значення в художньому відображенні Петербурга займає форма сприйняття міста героєм. Як слушно зазначає Ю. Лотман, «сон – це семіотичне дзеркало <...> Сон сприймається як повідомлення від таємничого іншого, хоча насправді це інформаційно вільний «текст заради тексту» [23, с. 124]. На думку В. Топорова, у такі моменти просторово-часовий континуум набуває властивої йому всепроникності. Усе гніточе для людини безслідно зникає, і вона входить у стан ейфорії, вищого звільнення, коли здається, що весь цей світ у цю сутінкову годину походить на сон [30, с. 7]. Як зазначає М. Кодак, сон – штучно змодельований спосіб прагматичного узусу автора, парадокс того, що, здавалося б, неможливо використати [21, с. 65]. У центрі світу, змалюваного Т. Шевченком, перебуває не абстрактна людина, а він сам у співвіднесенні з його світом, світом його народу [33, с. 219]. Сон – акт рецепції ліричним суб'єктом топосу міста в тривимірній формі простору, яка доступна адекватному профілю героя-п'янички. Час і суспільство у творі в реєстрі сновидіння – конкретно-історичні, а тому об'єктивна часово-просторова дійсність належить тут авторові й ліричному суб'єкту, який її й ретранслює.

«Український» і «сибірський» акти химерного сновидіння та сп'яніння ліричного героя поеми підготували кульмінацію – петербурзький акт. Т. Шевченко категоріально змінює манеру розповіді ліричного суб'єкта, який перетворюється на селянина-п'яничку й уперше потрапляє до Петербурга. Політична проникливість профілю-відбитка гнівного поета «завуальована» за алкогольними галюцинаціями профілю-основи, замаскованого під анонімного п'яничку. Магія вірша, що торкається соціальних умов у Російській імперії, не може не стати чорною. Гротескний «Сон» – утілення ясного бачення сьогодення суспільства Петербурга й суспільно-просторових рамок цього сьогодення [28, с. 34]. Тому завдяки цьому створено простір іконічних кодів міста, уплетених у тло крізь рецепцію сп'янілої свідомості героя. Топос Петербурга в поемі реалізує єдиний просторово-часовий світ, що фіксується актуальним досвідом людини [12, с. 262], у нашому разі – життєвим *сogito* ліричного суб'єкта. Герой залишає «неприятний край», щоб у хмарах заховати свої «люті муки», але водночас то ніби втеча не від України, а від якогось світу, який не є істинною Україною [15, с. 244]. У поемі дедалі виразніше проглядає націософський складник, окреслюючи чинник генетичної, історичної пам'яті, яка не дозволяє авторові сприймати «болотяне місто» інакше, ніж чуже, вороже [4, с. 9]. Чи не перша картина Петербурга в поемі «Сон» позначена різкою відразою Т. Шевченка в порівнянні міста з багнищем: «У долині, мов у ямі, / На багнищі город мріє; / Над ним хмарою чорніє / Туман тяжкий <...>» [39, с. 271]. Топос Петербурга відтворено з глибоко натуралістичними подробицями. Ліричний герой метафізично розчиняється в топосі міста, бачить його «кристалізуюче ядро» – локуси палацу імператора, верхівку Петропавлівського собору, фортецю, пам'ятник Петру I, вулиці тощо, просторові координати яких відбивають закономірну єдність у часі. На нашу думку, Петербург у поемі «Сон» постає як кам'яний відбиток речей у просторі буття, які змінюються в нескінченному часі. Рухи речей природи й цивілізації, які ми визначаємо як часово-просторові, у тексті твору існують у нескінченному потоці історичного часу, який сприймається насамперед крізь досвід автора твору.

На думку М. Карповця, в осмисленні топографії міста його основними структурами постають «центр» і «периферія», де закультивовано різні культурні практики й коди. Із центру розгортається світ міста, і навколо нього він зосереджується у своєму соціокультурному розвитку, конденсуючи сакральні й профанні структури міської культури, що практично репродукують світ міста у своїй замкненості. Натомість периферія є крайньою точкою простору міста, що актуалізує низку антропологічних імпульсів, більшість з яких пов'язана із неспокоєм, страхом і невпевненістю [20, с. 190]. «Центр» Петербурга презентовано локусом дії героя-націософа в палаці імператора, а простір «периферії» позначений баченням життя пересічних людей у локусі міської вулиці. Спостерігаємо метафізичне взаємопроникнення часу й простору в цьому творі, де головним репрезентантом стає ліричний суб'єкт. Тому простір, на думку М. Гайдеггера, є конститутивом світу, що зі свого боку охарактеризований як структурний момент буття-у-світі [36, с. 124]. Ліричний герой вільно переміщується в просторі топосу міста, адже для нього це тривалий момент буття-у-світі, де часова площина маркована подіями не лише сучасності, а й минушини побудови життя Петербурга. Отже, ми бачимо ліричного героя п'яницею в просторі міста в тривимірній моделі простору, бо крізь затьмарену напівсвідомість він бачить тло напівмарення подій Петербурга у «висоті», «ширині» й «довжині» (тому простір Петербурга об'ємний), а сама тілесність ліричного суб'єкта стає «одним із модусів об'єктивного простору» [24, с. 106], який легко піддається розпізнаванню реципієнта.

Уважаємо, що в поемі «Сон» зображено конструктор апокаліптичного топосу Петербурга. На Петербург герой «Сну» дивиться згори, з висоти пташиного польоту – вниз, у метафізичний світ Петербурга він впадає, як гріх [18, с. 69]. М. Мерло-Понті стверджує, що людина, вступаючи у світ за допомогою стабільних органів чуття й установлених ланцюгів, може розраховувати на розуміння ментального й практичного простору, який виведе людину з її середовища та дозволить їй бачити все суще іншими очима через *сogito* [24, с. 125]. Так, ліричний суб'єкт «впадає» в речовинний світ Петербурга, але для того, щоб відчутти й побачити його в психологічних ракурсах. Розташування Петербурга, за Т. Шевченком, «у долині, мов у ямі», тобто нижче рівня моря, а в просторових вимірах художнього тексту – ближче до потойбіччя, не кажучи вже про «багнище», довершує

загальну картину ірреального простору, розміщеного на маргінесах поетового космосу [8, с. 99]. Узагалі в симулятивному хронотопі Шевченкового Петербурга мапа передує території, його коди й комунікаційні матриці, неначе чорні діри космосу, усмоктують у себе все живе, органічне, буттєве, увесь довколишній біос [38, с. 41]. Із цього приводу слушно зауважує О. Забужко: «Шевченків наскрізь етизований космос, вибудований довкола вертикальної осі «гора (із Градом Божим)» – «долина (з Анти-Градом)», вона ж вісь «люди – нелюди (владці)», вона ж (оприєвнена в «земному», історичному вимірі) вісь «Україна – Російська імперія», – це космос, уражений прогресуючою деструкцією, де рух (розпаду) посувається «знизу» «вгору», ніби світове дерево <...>» [18, с. 76]. Отже, Шевченків просторовий космос вибудований ніби вертикальна вісь знизу догори, на яку палімпсестово нашаровуються різні сфери буття міста в часопросторовому вимірі. Топос Петербурга загалом позначає скупчення людей, але роз'єднаних, їхні взаємини характеризуються неприродністю, фальшем, практицизмом [8, с. 100]. Опозиція «верх», таким чином, позначена негативною конотацією. Невід'ємною ознакою Петербурга в поета є близькість смерті в тому чи іншому вияві, що в просторовому вимірі моделюється через наближення міста до царства мертвих – нижче рівня землі.

Загалом у поемі Петербург сприймається як «місто-звір» влади царату, яка немає ні порядку, ні віри у святе й сокровенне. Однак ще на початку своєї подорожі ліричний герой, на наш погляд, не може визначитись із психологічним тлом фасаду Північної столиці: «То город безкрайї. / Чи то турецький, / Чи то німецький, / А може, те, що й московський. / Церкви, та палати <...>» [39, с. 271]. На думку М. Кодака, цілком закономірно, що столичний «город безкрайї» – це культурно-історичний текст без чітких семіотичних меж [21, с. 69], а отже, спочатку без чіткої атрибутивної конотації. Ліричний суб'єкт відчуває кожною нотою своєї душі предметно-атрибутивний світ невідомого ще для нього міста. Фундатор філософської герменевтики як науки інтерпретації текстів Г.-Г. Гадамер стверджує: «Те, що висловлювання виражає, є тут якраз не тільки те, що в ньому має бути виражене, але насамперед і те, що знаходить своє вираження в цьому висловлюванні, хоча це зовсім не прагнуть виразити, тому це те, що висловлювання «видає». У цьому широкому розумінні поняття «вираження» охоплює щось набагато більше, ніж просто мовне вираження. Інтерпретація, отже, має при цьому на увазі не те, що розуміється й вкладене в текст самим автором, а прихований сенс, який потребує розкриття. У цьому аспекті текст не просто постає доступним для розуміння сенсом, але потребує різноманітних тлумачень» [10, с. 396]. Спираючись на розуміння інтерпретації художнього тексту Г.-Г. Гадамера, на нашу думку, із процитованого вище тексту поеми слід говорити про двоїсте ставлення Т. Шевченка до міста. Петербург – «хижий звір», але він має чималу культурну цінність для самого поета, адже це місто його становлення як майстра пензля. На думку О. Забужко, таке роздвоєння «<...> дається взнаки негайно, тільки-но індивід покидає замкнений етнокультурний мікрокосм патріархального села <...> й інтегрується в соціальні структури неіманентного йому «зовнішнього світу», що виступає як драма екзистенційного вибору» [18, с. 43] (себто автор знаходиться між двома культурними й націософськими домінантами. – Д. Б.). Справді, протягом усього життя Т. Шевченко фактично не вкоренився в жодному конкретному середовищі – ані в селянському, ані в петербурзькому чи українському дворянсько-інтелігентському, ані, зрозуміло, у військовому; він не став інтегрованою часткою, виразником вузьких «корпоративних» поглядів і прагнень цих середовищ [27, с. 75]. Однак Т. Шевченко вже після заслання на початку травня 1858 р. переймається думками про Петербург, де відчувається натхнення митця, який прагне почувати себе справді городянином у нерозривній єдності з культурною традицією міста: «Я не вообразал в таком количестве остатков древней скульптуры в Эрмитаже, вероятно, они собраны со всех дворцов. В отделении новой скульптуры меня очаровал Танерини своей умирающей Душенькой <...> прошли мы на выставку цветов. Изумительная роскошь цветов и растений <...>» [40, с. 179]. Проте, як зацентровує О. Забужко, Т. Шевченка викупили, але не купили: система його ціннісних орієнтацій «не затемнялась» особистими злетами й падіннями [18, с. 47]. Отже, Т. Шевченко мав два індивідуальних погляди на місто: з одного боку – любові та величі як до центру культури та мистецтва, з іншого – ненависті до тих, хто нещадно плюндрував Україну.

Репрезентовані картини життя Петербурга в поемі більше нагадують пекло, а отже, рай на землі відсутній. Сприйняття міської картини Петербурга викриває царювання Миколи I: «Церкви, та палати, / Та пани пузаті, / І ні однісінької хати» [39, с. 271]. У міському ландшафті Петербурга характерна деталь – «церкви та палати», тобто місто уособлює пласт чиновників, їхніх прислуг і адміністративні будівлі, що не дає побачити там звичну людину-трудівника. Контрапункт («ні однісінької хати») – нагадування про українські сакралізовані простори з одночасним протиставленням природному середовищу, що постає як вияв родинної праці (хата) зі стихійно забудованим простором села чи містечка [8, с. 99]. Ліричний герой поеми потрапляє в справжнісіньке «серце животіння» Петербурга – палац імператора Миколи I, де «огнем кругом запалало», потрапляє на свято, феєрверк: «Та й прохався у палати. / Боже мій єдиний!!! / Так от де рай! уже нашо / Золотом облиті / Блюдолизи; аж ось і сам, / Високий, сердитий, / Виступає; обок його / Цариця небога» [39, с. 272]. Місто палаців і казематів стало невід'ємним складником національного міфу Т. Шевченка [38, с. 38]. Ліричному героєві смішно бачити жалюгідну радість обивателів із нагоди незрозумілого свята. Перед царським палацом наш герой зустрічає дрібного чиновника цього простору міста – землячка із циновими гудзиками, який уособлює національно несвідому людину, пристосування до принад Петербурга та царату. Тому, на думку Г. Грабовича, у «Сні» прикметою догідливого бюрократа, земляка-українця, який викликався провести Санкт-Петербургом оповідача, стає навіть не його мундир, а сяючі гудзики на ньому [11, с. 100]. Потрапивши до царського палацу, герой знаходить шуканий «рай» у просторі загалом, але він зосереджується в Петербурзі як столиці деспотизму, блюдолизів і постійного святкування.

В оточенні царя Миколи I ліричний герой поеми бачить «панів – власників простолюду», які постають узагальненим образом на тлі животіння Північної столиці імперії: «*За богами – панства, панства / В сребрі та златі! / Мов кабани годовані – / Пихаті, пузаті!..*» [39, с. 272–273]. Тому Т. Шевченко здійснює деконструкцію усталеного міфу й образу Петербурга крізь семіосферу відтворення топосу. Петербург постає в письменника як утілення метафізичного зла через те, що за природою своєю призначений жити чужим. Образ імперії, яка втілюється в Петербурзі, за словами І. Дзюби, «побив і скреслив усі оті державославні» [16, с. 88], оскільки до Т. Шевченка-індивідуаліста так відверто негативно не висловлювався про Петербург жоден із митців тогочасної дійсності. Зокрема, не випадково в осерді ніщеанського дискурсу М. Євшана лежить ідея індивідуалізму Т. Шевченка як сильної самодостатньої особистості [26, с. 134]. З гострим індивідуалізмом Т. Шевченка пов'язаний екзистенціал метафізичного бунту – відвертого бунту героя твору проти імперської дійсності та царату. Ліричний суб'єкт існує інтенційно в міському вимірі, згідно з положеннями феноменології М. Мерло-Понті, а тому «інтенція намічає просторовий маршрут тільки потім, щоб досягти дану спочатку мету; існує свого роду зерно руху, для якого об'єктивний маршрут – лише вторинний розвиток» [24, с. 132–133], отже, «метою мандрів» є показ животіння столиці імперії, а «об'єктивний маршрут» – побічне сприйняття міських побутових подробиць. На думку М. Жулинського, індивідуаліст Т. Шевченко не може (навіть під страхом смерті, як це переживалось у казематі) відректись від своїх поглядів, від своєї творчості [17, с. 22]. Отже, у поемі «Сон» крізь призму художнього відображення Петербурга реалізовано націософські маркований екзистенціал особистості Т. Шевченка – метафізичний бунт, який утілюється в образі ліричного суб'єкта (за В. Топоровим, інтенсивний аспект відтворення образу міста [31, с. 280]). Бунтар вимагає свободи для себе самого, але він ніколи не зазіхає на життя й свободу іншого. Бунт – це не тільки протест раба проти пана, а й протест людини проти світу рабів і панів [19, с. 340]. Ліричний суб'єкт бунтує на животінні панства, оскільки бачить лише блюдолизів і чиношанування.

Ю. Барабаш зазначає, що Петербург Т. Шевченка подано у відкрито соціально-історичному, націософському ракурсі, опозиція «Петербург – Україна» є безкомпромісно чіткою, як опозиція «столиця імперії – національна країна», «метрополія – колонія» [5, с. 43]. Таким чином, націософська домінанта художнього відображення Петербурга Т. Шевченком охарактеризована опозицією «столиця імперії Петербург – Україна». У цьому протиставленні не просто закорінене банальну відразу Т. Шевченка до Петербурга, а зображено набагато глибше, дитячу психологічну травму з народження, втрату батьків, панщини, які уособлювала імперія. Т. Шевченко руйнує традиційний міф Петербурга як царської імперії й традиційний «петербурзький текст», натомість створюючи свій з яскравою потугою свідомого українця, який не може сприймати місто як чуже, вороже, смертоносне, тому що за своєю суттю воно призначене бути «гетеротрофом» українства. У локусі палацу проходить картина «генерального мордобиття» (І. Франко), яка стає втіленням муштри й холуйства пригніченого українського народу: «*До найстаршого... та в пику / Його як затопить!.. / Та меншого в пузо / Аж загуло!.. а той собі / Ще меншого туза / Межи плечі <...>*» [39, с. 273]. У поемі «Сон», говорячи словами Ю. Шереха, ми бачимо «Т. Шевченка-філософа, носія остаточної правди» [41, с. 169] (націософської ідеї свободи для українського народу). У Шевченковому «Сні» лунає гучна заява, що біди України полягають в її кріпосному підневільному становищі. Це є символічною правдою, на яку відкриває нам очі письменник через художнє відображення топосу Петербурга.

Герой поеми йде далі міським ландшафтом, і відразу спостерігаємо, що у світлі білої ночі Петербурга він знову бачить нескінченні «*<...> Палати, палати / Понад тихою рікою; / А берег ушитий / Увесь каменем <...>*» [39, с. 274]. В основі «метафізики» й «містики» Петербурга – сам той факт, що величезне місто виникло не звичайним шляхом, із життєвих потреб людності, а з волі монарха, ціною великих жертв, усупереч несприятливим природним умовам [15, с. 249]. Звісно, що у свідомості героя така ідилічна картина міста викликає величезний гнівний подив: «*Дивуюсь, / Мов несамовитий! / Як то воно зробилося / З калюжі такої / Таке диво?.. Отут крові / Пролито людської – / І без ножа*» [39, с. 274].

Домінантою Петербурга, за словами М. Анциферова, є характер його «кристалізуючого» ядра. Так, генезис Петербурга полягає в тому, що спочатку він будувався як місто-фортеця, а вже пізніше став адміністративним центром Російської імперії [3, с. 119]. Ліричний герой перебуває не просто уві сні, хаотичному мареві, він чітко бачить «кристалізуюче ядро Петербурга» – палаци, верхівки дзвіниць, фортеці. Усі зазначені локуси Петербурга, говорячи словами Е. Гуссерля, становлять якусь зв'язну єдність, замкнену в собі, яка тягнеться в нескінченну єдність універсуму природи й цивілізації, що має універсальну просторово-часову форму [12, с. 300]. Проте така єдність тільки фізична, у творі вона позбавлена одухотвореного й особистісного начала.

Дедалі чіткіше герой описує вже знайомі локуси. Петропавлівську фортецю, яка була побудована за можливого нападу шведів, було пристосовано під в'язницю для особливо небезпечних для царату політичних в'язнів, а Петропавлівський собор із височенною дзвіницею став усипальницею російських царів: «*По тім боці / Твердиня й дзвіниця, / Мов та швайка загострена, / Аж чудно дивиться. / І дзигарі тельнякають*» [39, с. 274]. Тому й названим локусам Петербурга в поемі «*<...>*» бракує єдності якогось духовного простору, у якому вони могли б існувати один для одного й один на одного впливати» [12, с. 382]. Із погляду націософського змісту та спрямованості поеми її кульмінаційним пунктом є монолог ліричного протагоніста [7, с. 92]. Петро I і Катерина II були свого роду канонізованими святими Російської імперії, найбільшими святощами імперського іконостасу. Вони не просто створювали імперію, а й порушували правові та моральні норми свого часу [44, с. 20]: «*Це той первий, що розпинав / Нашу Україну, / А вторая доконала / Вдову сиротину*» [39, с. 274–275]. Шевченкові вінченосні персонажі російської історії були глибоко антипатичними також і через глибоко аморальний, антихристиянський

спосіб їхнього життя [44, с. 20], тому він кинув їм у вічі та їхнім духовним нащадкам слова невмирущої правди: *«Кати! кати! людодіди! / Наїлись обоє, / Накралися; а що взяли / На той світ з собою?»* [39, с. 275].

Устами ліричного героя, який занурюється в метафізичний простір Петербурга, Т. Шевченко нагадує, що на руїнах цілком можливої самостійності України зростала Російська імперія. У творі автор подає історичну ретроспективу Петербурга з позицій согіто людини-українця. Як відомо, для будівництва Петербурга було докладено чимало сил українського народу, зокрема реєстрових козаків; ліричний герой біля пам'ятника Петру I в напівсвітлі петербурзької ночі чує слова «вольного гетьмана» П. Полуботка крізь топос міста Глухова, а тому ліричний герой із гнівом промовляє: *«Царю проклятий, лукавий, / Аспиде неситий! / Що ти зробив з козаками? / Болота засипав / Благородними костями; / Поставив столицю / На їх трупах катованих! <...> / Голодом замучив <...>»* [39, с. 275]. На будівництві Петербурга в тамтешніх болотах лежать кістки українських козаків. Звідси розпочиналися акції, що мали на меті адміністративне й воєнне приборкання України, остаточну ліквідацію залишків її автономних прав і вольностей, скасування гетьманства, зруйнування Запорозької Січі [7, с. 80]. Погляд Т. Шевченка – це погляд українця, носія тих ментальних рис, тієї генетичної пам'яті, які не дозволяють сприймати «болотяне місто» інакше, як чуже та вороже, тому й Петербург у художньому зображенні письменника є містом безневинно пролитої людської «крові та кісток», на яких «животіє» імперська владна еліта. Так, Петро I, зміцнююв Російську імперію, насамперед зміцнював деспотизм, залишив таємну програму тотального поневолення України, винищення духовності цілого народу, заперечення самостійного керівництва державою: *«Людодіде, змію! <...> / Ти нас з України / Загнав, голіх і голодних, / У сніг на чужину / Та й порізав; а з шкур наших / Собі багрянцю / Пошив жилами твердим / І заклав; столицю / В новій ярі <...> Подивися: / Церкви та палати! / Веселися, лютий кате, / Проклятий!»* [39, с. 276].

М. Анциферов упевнений, що *genius loci* (лат. дух-покровитель) Петербурга справедливо можна вважати пам'ятник його засновнику – Петру I [2, с. 35], виготовлений із «каменя-Грому» гранітної скелі італійським архітектором Е. Фальконетом 1782 р. [1, с. 151], у якому порушено пропорції вершника й коня, що й викликало іронію Т. Шевченка: *«Аж кінь летить, колитами / Скелю розбиває! / А на коні сидить охляп <...> / І без шапки. Якимсь листом / Голова повита»* [39, с. 274]. За визначенням І. Дзюби, автор майстерно десакралізує священну постать Петра I, «стягує її з імперсько-патріотичного піднебесся» [15, с. 251]. Локус пам'ятника Петру I стає в топісі Петербурга апофеозом зла, а тому є кульмінаційним моментом у просторовому ракурсі всього топосу міста загалом.

Ми побачили «центр» Петербурга крізь погляд героя-націософа в палаці імператора, натомість після промовистого монологу – характеристики Петербурга він зустрічає ранок у місті на «периферії» й бачить лишень тепер убогих людей, які потерпають від царського свавілля, заробляючи собі на життя: *«Розлетілись, розсипались, / Сонечко вставало <...> / Уже вбогі ворухнулись, / На труд поспішали <...>»* [39, с. 276]. Остання опозиція «низу» в Т. Шевченка – семантично «чиста», ближча по духу авторові, аніж «верх». Часовий вимір топосу Петербурга окреслено в рамках дня, коли ліричний герой потрапляє до міста та бачить тло його животіння, а також ранку, який відображено семантично «чистим» із відтворенням «низів» суспільного прошарку міста. Ліричний герой співчуває знедоленим дівчатам, яких зустрічає в локусі міської вулиці: *«Покрай улиць поспішали / Заспані дівчата, / Та не з дому, а додому! / Посилала мати / На цілу ніч працювати, / На хліб заробляти»* [Там само]. Наостанок «петербурзьких мандрів» ліричний герой поеми, хоч і впевнившись, що в столиці нічого, крім ненажерливої імперської сатрапи, бенкетів і блюдолизів, немає, знову потрапляє в палац Миколи I: *«Що там робиться. Приходжу: / Старшина пузата / Стоїть рядом; сопе, хроне, / Та понадувалось, / Як індики, і на двері / Косо поглядало <...> / Неначе з берлоги / Медвідь виліз, ледве-ледве / Переносить ноги; / Та одутий, аж посинів: / Похмілля прокляте / Його мучило»* [39, с. 277]. Отже, Микола I втілює в собі образ квазіправдивого охоронця «гетеротрофного» простору міста, неодмінними складниками якого є злочинність, деспотизм, антигуманність. Суспільний прошарок Петербурга є величезною несправедливістю, тому що він негуманний із причини своєї структурованості. Суспільство в профанному світі поза топосом Петербурга стає жертвою власної пасивності й нерозумності: *«А братія мовчить собі, / Витріщивши очі! / Як ягнята: «Нехай, – каже, – / Може, так і треба»* [Там само, с. 265].

Для ліричного суб'єкта простір Петербурга цілковито вільний, адже він метафізично присутній у кожному локусі й просторовому образі, він не закутий у кайдани, як його співвітчизники, він вільний не тільки фізично (за Р. Декартом), але й духовно (за Ж.-П. Сартром). Із цього приводу М. Мерло-Понті слушно зазначає про те, що завжди є якась свобода в тому, у чому й де перебуває людина – це «якийсь розумний простір, який належить облаштувати» [24, с. 57]. Зрештою, вільно перебуваючи в локусах міста, ліричний герой і займається свого роду «оригінальним облаштуванням» простору й часу Петербурга. Так, на думку В. Молчанова, основні просторові характеристики простору й часу у феноменології Е. Гуссерля збігаються по суті із загальнопоширеними: «занурення» (у минуле), «наповнення» (тривалості), «протяжність», «потік», «перехід», «розширення» і, нарешті, «точка» («у кожній точці тут має місце розширення») [25, с. 440]. У поезії «Сон» бачимо «занурення» в минуле ліричного героя (побудова міста Петербург реєстровим козацтвом, царювання Петра I та Катерини II), «наповнення» топосу Петербурга ландшафтними забудовами (Петропавлівський собор, фортеця, палац). «Протяжність» здійснюється в локусах міста, що виражають його осяжний розмір у просторі буття. «Потік» реалізується крізь метафізичне буття над містом у різних точках простору одночасно (за О. Фоменко, топос просторової одночасності [35]). «Перехід» відтворено в приземленні героя, коли той спостерігає рух знедоленого люду та дівчат-повій зранку. Момент «розширення»

позначає об'ємне наповнення кожного локусу смислами й атрибутами та опозицією «верх» – «низ», а тому будь-яка «точка» простору стає місцем розширення топосу (наприклад, просторовий локус – пам'ятник Петру I тощо). Топос міста стає лінійним об'ємним простором у часі.

Топос Петербурга – це широкий простір розуміння ліричним суб'єктом історії та «досконалих» міських ландшафтів. Однак просторовість або, точніше, місцевість, відіграє в бутті світу зовсім особливу, конститутивну роль [37, с. 175], роль націософа – провісника простору. «Конститутивна роль» належить ліричному суб'єкту, який облаштовує простір міста відповідно до авторських інтенцій. Феноменологічний простір розкриває нову нескінченну сферу буття як сферу нового, трансцендентального досвіду [13, с. 42–43] для ліричного суб'єкта в метафізичному вимірі. Ідеться передусім про просторову сферу смислів рецепції міської атрибутики крізь cogito ліричного суб'єкта в міському середовищі Петербурга. Ця сфера смислів пов'язана із зображенням профанного світу топосу міста, де зосереджено модус секуляризованого буття владної верхівки та буття пересічних городян. Наявність деспотичної влади міста й відсутність справедливої суспільної структури є доміантними в Петербурзі. М. Кодак зазначає, що обличчя Петербурга має статичний вияв, що уклався в певний текст прагматично, шляхом використання знакових ресурсів зодчого мистецтва для закріплення певних ідеологем [21, с. 69]. На думку О. Хоменка, Т. Шевченка, для якого метафізичні мандри минувшиною окреслювалися як найінтенсивніший напрям художньої практики, просто не міг не зупинитися на автентичі імперської столиці [38, с. 38], яка полягає в зображенні кам'яного обличчя міста, що будувалося на крові реєстрового козацтва. Для Т. Шевченка ідеальна спільність і суспільна структура в місті повинні становити не владні імперські, а суто моральні й екзистенціальні категорії [11, с. 117]. Петербург у тексті поеми «Сон» («У всякого своя доля...») є моделлю ідеальної спільності лише для царів, малоросів-запроданців, але не для простих людей. Говорячи словами Ю. Лотмана, Петербург є «ексцентричним містом», себто таким, що розташоване на маргінесах культурного універсуму буття й має в основі протистояння рустикального й цивілізаційного начал. Простір Петербурга актуалізує опозицію «природне – штучне», інакше кажучи, це місто, що створене всупереч природі як перемога розуму над стихіями [23, с. 321]. Петербург утілює форму безособистісної парадигми буття людини, що в розумінні Т. Шевченка постає як суспільна структура, невід'ємною суттю якої є зло, соціальна нерівність, насильство, поневолення [29, с. 72], тому ім'я Петербурга, образ Петербурга, метафора Петербурга маркують антиімперське спрямування й націософські основи поеми [6, с. 128], які мають яскраве втілення в семіотичі досліджуваного метафізичного простору міста.

Отже, метафізичний модус відтворення топосу Петербурга позначений надреальним сприйняттям ліричним суб'єктом предметно-атрибутивних реалій міста, а також способом його міського буття, яке інтенсифіковане в локусах-психологемах, утворюючи топос просторової одночасності подій. Надчуттєвий аспект відображення топосу міста пояснюється метафізичним бунтом ліричного суб'єкта на тлі животіння владної верхівки. Топос Петербурга – це феноменологічний простір емпіричного освоєння дійсності міста крізь cogito ліричного суб'єкта з відтворенням психологізації буття героя в міському вимірі. Відображення Петербурга в поемі «Сон» («У всякого своя доля...») характеризується цілковитою руйнацією традиційного канону рецепції Петербурга як міста прогресу та влади імперії, натомість Т. Шевченко показує місто з позицій свідомого героя-українця, який бачить на вулицях, у палаці імператора лишень святкування, нехтування цінностями суспільства. Таким чином, у поемі «Сон» натрапляємо на взаємопроникнення інтенційного буття автора й ліричного суб'єкта на рівні cogito просторових структур міського середовища. Cogito ліричного суб'єкта та його рефлексивна свідомість спрямовані на націософську рецепцію топосу Петербурга. Зважаючи на викладене вище, констатуємо споглядально-рефлексивне розкриття аспекту феноменів свідомості автора й ліричного суб'єкта.

Література:

1. Авсеенко В. 200 лет С.-Петербурга : исторический очерк / В. Авсеенко. – Санкт-Петербург : издание Санкт-Петербургской Городской Думы : скоропечатня П.О. Яблонского, 1903. – 296 с.
2. Анциферов Н. «Непостижимый город...» Душа Петербурга. Петербург Достоевского. Петербург Пушкина / Н. Анциферов; Сост. М. Вербловская. – Санкт-Петербург : Лениздат, 1991. – 335 с.
3. Анциферов Н. Пути изучения города как социального организма / Н. Анциферов. – Ленинград: Сеятель, 1926. – 151 с.
4. Барабаш Ю. Гоголь і Шевченко (Акценти) / Юрій Барабаш // Слово і час. – 2009. – № 12. – С. 3–17.
5. Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Ю. Барабаш. – Харків: Акта, 2001. – 375 с.
6. Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового слова: текст – контекст, семантика – структура / Юрій Барабаш. – Київ : Темпора, 2011. – 508 с.
7. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України : Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2004. – 181 с.
8. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка: Монографія / О. Боронь. – Київ : Агентство «Україна», 2005. – 152 с.
9. Вяземский П. Стихотворения / П. Вяземский; вступ. ст. Л. Гинзбург; сост., подгот. текста и примеч. К. Кумпан. – Л. : Сов. писатель, 1986. – 544 с.
10. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Ханс-Георг Гадамер; пер. с нем. ; общ. ред. и вступ. ст. Б. Бессонова. – Москва : Прогресс, 1988. – 704 с.
11. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Г. Грабович ; пер. з англ. С. Павличко. – Київ : Радянський письменник, 1991. – 212 с.

12. Гуссерль Э. Избранные работы / Э. Гуссерль ; сост. В. Куренной. – Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2005. – 464 с.
13. Гуссерль Э. Картезианские медитации / Э. Гуссерль ; пер. с нем. В. Молчанова. – Москва : Академический проект, 2010. – 229 с.
14. Гуссерль Э. Собрание сочинений / Э. Гуссерль ; перев. с нем. В. Молчанова. – Т. 3. Логические исследования. – Москва : Гнозис, Дом интеллектуальной книги, 2001. – 577 с.
15. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
16. Дзюба І. Царі. Монархія. Монархізм : Візія Тараса Шевченка // І. Дзюба / Сучасність: Література, наука, мистецтво, суспільне життя. – 2004. – № 9. – С. 78–90.
17. Жулинський М. Дві половинки українського серця. Шевченко і Гоголь: Петербург: у пошуках власної сутності / М. Жулинський // Бахмутський шлях: Літературне та наукове історико-філологічне видання. – 2010. – № 1/2. – С. 3–23.
18. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – Київ : Факт, 2009. – 148 с.
19. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю; Пер. с фр. – Москва : Политиздат, 1990. – 415 с.
20. Карповець М. Місто як світ людського буття: філософсько-антропологічний аналіз: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.04 / М. Карповець ; Києво-Могилянська академія. – Київ, 2013. – 224 с.
21. Кодак М. Прагматичний узус реалізму (Комедія «Сон» як текст) / М. Кодак // Слово і час. – № 11. – 2001. – С. 60–73.
22. Левицький В. Наснага та моторошність «іного краю»: урбанізм у літературних творах Тараса Шевченка / В. Левицький // Слово і час. – 2015. – № 3. – С. 28–36.
23. Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – Санкт-Петербург : «Искусство – СПб», 2000. – 704 с.
24. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти ; пер. с франц. ; под ред. И. Вдовиной, С. Фокина. – Санкт-Петербург : Ювента, Наука, 1999. – 603 с.
25. Молчанов В. О пространстве и времени внутреннего опыта / В. Молчанов // Сущность и слово. Сб. научных статей к юбилею профессора Н. Мотрошиловой. – Москва : Феноменология и герменевтика, 2009. – С. 437–456.
26. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / С. Павличко. – Київ : Либідь, 1999. – 447 с.
27. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики / В. Пахаренко. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 208 с.
28. Рубчак Б. Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу : есеї / Б. Рубчак ; упоряд. В. Габор. – Львів : ЛА «Піраміда» 2012. – 484 с.
29. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття : [монографія] / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. – 176 с.
30. Топоров В. Vilnius, Wilno, Вильна: город и миф / В. Топоров // Балто-славянские этноязыковые контакты: сб. науч. тр. – Москва : Наука, 1980. – С. 3–71.
31. Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического / В. Топоров. – Москва : Прогресс. Культура, 1995. – 624 с.
32. Уліцька Д. Феноменологічна філософія літератури / Д. Уліцька // Література. Теорія. Методологія ; пер. з польської С. Яковенка ; упорядкув. і наук. ред. Д. Уліцької. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 114–135.
33. Філософська думка в Україні : бібліогр. словник / Авт. кол.: В. Горський, М. Ткачук, В. Нічик та ін. – К. : «Пульсари». 2002. – 244 с.
34. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. Шинкарук. – К. : НАН України ; Ін-т філософії ім. Г. Сковороди; Абрис, 2002. – 742 с.
35. Фоменко Е. Городской топос в «Дублинцах» Джеймса Джойса: синхронизация пространственной одновременности / Е. Фоменко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXII. – Ч. 4. – С. 32–39.
36. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. Бибихина. – Харьков : «Фолио», 2003. – 503 с.
37. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск : Издательство «Водолей», 1998. – 384 с.
38. Хоменко О. Шевченко у Петербурзі: ініціація кшатрія / О. Хоменко // Українознавство. – № 1. – 2005. – С. 36–45.
39. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. / Т. Шевченко ; редкол. : М. Жулинський (голова) та ін. – Київ : Наукова думка, 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – 784 с.
40. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. / Т. Шевченко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Київ : Наукова думка, 2003. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. – 496 с.
41. Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології / Ю. Шерех. – Київ : Дніпро, 1993. – 590 с.
42. Ямпольский М. Ткач и визионер: Очерки истории репрезентации, или О материальном и идеальном в культуре / М. Ямпольский. – Москва : Новое литературное обозрение, 2007. – 616 с.
43. Яременко В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка : методологічні підходи / В. Яременко // Слово і час. – 2007. – № 3. – С. 19–27.

44. Яременко В. Шевченкова поема «Сон (комедія)»: в аспекті христологічного та історіософського прочитання / В. Яременко // Дивослово. – 2013. – № 3. – С. 17–21.

Анотація

**Д. БОКЛАХ. МЕТАФІЗИЧНИЙ МОДУС ВІДТВОРЕННЯ ТОПОСУ МІСТА:
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ ПЕТЕРБУРГА В ПОЕМІ «СОН»
(«У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ...») Т. ШЕВЧЕНКА**

У статті розкрито метафізичний модус відтворення Петербурга в поемі «Сон» («У всякого своя доля...») Т. Шевченка. Автор добирає феноменологічну й структурно-семіотичну методологію аналізу просторової структури топосу, локусів та інших просторових образів міста. Семантика простору на початку твору має нечітку конотацію відтворення топосу міста. Топос Петербурга постає метафізичним утіленням царського зла й лихоліттям пригнобленої людини-трудівника. Детально інтерпретовано малі просторові образи – локуси. Розвідка містить аналіз специфіки художньо-автобіографічної візії відтворення топосу міста, у ній також з'ясовані особливості рецепції ліричним суб'єктом атрибутики міста.

Ключові слова: феноменологічний простір міста, топос міста, локус міста, метафізичний модус, центр міста, периферія міста, ліричний суб'єкт.

Аннотация

**Д. БОКЛАХ. МЕТАФИЗИЧЕСКИЙ МОДУС ВОССОЗДАНИЯ ТОПОСА ГОРОДА:
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ГОРОДСКОГО ПРОСТРАНСТВА ПЕТЕРБУРГА В ПОЭМЕ «СОН»
(«У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ ...») Т. ШЕВЧЕНКО**

В статье раскрыт метафизический модус отображения Петербурга в поэме «Сон» («У всякого своя доля ...») Т. Шевченко. Автор выбирает феноменологическую и структурно-семиотическую методологию анализа пространственной структуры топоса, локусов и других пространственных образов города. Семантика пространства в начале произведения имеет нечеткую коннотацию воспроизведения топоса города. Топос Петербурга становится метафизическим воплощением царского зла и бедствий обычного человека-трудяги. Подробно интерпретированы малые пространственные образы – локусы. Статья содержит анализ специфики художественно-автобиографического видения воспроизведения топоса города, в ней также охарактеризованы особенности рецепции лирическим субъектом атрибутики города.

Ключевые слова: феноменологическое пространство города, топос города, локус города, метафизический модус, центр города, периферия города, лирический субъект.

Summary

**D. BOKLAKH. METAPHYSICAL MODE OF RECREATION OF THE CITY TOPOS:
INTERPRETATION OF THE CITY SPACE OF PETERSBURG IN THE POEM
“DREAM” (“EVERY MAN HAS HIS OWN DESTINY...”) BY T. SHEVCHENKO**

The article reveals the metaphysical mode of recreation of Petersburg in the poem “Dream” (“Every man has his own destiny...”) by T. Shevchenko. The author selects a phenomenological and structural-semiotic methodology of analysis of the spatial structure of the topos, locus and other spatial images of the city. The semantics of space at the beginning of the work has an unclear connotation of the recreation of the city’s locus. The topos of Petersburg appears as a metaphysical incarnation of the imperial evil and the calamity of the average worker. It was made the detailed interpretations of small spatial images – loci. The article contains the analysis of the specifics of the artistic and autobiographical vision of the recreation of the city topos, and also it was found the features of the reception of the city attributes by the lyrical person.

Key words: phenomenological space of the city, city topos, city locus, metaphysical mode, city center, city periphery, lyrical person.

*кандидат педагогічних наук,
доцент,
доцент кафедри практичної
психології та педагогіки
Хмельницького національного
університету*

ЛІТЕРАТУРНИЙ ТРЕВЕЛОГ ЯК ЖАНР МАНДРІВНОЇ ПРОЗИ: ПОХОДЖЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

Постановка проблеми. Цього року Україна підписала Угоду з Європейським Союзом про безвізовий режим (церемонія підписання угоди відбулася 17 травня у французькому Стразбурзі). Відтак кожен українець, який має достатні фінансові активи як для перебування в ЄС, так і для повернення в Україну, може вільно вирушати в мандри, туристичну подорож. Психоаналітик Жан Лакан, а слідом за ним і Славою Жижек, вважають, що «людина вибудовує свою ідентичність тільки у віддзеркаленні з іншими» [6], особистість постійно прагне пізнати світ, тому вибудовує власну ідентичність. Видається, інтерес до жанру тревелогу останнім часом зростає не лише в науці про літературу, а й в інших гуманітарних галузях знань (антропологія, історія, соціологія, психологія тощо). Актуальність і проблематичність теми позначена й тим, що серед дослідників зростає зацікавлення жанрово-стильовим співвідношенням документального та художнього творів.

Аналіз досліджень і публікацій. В українському літературознавстві останнім часом з'явилося кілька матеріалів, присвячених мандрівній прозі. В. Гумінський вважає, тревелог – це розповідь про вигадані, уявні мандри з домінуючим ідейно-художнім елементом (йдеться про фікційну літературу – Л.Д.). У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» Н. Білецька у тревелогії центральну роль відводить авторові-оповідачеві, причому тревелог інтерпретує як жанрово-синкретичне явище, в якому наявні елементи автобіографії, листа, щоденника, газетної інформації, фольклорної байки [1], тоді як А. Бондарева називає жанр тревелогу «розмитим», «літературою блукання», журналом, діалогом, щоденником, а в сучасному розумінні – блогом, в якому подається опис мандрів [3]. С. Дідух-Романенко розглядає тревелогі як подорожні нотатки [8]. Як бачимо, кожен дослідник до жанрового визначення мандрівної прози підходить індивідуально.

Мета статті – виявити жанрові особливості мандрівної прози, на конкретних прикладах розкрити генезу тревелогу та його історичний розвиток.

Виклад основного матеріалу. Насамперед поміркуймо, чи правильним є трактування про те, що у світовій культурі «тревелог – це літературний жанр, який виникає одразу після історичного роману» (Марія Горбач) [6]. Літературознавча історіографія заперечує таке формулювання, бо корені цього жанру сягають в античний світ. На відміну від роману із замкненим простором і авторською версією фікційного твору, художнім вимислом, тревелог – це відкритий зовнішній світ, в якому «правда» домінує над «вигадкою».

Відколи людина винайшла письмо, з того часу вона прагнула пізнати світ, а для цього вирушала в мандри. Ще в сиву давнину утворювались соціальні групи, племена і раси, а згодом – країни зі своєю мовою. Недаремно дослідник Жак Атталі назвав свою книгу про історію заселення планети «Кочова людина» [20]. Він зацентрує на схильності індивіда до пізнання світу як природного стану. За біблійним приписом Авраам подорожує з Іраку в Єгипет, а Мойсей спершу тікає з Каїру в гори Синай, де, за Біблією, упродовж сорока днів і ночей він ховався (Вих. 24: 18, Вих. 33: 20–23), щоб згодом повернутися і вивести свій народ із неволі, в Синай; Ісус відправляється в Єгипет, потім в Палестину; Мухаммад покидає Мекку, щоб перейти в Медину; Будда мандрує Індією» [27, с. 46]. Таким чином, виходить, що з давніх-давен «Homo Viator» (від лат. – людина як посланець, мандрівник) постійно перебуває в дорозі, щоб зафіксувати на папері-пергаменті нові враження від побаченого в далеких краях. Кожне століття має свою історію про подорожування. Нині важко вивчати тревелог без занурення в еволюцію цього прадавнього жанру: від античності до наших днів.

Одним із перших письменників-мандрівників є карфагенський адмірал Ганнон, який близько 470 р. до н.е. здійснив плавання в північну і західну Африку, зміг доплисти до кордонів Камеруну, територія якого, за його словами, була «населена дикими людьми» і «гориллами» [22]. Згадаймо бодай ще один давній опис території сучасної України географом Геродотом, який 464 р. до н.е. подорожував задля запису точних даних про греко-перські війни, відвідав країни Сходу, дістався до узбережжя Чорного моря, саме тоді наніс візит грецьким колоніям (південна частина сучасної України) [9]. У V ст. до н.е. пустився в мандри учень Сократа, грецький філософ Ксенофонт. Він є автором книжки «Анабазис», що вважається класичною грецькою прозою, в якій детально подав описи відступу грецьких військ-найманців.

У VI столітті візантійський купець Козма Індікоплов здійснив кілька подорожей Червоним морем та Індійським океаном під час правління імператора Юстиніана, про що згодом описав у книзі «Християнська топографія». Отже, тревелог заґрунтований на антитетичному «своє-чуже», «ми-вони», щоб краще зрозуміти

себе, своє Я у світі. М. Горбач, посилаючись на літературознавця Р. Семківа, визначає природу тревелогу таким чином: «На противагу історичному роману, що дає можливість спільноті людей краще зрозуміти самих себе, розповідаючи, що відбувалося з ними в минулому, тревелог – жанр, що дає можливість зрозуміти і увявити світ, відмінний від свого» [6]. Канадський професор Норманд Дуарон у праці «Випробування простором замість тексту. Подорож як жанр», висловлює думку про те, що «історія і подорожі мають природний взаємозв'язок: переміщення йде в одному випадку в просторі, а в іншому – в часі, але обоє вони закорінені в людському досвіді» [21, с. 21]. Подорожі використовують письменники для пригодницького роману чи повісті. Французький вчений Сапра Мусса виокремлює деяку різницю між двома жанрами (романом і тревелогом). Він вважає, що саме тревелог служить джерелом для написання фікційної прози [25, с. 50].

Як стверджував дослідник китайського походження Віктор Вельгус (1922–1980), великий китайський мандрівник Фа Сянь мандрував 15 років просторами Індії і східного Афганістану, щоб збирати легенди і сказання про Будду і про буддистських ченців. Його розповідь «Опис буддистських держав» («Фоґоцзі») свідчить про появу буддизму в Китаї і про те, як саме і чому китайські паломники регулярно мандрували в Індію. Починаючи з X століття, мандрівники арабо-мусульманського світу починають мандрувати по земній кулі, щоб збирати знання і відкривати нові землі. Серед цих мандрівників найвідоміші: Ібн Фадлан, Аль-Гарнаті, Ібн Джубайр і Т. Батута. Перші двоє дійшли до царства Волзької Булгарії (орієнтовно на місці нинішнього міста Болгар в Татарстані). Ібн Фадлан здійснив подорож туди в 921 р. з Багдада через Казахстан у складі посольства аббасидського халіфа аль-Муктадіра (908–932). У своїх дорожніх записках «Рісале» («Записки»), він дає цікаві етнографічні відомості про турків, хозарів, слов'ян, башкир та інших народів [4, с. 302].

Подорожній нарис Ібн Фадлана послужив одним із джерел для роману американського письменника Майкла Крайтона «Пожирачі мертвих» (1976), за мотивами якого був знятий фільм «13-й воїн» (англ. The 13th Warrior), що вийшов на екрани 1999 р. і в якому актор Антоніо Бандерас грає роль Ібн Фадлана. Арабський аристократ Ібн Фадлан волею халіфа опиняється на крайній Півночі, оповитій туманами. Уночі приходять демони, що залишають на ранок після себе обезголовлені трупи людей. На прохання з таємничим плем'ям пожирачів мертвих вирушає загін могутніх вікінгів. Очолив загін непереможний Беовульф – центральний персонаж англосаксонського героїчного епосу. Збагатив арабську літературу записами про слов'янський світ Аль-Гарнаті. З погляду українського історика А. Ковалевського, після Ібн-Фадлана, подорожував Аль-Гарнаті, який, відвідавши Булгарію, не повертається в Багдад, а продовжує маршрут в Київську Русь, куди він прибув у 1150 р. Звідси він йде до Угорщини, де прожив три роки (1150-1153) [10; 11].

Європейці також подорожували, інтелектуали знайомилися з далекими країнами, здійснювали паломництво. Якщо мусульмани прямували в Мекку, то християнські паломники прямували до древнього Риму, Єрусалиму, Константинополя і навіть в Єгипет (на гору Синай). Серед тревелогів слід назвати твори, авторами яких є Роберт Монах, Гвіберт Ножанський, Петро Тудебода, Бодрі Буржський, Фульхерій Шартрський, Альберт Аахенський, які переважно зацентровували увагу читачів на описах хрестових походів, протистоянні мусульман і християн під час «облоги Єрусалима», ідеалізовано оспівували святе місто Єрусалим. Тексти уподібнювалися до хронік [24].

В давньоукраїнській культурі розвивається паломницька література, ходіння. Мандрівники описували подорожі до «святих місць» на горі Афон, у Палестину, Константинополь. Заохочення до паломництва (тоді унікальний вид туризму) здійснювала церква. Першим паломником був ігумен Даниїл, автор книги «Життя і ходіння ігумена Даниїла з Руської землі» (1108), в якій детально описав священні місця, що йому показав «екскурсовод», освічений старець-монах. Завдяки йому Даниїло побував біля Тиверіадського моря, Фафори, Назарета, Хеврону, Йордану, «та й інших святих місць я бачив багато, про що згодом розповім» [7]. Поряд з паломниками подорожують світом купці й торговці. З державним утворенням Київської Русі налагоджуються дипломатичні відносини з іншими країнами, нав'язується шовковий шлях Європи з Азією. Зокрема, російський мандрівник, письменник Афанасій Нікітін упродовж 1442–1475 рр. здійснив подорож, в результаті чого написав тревелог «Ходіння за три моря», які привернули увагу І. Срезневського: «Записки Нікітіна про паломництво до Персії, Індії в 1466–1472 рр. – це своєрідний пам'ятник і для свого часу (допоки не відкрились подібні), такий же, як «Слово о полку Ігоревім», що його відкрив Карамзін, ним одним досі оціненим за значенням в історії давньої Русі XV віку» [11, с. 243]. Дослідник «Ходіння...» Нікітіна поділив на 15 розділів [16, с. 263], констатуючи, що справді мандрівник подолав три моря: перше море – Дербентське, друге – Індійське, третє – Чорне море [16, с. 262]. У підсумку І. Срезневський з великим пошануванням ставиться до мемуариста, бо, з його погляду, «мимовільну повагу вселяють до себе такі люди давньої Русі, і, мабуть, ми чимало ще привідкриємо таємниць в їхніх творах, коли підходитимемо до них з гідністю, а не як до фантастичних ідеалів, пам'ятаючи при цьому про той час, коли вони жили» [16, с. 307].

У спадщині Павла Халебського (араб. Булос аль-Халябі Ібн аз-Заїм аль-Халябі; бл. 1627–30.01.1669) також є цікавий для дослідників тревелог «Подорож патріарха Макарія». Халебський (Алеппський) був архідияконом і разом з батьком, Антіохійським патріархом Макарієм подорожував з Дамаска у Східну Європу. Двічі побував в Україні, познайомився з київським митрополитом Сильвестром Косовим, а 21 червня 1664 р. під Богуславом зустрівся з гетьманом Б. Хмельницьким. Щоденник мандрівника Халебського перекладено

кількома мовами, в тому числі українською [18], в ньому йдеться про політичне становище України, культуру, звичаї і побут українського народу в середині 17 століття. Автор згадує про використання органа під час богослужіння у православній церкві на терені України (в Луцьку й у селі Маньківці на Черкащині). Він подає детальний опис музичних інструментів (барабани, «польські» флейти, дзвони), що звучали під час зустрічей з козацькими старшинами. Прикметно, що паломники XV–XVII ст. творили свої тревелоги різножанрово, вони їх подавали у формі звіту, щоденника, нарису, нотаток, спогадів. Як зазначає Жак Шупо, у тревелогах оповідач намагався подати якомога більше детальної географічної та етнографічної інформації про побачене в далеких країнах. Звідси й оприявнюються три принципи тревелогу: «побачити, відчутти і написати правду» [28, с. 541], відповідно – «відмова від риторики і красномовних зображень, тревелог твердо виступає проти літератури і її художньої вигадки» [23, с. 46].

Дослідник української еміграції С. Лазебник розповідає про масові мандри українців, одні з яких їхали у державних справах, інші шукали ліпшої долі і залишалися жити на чужині. Зокрема, є історичні згадки про прибуття в 1745 році до старовинного містечка Руський Керестур і Куцура (Сербія) одинадцяти українських (русинських) родин на постійне поселення. З 1751 року розпочався масовий наплив українців (русинів) із Закарпаття до Керестура. Минуть ще десятиліття, і до Сербії, Боснії прибудуть тисячі не лише закарпатців, а й галичан, жителів Пряшівщини, а також вісім тисяч козаків зі зруйнованої Катериною II Запорозької Січі. Але в основній масі переселенці були селянами. Відносно мало було ремісників, торговців, а з інтелігенції приїхали лише священники і вчителі. Автор свідчить, що у Венесуелі, в портовому місті Маракайбо бачив «стареньку віллу «Україна», побудовану ще в 1830 році героєм визвольної боротьби венесуельського народу під командуванням Симона Болівара проти іспанських колонізаторів, киянином Михайлом Скибицьким. У цьому ж місті існував заснований ним готель «Україна». За участь і виявлену мужність у бойових діях М. Скибицький був нагороджений орденом «Бюсто де Лібертадор». Наш земляк разом з іншими інженерами розробляв проект каналу між Тихим і Атлантичним океанами» [13].

У XVIII столітті в Європі набуває розголосу й поширюється культура епохи Просвітництва. Інтелектуали відчують брак інформації, аби її отримати, вони відправляються в далекі мандри, збирають матеріали й моделюють їх у художній формі. Тетяна Гажа пов'язує лейтмотив дороги із символом, констатує, що «дорога – це архетип у культурній свідомості людства, вона позначає не лише просторові переміщення, а й пошуки власної сутності, становлення особистості героя-мандрівника. Внутрішній аспект – душевна еволюція героя під час і внаслідок подорожі – є традиційним для тревелога» [5]. У записниках, щоденниках, спогадах відчитується присутність активного авторського Я: письменники розповідають про себе і свій час, про подорожі й цікаві зустрічі, встановлюючи прямий контакт із реципієнтом. У такий спосіб стираються грані між документальною нарацією і белетристикою. Тревелог на рівні біографії, листа, щоденника, спогадів розглядаємо як різновид літератури, який перебуває на межі документальності та художності. У XIX столітті відбувається легкий перехід нефікційної прози у фікційну як вкраплення мандрівних нотаток у структуру белетристичного твору. Такий стилістичний прийом помітив М. Михеєв, зацентровуючи на бінарному поєднанні документального тексту з художнім, між ними немає чіткого кордону: «Одна переходить в іншу, і вони обидві – в третю. Але перехід, як правило, односпрямований – лише буденна і документальна може бути перетворена на літературу художню: будь-який малий жанр повсякденної літератури, а також будь-який документ може бути підхоплений белетристикою і обіграний нею як явись приватна художня форма» [15, с. 134–135].

Цікаві розповіді про подорож обрамлюються художніми тропами, читаються з цікавістю як пригодницький тревелог з об'єктивним та суб'єктивно-автобіографічним поглядом на світ і людину в ньому. В добу Просвітництва інтелектуалів приваблювали улюблені місця, культурні центри, що містилися в Парижі, Лондоні, Римі, Женеві, Венеції, Берліні, Амстердамі, Неаполі та ін. великих містах. В аристократії зростає інтерес до пригодницьких романів, читачам припали до вподоби романи «Життя на Міссісіпі» (1883), «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1884) Марка Твена, «Чорна Індія» (1877), «Зелений промінь» (1882) Жюль Верна, що написані в результаті їхніх мандрівних щоденників. Відтак тревелоги втрачають первинний зміст хронік і звітів, стають сюжетною основою для художньої прози. Починаючи з другої половини XIX століття тревелог набуває поліаспектних рис, прочитується в різновекторних формах й образах.

Нині жанрові модифікації становлять своєрідну основу літературного процесу, проте кожна модифікація є самодостатньою та оригінальною, бо, з погляду Н. Копистянської, «жанр безпосередньо реагує на естетичну концепцію особистості» [12, с. 30]. Теоретизуючи зріз жанрової модифікації, відзначимо, що дефініція «жанрова модифікація» близька до терміна «жанр», його семантика – варіант жанру. Скажімо, до жанрової модифікації можна віднести мандрівні нотатки, подорожні нариси, спогади про подорожування та ін., які умовно можуть бути співвіднесені з поняттям «тревелог». Сучасна дослідниця Т. Бовсунівська констатує, що модифікація і трансформація завжди йдуть поруч, адже за допомогою трансформацій «народжуються» варіанти модерної жанрової схеми. Водночас трансформація не вирішує остаточного результату, позаяк вона є експериментальним ланцюжком. Жанрова модифікація – лише логічна схема твору, його естетична база й ідеологічне спрямування [2, с. 79]. Як художній прийом мемуарний тревелог письменники використовують у структурі малої та великої прози, часто жанр тревелогу позірливо постає у спогадовій літературі своєрідними

блоками всередині жанрових модифікацій [19, с. 74]. До літератури факту належить найдревніший жанр тревелогі, вони фіксуються у формі подорожнього нарису, есе чи щоденника. Н. Копистянська давні (старші) жанри такі, як тревелогі називає похідними.

Часто подорожують у XIX столітті й українські письменники. Так, 1859 р. подружжя Марковичів (Опанас і Марія) поїхали за кордон, однак через зраду Марії Опанас Маркович невдовзі повернувся звідти один. За кордоном Марко Вовчок під час перебування (1859–1867 рр.) у Франції, Німеччині, Швейцарії, Італії познайомилась із літераторами Жулем Верном, Йосифом Фрічем, Яном Нерудою, була близькою до кола польських письменників. Мабуть, знала особисто і Г. Андерсена, твори якого популяризувала, перекладала їх російською мовою. У XIX столітті побували за кордоном І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, на початку XX ст. – В. Доманицький, Б. Грінченко, М. Кривинюк та багато інших. Перебуваючи в Софії (Болгарія), Леся Українка опинилась в такій ситуації, яка опечалила: несподівано помер М. Драгоманов, мамин брат. Тому в листі (13 (25).06.1895 р.) до батька вона просить обережно сповістити про це мамі і «бабушку приготовте до цієї звістки», а ще питає поради: «Як ти думаєш про поворот Людмили Михайлівни в Росію? Пишіть частіше, тепер для нас се дорого дуже» [14, с. 307].

Після революції 1917 р., з посиленням тоталітарної системи в Україні, ніхто не міг і помишляти про закордонні поїздки. Якщо й були туристичні, то претендентів старанно перевіряли спецслужби на ідеологічну стійкість, вірність комуністичним ідеалам. Пощастило тим, хто після поразки уряду УНР перетнув Збруч. Про подорожування та враження можна прочитати, скажімо в листах І. Огієнка до Є. Онацького. Але якщо Є. Онацький згадує швейцарське місто зворушливо: «Льозанна багата на бібліотеки, спокійна, затишна, – в ній добре працювати. Я жив в Льозанні в 1919 році і зберіг з того часу про неї найкращі спогади», то І. Огієнко в листі (22.04.1946 р.), писав: «У Лозанні для мене одна тільки бібліотека, – проф. Н.А. Рубакина (має 110 000 томів, головнo російських), але вона від Великодня вже закрилась, і я зовсім прибитий, бо стратив варстат праці». І саме тому І. Огієнко звертався за допомогою до Онацького: «Отож, я шукав Вашої адреси, щоб сильно попросити в Вас на недовгий час дві книжки: 1. Номис: Українські приказки і 2. М. Грушевський: Історія української літератури т. I, а також той том, де є про «Слово о полку Ігореві» <...> Дуже Вас прошу про ці книжки, – використаю й негайно поверну зо щирою подякою». У підсумку митрополит з гіркістю зауважує: «Так, дуже гарна Лозанна, але <...> тим, хто живе, а хто животіє, той на красу мало дивиться. Краса найбільше сприймається спокійним серцем» [17, с. 326].

Висновки. Проаналізувавши історію становлення і розвитку тревелогі як літературного жанру, констатуємо, що означений жанр у структурі генології найдавніший, він започаткований в античну добу і не втратив читацького інтересу до сьогоденного дня. Як зазначає сучасний літературознавець Д.-Г. Пайо, «досліджувати історію подорожей – це спроба зрозуміти прогрес знань і водночас – поширення інформації про віддалені і невідомі землі» [26, с. 30]. Невипадково, що гуманітарії постколоніальної епохи все частіше звертаються до минувшини своєї країни, її культури. У статті представлено огляд генези та історії тревелогі, розкрито його жанрову ідентифікацію, вказано на кореляцію різних жанрів, що їх репрезентовано у матриці дорожніх нотаток, хроніки (виклад подій, фактів у хронологічному порядку), спогадів, щоденника, у формі нарису, портрета і навіть задекларований в листах. Тобто, поліаспектність тревелогі прочитується в різновекторних формах й образах. Як художній прийом мемуарний тревелогі письменники використовують у структурі малої та великої прози. Усвідомлюємо, що порушена тема не вичерпує всіх нюансів, що їх таїть у собі літературний тревелогі, тому наша публікація є поштовхом для подальших досліджень цього надзвичайно цікавого і найдревнішого жанру літератури.

Література:

1. Білецька Н. Жанр тревелогі на українському книжковому / Н. Білецька // Коло. – 2013. – № 5. – С. 41–44.
2. Бовсунівська Т.В Теоретичний зріз жанрової модифікації / Т.В. Бовсунівська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/40-1/12.pdf
3. Бондарева А. Література скитаний / А. Бондарева // Октябрь. – 2012. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/october/2012/7/bo18.html>
4. Вельгус В.А. Известия о странах и народах Африки и морские связи в бассейне Тихого и Индийского океанов (Китайские источники ранее XI в.) / В.А. Вельгус. – М. : Наука, 1978. – 302 с.
5. Гажа Тетяна. «Дороги вольні і невольні» Романа Іваничука: єдність тревелогі, мемуарів і політичного щоденника / Тетяна Гажа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.philology.lnu.edu.ua/visnyk/44_2008/44_2008_hazha.pdf
6. Горбач Марія. Тревелогі або Як писати про подорожі / Марія Горбач [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chytomo.com/news/travelogi-abo-yak-pisati-pro-podorozhi>
7. Данило Ігумен. Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена / Ігумен Данило [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr65.htm>
8. Дідух-Романенко С. Подорожні нотатки: визначення, особливості, еволюція жанру / С. Дідух-Романенко // Коло. – 2013. – № 5. – С. 23–25.

9. Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом. / Пер. С. Спасько. – Київ : ФОР Стебеляк О. М., 2012. – 144 с.
10. Ковалевский А.П. О степени достоверности Ибн-Фадлана / А.П. Ковалевский. – Исторические записки. – 1950. – Т. 35. – С. 265–293.
11. Ковалевський А.П. Описання путешествія Павла Алеппского как источник по истории Украины в эпоху её воссоединения с Россией / А.П. Ковалевський // Збірник наукових робіт, присвячений 300-річчю возз'єднання України з Росією. – Харків, 1954. – С. 257–291.
12. Копистянська Н.Х. Жанровые модификации в чешской литературе / Н.Х. Копистянська. – К. : Вища школа, 1978. – 256 с.
13. Лазебник Станіслав. Українці за кордоном: екскурс в історію / Станіслав Лазебник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://weareukrainians.com/ukraine-and-the-world/ukrayintsi-za-kordonom-ekskurs-v-istoriyu>
14. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. / Українув Леся. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 306–307.
15. Михеев М.Ю. Фактографическая проза, или Пред-текст. / М.Ю. Михеев // Человек. – 2004. – № 2. – С. 133–142.
16. Срезневский И. Хождение за три моря Афанасия Никитина / И. Срезневский // Ученые Записки II-го Отделения Западной академии наук. – СПб., 1856. – Кн. II. – С. 232–307.
17. Тарасенко Інна. З листування митрополита Іларіона (Огієнка) та Є. Онацького / Інна Тарасенко // Українська діаспора: проблеми дослідження : тези доповідей Міжнародної наукової конференції 27–28 вересня 2016 р. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2016. – С. 325–329.
18. Халебський (Алебський) Павло. Україна – земля козаків : Подорожній щоденник / Павло Халебський (Алебський) / Упоряд. М.О. Рябий : післям. В.О.Яворницького. – Київ. : Український письменник; Ярославів Вал, 2008. – 293 с.
19. Швець Т.В. Щоденник Докії Гуменної: типологія жанру, історико-літературний контекст : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Т.В. Швець. – Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2017. – 208 с.
20. Attali Jacques. L'Homme nomade. Paris: Fayard, 2003. – 482 p.
21. Doiron N. «De l'épreuve de l'espace au lieu du texte. Le récit de voyage comme genre» // Biblio. №17, op. cit. (In French).
22. Le Périphe d'Hannon [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.cosmovisions.com/PeripleHannon.htm>.
23. Le Huenen Roland. Lerécitdevoyage: l'entréeenlittérature // Étudeslittéraires, "L'Autonomisationdelalittérature", vol. 20, no. 1, printemps-été 1987. – P. 45–61.
24. Lobrichon Guy. 1099, Jérusalem conquise. Paris: Seuil, 1998. – 142 p.
25. Moussa Sagra. «Usage de la fiction dans le récit de voyage: l'épisode de la mer Morte chez Lamartine». Presse de l'Université de Paris-Sorbonne, 2001. – 254 p.
26. Pageaux Daniel-Henri. La littérature générale et comparée. Paris: Armand Colin, 1994. – 192 p.
27. Sévry Jean. De la littérature des voyages et de leur nature, et à propos des premiers pas, des premiers regards et d'un rendez-vous manqué, et autres réflexions // Discours de voyages, Afrique - Antilles. - Paris: Karthala (éd. Fonkoua R.), 1998. pp. 45–70.
28. Chupeau Jérôme. Les récits de voyage aux lisières du roman. RHLF, 77, 1977. – P. 536–553.

Анотація

Л. ДЖИГУН. ЛІТЕРАТУРНИЙ ТРЕВЕЛОГ ЯК ЖАНР МАНДРІВНОЇ ПРОЗИ: ПОХОДЖЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

У статті з'ясовано, що письменник-мандрівник спирається на свої подорожні нотатки, позаяк центральний принцип тревелогу – це збір цікавої інформації під час перебування в чужій країні. Визначено типологію та елементи тревелогу, зокрема, сприйняття свого національного колориту через призму чужого нарративу в порівняльному полі, а також – чужий національний простір, сприйнятий внутрішнім світом оповідача. У тревелозі неодмінно присутнє авторське «Я», що втілено в елементах автобіографізму.

Ключові слова: автор, жанр, тревелог, нефікційна література, мандрівник, паломники, час, ідентичність.

Аннотация

Л. ДЖИГУН. ЛИТЕРАТУРНЫЙ ТРАВЕЛОГ КАК ЖАНР ПУТЕВОЙ ПРОЗЫ: ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

В статье установлено, что писатель-путешественник опирается на свои путевые заметки, поскольку центральным принципом путевого очерка – это сбор интересной информации во время пребывания в чужой стране. Определены типология и элементы травелога, в частности, восприятие своего национального колорита через призму чужого нарратива в сравнительном поле, а также – чужое национальное пространство, которое воспринято внутренним миром рассказчика. В травелогe непременно присутствует авторское «Я», выраженное в элементах автобиографизма.

Ключевые слова: автор, жанр, путевой очерк, литература факта, путешественник, паломники, время, идентичность.

Summary

**L. DZHYHUN. LITERARY TRAVELOGUE AS A GENRE OF TRAVEL PROSE:
ORIGINS AND HISTORICAL DEVELOPMENT**

In the article it is established that the writer-traveler relies on his travel notes, since the central principle of a traveling essay is the collection of interesting information during a stay in a foreign country. The typology and elements of the travelogue, in particular, its national color with the help of someone else's narrative in the comparative field, as well as the alien national space, which is perceived by the inner world of the narrator, are determined. In the travelogue, there is certainly the author's "I", expressed in the elements of autobiography.

Key words: author, genre, travel essay, fact literature, traveler, pilgrims, time, identity.

аспірант кафедри прикладної
лінгвістики
Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Актуальність обраної теми. Дослідження категорії адресантності пов'язано з актуалізацією образу автора в тексті, що для художнього мовлення є пріоритетним. Автор реалізує комунікативний задум, насамперед, за допомогою мовних засобів, серед яких особливу роль відіграють синтаксичні. Зважаючи на це, художній синтаксис завдяки його складності та експресивності уможливило вираження авторських стратегій і тактик, а також сприяє комунікативній взаємодії з читачем. На синтаксичному рівні категорія адресантності представлена відповідними конструкціями, що є маркерами мовленнєвої взаємодії автора і читача, – питальними і спонукальними реченнями, звертаннями, вставленими компонентами тощо. Також у комунікативній взаємодії з читачем беруть участь елементи «чужого» тексту, що вказують на інтертекстуальні зв'язки художнього дискурсу з іншими дискурсивними утвореннями (Р. Барт, М. Бахтін, Ж. Женнет, Ю. Крістева та ін.). На синтаксичному рівні вони репрезентовані прямим і непрямим мовленням, що передбачає відповідне пунктуаційне та формально-граматичне подання. У сучасному українському мовознавстві ця проблема мала висвітлення лише в поодиноких розвідках, присвячених експресивному синтаксису.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Дослідження категорії адресантності має свої традиції в лінгвостилістичних працях, де було проаналізовано мовні засоби репрезентації образу автора в художньому тексті (В. Виноградов, Г. Винокур, С. Гончарова, Н. Бабенко, Н. Болотнова, Н. Валгіна, Ю. Караулов, Л. Новиков, Н. Сологуб, Т. Шмельова, Л. Щерба та ін.). Комунікативно-дискурсивний підхід передбачав використання нової методології пошуку, тому лінгвістики зосередилися на понятті дискурсу та виокремленні його категорійних параметрів, серед яких особливе місце належить адресантності (О. Селіванова). Проте на позначення категорії, що охоплює вираження чинника автора, фіксуємо й інші терміни: персональність (Ф. Бацевич), модальність (І. Кочан), суб'єктність (Н. Болотнова), образ автора (З. Тураєва), антропоцентричність (В. Кухаренко), інтерсуб'єктність (Н. Кондратенко) тощо. Останнім часом з'явилися нові наукові розвідки, в яких висвітлено проблеми категорії автора в різних виявах (див. праці [3], [9], [10]). Ми послуговуємося поняттям адресантності, актуалізуючи роль автора в художньому дискурсі, який визначає композиційно-структурні та семантичні особливості художнього мовлення.

Мета статті – виявити специфіку функціонування синтаксичних конструкцій у сучасному художньому дискурсі та визначити їх текстівний потенціал як репрезентантів комунікативної інтенції автора. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: простежити мовні особливості художньої прози на синтаксичному рівні; проаналізувати роль синтаксичних засобів у вираженні категорії адресантності; представити аналіз синтаксичних засобів та визначити їх роль у діалогічній взаємодії автора з читачем.

У статті використано такі **методи** дослідження: лінгвостилістичний аналіз для виявлення особливостей функціонування синтаксичних засобів у художньому дискурсі; функційний аналіз – для розгляду їх функційного навантаження; інтерпретаційний аналіз – для визначення текстівного потенціалу синтаксичних одиниць та дискурс-аналіз – для характеристики комунікативної інтенції автора художнього дискурсу.

Матеріалом дослідження слугували прозові твори сучасних українських письменників Ю. Андруховича, С. Жадана, О. Забужко, Ю. Іздрика, О. Ірванця, Л. Дереша, І. Карпи, Т. Прохаська та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження. Адресантність як категорійний параметр художнього дискурсу, насамперед, реалізований у вираженні комунікативної ролі автора, що розшаровується в тексті на наратора, оповідача і персонажа. Проте для висвітлення проблем комунікативної взаємодії автора з читачем найважливішим є комунікативна роль автора – реального або внутрішньотекстового, тому що образ автора «організує весь текст, об'єднує в ціле його окремі частини, пронизує єдиним світоглядом» [1, с. 205]. Категорія адресантності звідси реалізована як і в авторській комунікативній позиції, так і в позиції оповідача. При цьому дослідники зазначають, що образ автора має враховувати й позицію адресата з огляду на діалогічне потрактування сучасного світосприйняття [2, с. 167].

На синтаксичному рівні категорія адресантності реалізується через низку засобів і конструкцій, зокрема через синтаксичні конструкції різних типів. Розповідні речення є основним засобом репрезентації оповідного мовлення та наративної позиції, що увиразнює образ автора та актуалізує категорію адресантності. Мовець виступає як від імені 1-ої особи (експліцитна наративна позиція), так використовуючи форми 3-ої особи (імпліцитна наративна позиція). Одним із засобів вираження адресантності в оповіді є непряме мовлення, напр.: *Он минуло зими снігу майже не було, то й дамбу навесні дотягли ну трохи не до самого вже Трухан-айленду. Щоправда, коли в Кнєзя питали, як же вода в річці тектиме, коли її всю перегородити, то він відказував, що вода знайде собі дорогу, потече по інший бік острова* (О. Ірванець. Очамимря); *О Руслане Прекрасний, говори ти, як віджалую твою загибель, брате мій?!* (Ю. Андрухович. Московіада). Авторська комунікативна позиція тут

реалізована як роль переповідача чужого мовлення, спостерігача минулої розмови. З огляду на це релевантним є використання складнопідрядних речень, що реалізують категорію переповідної модальності та є вираженням невластивого прямого мовлення. Н. Гуйванюк зазначає, що поняття непрямой мови «охоплює такі функціонально-комунікативні різновиди речень: непряморозповідні (переповідно-розповідні), які виражають непрямю чиєсь повідомлення чи чужу розповідь; непрямопитальні (переповідно-питальні) та непрямоспонукальні (переповідно-спонукальні)» [4, с. 293]. Характерною рисою цих синтаксичних конструкцій є збереження структури і семантики вихідного мовлення, актуалізація позиції мовця-спостерігача та дистанційованість позиції мовця в часі стосовно моменту мовлення.

Наратив представлений також авторським мовленням, що демонструє позицію стороннього спостерігача подій, напр.: *Чийсь безшелесний силует проплив під стінами, один по одному гасячи світильники, ховаючи в темряві білу кучеряву лінину з золотими іскрами, крісла й публіку, і залишаючи освітленою лише напівкруглу сцену, прикриту криваво-червоними складками лаштунків* (С. Андрухович. Фелікс Австрія). Таке викладення інформації характерно для реалістичної прози, проте зафіксовано і в сучасній українській прозі, коли авторська позиція виявлена як об'єктивна і стороння. Авторське мовлення також має реалізацію у вигляді переповідних синтаксичних конструкцій з позицією суб'єкта мовлення у формі 1-ої особи однини, напр.: *А він справді мило всміхається, подумала я тоді: немов роз'яснюється на виду, навіть коли губи при тому так скупо рушаються* <...> (О. Забужко. Музей покинутих секретів). Характерною ознакою є представлення відстороненості мовця від моменту мовлення та комунікативна інтенція переказу думок і повідомлень, що мали місце в минулому. При цьому позиція мовця представлена комунікативними ролями оповідача і персонажа, які не є тотожними ролі автора, напр.: *Я знав одну черепаху. І знав її господарів* (Т. Прохасько. ФМ «Галичина»); *Мої вікна і балкон розташовані навпроти кафе, при цьому я мешкаю на другому поверсі, тому дивлюся на «Доллінгер» трохи згори* (Ю. Андрухович. Лексикон таємних міст).

У художньому дискурсі авторська позиція представлена не безпосередньо, а через відповідні мовленнєві реалізації, що створюють текстову поліфонічність і представляють автора як комплекс суб'єктів внутрішньотекстового художнього простору. Одним із засобів поліфонічності є автокомунікація [8]: мовець звертається до самого себе в авторському мовленні, використовуючи діалогічні маркери спілкування, напр.: *Ти ненавидиш безсоння. Ти ненавидиш ночі без сну. Ти ненавидиш ночі без снів* (Ю. Іздрик. Воцтек). Для сучасної української прози притаманна така форма авторського мовлення, як «діалогічний монолог» [6, с. 148], що передбачає використання адресованих форм (ти-форм) у внутрішньому авторському мовленні, напр.: *Ти виходиш прямо в калюжу, не надто глибоку, десь так по кісточки, якраз урівень з бортами твоїх черевиків* (О. Ірванець. Львівська брама). Трансформації форми викладу від Я-комунікації до Ти-комунікації увиразнюють поліфонічність і дискурсивність художнього тексту. У разі, коли оповідач збігається з персонажем, такий виклад вияскравлює поєднання зображального та оповідного реєстрів мовлення.

При цьому комунікативна позиція внутрішнього текстового автора-мовця, через якого реальний автор спілкується з читачами, позначена діалогічною взаємодією з адресатом. У художньому дискурсі такий тип спілкування представлений звертаннями до читача, напр.: *А я, кохане моє читальництво, на цім повчальнім моменті (це заки гостеси не повели панів присутніх та й мене так само до танцю) своє понадмірно детальне справоздання завершив би* (Ю. Андрухович. Перверсія). Оповідач, який виражає комунікативну інтенцію автора, звертається до читача з коментарями, поясненнями та уточненнями основного наративу, проте це також є художнім прийомом діалогічного викладення тексту, що репрезентований адресованим мовленням із значенням конкретного адресата.

Питальні речення актуалізують категорію адресантності в разі експлікації діалогічної взаємодії автора і читача, при цьому частотним є подання квазидіалогів: автор (наратор) ставить питання і сам на них відповідає, напр.: *Ти не забудеш, про що хотів розповісти? Та я ж і розповідаю! Ти мусиш уявити собі цю ситуацію на правду якомога чіткіше. Інакше ти нічого в ній не втямиш. У другій половині січня, щойно я повернувся зі шпиталю, мене відразу ставлять командувати вартою. Спершу я трохи походив заступником начальника, а невдовзі став начальником. Тобі це подобалося? Не перебивай мене, якщо хочеш почути цю історію до кінця. Насправді це тільки так поважно звучить – начальник варти, російською начкар* (Ю. Андрухович. Таємниця). Наведений приклад є ілюстрацією діалогу як жанротвірного принципу, оскільки автор створює текст у вигляді уявного діалогу, розмови з журналістом, на питання якого відповідає. Уявність співрозмовника та елементи містифікації в цьому творі перетворюють діалог співрозмовників на взаємодію автора з читачем, для чого і використовуються з'ясувальні питання та відповіді. У такий спосіб створено питально-відповідні комплекси, реальним адресатом яких є читач. Проте мовець-автор сам формулює питання від імені уявного співрозмовника, реалізуючи комунікативну інтенцію скерування художнього діалогу в бік повідомлення як об'єктивної інформації, так і розкриття внутрішнього стану суб'єкта мовлення.

У сучасній українській прозі діалогічність виражається «на рівні міжсуб'єктної взаємодії між автором і читачем, в якій посередником є власне текст» [6, с. 58]. Звідси є наявність великої кількості питальних речень, поданих як поодинокі, так і комплексами, напр.: *Жодних якщо, так все й було, пізнайте правду, і правда зробить вас вільними, хіба не про це йдеться? Хіба не про свободу від кошмарів осуду, невпевності, мук за хибні рішення та їхні потворні наслідки?* (Л. Дереш. Миротворець). Здебільшого такі питальні речення мають риторичний характер, вони є експресивними твердженнями або запереченнями. Однак представлено й міркування у формі питальних речень, які формулює мовець, що також поширені в сучасній прозі, визначаючи її комунікативну

настанову на інтелектуалізм, напр.: *Хороше місце цей момо-бар. Хоча б жуєш гімалайське їдло, якщо вже не бачиш Гімалаїв. Як там у когось із філософів? Існують тільки ті об'єкти, котрі ми досягаємо в цю мить?* <...> (І. Карпа. Піца «Гімалаї»). Внутрішня діалогічність в авторському мовленні реалізована і через використання питально-відповідних комплексів, напр.: *Чи намагався Перфецький якось наблизитись до Ади, коли вони залишалися вдома? Намагався і неодноразово. Іноді йому шалено хотілося торкнутись її* (Ю. Андрухович. Перверзія). Мовець відповідає на з'ясувальні питання, знімаючи неозначеність і розкриваючи основний зміст, але вибір такої форми художнього мовлення увиразнює внутрішню текстову діалогічність.

Останньою синтаксичною конструкцією, що бере участь у репрезентації категорії адресантності, вважаємо, вставлені компоненти різного структурного наповнення. Вставлені конструкції за основною функцією призначені передавати додаткову інформацію, авторські коментарі або уточнення. У сучасній художній прозі тексти рясніють вставленими синтаксичними конструкціями, поміж яких виокремлюємо й такі, що передають комунікативну взаємодію автора з потенційним читачем, напр.: Роман (я б уважав його повістю) називався *«Ієрархії пташиних зграй» і розповідав про пошуки певним фоторепортером свого двійника в глухому карпатському селі* (Ю. Іздрик АМ™). Мовець-автор висловлює в таких випадках комунікативну позицію реального автора, що збігається з позицією внутрішнього текстового автора. Безумовно, реальний автор не є тотожним комунікативній ролі автора, представленого в тексті, однак мовець звертається в такий спосіб до читачів, до потенційних адресатів, які є основним суб'єктом художньої комунікації разом з автором.

Вставлені синтаксичні конструкції виконують функції внутрішньотекстових ремарок. У драматургічному дискурсі вони доповнюють мовлення персонажів, та «відповідають двом режимам ведення діалогу: реплікування й нарації» [7, с. 78]. У цьому разі вставлені конструкції є репрезентантами комунікативних зв'язків мовця-автора і читача, напр.: *І Стіна перестала бути стіною, а стала Світляними Сходами, і вони провадили – як це не дивно – вгору. (Уявімо собі, що все сталося саме так. Бо що залишається нам? Тіло на докупі зсунутих письмових столах?). Тієї самої миті Артур Пєпа кладе долоню на Ромин теплий вигин* (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів). Настанова на взаємодію з читачем посилена за допомогою використання форми доконаного виду 1-ої особи множини на позначення майбутніх дій. Ця граматична форма передає заклик до сумісних дій автора і читача, вона є маркером комунікативної взаємодії мовця та адресата.

Вставлені конструкції в сучасній прозі становлять цілісні мікротексти, що часто мають слабкі семантичні зв'язки з основним текстом твору. Вони мають характер інтродукції або авторських відступів, що не стільки розкривають зміст основного тексту, скільки скеровані на безпосередню взаємодію з читачем, напр.: *(Тут маленький відступ: згадалось, як один російський поет, перекладаючи мій вірш про забруднене простирadlo і чистоту ангелів, загруз на тому ж таки дієслові «кохатися» і мусив роздвоюватися поміж «занимається любовью» та «занимається сексом». Невже росіяни, як ангели? І вони не кохаються? Чому в них немає такого слова?)* (Ю. Андрухович. Лексикон таємних міст). Обсяг таких мікротекстів може навіть перевищувати обсяг основного тексту. У таких випадках можна говорити про домінування категорії адресантності та пріоритет комунікативної взаємодії автора з читачем на протигагу опису та оповіді в художньому дискурсі. А. Загнітко, аналізуючи семантику і прагматику вставлених конструкцій у художньому тексті, зазначає, що вони є перехідними між реченням і текстом, наголошуючи на правомірності їх потрактування як «речень-текстів, особливістю яких виступає поліінформативна насиченість і концентрація різногатуркових об'єктивних смислів» [5, с. 261]. Цьому ефекту сприяє й використання надмірних вставлених конструкцій, побудованих за принципом «мотрійки», коли кожний із вставлених компонентів містить наступний і далі без обмежень, напр.: *Сестра перелякалася й побігла за лікарем (зображення справді виглядало вже дуже блідим, немов вибілене часом (часу, який ми проводимо в delirium, цілком достатньо, аби вибілити пам'ять, та замало, щоб відбити біль), але якщо сфокусувати погляд на ділянках, де не було плям від сонця – плями на сонці, плями під сонцем, рожевому довір'яй, плям більше не май! – можна було побачити все ту ж галіму «Ар Кастра» з її сонцекльошними сюжетами і рекламою золотого дощу)* (Ю. Іздрик АМ™). Наявність кількох взаємопроникнених вставлень створює ефект семантичної багатозначності, при цьому ця багатовимірність має не лінійну, а ієрархічну природу, оскільки кожне вставлення «занурює» читача ще глибше в структуру тексту. У такий спосіб реалізовано комунікативну роль автора та реалізовано адресантність на рівні реалізації інтенції мовця.

Висновки і перспективи дослідження. Текстова категорія адресантності охоплює вербальні вияви комунікативної позиції внутрішньотекстового автора, оповідача (наратора) та персонажа. На синтаксичному рівні основними синтаксичними засобами вираження адресантності є розповідні речення зі звертаннями, напівпрямою мовою (конструкціями переповідної модальності) та внутрішніми діалогами і «монологічними діалогами»; питальні речення (з'ясувальні та риторичні) і питально-відповідні комплекси; вставлені синтаксичні конструкції, що експлікують авторські комунікативні інтенції. Перспективи подальших досліджень полягають у висвітленні особливостей функціонування мовних засобів, що реалізують категорію адресантності.

Література:

1. Бацевич Ф. Лінгвістика тексту / Ф. Бацевич, І. Кочан. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 316 с.
2. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста : [учебн. пособие] / Н. С. Болотнова. – М. : Флинта-Наука, 2007. – 520 с.
3. Гембух Е.Ю. Образ автора как категория филологического анализа автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. н. : спец. 10.02.01 – русский язык / Е.Ю. Геймбух. – М., 1995. – 18 с.

4. Гуйванюк Н.В. Слово – речення – текст : вибрані праці / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький університет, 2009. – 664 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : [монографія]. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Кондратенко Н.В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : [монографія] / Н.В. Кондратенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
7. Корольова В.В. Комунікативно-прагматична організація сучасної української драми : [монографія] / В.В. Корольова. – Дніпро : Ліра, 2016. – 382 с.
8. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.
9. Хараман Н.О. Образ автора як текстотвірна категорія / Н. О. Хараман // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Вип. 5. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 224–229.
10. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові : [монографія] / Н. Ясакова. – К. : НаУКМА, 2016. – 328 с.

Анотація

А. КИЩЕНКО. СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню специфіки текстотворення сучасної української прози, зокрема, реалізації категорії адресантності та комунікативної позиції автора. Розглянуто поняття художнього дискурсу та виявлено основні засоби репрезентації категорії адресантності на синтаксичному рівні. Основним предметом аналізу слугували звертання, питальні та спонукальні речення, вставлені синтаксичні конструкції та цитати, що відіграють важливу роль у текстотворенні, створюючи ефект змістової багатшаровості тексту. Текстотвірний потенціал цих синтаксичних конструкцій визначає орієнтованість на читача-адресата з боку автора-мовця.

Ключові слова: художній дискурс, експресивний синтаксис, категорія адресантності, вставлені конструкції.

Аннотация

А. КИЩЕНКО. СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КАТЕГОРИИ АДРЕСАНТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена исследованию специфики текстообразования современной украинской прозы, в частности, реализации категории адресантности и коммуникативной позиции автора. Рассмотрено понятие художественного дискурса и выявлены основные средства репрезентации категории адресантности на синтаксическом уровне. Основным предметом анализа послужили обращения, вопросительные и побудительные предложения, вставленные синтаксические конструкции и цитаты, которые играют важную роль в текстообразовании, создавая эффект содержательной многослойности текста. Textoобразующий потенциал этих синтаксических конструкций определяет ориентированность на читателя-адресата со стороны автора-говорящего.

Ключевые слова: художественный дискурс, экспрессивный синтаксис, категория адресантности, вставленные конструкции.

Summary

A. KISHCHENKO. SYNTACTIC MEANS OF REPRESENTATION OF THE CATEGORY OF ADDRESSABILITY IN MODERN LITERARY DISCOURSE

The article is devoted to the study of the specifics of the text-formation of modern Ukrainian prose, in particular the realization of the category of addressability and communicative position of the author. The concept of literary discourse is considered and the principal means of representation of the category of target content are found on the syntactic level. The main subject of the analysis was addressing, interrogative and imperative sentences, inserted syntactic constructions and citations, which play an important role in the text-formation, creating the effect of a multilayered text. The text-forming potential of these syntactic constructions determines the orientation towards the reader-addressee from the author-speaker.

Key words: literary discourse, expressive syntax, category of addressability, inserted constructions.

аспірант кафедри української
літератури
Чернівецького національного
університету імені Юрія
Федьковича

СВОЄРІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ У ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК

Поезія Віри Вовк репрезентує в українській літературі ХХ – початку ХХІ століття унікальне мистецьке явище, в основі якого лежить «єдиний загальнолюдський історико-мистецький, міфологічно-релігійний контекст» [9, с. 6]. Релігійний світогляд Віри Вовк почав формуватися ще в дитинстві (дідусь був священиком), а остаточно склався під впливом західного католицизму в Німеччині та Бразилії. Як засвідчують мемуари авторки й спостереження дослідників її творчості, християнська віра становить світоглядне підґрунтя художнього мислення Віри Вовк та інтегральний аспект її творчості. Формами вияву релігійного світогляду в поезії письменниці є біблійно-християнські образи й символи, жанри релігійної літератури, зокрема жанр молитви, сакральна лексика тощо.

Дослідженню релігійних мотивів, образів, символів у творчості Віри Вовк присвячені праці Ю. Григорчук, Н. Грицик, Т. Карабовіч, О. Степаненко, О. Смольницької та ін. Ґрунтовний аналіз прозового доробку Віри Вовк крізь призму сакрального здійснила Ю. Григорчук, яка захистила кандидатську дисертацію із цієї проблеми та видала монографію «Проза Віри Вовк: виміри сакрального» [6]. Попри те, що окремі аспекти трансформації релігійних мотивів у творчості письменниці, зокрема й поезії, уже проаналізовані зазначеними дослідниками, інтерпретація сакрального в поетичному доробку Віри Вовк досі не отримала належної наукової рецепції. Саме цей чинник актуалізує перспективність наукових студій у цьому напрямі, оскільки біблійно-християнський дискурс потужно розгортається в ліриці письменниці через образи Ісуса Христа, Діви Марії, Єви, Юди, Каїна, Авеля.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати засвоєння й інтерпретації біблійного матеріалу, з'ясувати роль біблійних образів у поетичних текстах Віри Вовк.

Біблійні образи неодноразово стають центральними у поезіях Віри Вовк. С. Гординський зазначає: «Усе, що вона висловлює, є виявом її світогляду, точніше, християнського світогляду. Автори цього типу схильні аж надто бути вчителями, моралізаторами, проповідниками, Віра Вовк не намагається бути ні одним, ні другим, ні третім. Її християнство є, передусім, сила, що формує її саму, сила, що дозволяє їй відкривати несподівану трансцендентну суть і «другий» зміст, сховані в реальності речей» [5, с. 173].

Спостерігаємо активне залучення євангельського сюжетно-образного матеріалу в поетичні тексти, який письменниця зазвичай переосмислює, націоналізує, осучаснює. Зокрема, авторка використовує такі образи: Ісуса Христа («Ісус-Керманич», «Іконостас», «Перед яслами» та ін.), Магдалини («Магдалина»), Каїна та Авеля («Баляда про Каїна і Авеля»), Єви («Єва»), Рут («Вежі», «Рут»), Рахиль («Рахиль»), Юди та Понтія Пілата («Два гріхи») та ін. Окремо слід говорити про маріологічну (Богородичну) тематику творів Віри Вовк, яка яскраво представлена двома поетичними збірками: «Молебень до Богородиці» (1997 р.) і «Маївка до Богородиці Коралів» (2004 р.) і значною кількістю віршів: «Вознесіння Марії», «Благовіщення», «Гуцульській Матері Божій», «Скорбна Богородиця», «Успеніє», «Лілеї» та ін.

Цікавими є інтерпретації письменницею сюжетів із Біблії. Усесвітньо відома історія старозавітних братів Каїна й Авеля набуває у Віри Вовк оригінального звучання. Ліричний сюжет розгортається тут поступово, причому авторка змальовує внутрішні переживання «героя» – Каїна. Заздрість до брата, чия жертва «ладаном куриться Богові», тоді як «жовта гадюка в'ється з <...> данини» Каїна, коли він палить свою жертву, стає об'єктом вірша.

Рухієм дії є нагнітання прокльонів, ненависть, яка призводить Каїна аж до вбивства («Ненависть – моя пожежа» [3, с. 209]). Каїн заздрить Авелю, говорячи, що в нього, на відміну від Каїна, «обличчя не оране сумнівом» [3, с. 210]. Урешті відбувається вбивство: «Блиснув ніж. Покотився стогін: // «Я люблю тебе, Каїне, брате!» [3, с. 210].

Як бачимо, авторка інтерпретує біблійний сюжет, художньо обробляє його. У книзі Буття немає вірша, де б Абель говорив Каїну, що любить його. Історія братовбивства там подана з акцентом на заздрість як великий гріх і на те, що це перше вбивство на Землі взагалі. У баладі ж убивство Авеля трактується ще й як наслідок ображеної гордості Каїна: «Споруджу на вітарі власний вертеп, // Де гордість – право людини» [3, с. 210].

Крім того, для вбивства Авеля Віра Вовк вкладає в руку Каїна ніж, тоді як у Біблії про спосіб убивства не йдеться. Ніж – символ підступності, семантику цього символу яскраво передає народний вислів «ніж у спину». Це додає образу Авеля жертвовності: спочатку брати приносять жертву Богу, а потім ображений Каїн приносить у жертву Авеля, як ягня. Ця думка підкреслюється порівнянням Каїна:

*Прокляті будьте назавжди
Очі, де не бунтуються хмари,
Обличчя, не оране сумнівом,
Серце – ягняча породо* [3, с. 209].

Розробка Вірою Вовк образів Юди й Пилата в поезії «Два гріхи» витримана цілком традиційно, оскільки згідно з фольклором різних народів (зокрема українського) ці герої однозначно засуджуються. Юда Іскаріот – традиційний образ у літературі, апостол, який характеризується протилежними до святості рисами: зрадою, заздрістю, спрагою збагачення. Щодо Понтія Пилата, то його образ став прототипом людини нещирої, людини-боягуза, котра своєю бездіяльністю свідомо сприяє злочиніві. У Євангеліях про Понтія Пилата (історичну особу, римського прокуратора в Палестині) говориться дуже мало. Це ім'я супроводить розповідь про суд над Ісусом і його смерть через розп'яття. Пилат, знаючи, що Ісус ні в чому не винен, піддався волі натовпу й видав Ісуса, тобто показав себе боягузом [8, с. 219].

Віра Вовк не вдається до тлумачення євангельської історії хриstopродавця та римського прокуратора, не дошукується вірогідної мотивації їхніх учинків. Письменниця використовує ці образи з метою змусити реципієнта замислитися над своїми діями, думками, бо заздрість і боягузтво для Віри Вовк є гріхами, які означають духовну меншовартість: *«Юдиним гріхом була заздрість // За велич Христову, // Бо духовний пігмей // Не доріс до колін Христа. // Пилат грішив боягузством»* [2, с. 52]. Вірш закінчується висновком: *«Два гріхи – притаманні // Вічним рабам»* [2, с. 52].

Щодо жіночих образів, найчастіше письменниця звертається до постаті Діви Марії, проте знаходимо інтерпретації й інших біблійних жінок. Віра Вовк не просто використовує біблійні сюжети, скоріше вони стають поштовхом для створення на їх основі нових художніх інтерпретацій, адже в Біблії вони виконують насамперед дидактичні, сотеріологічні або віронавчальні функції. Значну роль у виникненні творів, присвячених Богородиці, відіграли християнські свята – Різдво Христове, Благовіщення, Успіння Божої Матері, Покрова, Введення до храму Пресвятої Богородиці.

Діву Марію обрано Господом на роль Матері Ісуса Христа. У Євангелії від Луки читаємо: *«Радій благодатная. Господь із тобою! Ти благословенна між жонами! Вона ж затривожила словом і стала роздумувати, що б то значило це привітання. А ангел промовив до неї: «Не бійся, Маріє, бо в Бога благодать ти знайшла! І ось ти в утробі зачнеш, і Сина породити і даси Йому ймення Ісус. Він же буде Великий, і Сином Всевишнього званий, і Господь Бог дасть йому престолу Його батька Давида. І повік царювати він буде у домі Якова, і царюванню Його не буде кінця. Дух Святий злине на тебе, і Всевишнього сила обгорне тебе, через те то й святе, що буде Син Божий! А Марія промовила: Я ж Господня раба: нехай буде мені згідно зі словом твоїм! І відійшов ангел від неї»* [Лк. 1: 26–38]. Цей євангельський сюжет оригінально передала Віра Вовк. Письменниця змалювала сцену Благовіщення через бачення гуцулів, провела своєрідну паралель між двома світами – біблійним і гуцульським (язичницько-християнським). Поетеса намагалася оживити свою мову й підкреслити гуцульський колорит відповідною говіркою, характерною лексикою: бриндзя, гердан, легіні, дівка, Марічка-чічка. У вірші «Благовіщення» ангел звертається до Марії:

*«Марічко-чічко, впаде сніг
І придуть ясні легіні
Запахне ладаном
Бо ти є Божа молода»* [3, с. 72].

Віра Вовк українізує біблійно-апокрифічну оповідь за допомогою певних художніх засобів, використовує прийом зниження, коли біблійні епізоди начебто «заземлюються», подаються в українському ключі, а євангельські персонажі набувають рис звичайних людей, які виявляються в щоденних побутових справах. Усвідомлюючи той великий обов'язок, який покладає на Неї Бог (*«Ти Ісуса, як свічник неси, // Бо він то твій і Божий син!»* [3, с. 72]), Марія схилила голову в покірності й смиренні: *«Господоньку мій, // Амінь словам твоїм, амінь!»* [3, с. 72].

Письменниця змалює Богородицю як українську матір, що піклується про маленького сина, як у віршах *«Перед твоїми яслами», «Різдво»*. Тож не дивно, що Марія в неї одягнена по-гуцульськи, виконує звичайну роботу матері – тче коноплі на пелюшки Ісусикові й варить для нього борщик: *«З їх кучерів Твоя Мати пряде довгі нитки, // Тче Тобі з них капчурі і черно-білі бесаги»; «Повклякали лагідноокі сарни і дужі олені, // Що розказують Тобі верховинні легенди»; «Перед Твоїми яслами, малий Ісусе, // Приблукало змерзле вовчєня, // Перекинуло Твоє горнятко, лизнуло Твій борщик»* [3, с. 74]. Таким чином, різдвяний біблійний сюжет набуває тут рис побутовості, створюючи неймовірно затишну картину.

Отже, письменниця вписує новозавітну історію в контекст гуцульського життя. Ісус стає не просто Спасом світу, а й «корманичем Гуцулії», як у вірші «Ісус-корманич». У цьому вірші Дитя Боже – маленький Ісус – стає центральним образом, який подано як образ української дитини, якій судилося стати незвичайною особою: *«Вже добру вістоньку сніговія // З Карпат несе: // «Гей, буде Ісус Гуцулії // Корманичем!»* [3, с. 73].

Особливості трансформації образу Матері Божої в українських письменників відзначив В. Антофійчук: *«Перед читачем постає насамперед образ скорбної матері, через який, з одного боку, передаються страждання Божої Матері, а з іншого, – трагізм земних матерів усіх часів. Окрім того, створюються й глибоко сакральні за своїм змістом твори на честь Богородиці»* [1, с. 104]. Тому в образі Діви Марії Віра Вовк вбачає також риси стражденної Матері, змушеної пережити смерть Сина.

Особливо яскраво страждання Діви Марії показані в поезії «Скорбна Богородиця», у якій письменниця за допомогою образів карпатської природи підсилює душевний стан Богородиці: *«Не маків цвіт у даліні, // Лиш кров-іржа»* [3, с. 75]. Підсилює змалювання скорботи Діви Марії за розп'ятим Сином персоналіфікація: *«Здала смереки бачаться // Розп'ятими»* [3, с. 75].

Л. Залеська-Онишкевич вважає, що вживання численних назв рослин не слугує персоніфікації дії; рослини, природа не були головними учасниками дій, вони були радше засобом конкретизації тла дії, атмосфери [7, с. 17]. Не менш емоційно, хоч і більш лаконічно, образ стражденної Матері розкритий у вірші «У горні сонця»: «У серці шпаги // всевітнє горе // бездонний біль» [3, с. 377]. Короткі речення посилюють гостроту змалювання болю, який відчувала Діва Марія.

Апофеозом скорботи є вірш «Стоїш у водоспаді шат» із циклу «Молебень до Богородиці». У цій поезії увесь трагізм, важкі душевні поневіряння Матері Божої акумулюються в словах «чорна колона болю». Через невимовні страждання матері, яка споглядає смерть сина, Марія не бачить і не чує нічого, крім власного горя, на цьому й акцентує автор:

*«Не бачиш неба в крєпї,
Не чуєш землетрусу,
Що вивертає могили,
Не відаєш про завісу святинї,
Роздерту навіл»* [3, с. 325].

Ім'я Марія, згідно з біблійною енциклопедією, означає «прекрасна», «сильна». Справді, величезну духовну силу потрібно мати жінці, щоб витерпіти такі душевні муки й страждання. Жодна людина, окрім її Сина Ісуса, ніколи не терпіла таких страшних мук, як Марія. Те все, що Ісус терпів на хресті, Марія терпіла під хрестом у своєму серці. Муки й страждання Ісуса Христа, який взяв на себе терпіння всього людства, пронизали її серце. Марія справді є скорбною матір'ю.

Найцікавішу інтерпретацію образу Богородиці Віра Вовк подала в циклі «Молебень до Богородиці», де Божа Матір постає в різних іпостасях від ніжної й щасливої дівчини до скорбної матері. Цикл починається такими рядками: «В Євангелії золотисто // записане твоє ім'я // бо з тебе народилося світло» [3, с. 315].

Цими рядками авторка показує, що Богородиця посідає чільне місце в релігійній свідомості українців, наголошує на гармонійному поєднанні в образі Марії людського і божественного начал. Адже для українців Богородиця – це символ матері, Цариці Небесної, життя, світла, мудрості та любові. Богородиця символізує повноту життя, самодостатність, звільнення від усього гріховного через осяяння, просвітлення, переродження [4, с. 35]. Отже, можна говорити про два рівні осмислення образу Богородиці: як любов до рідної неньки, яка переростає в глибоку пошану до Матері Божої.

Усі з нетерпінням чекали, коли станеться диво, коли Марія прийме «свою найстрімкішу долю»:

*«Хвиля замерзла в стрибку,
У чвертьтоні завмерла цикада,
Вітер затримав віддих,
Сонце застигло в зеніті»* [3, с. 319].

У цих рядках бачимо своєрідне поетичне бачення світу. На це вказує також Б. Рубчак, який підкреслює, що образи Віри Вовк «основані або на предметах, або навіть на дрібних конкретних деталях, отже, на прецизному, майже малярському спостереженні світу. Таке «імажиністичне» трактування дійсності, однак, часто підноситься до символічності своєрідною містичною енергією» [13, с. 38].

Образ Матері Ісуса Христа виступає антитезою грішному світові і його представникам, символізуючи світло й порятунок. Тут бачимо звернення до образу Марії не як символу, а реальної постаті, яка здатна змінити цивілізаційний хід людства:

*«Я несу в собі
спасіння світу,
і всі покоління
віднині купатимуться
у світлі Слова»* [3, с. 320].

Варто звернути увагу на подальший шлях Богородиці після смерті Ісуса Христа. Цей період життя є найдраматичнішим, саме він характеризує Діву Марію і як люблячу земну матір. У вірші «Я тебе бачила на Україні» із циклу «Молебень до Богородиці» показано, що Діва Марія була завжди з людьми на всіх несприятливих і нещасливих етапах їхнього життя, намагалася розрадити, допомагала витерпіти й знайти шлях до спасіння, щастя:

*«Я тебе бачила на Україні
В голодні роки під тином...,
А потім іскрах Чорнобіля –
Живим смолоскипом.*

*Ти стояла у Гіросімі
під смертоносним грибом,
ти являлася мені у Біяфрі,
і в Сомалі...»* [3, с. 325].

У збірці домінує мотив співпереживання, через який показано готовність Богородиці розділити біль Сина Ісуса й водночас усього людства. У Євангелії від св. Іоана знаходимо: «Під хрестом же Ісуса стояли Його мати <...>. Як побачив Ісус матір та учня, що стояв тут, якого любив, то каже до матері: Оце, жоно, твій син! Потім каже

до учня: Оце мати твоя! І з тієї години той учень узяв її до себе» (Ів. 19: 25–27). Безсумнівно, можна вважати, що віднині Богородиця – мати всіх людей, бо Ісус пролив Свою кров за всіх:

*«Ти проливаєш повені сліз
з усіма, що плачуть,
ти вмираєш кожною смертю
з усіма забутими» [3, с. 326].*

Віра Вовк акцентує на тому, що Богородиця є посередницею між людьми й Богом, її покликання – допомагати людям спокутувати власні гріхи, зменшувати їхній тягар. Люди вірять, що за допомогою молитви заступниця їх почує й допоможе:

*«Ти слухаєш людські прості молитви,
що рівно дзюрчать польовим потоком,
та підносиш їх, як чашу причастя,
і очі вдовині втираєш своїм омофором...» [3, с. 330].*

Мотив віри в заступництво Діви Марії спостерігаємо також у поезіях-молитвах авторки. Богородиця завжди нас підтримує, заохочує, навчає витривалості, заступаючись за нас, притягує ласку Святого Духа, що запалоє наше серця любов'ю до її сина Ісуса.

У поезії «Молитва» простежується мотив християнської вдячності, який вдалося розкрити за допомогою персоналізації: *«Маріє-Діво: сонце доокола // Тобі малює золоті ікони!» [3, с. 77].*

Завдяки глибоко релігійному світогляду Віри Вовк постає авторська інтерпретація образу Богородиці, у якому проявлені найвищі якості гуманізму та самопожертви.

Показовою є збірка «Жіночі маски» (1993 р.), тема якої – доля жінок – героїнь людства, всесвіту, цивілізації та культури. Збірка складається із 65 поезій, із 65 «масок» – символічних образів, проте нас цікавлять жіночі персонажі з Біблії, зокрема Єва, Юдита, Рут, Рахіль, Соломія, Самаритянка, Марія Магдалина. На нашу думку, те, що імена біблійних героїнь виступають назвою віршів, використане з метою створення ефекту «впізнання». Адже читач, розумуючи, про кого буде йти розповідь, налаштовується на відповідне сприйняття, сподіваючись побачити «знайомі» образи. Тому цікавіше звучить твір, у якому розкриваються нові грані характеру відомих персонажів, відтінки почуттів, про які в Біблії не згадується.

Варта уваги поезія «Єва», присвячена першій жінці, змалюваній у Біблії. Образ Єви є символічним, адже порушивши Божу настанову, вона прирікає все майбутнє людство на життя за межами Раю та важку працю. Образ Єви за авторським задумом поданий ізсередини, бо лірична героїня рефлектує під деревом добра й зла.

Ми погоджуємося з думкою дослідниці О. Смольницької про те, що в цьому вірші «розгортається складний асоціативний ряд, причому не лише біблійний (текст Святого Письма), але й церковний: архетиповий мотив («буде мій довгий вік / вигнання віком» [6, с. 54]) переходить у поєднання біблійного і власне таїнства (літургійного) з образом евхаристії: «м'якуш гірко-солодкий / наповнить рот – / не святий артос...» [10, с. 84].

На нашу думку, у поезії також простежується кілька мотивів – «пришестя» та «розп'яття». Зокрема «артос» – освячений хліб, просфора, що її отримують віруючі після Причастя, уособлює Тіло Господнє. Єва пророкує, що не матиме артосу, а отже, і спасіння через свій гріх. Крім того, артос як символ Тіла Господнього натякає на майбутнє пришестя Христа, адже традиція Причастя з'явилася після Тайної Вечері, що відбувалася перед розп'яттям. На розп'яття вказує порівняння: *«мені так банно // наче на ньому я розп'ята // а я ж розп'ята // на Оріона кагачах» [3, с. 289].* Отже, у поезії, з одного боку, авторка намагається показати безпорядність Єви, яка жалкує, що вчинила гріх, а з іншого – тут наявна алюзія на майбутнє пришестя й розп'яття Христа, який врятує людство від гріха Єви.

Цікавою видається поезія «Самаритянка». У центрі твору – сумна лірична героїня (*«День гарячий витік слюзи...» [3, с. 291]*), чії рефлексії наповнюють художній текст. Лірична героїня намагається знайти відповіді на наболілі проблеми, збагнути, як організований світ довкола: *«Чи зійде олов'яний місяць // В блідій долоні? // В долині в житлах жар затліє?...» [3, с. 291].*

Ми не знаємо, чи насправді Віра Вовк звертається до образу біблійної жінки-самаритянки, згадуваної в Євангелії від Іоанна, яка хоч і не належала до народу юдейського, але зазнала ласки Божої й отримала Благовіщення про прихід Месії від самого Христа. Завдяки свідченням самаритянки багато хто з того народу увірував у Господа. Цікаво також, що Ісус обрав її, навіть незважаючи на гріховне життя блудниці. Отже, постать самаритянки зацікавила й письменницю, зокрема розглянуто проблему гріха: *«Зашелестіли бурі трави // Ночей гріховних» [3, с. 291].*

Образ самаритянки насичений сумом, можливо, через нереалізоване родинне життя, адже, за Біблією, у неї було п'ять чоловіків, але не мала вона справжньої родини: *«Впаде на груди, як туман, // Густа самотність. // І стане пальма колихати // Вінок засохлий...» [3, с. 291].*

Ще одна поезія Віри Вовк також присвячена героїні Нового Завіту – Марті. Вона була сестрою Марії та Лазаря, якого воскресив Ісус на четвертий день після смерті (Євангеліє від Луки). Марта в Біблії згадується як працююча жінка, що весь час заклопотана домашніми справами, тому, коли її сестра Марія, замість того, щоб допомогти їй, сідає біля ніг Христа й слухає Його вчення, вона обурюється й просить Ісуса сказати Марії, щоб допомогла їй. Натомість Христос закликає Марту перестати метушитися й наслідувати приклад Марії, яка обрала важливіше – духовний розвиток. Розмірковуючи над образом Марти, Віра Вовк знову намагається заглибитися у внутрішній світ жінки:

«Щасливий, хто прожив,
Як світлий гімн.
Пливе для того час –
Лебідка синя.
Стернистою баядою мені
Співають руки, й Бог
Поклав у груди непокірне серце» [3, с. 140].

Поетеса закінчує вірш риторичним питанням: «Ех Марто, Марто! // Де Твої плоди?», підкреслюючи марність земних клопотів жінки. Отже, Марта постає як нещасна жінка («Рубці // Твого хітона повні сліз і поту»), хоча у Біблії немає на це вказівки.

Тема материнства втілюється у поезії «Рахиль». Рахиль – старозавітна біблійна героїня, дружина Якова. Як матір Йосипа та Веніаміна – найулюбленіших дітей Якова, вона також є матір'ю двох праотців із 12 колін Ізраїлю. Символічного звучання набуває образ Рахилі у Книзі пророка Єремії: «Так говорить Господь: Чути голос у Рамі, плач та ридання гірке: Рахиль плаче за дітьми своїми, не хоче потішена бути за діти свої, бо нема їх...» (Єр. 31:15). Рахиль плаче за всіма юдеями, які завойовані були асирійським царем Навуходоносором.

Удруге заплакала Рахиль за дітьми своїми, коли Ірод наказав убити всіх немовлят в окрузі, почувши від волхвів про народження Месії (Мт. 2:16-18). Отже, Рахиль уособлює праматір народу, яка вболіває за своїх нащадків. Віра Вовк переносить її образ на українські реалії. Так у поезії з'являється згадка про Чорнобиль:

«Саван туману на твоїх стигмах, Чорнобилью!
прикидається мревом диск осмеркнений сонця
де мої дітки невинні
Іроде юродивий?» [3, с. 290].

У поезії «Магдалина» в образі Магдалини можна впізнати новозавітну Марію Магдалину – мироносицю, послідовницю Христа, яка першою побачила Його після Воскресіння. Постать віруючої послідовниці Ісуса в поєднанні з образом фігового дерева дає цікаву антитезу. Постеля в корінні смоковниці може трактуватися як довге очікування нового Пришестя, а поки що плоди віри змушені чекати на новий врожай. Проте надія є, адже дерево змальоване тут не засохлим, воно оживає: «В кроні ляцять цикади // мов божевільну молитву» [3, с. 292].

Релігійні переконання письменниці, віра в Божественну всеосяжність вплинули на формування творчої манери. Відшуковуючи сакральне в найменших деталях, письменниця органічно подає поєднання біблійних образів із власне українськими побутовими реаліями. З одного боку, це вводить українську традицію в загальнонародський контекст, а з іншого – наближає біблійні образи до читача. Письменниця вводить у поетичні тексти загальновідомі біблійні образи з метою вплинути на свідомість реципієнта, очистити її від заздрості (образ Юди), гордості (Каїн), боягузтва (Понтій Пілат) тощо.

У поезії Віри Вовк часто використовуються жіночі образи з Біблії. Зокрема, найчастіше письменниця звертається до постаті Діви Марії, однак цікавими є інтерпретації й інших біблійних жінок – Єви, Рахиль, Магдалини, самаритянки та ін.

Образ Богородиці у творчості письменниці постає як одвічний символ безмежної материнської любові, самопожертви, непорочності, відданості в служінні Богові й людям.

У віршах Віра Вовк намагається показати внутрішній світ епізодичних біблійних жіночих образів. Узявши за основу відомі євангельські історії, письменниця наповнює їх глибоким психологічним звучанням, робить акцент на почуттях і переживаннях своїх персонажів.

Література:

1. Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі ХХ століття / В. Антофійчук. – Чернівці : Рута, 2000. – 335 с.
2. Вовк В. Будова / В. Вовк. – Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2015. – 84 с.
3. Вовк В. Поезія / В. Вовк ; [С. Майданська – ред., упоряд. та примітки]. – К. : Родовід, 2000. – 422 с.
4. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
5. Гординський С. Віра Вовк. Елегії: [рец. на: В. Вовк: Елегії. Українське видавництво, Мюнхен, 1956] / С. Гординський // Київ. – Філадельфія, 1957. – № 4. – С. 173.
6. Григорчук Ю. Проза Віри Вовк: виміри сакрального : [монографія] / Юлія Григорчук. – Брустурів : Дискурсус, 2016. – 364 с.
7. Залеська-Онишкевич Л. Різні світи Віри Вовк / Л. Залеська-Онишкевич // Сучасність. – 1987. – Ч. 9. – С. 16–26.
8. Коваль А. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
9. Коцюбинська М. Метаморфози Віри Вовк: [передмова] / М. Коцюбинська // Віра Вовк. Поезії. – К. : Родовід, 2000. – С. 5–32.
10. Смольницька О. Жінки-святі у поезії Віри Вовк: киеворуський і західноєвропейський контексти з кельтськими паралелями / О. Смольницька // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. – 2017. – Вип. 1. – С. 83–90.
11. Смольницька О. Поезія і релігія: інтермедіальність творчості Віри Вовк / О. Смольницька // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки. – 2016. – Вип. 10. – С. 229–238.

12. Смольницька О. Релігійна символіка в поезії Віри Вовк (Ріо-де-Жанейро): проблема ієротопії / О. Смольницька // Теоретична і дидактична філологія. Серія: Філологія (літературознавство, мовознавство). – 2016. – Вип. 23. – С. 138–148.
13. Рубчак Б. Меандрами Віри Вовк / Б. Рубчак // Сучасність. – Нью-Йорк, 1981. – № 1. – С. 32–49.
14. Karabowicz T. Motywy sakralne w poezji «Grupy Nowojorskiej» / T. Karabowicz // Sacrum i Biblia w українській літературі / [за ред. І. Набитовича]. – Lublin: Ingvarr, 2008. – С. 295–305.

Анотація

Д. ЛЬОХАРТ. СВОЄРІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ У ПОЕЗІЇ ВІРИ ВОВК

У статті розглядається художнє осмислення біблійних образів у поезії української письменниці в Бразилії – Віри Вовк. Простежено інтеграцію в поетичні тексти таких персонажів Біблії, як Ісус Христос, Діва Марія, Єва, Каїн, Авель, Марія Магдалина, самаритянка, Юда, Понтій Пілат та ін. Досліджені характерні особливості обробки біблійно-християнського матеріалу.

Ключові слова: біблійний образ, трансформація, Ісус Христос, Діва Марія.

Анотация

Д. ЛЕХАРТ. СВОЕОБРАЗИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ БИБЛЕЙСКИХ ОБРАЗОВ В ПОЭЗИИ ВЕРЫ ВОВК

В статье представлено художественное осмысление библейских образов в поэзии украинской писательницы из Бразилии – Веры Вовк. Прослежена интеграция в поэтические тексты таких персонажей Библии, как Иисус Христос, Дева Мария, Ева, Каин, Авель, Мария Магдалина, самаритянка, Иуда, Понтий Пилат и др. Исследованы характерные особенности обработки библейско-христианского материала.

Ключевые слова: библейский образ, трансформация, Иисус Христос, Дева Мария.

Summary

D. LOKHART. PECULIARITIES OF TRANSFORMATION OF BIBLICAL IMAGES IN POETRY BY VIRA VOVK

Aesthetic awareness of biblical images in poetry by Ukrainian writer from Brazil – Vira Vovk – has been considered. Integration of such biblical characters as Jesus Christ, Virgin, Eve, Cain, Abel, Magdalene, the Woman of Samaria, Judah, Pontius Pilate etc. into poetic texts has been traced. Characteristics of processing of biblical and Christian material have been studied.

Key words: biblical image, transformation, Jesus Christ, Virgin.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови
та перекладу
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДНИКІВ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ АКсіОНОМЕНІВ

Один із найпоширеніших принципів оброблення лексичної семантики в сучасній мовознавчій науці полягає в співвіднесенні «слова через понятійну одиницю з предметом об'єктивної дійсності» [3, с. 51]. Системний підхід у вивченні лексичної семантики спирається на гіпотезу про те, що кожне поняття перебуває в певному відношенні з усіма іншими, які в сукупності утворюють певну єдність і цілісність [7, с. 178–254]. У системному підході здійснюється дослідження способів вираження лексичного значення слова як складної та складової частини семантичної системи мови, беруться до уваги типи зв'язків і відношень між лексичними одиницями мови. У семантиці будь-якої природної мови, у її системній організації й мовленнєвих реалізаціях утілені ціннісні поняття етнолінгвокультурної спільноти, до яких, зокрема, належать українські аксіономени¹. У зв'язку із цим необхідність вирішення питання про характер співвідношень аксіономенів різного ступеня полісемії, які своїми лексичними значеннями відображають сприйняття людиною ціннісних категорій буття, зумовлює актуальність заявленої проблематики.

У низці статей, присвячених аналізу лексико-семантичних угруповань аксіономенів [5; 6], викладені результати наукового дослідження слів із найвищим, середнім ступенем полісемії та моносемічних лексем, які кваліфікуються як ціннісно зумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру. Тому представлення складників лексичного значення українських аксіономенів в аспекті синхронійної передачі смислової структури їхніх словникових тлумачень видається доцільним.

Мета дослідження полягає в термінологічному обґрунтуванні складових частин семантичної структури українських аксіономенів. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити термін «генералізована сема»; 2) розкрити сутність генералізованих сем за типами їхньої функціональності та структурними різновидами; 3) установити різницю між генералізованою семою й семантичною ознакою.

Аналізуючи лексичні значення аксіономенів, зазначимо, що за матрицею їхня змістовність може бути представлена достатньо повно (див. табл. 1). Порівняно з тлумачним словником [8] матриця як фрагмент лексичної системи мови формально простіше відображає її семантику, взаємне відношення плану змісту й плану вираження аксіономенів, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини лексичного значення. Ця модель фіксує семантичні зв'язки між словами на позначення цінностей у вигляді стовпчиків і рядків однакової довжини, де плюсом (+) позначається співвідношення аксіономенів та їхніх сем.

Лексичне значення слова реалізує поняття засобами мовної системи, що супроводжується додатковою характеристикою, яка відображає супутні уявлення щодо поняття, котрі референціюють емоційне й стилістичне забарвлення слова й виявляються в його тлумаченні [1, с. 69]. Однак мовні особливості не завжди наявні на поверхні, їхнє виявлення можливе лише внаслідок поглибленого аналізу внутрішньої будови лексико-семантичних угруповань. Отже, вивчення семантики ціннісно зумовленої лексики сучасної української мови передбачає ширше розуміння загальновідомого поняття лексичного значення слова як стисло, сконцентрованого знання про предмет номінації [4, с. 16]. У лексикографічних дослідженнях слово розглядається як одне ціле, у сукупності всіх його форм і значень, як лексема – основна одиниця лексичного рівня мови [2, с. 325, 329]. Оскільки лексема виступає зовнішнім відображенням слова, то його внутрішній бік представлений семемою, яка є найменшою одиницею лексико-семантичного ярусу й рівнозначна окремому значенню слова.

На позначення компонентів змісту семеми використовуються різноманітні терміни: *маркер* (Дж. Катц, Дж. Фодор), *фігура* (Л. Ельмслев), *диференційна ознака* (І. Арнольд), *семантичний множник* (Л. Васильєв, О. Жолковський), *семантична ознака* (Г. Уфимцева), *семантичний примітив* (Г. Вежбицька) та інші. Отже, відповідно до фактичного матеріалу нашого дослідження, вважаємо за потрібне ввести в науковий обіг термін *генералізована сема* (далі – ГС), під якою розуміємо конструкт рубрикового або підрубрикового словникового тлумачення зі скорочено-узагальненим змістом, що виводиться логічним шляхом із вихідної семеми й застосовується в моделюванні горизонтальної ланки матриці. Так, у ході компонентного аналізу першої семеми аксіономена *воля*¹⁶ (1. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки || Прагнення досягти своєї мети; рішучість) установлено наявність ГС1 «психіка, психічний склад» і ГС2 «влада, керівництво», які узагальнюють зміст двох частин рубрики 1: *одна з функцій людської психіки... <...> у владі над собою, керуванні своїми діями <...>*. Підрубрика «прагнення досягти своєї мети» може бути зведена до ГС3 «прагнення до мети», а подальша позначка «рішучість» переходить без змін у однойменну ГС4.

¹ Аксіономен (від грецького *ἀξία* – «цінність» і латинського – *poenep* – «ім'я, назва») є робочим терміном, упровадженим у науковий обіг автором для позначення філософсько-світоглядних, наукових, громадсько-політичних, соціальних, моральних, релігійних, правових і естетичних цінностей.

Таблиця 1

Фрагмент матриці семантичних співвідношень українських аксіономенів

Аксіономен	Генералізована сема	у виразах	властивість/якість за значенням...	у науці	люди(на), особи(-а)	ставлення	абстрактний іменник до ...	стан	те (ті), що (чим)...	психіка, психічний склад	позитивна риса, якість	у релігійних уявленнях	вигук	стосунки, відносини	почуття прихильності доброзичливості	спокій	влада, керівництво	згода, несуперечливість	загальновизнане значення	зовнішній вияв поваги	вид, галузь, сфера діяльності
життя ₁₈ ²		+		+				+	+												
порядок ₁₇		+		+				+													
воля ₁₆		+		+						+							+	+			
природа ₁₅		+		+						+											
честь ₁₄		+			+				+		+								+	+	
дух ₁₃		+		+				+		+		+									
право ₁₃		+		+													+				
час ₁₃		+		+																	
розум ₁₃		+			+			+		+											
слава ₁₃		+			+								+						+		
мова ₁₂		+		+																	
щастя ₁₂		+			+			+	+				+								
мир ₁₂		+			+											+		+			
любов ₁₂					+	+									+	+					
культура ₁₁		+		+					+												+
закон ₁₁		+															+				
добро ₁₀		+		+														+			
доля ₁₀		+						+					+								
свобода ₁₀				+																	

Представлені вище ГС «психіка, психічний склад», «влада, керівництво», «прагнення до мети», «рішучість» визначаються в дослідженні як багатофункціональні, оскільки з'являються в структурі лексичних значень інших аксіономенів, розміщених по спадній вертикальній осі матриці, а саме: ГС «психіка, психічний склад»: *природа*₁₅ (2. Сукупність фізичних і психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці), *дух*₁₃ (1. Психічні здібності), *розум*₁₃ (|| Нормальний стан мислення, психіки людини), *душа*₉ (1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями), *свідомість*₈

² Тут і далі цифрою позначена загальна кількість лексичних значень аксіономена.

(|| Психологія <...> людей), *ментальність*₂ (2. Психіка, психічний склад), ГС «влада, керівництво»: *право*₁₃ (|| на кого/що, над ким – чим і без додатка. Мати у своїй владі), *закон*₁₁ (|| ... утілення найвищої влади в суспільстві), *державна*₆ (3. Влада, керівництво), *демократія*₂ (1. <...> верховна влада належить народові), ГС «прагнення до мети»: *мрія*₉ (|| бажання, прагнення), *цілеспрямованість*₁ (прагнення до певної мети, підпорядкованість їй дій, думок тощо), ГС «рішучість»: *повага*₇ (3. діалектне слово. Рішучість), *мужність*₆ (1. Риса характеру людини, у якій поєднуються хоробрість, рішучість, витримка тощо), *сміливість*₃ (2. Смілива поведінка, рішучість у вчинках).

У лексичних значеннях аксіономів виокремлюються також і однофункціональні ГС, що виступають у якості семантичного елемента семми окремого слова і не здатні об'єднувати аксіономи для утворення між ними семантичних спорідненостей за цим показником. Із загальної кількості однофункціональних ГС можна навести такі приклади: «події минулого» (*історія*₈: 3. Сукупність фактів і подій, які належать до минулого), «оповідання, розповідь» (*історія*₈: 6. Оповідання, розповідь про кого-, що-небудь), «пригода, випадок, факт» (*історія*₈: 7. Подія, пригода, випадок і т. ін. || Події, факти тощо, пов'язані з ким-, чим-небудь), «літочислення» (стиль7: II -ю. Спосіб літочислення), «паличка для писання» (*стиль*₇: III -я. У давнину та середні віки – паличка для писання на дерев'яних табличках, укритих воском).

Семантична ознака (далі – СО) у нашому дослідженні виступає спільною властивістю сукупності полі- або моносемантичних аксіономів у межах конкретно визначеної групи слів на позначення цінностей української етнолінгвокультури. Якщо в лексичних значеннях різних мовних одиниць спостерігається смислова тотожність окремих тлумачних частин словникових дефініцій, то їхнє об'єднання за принципом семантичної схожості інтерпретуючих елементів для найменування єдиної СО буде доцільним. Наприклад, на підставі об'єднання компонентів «існування всього живого» (*життя*₁₈) і «буття, матерія» (*природа*₁₅) сформована спільна для двох аксіономів СО «буття, існування», оскільки «існування» це і є «буття: наявність кого-, чого-небудь у дійсності».

Хоча СО та ГС у нашому дослідженні збігаються за змістом, різниця між ними полягає в тому, що СО кваліфікуються як категоріальні характеристики співвідношень двох і більше аксіономів, що складають конкретну групу, наприклад, десятизначних, одинадцятизначних і т. д. слів, інтерпретуючи їхні семантичні властивості, а ГС, виступаючи дискретними семантичними елементами семми, функціонують у якості формалізованих указівок на наявність семантично похідних компонентів (ураховуючи відтінки лексичних значень на рівні ремарок і позначок) у структурі лексичного значення одного або кількох різногрупних аксіономів. Відображення СО в матриці здійснюється за допомогою ГС, в якій у сукупності зі всіма відібраними для дослідження словами на позначення цінностей вони слугують її інструментарієм. Строге матричне упорядкування ГС і аксіономів лексики сприяє виявленню семного складу всіх лексико-семантичних угруповань відповідно до їхнього ступеню полісемії.

За своїми структурними типами виділяються одно- і багатоконпонентні ГС. Одноконпонентними ГС виступають:

а) самостійні субстантиви («ставлення», «стан», «вигук», «спокій», «правильність», «рішучість», «напрямок», «розвиток», «бадьорість», «світ», «визнання», «гідність», «інтерес(и)», «міра», «закономірність», «упевненість», «увага», «привілля», «рослина(-ни)», «розсудливість», «дозвілля», «життєрадісність», «освіченість», «правдивість», «довіра», «навчання», «самоповага», «самостійність», «країна», «чуливість», «красуня», «братство», «людинолюбство», «турбота», «самопожертва», «працелюбність», «біографія», «чистота», «місцевість», «дихання», «повітря», «запах», «аромат», «законодавство», «тривалість», «епоха», «інстинкт», «доцільність», «мовлення», «земля», «коханя», «інтимність», «пристрасть», «культивування», «мікроорганізми», «благо», «майно», «майбутнє», «легкість», «порядок», «заглибина», «враження», «фантазія», «площа», «притомність», «знайомство», «раювання», «почин», «заповзятливість», «жанр», «літочислення», «узагальнення», «досвід», «стриманість», «відлюдництво», «змушненість», «зрілість», «міцність», «символ», «слава», «співзвуччя», «милослівність», «сумління», «постать», «перемога», «спадщина», «вітчизна», «поблажливість», «самопочуття», «рівноправність», «сподівання», «привітність», «ласка», «витонченість», «юстиція», «судочинство», «святиня», «відомість», «частування», «помилування», «страждання», «життєздатність», «обов'язок», «законність», «відданість»;

б) приєднаниково-іменникові узгодження («у виразах», «у науці», «у множині», «у програмуванні», «на честь»).

Із погляду комбінаторної спроможності багатоконпонентні ГС поділяються на такі різновиди:

а) сукупності перерахованих номінативних елементів, між якими встановлюється причинно-наслідковий зв'язок («люди(-на), особи(-а)», «стосунки, відносини», «добро, щастя», «згода, неперечливість», «дійсність, реальність», «влада, керівництво», «підстава, можливість», «перевага, привілей», «свобода, незалежність», «розташування, розміщення», «поінформованість, обізнаність», «старанність, сумлінність», «репутація, авторитет», «думка(-и), відчуття», «мислення, усвідомлення», «упорядкованість, лад», «добробут, достаток», «чутка, звістка», «поговор, пересуди», «безчестя, ганьба», «настанови, поради», «підтримка, схвалення», «хоробрість, відвага», «солідність, серйозність», «умілість, вправність», «проміжок, відрізок», «витримка, холоднокровність», «погодженість, гармонія», «буття, існування», «рух, дія», «послідовність, черговість», «звичай, обряд», «угода, договір», «побожність, набожність», «твір (твори), витвір», «злагодаженість, організованість», «доля, талан», «невинність, цнотливість», «бажання, хотіння», «норов, удача, характер», «положення, твердження, судження», «масток, помістя, володіння», «наказ, вимога,

розпорядження», «суть, сутність, зміст», «краса, художність, вродливість», «положення, твердження, судження», «розмова, бесіда», «група, народ», «труд, робота, служба», «простота, невимушеність», «натхнення, енергія», «загадка, спогад», «привид, примара», «міркування, умовиводи», «оповідання, розповідь», «пригода, випадок, факт», «письменність, грамотність», «хист, обдаровання», «титул, чин, звання», «оздоба, прикраса», «умілець, володар», «поліпшення, удосконалення»;

б) словосполучення з асиндетично-препозиційною атрибутивністю («правове становище», «глибока приязнь», «матеріальна вигода», «достовірні відомості», «гарні манери», «навоколишнє середовище», «класицистична єдність», «моральний ідеал, справедливість», «позитивна риса, якість», «творча знахідка, досягнення», «добрі вчинки, наслідки, результати», «безкорисливе піклування, нагляд», «усе пережите, зроблене», «спільна відповідальність», «загально визнане значення», «жива істота», «бойовий поклик, ура», «героїчні подвиги», «щось дороге, необхідне, важливе», «чинні закони, правила», «справедливий суд», «сприятливий, потрібний момент», «психіка, психічний склад», «переносне, іронічне значення», «державний, суспільний устрій», «моральні принципи, переконання», «творча знахідка, досягнення», «висока якість, довершеність», «приваблива зовнішність», «православна віра, православ'я», «природжені властивості, нахили», «добре ім'я», «інтелект, розумові здібності», «перебіг подій, збіг обставин», «знакова система», «чії-небудь слова, вислови», «звук розмови», «публічний виступ, промова», «мирна праця», «світське, мирське життя», «внутрішній, духовний потяг», «матеріальні, духовні цінності», «релігійні догми», «центральна фігура», «запам'ятовуючий пристрій», «тривимірна протяжність», «великий обшир, просторінь», «грошовий штраф», «гарні краєвиди», «велика насолода», «провідна роль», «навчально-виховні заходи», «музичний інструмент», «кожний індивід», «повчальний висновок», «швидке реагування», «духовне збагачення», «тонкий розрахунок, хитрування», «теплі, ніжні почуття», «гостинне приймання», «пристойна поведінка», «громадська вага», «громадянські права, обов'язки», «колективна співпраця»;

в) словосполучення з асиндетично-постпозиційною атрибутивністю («форма матерії», «норми поведінки», «почуття поваги», «почуття задоволення», «ступінь досконалості», «діяльність людини», «режим життя», «сукупність поглядів», «сукупність явищ», «вияв жалості», «почуття прихильності, доброзичливості», «утілення чесності, порядності», «відсутність обмежень, перешкод», «дозвіл, зняття заборони», «період часу, вік, літа», «система закладів, установ», «рівень пізнання», «сукупність знань», «шикування війська, підрозділів», «ознака гарного, прекрасного», «сприйняття, розуміння навоколишнього», «дотримання вимог дисципліни», «додержання принципів релігії», «поведінка тварин, птахів, комах», «вид, галузь, сфера діяльності», «спосіб виконання, метод здійснення», «захист, охорона інтересів», «здатність говорити, висловлюватися», «засіб спілкування», «відсутність ворожнечі, боротьби», «рівень розвитку суспільства», «що-небудь неминуче, незаперечне», «умови життя», «функціонування машин, механізмів», «запас інформації», «щось нереальне, нездійсненне», «події минулого», «що-небудь складне, трудне», «почуття жалю», «апарат влади», «здатність творити, бути творцем», «місце зародження, походження», «єдність територій», «товариш молодого», «дари природи», «риса, властиві святому», «почуття подяки», «готовність віддячити», «будова організму», «оволодіння основами, глибинами професії», «зберігання значення параметрів»;

г) словосполучення, що поєднують асиндетично препозиційну та постпозиційну атрибутивність («зовнішній вияв поваги», «прояв фізичних, духовних сил», «фізичні особливості людини», «манера словесного викладу», «володіння своїми почуттями», «особисте життя вдома», «зовнішній вияв задоволення», «основне положення науки», «трудова діяльність фахівця», «матеріалізований результат роботи», «тип елементної бази», «висування нових ідей», «художнє відображення дійсності», «основний закон держави»;

г) словосполучення із синдетичною атрибутивністю («властивість/якість за значенням відповідного прикметника», «абстрактний іменник до відповідного прикметника», «те (ті), що (чим)...», «зміна(-ни) в дійсності», «віра в Бога», «усе живе, що оточує», «прагнення до мети», «перебування не в неволі», «звільнення від кріпацтва», «надмірно висока думка про себе», «зневага до інших», «паличка для писання», «відмова від життєвих благ», «частина теорії музики», «належність до дворянського роду», «гарантія від посягань», «любов до Батьківщини, народу», «у релігійних уявленнях»).

Отже, провівши компонентний аналіз змісту семем українських аксіономенів, відмітимо, що їхніми узагальненими семантичними складовими частинами є ГС. За своєю функціональністю розрізняються однофункціональні та багатофункціональні ГС. Матриця як фрагмент лексичної системи української мови дозволила виявити взаємовідношення між аксіономенами завдяки формам лаконічної репрезентації одно- і багатокомпонентних ГС.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі ми вбачаємо в зіставно-типологічному аналізі мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського, англійського та французького народів.

Література:

1. Апресян Ю. Избранные труды: в 2-х т. / Ю. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», Восточная литература, 1995. – Т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – 472 с. ; Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – 767 с.
2. Мельчук И. Курс общей морфологии: В 4 т. – Т. 1 / И. Мельчук. ; пер. с франц. – Москва – Вена: «Языки русской культуры», Венский славистический альманах, 1997. – 416 с.
3. Пещак М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики / М. Пещак. НАН України, Укр. мовно-інф. фонд. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 199 с.

4. Стернин И. Лексическое значение слова в речи. / И. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1985. – 221 с.
5. Сорока Т. Матричне представлення аксіономенів із середнім ступенем полісемії (на матеріалі сучасної української мови) / Т. Сорока // Мова і культура : (Наук. журнал). – К. : ВД Дм. Бурого. – 2013. – Вип. 16. – Т. III (165). – С. 167–175.
6. Сорока Т. Особливості системного співвідношення українських та англійських аксіономенів / Т. Сорока // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Фабіан. – Ужгород : ПП «Антдор-Шарк», 2016. – Вип. 14. – С. 197–207.
7. Cruse D. Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics / D. Cruse. – Oxford; New York; Athens: Oxford University Press, 2000. – 424 p.
8. Словник української мови : у 11-ти т. / [І. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 1970. – 799 с. – Т. 2. – 1971. – 550 с. – Т. 3. – 1972. – 744 с. – Т. 4. – 1973. – 840 с. – Т. 5. – 1974. – 840 с. – Т. 6. – 1975. – 832 с. – Т. 7. – 1976. – 723 с. – Т. 8. – 1977. – 927 с. – Т. 9. – 1978. – 916 с. – Т. 10. – 1979. – 658 с. – Т. 11. – 1980. – 699 с.

Анотація

Т. СОРОКА. ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДНИКІВ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ АКСІОНОМЕНІВ

У статті досліджуються складові частини семантичної структури українських аксіономенів. Основна увага зосереджена на розкритті сутності генералізованих сем за типами їхньої функціональності та структури.

Ключові слова: матриця, аксіономен, генералізована сема, семантична ознака.

Анотация

Т. СОРОКА. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ КОМПОНЕНТОВ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ УКРАИНСКИХ АКСИОНОМЕНОВ

В статье исследуются компоненты семантической структуры украинских аксиоменов. Особое внимание уделено раскрытию сущности генерализованных сем по типам их функциональности и структуры.

Ключевые слова: матрица, аксиономен, генерализованная сема, семантический признак.

Summary

T. SOROKA. TERMINOLOGICAL DEFINING COMPONENTS OF UKRAINIAN AXIOMENS LEXICAL MEANINGS

The purpose of the article is to investigate semantic components in the structure of the Ukrainian axionomens. Special attention is paid to terminological defining of functional and structural types of generalized semes.

Key words: matrix, axionomen, generalized seme, semantic indication.

2. Російська мова та література
2. Русский язык и литература
2. Russian language and literature

кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

ДИОНИСИЙСКИЙ КОНТЕКСТ ПАСТОРАЛЬНЫХ И МЕЛАНХОЛИЧЕСКИХ МОТИВОВ В ЛИРИКЕ А. ШИРЯЕВА

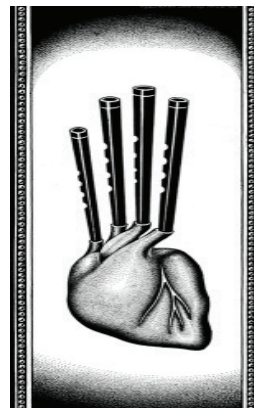
Лирика А. Ширяева уже начинает получать признание. В 2016 году поэт посмертно удостоен премии «Писатель XXI века» за несомненную незаурядность дара и книгу стихов «Случайный ангел». В предисловии к изданию Ю. Степанов отмечает: «Андрей Ширяев – выдающийся поэт, один из ярчайших представителей нашего литературного поколения» [13, с. 5]. Но при этом ширяевская лирика практически еще не исследована. Перспективным представляется рассмотрение проявлений пасторального метасюжета в поэтическом мире современного поэта в русле идей Н. Пахсарьян [10], А. Коробовой [5], Т. Саськовой [11], О. Кришталюк [7], а также меланхолических интенций авторского сознания в их диалоге с культурной традицией с учетом опыта Ж. Старобинского [12] и К. Юханнисон [17]. Актуальность подхода обусловлена как возрастающим интересом к феноменам пасторальности и меланхолии, так и вниманием филологической мысли к изучению современной лирики. Цель статьи – на материале стихотворения Андрея Ширяева «Четыре флейты в ряд и скрипочка в миноре...» проанализировать дионисийский контекст проявления пасторальных мотивов.

В стихотворении «Четыре флейты в ряд и скрипочка в миноре...» современный поэт Андрей Ширяев актуализирует меланхолические коннотации в интерпретации пасторального сюжета, ставшего для поэта моделью познания лирическим «я» себя, своей жизненной и музыкальной темы.

*Четыре флейты в ряд и скрипочка в миноре,
Звучащие легко в каком-то октябре,
Щебечут так, что ей покажется: над морем
Звонит её вино в высоком серебре.*

*И пряная тоска, и пьяная черешня
Растает на губах, как нежная сестра.
А пальцы у неё тонки и безутешны,
И ночь её длинна – дожить бы до утра.*

*Дожить бы. А пока – вторая флейта стонет
И тонет в темноте, и падает рука
Навстречу облакам, и женщина в ладонях,
Как скрипочка, легка [16].*

*Иллюстрация
Виктора Яковлева
к стихотворению
А. Ширяева*

В начале стихотворения тема четырех флейт задает отсылку к смысловым доминантам «Времен года», обыгрывая мотив четырех периодов жизни в их символическом значении и тему бытия как музыкальной мистерии. Такую трактовку подкрепляет и иллюстрация к стихотворению, выполненная Виктором Яковлевым, где четырьмя флейтами изображены клапаны сердца, образуя подобие волынки. Моделируемый в тексте концерт включает «скрипочку в миноре», видимо, подразумевая тоскующую душу и открывая широкий смысловой потенциал для интерпретаций ширяевского стихотворения.

Взгляд на музыкальные инструменты, когда «точкой отсчета является человеческое тело» [15, с. 33], неизменно активизирует мифологический потенциал. По замечанию Т. Цивьян, «музыкальные инструменты, с одной стороны, оказываются тесно связанными с вещным миром <...>, а с другой – входят в область сакрального, являясь областью ритуала» [15, с. 30]. Авторский миф А. Ширяева строится на мифологемах, связанных с музыкальностью, приобретающей некий мистериальный характер, активизируя мотив метаморфозы, обозначающей смену различных экзистенциалов. Возникающий звуковой рисунок, обусловленный доминантами лирического сюжета, отражает балансирование между пасторальной умиротворенностью и погружением в меланхолию.

Пасторальность как особенность мироощущения значительно шире жанра пасторали. По словам А. Коробовой, «наряду с собственно жанровой ипостасью пастораль продолжает существовать и как <...> некая «распредмеченная» жанровость, <...> особое качество художественной выразительности, сформировавшееся на основе конкретного жанра, <...> и как «наджанровое» явление» [5, с. 116]. Пасторальность соотносится с определенными музыкальными кодами, мифологемами, тематикой, топикой, мотивами и подтекстами. Они образуют своего рода **пасторальный метасюжет**, активизирующийся при наличии вышеперечисленных факторов. Мотивные составляющие пасторального сюжета могут включать миф о Дафнисе как вариации вергилиевского текста. Так, Т. Саськова отмечает, что «у Вергилия в заключительной эклоге «Буколик», осуществляется синтез

всех ведущих мотивов (природы, любви, искусства, бессмертия), а вместе с этим – и всех культурно-мифологических ипостасей Дафниса (певца, возлюбленного, божества растительности), сошедшихся в пастушеском мифе» [11, с. 48]. Пасторальный сюжет А. Ширияева соответствует вполне традиционным темам и мотивам, но главным образом обыгрывает их как своего рода дионисийскую мистерию. Пастушеская роль прямо в тексте не проявляется, разве что на уровне метафоры певца, умеющего завораживать своей игрой подобно Орфею и Давиду.

Другой (не менее важной) доминантой пасторальности становится ее возможная связь не только с идиллией и представлениями о земном рае, но и со смысловыми потенциалами меланхолии. Как отмечает Н. Пахсарьян, группой французских ученых были выявлены «трагические, драматические потенции пасторальной тематики» [10, с. 3]. Одним из вариантов трагического модуса пасторальности рассматривается меланхолия. Именно «пасторальная меланхолия становится важным моментом рефлексии одновременно над любовным чувством и над социальным положением» [10, с. 5]. Этот смысловой комплекс, помимо барокко и романтизма, наиболее востребован в культуре XX века, а в случае А. Ширияева унаследован лирикой начала XXI столетия. Варьирование на уровне лирического сюжета ширияевского стихотворения пасторальности и меланхоличности с соответствующими им любовной тематикой и трагичностью обыгрывает проявления дионисийского начала, предстающего в различных масках, в ряде случаев то сближаясь с аполлонической ипостасью, то вполне традиционно ей противопоставляясь.

Показательна близость меланхоличности дионисийскому началу. К. Юханнисон, осмысляя культурологические аспекты меланхолии, выделяет ряд черт, характеризующих данный феномен. С точки зрения исследовательницы, меланхолия, неизменно обозначая страдание, имеет пограничный характер и предстает как «сумма настроений и состояний» [17, с. 20], а в качестве явления культуры «высвечивает отношения между личностью и окружающим миром» [17, с. 26]. Культ Диониса также требует балансирования между экстазом и меланхолической печалью, даже отчаянием, активизируя эротический потенциал, подвижность и трансформации сознания, преодолевающего границы обычной телесности, обретая, таким образом, бессмертие. Для ширияевского стихотворения подобный дионисийский контекст может стать интерпретацией диалога пасторальных, эротических и меланхолических кодов. По замечанию В. Михайлина, «неразрывное в древнегреческом восприятии единство поэзии и музыки подается в «немой» вазописи либо через пляску (с обилием дионисийских коннотаций), либо через изображение музыкантов и музыкальных инструментов (с обилием коннотаций эротических)» [8, с. 283]. Пасторальность апеллирует к дионисийским музыкальным инструментам: свирели и флейте. По замечанию культуролога В. Давыдовой, специализирующейся на изучении семиотического аспекта флейты, именно этот музыкальный инструмент стал «выразителем пасторальной идиллии», сохранив «до сегодняшнего времени свою связь с топикой любви как одной из форм воплощения светлого и положительного начала» [3]. В ширияевском стихотворении обозначены «4 флейты в ряд», которые образуют некое космогоническое единство, повторяя конфигурацию свирели Пана, что усиливает скрытые пастушеские коннотации, активизируя потенциал для реализации современным поэтом пасторального метасюжета.

Флейта, будучи символом «сакрализованной вертикальности мира, восходящего движения» [14, с. 440], представляла и непредсказуемость последствий музыкальной суггестии в противоположность гармонизации. Тема флейты задает аспект дионисийской эмблематики, сокрытый в подтексте стихотворения современного поэта, ведь мифологически флейта соотносима с музыкальным сопровождением дионисийского культа. По наблюдению К. Кереньи, «при перечислении мелодий, исполняемых на флейтах, среди различных жалобных песен встречается и давящая песнь для флейты. <...> Жалобная песнь, <...>, ведь речь шла о разрывании божества на части» [4, с. 58–59]. Флейта на уровне мифологических пластов становится знаком дионисийского начала, связывая воедино темы растерзания, возрождения и экстаза.

Минорная тональность («скрипочка в миноре») задает развитию лирического сюжета явно меланхолические параметры. А. Ширияев открыто манифестирует темы самопознания поэта, экстатического переживания вдохновения, страстей и любовного томления. Здесь проявляется особенность, отмеченная Ж. Старобинским как «привязанность к прошлому, которым уже невозможно овладеть, <...> один из самых великолепных примеров превращения влюбленного состояния в состояние меланхолическое» [12, с. 477]. Тема безвозвратно утраченного (будь то прошлое, полнота бытия, любовное чувство или же непосредственно сам объект страсти) стимулирует включение в текст мотива оплакивания, обыгрывая на уровне подтекста меланхолическую интерпретацию пасторального метасюжета. В данном контексте минорность и ощущение страдания («А пальцы у неё тонки и безутешны») становятся не только кодами напряженной игры музыканта, но позволяют с помощью музыкальных метафор семиотизировать переживаемые автором и его поэтическими двойниками страсти.

Меланхолия может связываться с определенными локусами и топосами, соответствующими ощущению заброшенности, одиночества, печали, разрушения, увядания, таинственности. В данном контексте временем года, соотносимым с меланхолическим модусом, несомненно, будет именно осень. Характерно, что из времен года автором избрана в качестве темпоральной маркировки середина осени («звучащие легко в каком-то октябре»), соответствуя зрелости и минорности обыгрываемой мелодии. Музыкальные решения тематики времен года являются кодами пасторальности. По замечанию О. Кристалюк, «пастораль становится темой для инструментального, камерно-вокального, инструментально-хорового творчества (цикл концертов «Времена года» А. Вивальди, оратория «Времена года» Й. Гайдна)» [7, с. 90]. Современный поэт активизирует в своем стихотворении пасторальные коннотации, противопоставляя прямо названную осень («в каком-то октябре») аллюзивно обозначенному лету («пьяная черешня») как эмблематические времена печали и блаженства. Согласно поэтическому замыслу

А. Ширяева, преобразование человеческого бытия в виде возникающего музыкального концерта превращает тело и душу в инструменты, порождающие музыку и в этом обретающие свой высший удел.

Тема октября становится знаком середины жизни – обретением зрелости. Знаменательно, что жизнь Андрея Ширяева, согласно его решению, также оборвалась в октябре. Некоторые критики считают, что это можно расценивать как проявление известного феномена – предвидения поэтами своей смерти. Так или иначе, но очевидно, что для А. Ширяева по какой-то причине октябрь – месяц знаковый.

В плане акцентирования меланхоличности показательно и темпоральное упоминание. Октябрь – время сбора винограда, этот месяц также связан с темой Диониса. По утверждению К. Кереньи, «в Фалере, в прежние времена основной гавани Афин, Диониса чествовали довольно замысловатым способом. <...> Происходило это в начале месяца пианописиона (приблизительно наш октябрь (курсив наш – С. Ф.)), который согласно аттическому календарю считался месяцем сбора винограда» [4, с. 101–102]. Дионисийское мироощущение связано в целом с тональностью ширяевского лирического послания и в плане его меланхоличности и экзатичности, и в варьировании пасторального сюжета с элементами перерождения и самопознания. Упоминание октября в ширяевском тексте соотносимо как с античными дионисийскими мистериями и соответствующими мифологемами, так и с особым восприятием бытия и человека в мире.

Характерно, что тема времен года также этимологически связана с мифом о Дионисе – умирающем и воскресающем божестве. По наблюдению Г. Варакиной, генеалогию Диониса и специфику дионисийского духа определяют, прежде всего, «экзатическое безумство и бессмертие души» [1, с. 14], а «отголоски будущего дионисийского экстаза» заметны «уже в древнейшем культе, связанном с магическим воздействием на плодородие земли» [1, с. 14]. Представление об амбивалентном и непредсказуемом дионисийском духе на уровне подтекста стихотворения задает идею внутреннего преобразования, болезненного и отрадного одновременно. Лирический герой в мифе А. Ширяева – его поэтический двойник. Подобно меняющемуся, страдающему и опьяняющему Дионису он переживает превращение своей жизни на телесном и духовном уровне в музыкальное звучание, подразумевая предназначение поэта.

По мнению Т. Саськовой, «контрастно соотнесенные природные циклы, времена года сливаются с психологическими переживаниями» [11, с. 42] и задают особое развитие пасторальному лирическому сюжету. Такой эмоциональный фон мифологического противопоставления лета и осени как оппозиционных доминант рассвета жизненных сил и угасания, активизируя образы античных умирающих и воскресающих божеств, обуславливает «взаимопроникновение природно-объективного и эмоционально-субъективного», обеспечивая «динамическую целостность» [11, с. 42]. В ширяевском поэтическом тексте звон музыки, оборачивающийся вином «в серебре», возносится и очаровывает, означая полет и воспарение. Такой аспект темы пробуждает ряд различных образов: Афродиты, рождающейся из морской пены; птиц, осенью летящих на юг (*щебечут, над морем*); шхуны, отправившейся в плаванье по морю (вариация бодлеровского «Плаванья» и «Пьяного корабля» А. Рембо); чаши Грааля, на поиски которой опраивались средневековые рыцари.

Смена лета (времени блаженства) октябрём актуализирует как смысловые горизонты меланхолии, так и обыгрывает на уровне подтекста мифологему сюжета о Дафнисе и Хлое. Напомним, согласно мифологическим представлениям Дафнис – изобретатель буколической поэзии, которого «единокровный брат Пан научил играть на свирели и петь пастушеские песни» [9, с. 175]. При этом Дафнис, аналогично Дионису, – божество, связанное с природными культурами и идеей умирания и возрождения. В мифе о Дафнисе изначально сокрыт меланхолический потенциал, ведь за неверность в любви он был наказан и «раздираемый печалью, блуждал <...> по острову, пытаясь утешить себя музыкой и пением, но потом бросился со скалы в море» [9, с. 175]. Радости любви и даже возможная неверность Дафниса или же страдания от утраты взаимности в тексте современного поэта явлены взаимоотношениями с некой возлюбленной, чей мерцающий образ предстает то желанной женщиной, то своей собственной душой, то мифологической Психеей, то музой.

Чары музыки преобразуют мир вокруг, и причащение тоской и опьянением оборачивается радостью и упоением лета («*И пьяная тоска, и пьяная черешня / Растает на губах, как нежная сестра*»). «Пьяная черешня» становится заменой запретного плода из Эдемского сада, тайной познания, желаний, наслаждения и чаяний, отрадой любви и сосредоточием жизненных сил. Образ тающей на губах ягоды – своего рода эвфемизм поцелуя как эротического, так и божественного, он обладает одновременно дионисийским оттенком («пьяная»), но не лишен и аполлонических коннотаций («нежная сестра»).

Своеобразные дионисийские коды меланхолии можно заметить в представлении о том, что данный феномен связывается с символическим умиранием и преобразенным воскрешением. По замечанию К. Юханнисон, «некоторые черты меланхолии считались особым даром (ясновидение и экстаз), другие назывались грехом, и их пытались исправить (тоска и безразличие)...» [17, с. 263–264]. Показательно, что меланхолия, подобно инспирации, достигаемой с помощью экзатических озарений, присущих дионисийскому культу, в культурологической рецепции соотносилась с обретением пророческих способностей и в то же время некой роковой отчужденности – следствием пограничности сознания. В определенном смысле закономерно, что радости приобщения к любви и природе, соответствующие канону пасторали, потенциально подразумевает трагический аспект решения пасторально-музыкальной темы. Этимологическая укорененность пасторали в традиции дионисийских мистерий с обыгрыванием соответствующих мифологем и мотивов задает пасторальному метасюжету связь не только с мотивом отчаянья от неразделенной любви, но и с темами обретения провидения, ощущения растерзанности, с прохождением метаморфоз. Образ «нежной сестры» также пробуждает ряд ассоциаций, проявляясь

в ширяевском тексте в качестве мифологем Хлои, музы и Психеи-души. Именно меланхолический модус ширяевского пасторального сюжета, помимо дионисийских и дафнисских мифологем, актуализирует в преображенном виде миф о Психее в образе скрипки-души, погружающейся в темноту и ночь («и тонет в темноте»), но при этом под влиянием музыки способной к воспарению.

По замечанию Ю. Котариди, «мотив крыльев Психеи, волочащихся за нею в пыли, вероятно, восходит к платоновскому представлению о крылатой душе («Федр»), стремящейся к прекрасному, но все-таки обреченной соприкоснуться с материальным» [6, с. 43]. Ширяевский образ возлюбленной-Психеи, превращающейся в ходе мистериального концерта в «скрипочку в миноре», также обыгрывает тему испытаний, которые Психея должна пройти («И ночь её длинна – дожить бы до утра»), прежде чем станет способна достигнуть совершенства.

В данном случае показателен опыт Р. Войтеховича в описании традиционно-культурных и ассоциативных валентностей образа Психеи (некоторые из них отрефлексированы в творчестве М. Цветаевой). Обозначенные валентности в определенной степени соответствуют и ширяевской интерпретации образа Психеи-души: «идеал красоты и спутница Эроса <...> может соотноситься с «небесной» Афродитой Уранией»; потенциальное сближение с нимфой и Ариадной; «аналогия Психея – Муза, <...> существо, инспирирующее творческий восторг»; «Психея – душа, спускающаяся в Аид / возносящаяся в Элизий, умирающая и воскресающая героиня» [2, с. 33]. В ширяевском лирическом сюжете принципиальна множественность идентификации мерцающего женского образа: жизнь, душа лирического «я», муза, спутницы Диониса: неистовствующая вакханка и его избранница Ариадна, до этого пережившая ощущения горечи и покинутости на острове Наксос; сестра – то есть духовный двойник, возлюбленная, скрипка.

Мытарства Психеи, как и страдания покинутых Хлои или же Ариадны, в стихотворении современного поэта трансформируются, видоизменяя традиционный пасторальный метасюжет. Так, женскому альтер-эго лирического героя приписывается вдовство и ощущение осиротелости с соответствующей безутешностью и оплакиванием некой утраты («А пальцы у неё тонки и безутешны, / И ночь её длинна – дожить бы до утра»). В то же время эмоциональный фон, переживаемый женской ипостасью, оказывается близок к экстазу и должному последовать за ним катарсису. Эротические коды ширяевского текста соотносятся с темой близости и заморозенности («...женщина в ладнях, / Как скрипочка, легка»), выполняя функцию жизнеутверждающего начала, которое следует за дионисийскими темами растерзанности и жертвенности.

На основании проведенного анализа можно заключить, что пасторальный метасюжет для современного поэта Андрея Ширяева стал своего рода «зеркалом» меланхолии, самопознания, преображения и дионисийского экстаза, отражая тему жизни поэта как воображаемого мистериального концерта.

Перспективы дальнейшего исследования открываются в плане изучения в лирике А. Ширяева авторской интерпретации аполлонического и дионисийского.

Литература:

1. Варакина Г. Между Дионисом и Аполлоном: Очерки о русской культуре «серебряного века» / Г. Варакина. – Рязань, 2007. – 221 с.
2. Войтехович Р. Марина Цветаева и античность / Р. Войтехович. – М.: Дом-музей Марины Цветаевой, 2008. – 448 с.
3. Давыдова В. Образ флейты: поэтические вариации / В. Давыдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zvukinadezdy.ucoz.ru/publ/stati/publicistika/obraz_flejty_poeticheskie_variacii_viktorija_davydova/23-1-0-184.
4. Кереньи К. Дионис: Прообраз неиссякаемой жизни / К. Кереньи; пер. с нем. – М.: Ладомир, 2007. – 319 с.
5. Коробова А. «Современный человек»: что ему пастораль? Что он пасторали? / А. Коробова // Творческие стратегии в современной музыкальной науке. Уральская музыковедческая школа. – Прага: World Press, 2014. – С. 113–131.
6. Котариди Ю. Лики Психеи в литературе западноевропейского романтизма / Ю. Котариди // Мифологические образы в литературе и искусстве. – М.: Индрик, 2015. – С. 36–45.
7. Кришталюк О. Что скрывает пастораль, или размышления об историко-стилевых метаморфозах / О. Кришталюк // Профессиональное музыкальное искусство: отечественные традиции в контексте мировой музыкальной культуры. – Самара: Самар. гос. акад. культуры и искусств, 2014. – С. 84–93.
8. Михайлин В. Тропа звериных слов. Пространственно ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции / В. Михайлин. – М.: НЛЮ, 2005. – 528 с.
9. Мифология. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. Е. Мелетинский]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 736 с.
10. Пахсарьян Н. «Свет» и «тени» пасторали в новое время: пастораль и меланхолия / Н. Пахсарьян // Пасторали над бездной: [сб. науч. труд.]. – М.: Таганка, 2004. – С. 3–10.
11. Саськова Т. Синтез искусств в идиллии Ю. Верховского «Хлоя покинутая. Вариации» / Т. Саськова // Вестник Университета российской академии образования. – 2014. – № 2. – С. 41–48.
12. Старобинский Ж. Чернила меланхолии / Ж. Старобинский; пер. с франц., предисл. и общ. ред. С. Зенкина. – М.: Новое литературное обозрение, 2016. – 616 с.
13. Степанов Ю. Выдающийся поэт Андрей Ширяев: [предисловие к изданию] / Ю. Степанов // Ширяев А. Случайный ангел. – М.: Издательство Евгения Степанова, 2016. – 60 с.
14. Топоров В. Флейта водосточных труб и флейта-позвоночник (внутренний и внешний контексты) / В. Топоров // Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы. – Т. 1. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. – С. 438–446.

15. Цивьян Т. Музыкальные инструменты как источник мифологической реконструкции / Т. Цивьян // Язык : тема и вариации : избранное : в 2 кн. – Кн. 2. : Античность. Язык. Знак. Миф и фольклор. Поэтика. – М. : Наука, 2008. – С. 24–38.
16. Ширяев А. «Четыре флейты в ряд и скрипочка в миноре...» / А. Ширяев // Мастер зеркал – поэзия и проза [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.shiryaev.com/chetyre-fleity-v-ryad/>.
17. Юханнисон К. История Меланхолии. О страхе, скуке и печали в прежние времена и теперь / К. Юханнисон ; пер. со швед. И. Матыциной. – М. : НЛЮ, 2011. – 320 с.

Анотація

С. ФОКИНА. ДІОНІСІЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ ПАСТОРАЛЬНИХ І МЕЛАНХОЛІЙНИХ МОТИВІВ У ЛІРИЦІ А. ШИРЯЄВА

У статті осмислюється поняття «пасторальність» та його взаємозв'язки з кодами меланхолії. Розглянуто специфіка пасторального метасюжету, його діонісійський контекст та його висока міра інтерпретаційного потенціалу у вірші А. Ширяєва «Чотири флейти в ряд та скрипочка в мінорі...».

Ключові слова: діонісійський контекст, пасторальний метасюжет, меланхолия, екстаз, флейта, скрипка, музичні коди.

Аннотация

С. ФОКИНА. ДИОНИСИЙСКИЙ КОНТЕКСТ ПАСТОРАЛЬНЫХ И МЕЛАНХОЛИЧЕСКИХ МОТИВОВ В ЛИРИКЕ А. ШИРЯЕВА

В статье осмыслено понятие «пасторальность» и его взаимосвязи с кодами меланхолии. Рассмотрена специфика пасторального метасюжета, его дионисийский контекст и его высокая степень интерпретационного потенциала в стихотворении А. Ширяева «Четыре флейты в ряд и скрипочка в миноре...».

Ключевые слова: дионисийский контекст, пасторальный метасюжет, меланхолия, экстаз, флейта, скрипка, музыкальные коды.

Summary

S. FOKYNA. DIONYSIAN CONTEXT OF PASTORAL AND MELANCHOLIC MOTIVES IN A. SHIRYAEV'S LYRICS

In the article the attention is concentrated on the comprehension of a concept of pastorality and its interrelations with melancholy codes. It is considered the specifics of a pastoral metaplot, its Dionysian context and its high degree of interpretative potential in the poem “Four Flutes in a Row and the Violin in a Minor ...” by A. Shiryaev.

Key words: Dionysian context, pastoral metaplot, melancholy, ecstasy, flute, violin, musical codes.

3. Слов'янські мови та література

3. Славянские языки и литература

3. Slavic languages and literature

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної
комунікації
та історії світової літератури
Рівненського державного
гуманітарного університету*

НАРАТИВНА СТРАТЕГІЯ В РОМАНІ С. АЛЕКСІЄВИЧ «У ВІЙНИ НЕ ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ...»

Межа останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. актуалізувала зростання інтересу до «літератури факту». На думку О. Скаріної, сферу «літератури факту» «не завжди легко визначити» [1, с. 139]. Однак факт – першорядне явище, «... а документ є безпосереднім його втіленням. Саме документ, який концентрує в собі фактичні дані (письмові чи усні свідчення), є першоосною документальної літератури», – зазначає Н. Ігнатів [2, с. 5–6]. Стратегія узгодження й інтерпретації відомостей зумовлена індивідуальністю автора. Вона презентує систему естетично вартісного матеріалу, що визначається комплексом знаків, ілюструє адекватність сприймання чужого досвіду, а також активізує читачку співтворчість на етапі її привласнення.

Про автобіографічний наратив у доробку С. Алексієвич писала В. Баранова [3]. Вона відзначала, що під час творення тексту про війну оповідач мимоволі засвоює систему стереотипів офіційних текстів, комплекс кліше й тим самим (навіть опонуючи окремим зразкам) зберігає його структуру: «Кліше дозволяють створювати текст, ідентифікований любимою носителькою даної культури як воспоминання учасника війни, ветерана» [3]. Особливо дослідницю цікавили маркери «наївності», «дитячого погляду» та їхній вплив на формування особи розповідача. У підсумку автор публікації наголошує: «Клішированість тексту – не тільки свідчення клішированості культури, но й частини психологічного механізму подолання стресу. Тому ж сприяє відчуження мовлячого від свого воспоминання: маркери «наївності», «дитячий погляд» [3].

Значна частина розвідки М. Елаєвої, А. Якимової, Х. Степаненко зосереджена на аналізі тематики, принципів і прийомів книги С. Алексієвич «У війни не жіноче обличчя». Дослідники відзначають, що «все монолози роману записані без внутрішнього дроблення і розривів. Вони – як єдиний хор, в якому один голос підтримує й підтримує другий, кожен з них при цьому значим по-своєму» [4]. «Приєм монтаж дозволяє С. Алексієвич вийти на новий рівень осмислення війни: то час виявляється не таким однозначним, яким його звикли бачити» [4].

Незаповненою лакуною досліджень певний час залишався концепт «жінка» в доробку білоруської авторки. Так, науковець Т. Латкіна, спираючись на жанр «роману голосів», доводить, що цей концепт об'єднаний сімою «життя» й співвідноситься із жінкою, яка дає життя, виступає носієм усього мирного, милосердного, репрезентує захисницю, солдата [5]. Інший молодий дослідник, Н. Просєкова, зробила спробу проаналізувати й зіставити жіночі образи роману С. Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» та роману Ісабель Альєнде «Будинок духів». У підсумку авторка публікації вважає, що романістки «... показують своїх героїнь, віддалених від рамок штампів, вони предстали перед читачем живими й цінними характерами» [6].

Як бачимо, окремі аспекти змісту й форми роману С. Алексієвич, що ставали предметом розвідок, свідчать про художній потенціал твору й породжують множинність відповідних підходів.

Метою написання статті стало дослідження специфіки оповідних стратегій у літературному просторі роману С. Алексієвич «У війни не жіноче обличчя», впливу жіночої субверсивності на авторську поетику «винайденого прийняття».

Роман С. Алексієвич «У війни не жіноче обличчя» – це підсумок «польової роботи» авторки, яка подала неофіційну версію спогадів-свідчень учасників Другої світової війни. Цей «роман голосів» «... можна назвати синтетичною автобіографією, адже він представляє процес накопичення жінкою досвіду, що належить і окремій особистості, і всій епосі» [7, с. 30]. Специфіку та неоднорідність жанрових дефініцій твору підтверджує низка термінів, які використовуються на означення цього явища в літературознавстві: «магнітофонна література», «художній документ», «сконструйована документальна проза», «художньо-документальна стенографія», «репортаж із місця історичної події», «роман-ораторія», «соборний роман», «роман голосів» [8, с. 95].

Оповідна техніка, співвідношення різних суб'єктів оповіді стали специфічним способом вираження авторської свідомості, який науковці А. Басова та Л. Синькова репрезентують як книгу, створену «на межі журналістики та художньої прози, інтерв'ю, записаного на спеціальній носій інформації, та розповіді-сповіді, психологізованої, з ознаками розповідної поетики, символічними деталями, власне художніми акцентами, що спеціально виділені тим, хто записував текст-інтерв'ю, відбирав, компонував, зіставляв фрагменти, домагався їх цілісного та концептуального звучання» [8, с. 95], а сама білоруська письменниця характеризує твір як документальну прозу.

Наративна техніка Світлани Алексієвич синтезує експліцитний та імпліцитний змісти роману, активізувавши повтори тем, мотивів, сюжетів, використовує прийом «плину свідомості», своєрідний часопросторовий конти-

нуум із метою поєднання фрагментованого минулого та сучасного в цілісну картину. Із цього приводу авторка зазначає: «Памятный май восьмидесятого. Позади уже два года поисков, встреч, десятки писем разосланы в разные концы страны» [9, с. 97]. «Когда посмотришь на войну нашими, бабьими, глазами, так она страшнее страшного», – сказала Александра Ивановна Мишутина, сержант, санинструктор. В этих словах простой женщины, которая всю войну прошла <...> и заключена главная идея книги» [9, с. 9–10].

Загальновідомо, що наративна стратегія базується на співвідношенні змісту (подій) історії та способів його викладу. Адже «у якості наративу оповідання існує завдяки зв'язку з історією, що в ньому викладається; у якості дискурсу воно існує завдяки зв'язку з нарацією, що його породжує» [10, с. 66]. Отже, істотна особливість будь-якої оповіді в тому, що вона є не тільки викладом певних подій, а й водночас виступає їх інтерпретацією.

Суттєвою ознакою наративної стратегії роману є жіноча субверсивність. Руйнування канонічних уявлень про війну, як і використання психологізму, прийому «плину свідомості», підриває та видозмінює загальноприйнятту версію трактування війни й водночас спростовує ідею «усвідомленої» боротьби з ворогом. Проте незважаючи на індивідуально-психологічні відмінності жінок-оповідачок, їх усе ж об'єднує війна та виключна ситуація, в яку героїні потрапили і звідки шукають виходу.

Текстуально полотно роману стає територією пошуку відповідей на запитання, котрі адекватні для психічного формулювання минулого: «Мы еще, наверное, тогда не понимали, не осознавали того, что сделали. Через десятки лет жизнь заставила задуматься о давно пережитом» [9, с. 85].

Стратегія субверсивності забезпечує розщеплення оповідного дискурсу на офіційну та неофіційну версії минулого. Тому жіночим субверсіям властиві несвідомий характер подання матеріалу та мультиперспективне бачення минулого. Із цього приводу варто пригадати історію Ніни Яківни Вишневської, яка у вісімнадцять років була нагороджена медаллю «За бойові заслуги» та орденом Червоної Зірки, а через сорок років зізналася: «Мы шли умирать за жизнь, но еще не знали, что такое жизнь» [9, с. 77].

У текстовій структурі роману клішованість алгоритму інтерв'ювання свідків і учасників подій засвідчує константи патріархальної культури, проте видозміна окремих деталей веде до порушення легітимізації внутрішнього контексту. Герої гостинно зустрічають інтерв'юерку, пригощають чаєм, печуть пироги (як Віра Павлівна Чудаєва); разом із нею розпалюють пічку, варять картоплю (як у випадку з Любов'ю Іванівною Любчик), проводжають до зупинки (як Йосип Георгійович Ясюкевич) і водночас демонструють елементи внутрішньої незгоди, приховані конфлікти, що існують між суспільством та індивідом.

Слухаючи їхні історії, журналістка переймається почутим, плаче разом із ними («Она рассказывала. Мы обе плакали» [9, с. 80]) і наголошує: «Только умей слушать, постарайся понять и не спеши накладывать на услышанное сегодняшний опыт чувств. Они другое поколение» [9, с. 198]. Трагізм і універсальність світогляду оповідачок дозволяє відчутти, що це не тільки їхні чотири роки війни, але «четыре года «моей» войны» [9, с. 8], про що зізнається авторка.

Усвідомлена й продумана наративна схема роману зумовлена також і тим, що С. Алексієвич намагається створити переконливу оповідь, оскільки від цього залежить не тільки висвітлення вагомих у її розумінні подій, а й метафорично – доля оповідача та народу, який вона представляє. Зокрема, військовий лікар Олена Іванівна Варюхіна розповідала про свій довгий, тяжкий і страшний шлях «от Гомеля до Германии. Особенно запомнились Сталинград и Курско-Орловская дуга» [9, с. 177], а Тетяна Василівна Пігнатті згадає табори, в яких вона сиділа: «...Ахтуба, Миллерово, Смело, Бобринское, Ровно... – всего десять лагерей. Последний – Равенсбрюк» [9, с. 266].

Поєднання ретроспективності із субверсивністю розповідей призводить до того, що жінки «даже по прошествии почти сорока лет» [9, с. 157] запам'ятали деталі военного побуту, які чоловіки «забывали в тот же день или через день, а уж во всяком случае не носили десятки лет» [9, с. 157].

Фемінна проекція героїнь С. Алексієвич перетворюється на авторську поетику «винайденого сприйняття», яка встановлює художню кореляцію внутрішнього та зовнішнього світів. Так, варто пригадати Віру Сафронівну Давидову: «Прошли годы, и Вера Сафроновна, глядя в прошлое глазами его участника и его историка, все равно готова удивиться: как это она смогла, как это они смогли? Смогли пойти. Смогли выдержать. Смогли воевать» [9, с. 62].

Травмуючий досвід минулого та перемогу у війні героїня білоруської письменниці – Тамара Степанівна Умнягіна – намагається пояснити тим, що її покоління «не было заласканным, изнеженным, перекормленным, избалованным жизнью. И это как раз то, что способствовало победе» [9, с. 269].

Одним зі способів літературної адаптації життєвого матеріалу під час розкриття жіночого досвіду С. Алексієвич вважає жіноче буття у світі. Ідеться, зокрема, про те, що більшість учасниць – це шістнадцятилітні – вісімнадцятилітні дівчата. Повернулися вони ще молодими за віком, але втомленими і фізично, і морально, тому відчували себе старшими за своїх однолітків. Помітно, що головною формою активного залучення до жіночої естетики «подвигу» стало виховання батька: «Папа нам с детства говорил, что Родина – это все. Родину надо защищать. И так я была воспитана, что если я не пойду, то кто пойдет?» [9, с. 31] (про це свідчила молодший лейтенант, фельдшер мотострілкового батальйону Серафима Іванівна Панасенко). Інше підтвердження – історія Валентини Павлівни Чудаєвої, яка пам'ятає батька – уповноваженого Новосибірського укома, героя громадянської війни, котрий у 1931 році одним із перших у Сибіру отримав орден Червоного Прапора. Маючи такого батька, жінка не могла не піти захищати Батьківщину: «Могла я равнодушно сидеть, когда враг снова пришел на мою землю, если я росла в такой семье, с таким отцом, который рядом?» [9, с. 89].

Особливістю наративної стратегії роману є також змінна фокалізація, що сприяє цілісному осмисленню проблемно-тематичного спектра роману. Відзначимо акцентуацію письменницею художніх деталей як важливий механізм утворення наративної структури роману. Через повсякдення та минуле, як цілісний соціокультурний світ, проступає у фрагментованому вигляді природне середовище, буття індивіда. Приміром, авторка зосереджує увагу на описі зовнішності своїх постарілих героїнь: «Маленькая женщина с трогательным девичьим венцом длинной косы вокруг головы» (Марія Іванівна Морозова) [9, с. 13]; на інтер'єрі кімнат, у яких відбувається зустріч: «В большой комнате свободно... Никаких излишеств: книги, большей частью мемуары, много увеличенных военных фотографий, висит на лосином роге танкошлем, на полированном столике ряд маленьких танков с дарственными пластинками «От воинов Н-ской части», «От курсантов танкового училища» <...> на диване «сидят» три куклы – в военной форме. И даже шторы и обои в комнате защитного цвета» [9, с. 70]. Авторка вказує, чим займалися героїні в мирний час: Марія Іванівна Морозова була бухгалтером на мінському заводі дорожніх машин «Ударник» [9, с. 12], Софія Адамівна Кунцевич тридцять років працювала в бібліотеці Мінського технологічного інституту [9, с. 167], підпільниця Тамара Устинівна Воробейкова стала юристом, кандидатом наук [9, с. 259], москвичка Ніна Павлівна Шалова так страждала від голоду під час війни, що вирішила стати кухарем і все життя працювала в ідальні [9, с. 260]. Отже, героїня авторки ідентифікується через зовнішність, домівку (кімнату), професію або деталь, що виділяє її з-поміж інших.

Відображаючи автентичний досвід «слабкої статі», С. Алексієвич утверджує ідею множинності жіночого «Я». Багато героїнь, починаючи розповідь про війну, звертаються до свого дитинства (Апполіна Никонівна Ліцкевич-Байрак згадувала, як у дитинстві батько голів її під хлопчика й радів: «Не девка, а мальчишка растет» [9, с. 181]), згадують навчання в школі, своїх батьків. Так, Світлана Василівна Катихіна була єдиною дитиною в сім'ї, тому до війни «мать ее еще баловала, жалела, считая ребенком» [9, с. 56]; Олександра Іванівна Зайцева зізналася: «Я была мамина дочка, никогда не выезжала из своего города...» [9, с. 102].

Важливим маркером автобіографічного принципу стає розповідь про довоєнне життя героїнь. Олександра Леонтівна Бойко жила з чоловіком на Крайній Півночі, у Магадані. Чоловік працював водієм, вона – контролером [9, с. 98]. Валентина Кузьмівна Братчикова-Борщевська до війни працювала в дитячому будинку для іспанських дітей, яких привезли в Київ у 1937 році, вивчила іспанську мову й була вихователькою [9, с. 139]. Людмила Михайлівна Кашчикіна працювала дитячим лікарем [9, с. 243], Клавдія Василівна Коновалова – «чорнорабочей на цепном заводе в нашей деревне Михальчиково Котовского района Горьковской области» [9, с. 174]. Євдокія Петрівна Муравйова закінчила технікум зв'язку [9, с. 25], Антоніна Григорівна Бондарева встигла вийти заміж, народити дочку [9, с. 30].

У письменниці множинності картин минулого сприяє також наративізація травми, коли спогади про війну структуруються за логікою пригадування/забування. Щоб полегшити усвідомлення травми, адаптувати неприємні/приємні моменти до свідомості, оповідачки частково метафоризують початок і завершення війни. Наприклад, медсестрі Лілії Михайлівні Будко було шістнадцять років, коли почалася війна. У той день вона з однолітками була на танцях [9, с. 24]. Ленінградка Віра Даниловцева в той день ходила на побачення. Вона чекала освідчення, а він прийшов сумний і повідомив, що почалася війна [9, с. 29]; а військовий фельдшер Марія Опанасівна Гарачук розповіла: «Окончили медучилище... У нас вечер, мы гуляли всю ночь. Запомнила, что еще роса на листве деревьев не высохла, а нам уже сказали – война!» [9, с. 45].

З іншого боку, останній день війни хірург Віра Володимирівна Шевалдишева зустріла у Відні, святкувала в зоопарку [9, с. 55]; Валентина Павлівна Чудаєва День Перемоги зустріла в Східній Пруссії (кілька днів було затишшя, ніхто не стріляв. І раптом посеред ночі сигнал: «Повітря!». А тоді повідомили про капітуляцію Німеччини. Усі стали плакати, танцювати, раділи, що вижили [9, с. 94]), а Ксенію Климентівну Белко так вразило повідомлення про перемогу, що її організм паралізувало на цілий день [9, с. 259]. Перенесення минулого/теперішнього в концентровані метафоричні образи перетворюється на запізнілу в часі версію «успадкованої травми».

Світлана Алексієвич, коментуючи варіативність розповідей героїнь, зазначає, чому важливо вести розповідь від початку: «Начало – фундамент, на котором потом строится все здание воспоминаний. Без него оно сыплется, крошится» [9, с. 139]. Таким чином, початок і завершення війни підкреслюють специфіку межової жіночої екзистенції.

Відзначимо, що Світлані Алексієвич вдалося дотриматися ознак концептуальності та яскраво репрезентувати загальний образ війни. Адже війна – це, насамперед, тисячі смертей («Очень много было убитых... Рассыпаны, как картошка, когда ее вывернут из земли плугом. Огромное, большое поле...» [9, с. 10]); руйнування («Мы входили в села, а там стояли трубы – и все. На Украине мы приходили в села, где ничего не было» [9, с. 110]); злидні та голод. Партизанка Віра Сафронівна Давидова згадала такий випадок: «Зашли мы в хату, а там ничего нет, две голые обструганные скамейки и стол стоит. Даже кружки, кажется, не было воды напиться» [9, с. 219]. Підпільниця Віра Митрофанівна Толкачова розповіла, як діти їли преснаки – «семена щавеля, оборотничек, трава такая. Клевер щипали. И все это толкли в ступе» [9, с. 220]. Були бомбардування («День и ночь бомбежки, бомбежки» [9, с. 28]) і вогонь («Горел лес, горел хлеб... Такой душливый едкий дым... Горело железо...» [9, с. 107]), тисячі поранених («Два школьных здания были битком набиты ранеными: лежали на носилках, на полу, на соломе», – написала у листі Олена Іванівна Варюхіна [9, с. 178]), сльози («Помню, как плакали люди. Сколько видела в этот день, все плакали», – згадувала Серафима Іванівна Панасенко [9, с. 31]), жорстокість ворога: «Детей

расстреливали и при этом веселились» [9, с. 214]; «..по частям разрубили молодого парня. Пилой разрезали» [9, с. 210]; «У нас попала в плен одна медсестра, так через день мы <...> нашли ее: глаза выколоты, грудь отрезана. Ее посадили на кол...» [9, с. 109].

Помітно, що в творчості С. Алексієвич артикульоване автобіографічне «Я» героїнь іноді зливається з авторським «єго». Тому письменниця, яка народилася після війни, висловлює співчуття з приводу того, що воєнні кінооператори знімали для нащадків бої, потоки техніки та військ, але так мало уваги приділяли воєнному побуту: «Но, видно, в те героические дни быт казался чем-то мелким, незначительным...» [9, с. 163].

Таким чином, роман Світлани Алексієвич візуалізує виразні приклади багатоголосого дискурсу, тобто відображає загальнонаціональні й індивідуальні сенси історій і водночас демонтує їх завдяки художній констеляції минулого. Пошук же «точок спротиву» в доробку С. Алексієвич ще очікує свого дослідника.

Література:

1. Скарніна О. Константні риси документально-художньої прози / О. Скарніна // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті: зб. наук. пр. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Вип. 6. – С. 139–148.
2. Ігнатів Н. Жанрові пошуки художньої документалістики 1970–1990-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Н. Ігнатів ; Дніпропетр. держ. ун-т. – Д., 1998. – 18 с.
3. Баранова В. «Детский взгляд» в воспоминаниях о войне: особенности автобиографического нарратива / В. Баранова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruthenia.ru/folklore/baranova2.htm>.
4. Элаева М. Основные темы, принципы и приёмы создания книги Светланы Алексиевич «У войны не женское лицо» / М. Элаева, А. Якимова, К. Степаненко // Поиск. – 2017. – № 2 (7) – С. 21–24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://elibrary.ru/download/elibrary_29149916_13802316.pdf.
5. Латкина Т. К вопросу об определении жанра произведения Светланы Алексиевич «У войны не женское лицо» / Т. Латкина // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20682>.
6. Просекова Н. Тема женщин в современной литературе России и Латинской Америки / Н. Просекова // Студенческая наука XXI века. Краснодар: «Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс». – 2016. – № 2 (9). – С. 58–62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://elibrary.ru/download/elibrary_25923985_87377755.pdf.
7. Лаптева С. «Женщина» в романе голосов Светланы Алексиевич / С. Лаптева, М. Овчинникова, Т. Латкина // Наука и образование: новое время. – 2015. – № 3. – С. 30–34.
8. Басова А. Становление документально-художественного жанра в журналистике Светланы Алексиевич / А. Басова, Л. Синькова // Веснік БДУ. Журналістыка. – 2009. – № 3. – С. 93–96.
9. Алексиевич С. «У войны не женское лицо...»: документальная проза / С. Алексиевич. – М. : Правда, 1988. – 464 с.
10. Женетт Ж. Фигуры. В 2-х т. / Ж. Женетт / – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – Т. 2. – 472 с.

Анотація

С. НЕСТЕРУК. НАРАТИВНА СТРАТЕГІЯ В РОМАНІ С. АЛЕКСІЄВИЧ «У ВІЙНИ НЕ ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ...»

У статті досліджуються особливості наративної стратегії в романі С. Алексієвич «У війни не жіноче обличчя...». Основна увага зосереджена на наративній техніці письменниці, яка синтезує експліцитний та імпліцитний змісти роману, активізувавши повтори тем, мотивів, сюжетів; використовує прийом «плину свідомості», своєрідний часопросторовий континуум. Стратегія субверсивності забезпечує розщеплення оповідного дискурсу на офіційну та неофіційну версії минулого. Тому для жіночих субверсій характерні несвідомий характер подання матеріалу та мультиперспективне бачення минулого. Фемінна проекція героїнь С. Алексієвич перетворюється на авторську поетику «винайденого сприйняття», яка встановлює художню кореляцію внутрішнього та зовнішнього світів.

Ключові слова: субверсивність, фокалізація, артикуляція, автентичний досвід, маркер.

Аннотация

С. НЕСТЕРУК. НАРАТИВНАЯ СТРАТЕГИЯ В РОМАНЕ С. АЛЕКСИЕВИЧ «У ВОЙНЫ НЕ ЖЕНСКОЕ ЛИЦО...»

В статье исследуются особенности нарративной стратегии в романе С. Алексиевич «У войны не женское лицо...». Особое внимание уделено нарративной технике писательницы, которая объединяет эксплицитный и имплицитный смыслы произведения, активизируя повторение тем, мотивов, сюжетов, используя прием «поток сознания», временно-пространственный континуум. Стратегия субверсивности обеспечивает расщепление повествовательного дискурса на официальную и неофициальную версии прошлого. Поэтому для женских субверсий характерен бессознательный аспект представления материала и мультиперспективное видение прошлого. Феминная проекция героинь С. Алексиевич превращается в авторскую поэтику «изобретенного восприятия», которая устанавливает художественную корреляцию внутреннего и внешнего миров.

Ключевые слова: субверсивность, фокализация, артикуляция, аутентичный опыт, маркер.

Summary

**S. NESTERUK. NARRATIVE STRATEGY IN THE NOVEL BY S. A. ALEKSIEVYCH
“WAR HAS NOT GOT WOMEN’S FACE...”**

The article deals with the specific features of narrative strategy in the novel of S. Aleksievych “War Has not Got Women’s Face...”. The attention is focused on the main narrative technique of the author, which synthesizes explicit and implicit content of the novel by bringing into life the themes of repetition, motives, plots, and uses “stream of consciousness” means, an original time-and-space continuum.

The strategy of subversion provides splitting of the short stories discourse to formal and non-formal versions of the past. Thus, subconscious character of presenting the material and multi-perspective vision of the past are the specific features of women’s subversions. Feminine projection of S. Aleksievych characters is transferred into author’s poetics of “invented perception”, which builds up the correlation of inner and outer worlds.

Key words: subversion, focalization, articulation, authentic experience, marker.

- 4. Література зарубіжних країн**
- 4. Литература зарубежных стран**
- 4. Literature of foreign countries**

викладач кафедри мовної
підготовки
ДЗ «Дніпропетровська медична
академія МОЗ України»

САТИРИКО-ДИДАКТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РОМАНІЧНОГО МОТИВУ «ВИПРОБУВАННЯ» В РОМАНІ Р. ГРІНА «ГРІШ МУДРОСТІ, КУПЛЕНИЙ ЗА МІЛЬЙОН КАЯТТЯ»

Постановка проблеми. У контексті проблематизації переходу романного жанру від його «першої епохи» до «другої» (П.О. Грінцер), що здійснюється на межі ХХ–ХХІ ст., ознаменований «комунікативним поворотом культури» (М.О. Можейко), означається епіцентр літературознавчих пошуків методологічних підходів, націлених на розкриття «жанрової ідентичності» (Ж.-М. Шеффер) роману на теренах історичних змін самих способів естетико-поетикального оформлення його діалогічності [1, с. 9–13; 2, с. 3–5; 3, с. 3–4; 4, с. 5–8; 7, с. 280–286]. При такому прирощенні проблемного поля історико-теоретичної та історико-літературної рефлексії романного жанру усвідомлюється і потреба визначення найбільш дискусійної, окресленої в жанротворних новаціях ренесансної Англії, лінії руху роману від традиціоналізму до історизму, яка відхилилася від його магістрального вектора, прокладеного в континентально-європейських творчих експериментах доби Відродження.

У руслі перегляду пізнавальних пріоритетів новітнього літературознавства, що інспірується співвіднесенням новоусвідомленого смислотворного ресурсу комунікації з потенціалом літературно-творчої діалогічної взаємодії «Я» й «Іншого», проявленим, насамперед, у перехідних романних модифікаціях [4, с. 7], відбувається повернення до «питання про елизаветинський роман», ініційованого наприкінці ХІХ ст. Ж. Жюссерамом [15, с. 3–17] і піднятого на початку ХХ ст. Е. Бейкером [13, с. 55–57]. Літературознавче перерихування сторінки історії «універсального і парадоксального» (О.В. Михайлов) жанру, вписаної в неї в еру Єлизавети І (1558–1603), супроводжується оновленням аналітичного інструментарію історичної поетики, яке забезпечує подолання амбівалентного й естетично «меншовагтісного» жанрового статусу великої форми англо-ренесансної літератури, означеного протиставленням характеристик її як «старту» [15, с. 3] і як «фальстарту» [13, с. 55] роману на Британському архіпелазі.

За такого продовження понадісторичного і «все ще незавершеного наукового диспуту» [4, с. 9] щодо англійської романістики епохи Ренесансу, заснованої творчістю Джона Лілі (John Lyly, 1554–1606), Філіпа Сідні (Philip Sidney, 1554–1586), Роберта Гріна (Robert Greene, 1560–1592), Томаса Лоджа (Thomas Lodge, 1558–1625), Томаса Неша (Thomas Nashe, 1567–1601) та Томаса Делоні (Thomas Deloney, 1543?–1600?), актуальним є й встановлення жанрово-генетичної функціональності комічного модусу в її формуванні, зокрема, в ході виявлення естетичного підґрунтя і поетикального арсеналу сатирико-дидактичного перекодування романічної традиції в одному із репрезентативних зразків англійського роману останньої третини ХІХ ст. – Гріновому «Гріші мудрості, купленому за мільйон каяття» (*The Groath-Worth of Witte, Bought with a Million of Repentance, 1592*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розпочате в 1990-тих рр. у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара за ініціативи професора кафедри зарубіжної літератури Л.Я. Потьомкіної вивчення на історико-поетологічних засадах національно-історичного романного різновиду, створеного на злеті Ренесансу на Британському архіпелазі, визначило основний напрям науково-дослідницької діяльності очолюваної нею школи літературознавців-зарубіжників, що не лише відкрила для української науки романістику «століття Шекспіра», але й наблизилася до розуміння тих естетичних принципів та поетологічних орієнтирів літературної творчості, які уможливили укорінення роману в Англії саме при ренесансному самооновленні її художньої свідомості. Науковці ДНУ пов'язали те свідоме відмежування царини жанротворення від романічної поетики, що стало висхідним для розкриття в англійській наративній стихії Відродження діалогізму як основоположного принципу романної естетики, з переосмисленням в ході творчого самовизначення фундаторів елизаветинської романістики способу співвіднесення авторського, стильового та жанрового начал мистецтва слова, який втілюється у традиціоналістському романі. Такий горизонт сприйняття «події заснування» романного жанру в англійській літературі встановився в ході розгляду індивідуально-творчих експериментів, визначальних для окремих авторських варіантів романістики ренесансної Англії (*Т. Делоні* – Т.І. Власова [5, с. 16–19]; *Р. Грін* – О.М. Складорова [11, с. 37–39]; *Ф. Сідні* – Л.Р. Никифорова [8, с. 21–24]; *Т. Лодж* – Н.М. Торкут [12, с. 30–178]), обґрунтування засад побудови внутрішньожанрової типології роману епохи Єлизавети І (Л.П. Привалова [10, с. 107–110]) та означення траєкторії взаємодії маньєризму і бароко в мистецьких новаціях його основоположників (Л.Я. Потьомкіна [9, с. 4–7]). На всіх цих векторах наукової ретроспекції тієї лінії формування романного жанру, що була прокладена в останній третині ХІХ ст. на Британському архіпелазі, стала очевидною значущість для оформлення англо-ренесансної модифікації роману, маньєристичного виявлення жанротворного ресурсу самобутнього стилю, який був первинно стверджений Ренесансом як індикатор авторства.

Потенціал жанрових трансформацій, виявлений «мистецтвом манери» і реалізований романістами-єлизаветинцями, набув осмислення в кандидатській дисертації та статтях Н.І. Власенко [2, с. 4–13; 3, с. 4–10; 4, с. 95–205], звернених до проблеми генезису романістики шекспірівської Англії. Розглянувши становлення цього національно-історичного романного різновиду в контексті маньєристичної ревізії традиційних естетич-

них засад поетичного творення («пойесису»), інспірованої ренесансно-гуманістичним зверненням до античних витоків риторичного «породження» («генезису»), дослідниця довела, що в означеному руслі возз'єднання традиційно-риторичної та традиційно-поетологічної концептосфер відбулося таке перетворення жанрів риторики – трактату (*treatise*), памфлету (*pamphlet*), «історії» (*history*) та «міркувань» (*discourse*), за якого «підпорядковування тематичних жанрових параметрів модальним, задане її архітекстом» [4, с. 9], було трансформоване в «їх зрівняння, визначальне для розбудови романної естетики поза межами романічної поетики» [4; с. 9]. На думку авторки першого в Україні комплексного історико-теоретичного та історико-літературного дослідження процесу формування англійського роману Відродження, саме так «заснувалась велика оповідна форма доби Єлизавети I, естетично співвіднесена і з модифікаціями романного жанру, усталеними на зламі античності й у Середні віки, і з досвідами оновлення романічного, здійсненими в континентальній Європі в епоху Ренесансу, але поетикально віддалена від них» [4, с. 9].

Подальша історико-поетологічна ретроспекція англо-ренесансної лінії переходу роману від «поетики ейдетичних форм» до «поетики суб'єктивної модальності» передбачає й уточнення векторів естетичної співвіднесеності творчих експериментів, основоположних для елизаветинського різновиду жанру, з митецькими новаціями, визначальними для його континентально-європейських ренесансних модифікацій, насамперед, у ході осмислення тих ініціатив романістів Англії останньої третини XVI ст., що проявилися на шляху комічного «переінакшення» складників традиційно-романної організації художньої реальності, який на Європейському континенті розгорнувся в магістраль руху від традиціоналістського до новочасного та новітнього етапів становлення романного жанру.

Метою статті є з'ясування особливостей сатирико-дидактичного переосмислення романічного мотиву «випробовування» в романі Р. Гріна «Гріш мудрості, куплений за мільйон каяття». Її досягнення потребує поєднання історико-генетичного та історико-типологічного підходів.

Виклад основного матеріалу. Використання викривально-критичної форми вираження комічного у творі, що став завершенням грінівської романної новації, обумовлюється дидактичною настановою митця, яка не вичерпується прагненням застерегти своїх сучасників, налаштованих на індивідуалістичне самоствердження, на снажене антропоцентризмом Відродження, щодо руйнівності вільних проявів людського розуму, відстороненого від традиційної – теоцентричної – моральності. Цей намір переростає в інтенцію нововиявлення, в ході зображення негативних прикладів особистісного самовизначення, його нездійсненності без граничного комунікативного досвіду, що, долучаючи людину до абсолютного критерію особистісності, відкритого безумовно істинним Словом Божим, спрямовує самоздійснення особистості на його одвічний етичний орієнтир, який означає сотеріологічну перспективу, спонукаючи до подолання особистої недовершеності.

Переглядаючи ті творчі експерименти ренесансних романістів, що перетворили романічну модель ініціації, вичерпану ствердженням статичної «ідеальності» героя, на матрицю випробування, відзначену складною динамікою возз'єднання реального та ідеального в художній дійсності («Закоханий Роланд» (*Orlando Innamorato*, 1495) М. Боярдо; «Несамовитий Роланд» (*Orlando Furioso*, 1532) Л. Аріосто; «Стара Аркадія» (*The Countess of Pembroke's Arcadia Being the Original Version*, бл. 1580 р.) та «Нова Аркадія» («*The Countess of Pembroke's Arcadia*», бл. 1586 р.)), Р. Грін відмовляється від способів сміхового виявлення їх розбіжності, віднайдених на цих шляхах пізньотрадиціоналістського оновлення романного жанру. Життєвий і творчий досвід, набутий письменником, обумовив його критичне ставлення до форм вираження комічного, які, означаючи дистанцію між ідеалом і реальністю, задають сприйняття їх розходження як наслідку омани людського розуму, наділеного, відповідно до ренесансно-гуманістичних уявлень про «вінець творіння», не лише пізнавальним ресурсом, необхідним для «самовиправлення», але й потенціалом морального відання, визначальним для духовно-морального самовдосконалення людини, а відтак націлюють, і при маньєристичному усвідомленні антиномій її існування, на поновлення хиткої гармонії духовного і тілесного, ствердженої антропоцентричною діалогією Ренесансу. Натомість під час створення свого останнього роману Р. Грін орієнтується на сатиричне зображення антиініціації дійових осіб, спрямовуючи його на доведення укоріненості розриву між ідеальним та реальним, характерного для людського життя, у гріховному спотворенні природи людини, нездоланному без синергії її власних зусиль та Божої допомоги.

Знаменуючи зміну ренесансно-маньєристичної доміанти грінівського художнього мислення на барокову, така митецька настанова втілюється завдяки відтворенню в жанровій організації «Гроша мудрості, купленого за мільйон каяття» структури жанру *exemplum*, сформованого в епоху середньовіччя на засадах сполучення прийому риторичної аргументації, визначеного Аристотелем як спосіб вираження загального в одиничному, із Горациєвим принципом поетичного творення, вичерпанним зовнішньо формальним упорядкуванням наративної розробки топіки. При визначенні проблемно-тематичної основи романного наративу митець звертається до біблійної топології особистісного буття, зосереджуючись на творчій рецепції притчі про блудного сина. У намаганні відсторонитися від спроб секуляристично орієнтованої естетизації цієї новозавітної історії, що були ініційовані Дж. Лілі в романі «Евфус: Анатомія розуму» (*Euphues: the Anatomy of Wit*, 1578) і призвели до перетворення її в епоху Єлизавети I на «модну формулу для оповіді» [16, с. 38], Р. Грін на протигагу шляхетно-прикрашеному змалюванню проявів і наслідків «юнацьких безумств», висхідному для оформлення евфуїстичного стилю, поновлює, визначаючи власну стильову палітру їх зображення, те поєднання зображально-виражальних засобів «сміхового» і «серйозного» начал культури, яке стало основоположним для формально-стильової впорядкованості середньовічних «прикладів», тематично спрямованих на розкриття антитези «гріх – каяття».

Змінюючи формальний (стильовий) вимір жанротворення, встановлений у ході лілієвської реінтерпретації євангельської притчі про блудного сина, письменник зберігає моноцентричну сюжетну організацію, що оформилася в «Євфуесі: Анатомії розуму» на основі романізації новелістичної структури, здійсненої в руслі авторського переосмислення подійного ряду восьмої новели Х дня «Декамерона» Дж. Боккаччо, але співвідноситься і з побудовою сюжету, яка характерна для *exemplum*. До того ж, для Р. Гріна створюваний ним «приклад» життєвих блукань виявляється особистісно значущим не лише у плані вираженого загального змісту порочного способу життя, але й в контексті зображення конкретних проявів пороку, про що свідчать не лише акценти, зроблені митцем при змалюванні образу головного героя, насамперед, наділення його італійською формою Грінового імені – Роберто, а також долучення його до основної сфери грінівської професійної діяльності – драматургії, але й епілог, побудований як покайнянне звернення автора-оповідача до друзів-драматургів із закликом відмовитися від їх ремесла як руйнівного для особистості.

Тож, романна модальність втілюється у «Гроші мудрості, купленому за мільйон каяття» шляхом розкриття параболічної логіки наративного особистісного самовизначення в художній реальності, де, постаючи «іншоформою» співвіднесення авторського «Я» з ренесансно-гуманістичним ідеалом єдності «чесноти і вченості», випробування на відповідність йому дійових осіб – синів старого лихваря Горініуса ініціюється не їх почуттям обов'язку, а усвідомленням ними власної свободи і не розгортається у послідовність авантюр, а вичерпується розвитком інтриги, задуманої старшим братом, щоб позбавити батьківського спадку молодшого – Луканіо. При її розгортанні від зародження, коли відразу після розподілу спадщини, здійсненого самим батьком, у Роберто виникає задум розорити брата, ввівши його в будинок куртизанки Ламілії, до кульмінації – несподіваного для інтригана повороту подій, за якого він сам виявляється обманутим і стає злиденим драматургом, в оповіді «від автора» домінує сатирична тональність, покликана виявити шляхи вирішення дилеми «бути – здаватися», визначені у наративному саморозкритті і його самого, і його героїв, і викрити у цей спосіб їх віддаленість від *uoto completo* Відродження.

Така стильова забарвленість сюжетної магістралі роману підсилюється її сатирично-дидактичним відображенням у «вставних жанрах», націлених на випереджальне означення, у формі іноказання, руху романної дії: байка, розказана Ламілією, провіщує «зраду Фортуни», що змінює долю Роберто; створена ним новела сповіщає про падіння і ганьбу, які очікують на Луканіо; Робертів памфлет, продовжуючи започатковану Р. Гріном «коннікетчерівську» (від грінівського неологізму *conny-catcher* – «ловець кроликів») лінію жанру, орієнтовану на критику англійської середньовічно-ренесансної практики шахрайства, засновану на обмані довірливих простаків, викриває нищість світу богеми, де сумний життєвий фінал обох братів при їх етичних орієнтирах виявляється наперед вирішеним.

У викривально-критичному огляді богемного життя, приписаному автором-оповідачем «Гроша мудрості, купленого за мільйон каяття» головному герою цього твору, міститься історично перша безперечна, хоч і без прямого найменування, згадка про У. Шекспіра, що дотепно перекодує етимологічне значення його прізвища – «той, хто трясє списом»: «Є вискочка-ворона, прикрашена нашим пір'ям, яка, вбравшись зі своїм тигрячим серцем у личину драматургів, вважає себе здатною писати таким же піднесеним білим віршем, як і кращі з вас; і, будучи безумовним майстром на усі руки, за власним переконанням залишається єдиною, хто трясє сцену (буквально: *the only Shake-scene*) у країні» (переклад мій – А. Г.) [14, с. 68].

Кульмінаційний перелом розвитку сюжету «Гроша мудрості, купленого за мільйон каяття» супроводжується послабленням сміхової стихії: у зображенні й подій, що ведуть до невідворотного кінця, – повного розорення Луканіо і хвороби Роберто, і трагічної розв'язки – смерті обох братів, серйозність поєднується з моралізаторством щодо згубних наслідків юнацької нерозсудливості та необачності, легковажної довіри до приязних шахраїв і віроломних куртизанок – усіх тих ознак самообману і героїв роману, і самого автора, які обумовлюються їх первинною самовпевненістю, інспірованою ренесансно-гуманістичним звеличенням людини, заснованим на абсолютизації її розумових і творчих здатностей, визначальної для їх відсторонення від першоджерела духовності. На відміну від першої, присвяченої «анатомуванню» інтелектуального осердя людської природи, частини «Євфуеса» Дж. Лілі, де автор-оповідач, виправдовуючи блукання героя «розплідником розпусти» [17, с. 23] – Неаполем, куди юнак утікає з Афін – «колиски мудрості» [17, с. 22], знехтувавши настановами старця Еубулуса щодо «дороговказів» у житті, пояснює «помилки юності» станом молодого розуму, «м'якого, як віск» [17, с. 31], в останньому Гріновому романі, що характеризується єдністю, за відсутності традиційно-романічної «авантюристичності», лаконічно означеного місця дії – Міста над морем, вибір хибного життєвого шляху і дійовими особами – синами Горініуса, які не дослухалися до мудрих батьківських порад, і самим автором усвідомлюється у вимірах їх наративного самовизначення як прояв руйнівності людської свободи, відстороненої гріховно обмеженим раціональним пізнанням від його духовних витоків. Крім того, у своєму підсумковому творі Р. Грін змінює і «масштаб» літературно-творчого розкриття антитези «гріх – каяття», заданий ініціатором осмислення біблійної притчі про блудного сина у контексті формування елизаветинської романістики: для Євфуеса усвідомлення хибності власних намірів і вчинків стає поштовхом до повернення до усамітнено-споглядального способу життя і занять філософією, що уможлиблює особистісне самовдосконалення в земному існуванні, тоді як Луканіо помирає, так і не досягнувши сповна своєї порочності, а для Роберто, як і для самого письменника, судячи з епілогу, приводом для того, щоб усвідомити власну гріховність і покаятися, виявляється невиліковна хвороба. Перед неминучою смертю, коли вже не вистачає ані часу, ані сил для прижиттєвої спокути і виправлення, покладання на милість Богу осмислюється як єдина можливість спасіння.

Висновки. Таким чином, ренесансно-маньєристичному перегляду романічного мотиву «випробування», започаткованому на теренах становлення великої оповідної форми епохи Єлизавети I лілієвським досвідом творчої рецепції біблійної топології особистості і розгорнутому у ствердження спроможності людини, у зростанні її розуму, не лише досягнути буттєві антиномії, але й піднятися над ними в інтелектуальній і творчій діяльності, автор «Гроша мудрості, купленого за мільйон каяття» протиставляє барокове переосмислення жанроторного способу ініціації, підсумкове для ряду спроб творчого самовизначення митців-єлизаветинців як «блудних синів» ренесансної Англії [16] і відзначене новоусвідомленням одвічної потреби людської особистості в духовному орієнтирі, відкритому Божественним Одкровенням і необхідному для подолання меж знання.

Означуючи вектор пізньютрадиціоналістського оновлення романічної поетики, що співвідноситься з його континентально-європейською магістраллю, але не збігається з нею, грінівське сатирико-дидактичне зображення антиініціації героїв потребує подальшого осмислення як одна із множини форм маніфестації авторства, основоположних для романної естетики.

Література:

1. Андреев М.Л. Рыцарский роман в эпоху Возрождения / М.Л. Андреев – М. : Гнозис, 1993. – 397 с.
2. Власенко Н.І. Особливості естетичного перетворення риторичних дискурсивних форм у жанровій поетиці англійського роману Відродження / Н.І. Власенко // Наукові записки Харківського національного педагогічного ун-ту ім. Г.С. Сковороди. – Сер. «Літературознавство»; ред. колегія: Л.Г. Фрізман (відп. редактор), О.А. Андрущенко та ін. – Харків: ППВ «Нове слово», 2009. – Вип. 3 (59), Ч. III. – С. 3–14.
3. Власенко Н.І. Формирование художественности «на границе» в английском романе Возрождения / Н.І. Власенко // Від бароко до постмодернізму: зб. наук. праць; ред.колегія.: Т.М. Потніцева (відп. редактор) та ін. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2006. – Вип. X. – С. 3–11.
4. Власенко Н.І. Проблема генези англійського роману Відродження: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.05 / Н.І. Власенко. – Дніпропетровськ, 2015. – 242 с.
5. Власова Т.І. О своеобразии поэтики социального романа Т.Делони / Т.І. Власова // Проблемы становления и развития зарубежного романа от Возрождения к Просвещению. – Днепропетровск: изд-во ДГУ, 1986. – С. 15–20.
6. Мелетинский Е.М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа / Е. М. Мелетинский. – М.: Наука, 1986. – 320 с.
7. Михайлов А.В. Роман и стиль / А.В. Михайлов // Теория литературы: в 3 т. – М.: ИМЛИ РАН, 2000. – Т. 3. – 2003. – С. 279–352.
8. Никифорова Л.Р. «Новая Аркадия» Ф. Сидни как предтеча барочного галантно-героического романа / Л.Р. Никифорова // Зарубежный роман в системе литературного направления. – Днепропетровск: изд-во ДГУ, 1987. – С. 20–25.
9. Потьомкіна Л.Я. Про одну з тенденцій у вивченні англійського роману доби Відродження / Л.Я. Потьомкіна // Ренесансні Студії. – Запоріжжя, 1997. – Вип. 1. – С. 4–7.
10. Привалова Л.П. Английский роман последней трети XVI века как художественная система (к постановке проблемы) / Л.П. Привалова // Системность литературного процесса. – Днепропетровск: изд-во ДГУ, 1987. – С. 107–110.
11. Склярєва Е.М. Особенности художественной структуры романа Р. Грина «Грош мудрости, купленный за миллион раскаяния» (1592) / Е.М. Склярєва // Проблемы становления и развития зарубежного романа. – Днепропетровск: изд-во ДГУ, 1986. – С. 36–40.
12. Торкут Н.Н. Особенности поэтики романов Т. Лоджа: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.05 / Н.Н. Торкут. – М., 1991. – 244 с.
13. Baker E. The History of the English Novel: In 10 vol / E. Baker. – L., Witherly, 1927. – Vol. 2. – 1942. – 478 p.
14. Greene R. The Groath-Worth of Witte, Bought with a Million of Repentance / R. Greene [ed. By E.K. Chamber] – L., 1969. – 112 p.
15. Jusserand J.J. The English novel in the time of Shakespeare / J.J.Jusserand. – L.: T.Fisher Unwin, 1894. – 433p.
16. Helgerson R. Elizabethan Prodigals / R. Helgerson. – Berkeley, Los Angeles, L.: University of California Press, 1976. – 578 p.
17. Lyly J. Euphues: the Anatomy of Wit. Euphues and his England / J. Lyly [ed. by M. W. Croll] – L., 1916. – 512 p.

Анотація

А. ГОМЕНЮК. САТИРИКО-ДИДАКТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ РОМАНІЧНОГО МОТИВУ «ВИПРОБУВАННЯ» В РОМАНІ Р. ГРИНА «ГРІШ МУДРОСТІ, КУПЛЕНИЙ ЗА МІЛЬЙОН КАЯТТЯ»

У статті розглядається спосіб оновлення жанрової традиції у творі, підсумковому для грінівської романної новації. Націленість творчого експерименту на сатиричне перекодування романічної моделі ініціації героя пов'язується із авторською дидактичною настановою на викриття руйнівності людського розуму, відстороненого від моральності. Співвіднесення сміхового і серйозного в романі осмислюється як індикатор зміни критеріїв

поетичного творення з ренесансно-маньєристичних на барокові, що спрямувало втілення комічного модусу на відтворення структури середньовічного *exemplum*, яке формує «приклад» антиініціації героїв і самого автора-оповідача.

Ключові слова: жанр, стиль, автор, риторика, поетика, комічний модус, ініціація/антиініціація, маньєризм, бароко.

Аннотация

A. ГОМЕНЮК. САТИРИКО-ДИДАКТИЧЕСКОЕ ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ РОМАНИЧЕСКОГО МОТИВА «ИСПЫТАНИЯ» В РОМАНЕ Р. ГРИНА «ГРОШ МУДРОСТИ, КУПЛЕННЫЙ ЗА МИЛЛИОН РАСКАЯНИЯ»

В статье рассматривается способ обновления жанровой традиции в произведении, итоговом для гриновской романной новации. Нацеленность творческого эксперимента на сатирическую перекодировку модели инициации героя связывается с авторской дидактической установкой на выявление разрушительности человеческого разума, отстраненного от морали. Соотнесение смешного и серьезного в романе осмысливается как индикатор смены критериев поэтического творчества с ренессансно-маньєристических на барочные, которой задается направленность воплощения комического модуса на воссоздание структуры средневекового *exemplum*, формирующее «примеры» антиинициации героев и самого автора-повествователя.

Ключевые слова: жанр, стиль, автор, риторика, поэтика, комический модус, инициация/антиинициация, маньєризм, барокко.

Summary

A. GOMENIUK. THE SATIRICAL-DIDACTIC RETHINKING OF THE ROMANCE MOTIF OF THE TRIAL IN THE NOVEL THE GROATH-WORTH OF WITTE, BOUGHT WITH A MILLION OF REPENTANCE BY R. GREENE

The article reveals the way of renewing the genre tradition in the creative work final for Greene's novel innovation. The study connects the orientation of the artistic experiment at the satirical recoding of the romance model of a hero's initiation with the author's didactic intention at disclosing the destructiveness of the human mind detached from the morality. The exploration defines the correlation of the ridiculous and the serious in the novel as an indicator of changing the Renaissance-Manneristic criteria of the poetic creativity with those of the Baroque; the research clarifies this aesthetic transformation as the basis for revealing the comic mode in the course of the reproduction of the structure of the medieval *exemplum* resulting in a number of the examples of both author-narrator's and heroes' anti-initiation.

Key words: genre, style, author, rhetoric, poetics, comic mode, initiation/anti-initiation, Mannerism, Baroque.

асистент кафедри англійської
філології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОМАНУ

Аналізуючи тенденції розвитку сучасної британської літератури кінця XX століття – початку XXI, неможливо не помітити швидке поширення постколоніального роману. Внаслідок втрати Великобританією своїх колоній у кінці XX ст., а також тотальної глобалізації світу та масової міграції населення до Європейських держав, США та Канади виникає та формується мультикультуралізм – явище, котре яскраво відображає, як співіснують у межах однієї території представники різних націй, культур та віросповідань. Вихідці з колишніх британських колоній створюють літературні твори англійською мовою, одночасно намагаючись осмислити як свою культуру, так і культуру метрополії, сучасний світ та своє місце у ньому.

Мета статті – проаналізувати особливе місце сучасного британського постколоніального роману, його жанрові особливості та основні теми романів кінця XX – початку XXI століть.

Процес еволюції постколоніального дискурсу та сучасної постколоніальної теорії є у фокусі уваги провідних європейських та світових фахівців, таких як: Аріель (1989), Юдж. Бенсон та Л.В. Конолі, М. Падміні (1996), В. Патрік та Л. Грізман (1997). У працях І. Джейд, Н. Джоунс, К. Суансі, Б. Ашкрофта, Е. Саїда, Гаятрі Чакворті Співака та Франца Фенона окреслено загальнотеоретичні питання постколоніальної літератури, котра відображає суспільне життя, конфлікти культур та концептів, що, у свою чергу, спричинило виникнення та формування транскультурного письма як особливого жанру. Вивченню постколоніальної літератури як особливого ідейно-художнього феномену сучасності, котрий з'явився внаслідок різних історичних причин, та мультикультурних складових присвячені дисертаційні дослідження й монографії С.П. Толкачової, М.В. Глостанової, О.А. Павлової, О.Г. Сидорової, Д.М. Мазіна, О.В. Горбунова, А.С. Стовби та ін. Як наголошує М.В. Бовсунівська у праці «Жанрові модифікації сучасного роману», особливе поєднання східних та західних мотивів стало можливим завдяки використанню авторами постмодерністських технік письма, а саме – фрагментарності, просторово-часових зміщень, введення гібридних персонажів та інтертекстуальності [1, с. 291].

Дослідники висвітлювали зв'язок між Заходом та Сходом, між метрополією та колонією, між центром та периферією, котрий позначився на всіх арт-формах. Інкорпоруючи стилі, структуру та теми, вироблені колонізаторами, з'являються автори, які не вписуються досить однозначно в національні, географічні чи культурні межі, оскільки вони живуть та пишуть поза цими межами та канонами. Творчість письменників «змішаної чи гібридної ідентичності» (В.С. Найпол, Х. Курейші, С. Русдї, К. Ісігуро та ін.), твори котрих були нагороджені європейськими літературними преміями, видозмінює наше уявлення про сучасну англійську літературу. Будучи новим явищем, постколоніальний роман стимулює розвиток літератури в цілому. Д.М. Мазін у дисертаційному дослідженні «Поетика романів Салмана Русдї» (2005) наголошує на синкретизмі західних та східних поетологічних рис та специфіку наративних модусів та стратегій у творчому доробку авторів [2, с. 7]. Відзначені Букерівською премією романи «У підвішеному стані» (1971) В.С. Найпола та «Діти півночі» (1981) Салмана Русдї відображають новий погляд на національну ідентичність та пропонують нові способи її літературної репрезентації. «Нова англійська література» характеризується широким спектром нових тем та мотивів, вибудованих на міфології, традиціях та етнокультурних біхевіоральних стереотипах головно східних народів, що стало досить новим для європейської літературної традиції.

Виникнення та формування транскультурного роману, як і будь-якого іншого нового явища, супроводжувалося постановкою та розв'язанням певних теоретичних питань. Найбільшою проблемою постколоніальних студій є відсутність чіткого визначення терміна «постколоніальний» щодо явищ культури та літератури, зокрема. Причина полягає не лише в тому, що «постколоніальний» означає різне для різних осіб, а й в тому, що термін може успішно використовуватись стосовно різних форм письма, починаючи від поезії до прози, від текстів, написаних колонізаторами кінця XIX ст. до наших сучасників. Вважається, що всі зазначені тексти відображають у різних формах вплив колоніалізму, місцеві етнічні конфлікти та отримання незалежності. Іншими словами, постколоніальна література дає альтернативну перспективу країнам Третього світу.

У сучасному літературознавстві досі триває дискусія щодо того, який термін коректно використовувати стосовно творів, написаних англійською в різних частинах світу. Як зауважує Деніс Фонг Тембонг, використовуються різні терміни, якими послуговуються вчені, досліджуючи сучасну літературу, а саме – *літературу співдружності* (Commonwealth Literature), *нову літературу англійською* (New English Literature), *світову літературу англійською* (World Literature/ World Fiction), *літературу третього світу* (Third World Literature) [4, с. 458]. На загал літературу слід розглядати як сукупність написаних праць, котрі адресовані певній спільноті людей, і лише потім аналізувати, в якій спосіб це відбувається. Іншими словами, якою є естетична та мистецька цінність текстів. Якщо відштовхуватись від думки Деніса Фонг Тембонга, стає очевидним, що *література співдружності* (Commonwealth Literature) не спрямована на чітко визначену спільноту людей. Більше того, вона позиціонується

як твори різних спільнот, написані англійською мовою. Впливає неспростовний факт, що англійськомовний твір англійськомовного камерунця чи нігерійця відноситься до літератури співдружності лише на основі лінгвістичних факторів, оскільки фактор членства у Британській імперії не є вирішальним.

На противагу у зразках постколоніальних творів прослідковується спрямованість на національну ідентичність, маніфестація опору колонізаторам, маргіналізація від Заходу та значний акцент на описі місцевої культури та звичаїв. Як наслідок, вважає Елізабет Ермарт, постколоніальна література може розглядатись як точка переходу, «де накладаються факти, історія та художня література» [5, с. 35]. Отже, по-перше, постколоніальна література відображає події суспільного життя та збагачується історією. По-друге, як вважає Г. Ашкрофт, абсорбує, переосмислює та засвоює західні цінності, роблячи акцент на «красі, гідності та ідеальності свого народу» [6, с. 55]. Іншим важливим фактором між *літературою співдружності* (Commonwealth Literature) та постколоніальним дискурсом виступає мова, оскільки постколоніальні твори написані винятково англійською мовою, а не перекладені на неї. По-третє, найголовнішою характеристикою постколоніального дискурсу є опір колонізаторам. Враховуючи вказані особливості, більшість літературознавців (Е.О. Ако, Елізабет Ермарт і т. д.) вважають, що терміни *література співдружності* (Commonwealth Literature) та *постколоніальна література* можуть вживатись паралельно з незначною відмінністю у значенні.

Існує ще одна думка, що *література співдружності* (Commonwealth Literature) слід розглядати як стару форму постколоніальної літератури. Роуланд Сміт вважається одним з тих, хто поділяє думку, що *література співдружності* (Commonwealth Literature) поступилась та поступово трансформувалась у постколоніальну [7, с. 28]. Є. Чемякін виділив наступні теми постколоніального дискурсу, а саме: а) нація та націоналізм; б) орієнталізм; в) саморепрезентація – голос пригноблених людей; г) пошук культурної ідентичності; г) амбівалентна та мультикультурна особистість [3, с. 12]. Звернення до минулого, перегляд колоніальної історії, трансформації міфів та етнокультурних стереотипів поведінки стають наскрізними мотивами творів.

Теоретик постколоніального роману Гомі Бхабха наголошує на основних ознаках постколоніального роману, котрі можна відслідковувати в більшості текстів. Це: а) *гібридність* – принципове змішування культур, яке протиставляється автентичності; б) *гегемонія*, котра полягає в домінуванні однієї політичної частини суспільства чи країни над іншою; в) *транскультура* – культура, яка вважається спільною для кількох націй; г) *глобалізація* – процес, за допомогою якого індивідуальне життя та місцеві спільноти підпадають під вплив економічних та культурних сил, які оперують у всесвітньому масштабі, в результаті чого світ стає єдиним; д) *маргіналія* – віддаленість від центру та діаспора – групи, котрі живуть за межами території метрополії; е) *мімікрія* – амбівалентний характер відносин між колонізованим та колонізатором; є) *мультикультуралізм* – між-етнічні гармонійні відносини [8, с. 299].

Термін «постколоніальний роман», або ж «кроскультурний», маючи головним чином хронологічне значення на початкових етапах, набуває широкого вжитку. Яскравими представниками британської постколоніальної прози ХХ ст. стали Ч. Еллен, П. Скотт, Дж. Фаррелл, К. Ісігуру, С. Рушді, В.С. Найпол та ін. Жанр поєднав літературні традиції англійської літератури та інші традиції, що виявились на периферії літературного процесу. У фокусі уваги знаходиться конфлікт культур та шляхи його подолання, аналізуючи як позитивні, так і негативні сторони цього процесу. Ретельне дослідження явищ колонізованих культур з метою виявити у них нові структури протистояння колоніалізму розвивалось паралельно та призвело до швидкого формування та виокремлення галузі літературознавства «постколоніальні студії», у формуванні якої значну роль відіграла праця вихідця з Палестини Едварда Саїда. Саме Е. Саїд вперше ввів термін «колоніальний дискурс». У своїй праці «Орієнталізм» (1979) автор пояснює спосіб, в який колоніальний дискурс діє як інструмент влади, а постколоніальний роман описується в термінах постколоніальної критики [9, с. 17].

Особливе місце в Саїдівській теорії орієнталізму посідає явище еміграції. Аналізуючи творчість письменників-емігрантів, Саїд наголошує на пограничному характері їхнього світосприйняття та видозмінах у текстах. Традиційно еміграція проходить лейтмотивом у творчості авторів, а емігрант виступає втікачем або від тоталітарного режиму, або від соціальної несправедливості. Саїд дає поштовх ряду досліджень, які деконструюють тексти (і не тільки літературні) центрів монополій, наголошуючи на їхніх імперських чи не імперських інтересах. У середині 90-х у двотомному виданні «Routledge Encyclopedia of Post-Colonial Literatures in English», яке налічує 1800 сторінок, було підкреслено, що імперія була маргінальною стосовно англійського роману. Едвард Саїд у праці «Culture and Imperialism» пропонує протилежну думку: “Without empire <...> there is no European novel as we know it.” [10, с. 69] Суть твердження авторів енциклопедії зводиться до думки, що найвідоміші постати ХІХ століття та їхні праці розглядаються за межами колоніалізму на противагу авторам другої половини ХХ століття, котрі не є незалежними від факту існування постколоніалізму. Нагородження Нобелівською премією в галузі літератури Воле Шоїнка, Дерека Волкотта, Надін Гордімер, Дж. М. Кутзее та Букерівською премією Салмана Рушді (двічі), Дж. М. Кутзее (двічі), Бена Окрі, Н. Гордімер, П. Кері, В.С. Найпола та К. Г'юма свідчить про визнання значущості та зростання статусу постколоніальної літератури, а саме – постколоніальному наративу.

На противагу наратології структуралістів, яка послуговується позаісторичними універсальними, посткласична наратологія відштовхується від діахронічного аналізу текстів. На сьогодні дослідники аналізують диференційні риси старих та нових форм, наголошуючи на зростаючій важливості аналізу контексту як для тексту, так і для читача чи критика. У дослідженні відмінностей Нюннінг (2003) наголошує на зсуві від аналізу тексту до контексту. На противагу структуралістам, котрі послуговувались загальною наративною теорією, посткласична наратологія зосереджується на аналізі обставин, які видозмінюють кожен акт читання (reader-response theory).

Зміщення від пізнання до етики та ідеології призводить до ситуації, коли читач та його індивідуальні переживання стають у фокусі уваги на широкому соціальному та культурному тлі. Політично зорієнтована оповідь розширює можливості наратології, надаючи їй більш універсального характеру. Розуміння поняття постколоніалізму визначається «нарративом» чи пояснювальною схемою: історичною, культурною чи теоретичною, та є вкарбованими у свідомості. П. Вільямс та Л. Грізман виділяють наступні нарративи постколоніалізму [12, с. 79]. Найпростіший історичний нарратив, котрий відноситься до періоду розпаду європейських колоніальних імперій та, на їхню думку, вважається необ'єктивним та незадовільним. Необ'єктивність пояснюється тим, що він тривав з кінця 1950-х до початку 1970-х, а незадовільність або ж безрезультатність визначається тим, що формальна незалежність країн не забезпечила знищення неокolonіальних та імперіалістичних методів контролю та економічної експлуатації. Згодом спостерігається вироблення власного нарратива та ідеології. У колонізованому світі автори-інтелектуали та активісти звільнялись від обмежень ідеологічних нарративів – західної вищості на незахідну неповноцінність навіть без ознак зникнення формальної незалежності. Цей процес був започаткований кенійським письменником та критиком Нгуґі Ва Тх'онґо у праці «Decolonising the Mind». Наратив походить від визнання того факту, що постколоніалізм не є досягнутою умовою або станом, а навпаки – свідчить, що процес боротьби має продовжитись. Постколоніалізм зажив «недоброї слави» (fashionable notoriety) [14, с. 87].

Аріґ Дірлік стверджує, що постколоніалізм започаткував історичну амнезію, коли люди забули чи намагаються не акцентувати увагу на впливах колоніалізму [15, с. 341]. Дірлік наголошує, що колоніалізм почався з прибуттям інтелектуалів із третього світу в перший, і найважливіше та найгірше, що постколоніалізм охоплює культурну логіку пізнього та мультикультурного капіталізму.

У праці «The Empire Writes Back» Б. Ашкрофт та Г. Гріфітс визначають постколоніальну літературу як будь-яку літературу, яка зазнала великого впливу колоніального минулого [6, с. 135]. Основні теми літературних творів демонструють, як нав'язування західної освіти та культури негативно позначилося на культурі та самотності місцевого населення. Іншою важливою особливістю постколоніальних романів та поетичних творів є розширення лінгвістичних можливостей у літературній творчості та психологічного вираження оповідача, котрий зазнав нав'язування чужої культури та відчуває себе неповноцінним або ж відстороненим від свого «я». В текстах романів автори підкреслюють, що тиск на особистість здійснювався через економічну та політичну гегемонію.

Постколоніальна література охоплює поезію, романи та драматичні твори, що з'явилися в Індії, Нігерії, Ямаїці, Пакистані, Сінгапурі, Південній Африці, на Тихоокеанських островах та Австралії. Географія поширення не обмежується лише вищезазначеними територіями. Колоніальний дискурс набув широкого поширення в різних географічних точках. Як вважає Сара Гаррісон, майже всі зразки постколоніальної літератури тією чи іншою мірою охоплюють певні теми [16, с. 28]. У багатьох романах описується: 1) освоєння нових територій та ресурсів, а відтак – появу нових людей та соціальних типів; 2) утвердження власної ідентичності через боротьбу з колонізаторами чергується з описами рабства, важкої праці, і, як наслідок, вимушеної міграції; 3) тема національної гідності та гордисті щодо традицій пригнічуваних і необхідність їхнього відродження відслідковуються в більшості творів; 4) імпліцитно відбувається перегляд історії. У літературі колонізаторів поневолений народ зображувався як ті, хто є поза історією, залишаючись незмінними, інколи нездатними до розвитку та прогресу без зовнішнього втручання та допомоги. Як наслідок, легко виправдовувались дії колонізаторів, включаючи насильство проти колонізованих. Саме перегляд історії з точки зору колонізованих є у фокусі уваги. Всі постколоніальні романи початку XXI ст. мають ряд спільних рис. По-перше, вони містять описи опору колонізаторам. Автори постколоніальних романів ретельно описують місцеве населення, місцевість та їхній спосіб життя як форму протидії чи опору стереотипам, неточностям та узагальненням, котрі поширювались колонізаторами в навчальних, політичних, соціальних та освітніх текстах.

По-друге, автори романів освоюють та майстерно застосовують мову колонізаторів. Попри те, що на колонізованих територіях існувало багато місцевих мов та діалектів (наприклад, в Індії понад дванадцять), письменники та поети активно звертались до мови колонізаторів. Арундхаті Рой, використовуючи чужу мову, зумів відобразити особливості ритму та синтаксису мови місцевого населення, створюючи неологізми та нові комбінації слів.

По-третє, відбувалося переосмислення колоніальних арт-форм. Автори на зразок Арундхаті Роя, Салмана Рушді демонструють новий погляд на нав'язані ззовні арт-форми, щоб інкорпорувати стиль, структуру та теми, характерні для колонізованого населення, способи та шляхи їхньої творчої реалізації, такі як поезія чи драматичні вистави.

Усе сказане доводить, що дослідження постколоніального роману як засобу художнього відображення суспільного життя є актуальним та розширює діапазон розуміння багатьох загальнокультурних та літературних явищ.

У даній статті розглянуто лише найзагальніші риси сучасного британського постколоніального роману, його формування та розвиток, наголошено на різних дефініціях самого терміну «постколоніальний». Зроблено спробу виокремити головні риси та теми постколоніальних романів, проаналізовано тенденції їхнього розвитку у XX–XXI ст. та наголошено на їхній важливості в політичній та соціальній площині.

Постколоніальний роман як явище культурного, літературного та мистецького життя потребує ретельного вивчення. Особливий інтерес викликають способи застосування потенціалу мови для відображення культурного розвитку корінного населення та його ідентичності на фоні руйнування наявних стереотипів та інтерпретацій стосунків між колонізованими та колонізаторами. Продовженням розпочатого дослідження може бути аналіз текстів постколоніальних романів та їхній вплив на читача.

Література:

1. Бовсунівська Т.В. Жанрові модифікації сучасного роману / Т.В. Бовсунівська. – Харків. : «Діса плюс», 2015. – 368 с.
2. Мазін Д.М. Поетика романів Салмана Рушді : автореф. дис. ... канд. філол. н. / Д.М. Мазін. – К. : КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2003 – 20 с.
3. Чемякин Е.Ю. «Постколониальные исследования» как историко-культурный феномен второй половины XX в. : автореф. дис. ... канд. наук / Е.Ю. Чемякин. – Екатеринбург, 2012 – 16 с.
4. Fonge Tembong, Denis. The Ambiguous Status of Commonwealth Literature: A Critical Consideration / D. Fonge Tembong. – International Journal of English and Education. Volume:3. – 455–467 p.
5. Ermarth, Elizabeth. Practicing History: New Directions in Historical Writing / E. Ermarth. – New York : Routledge, 2005. – 277 p.
6. Ashcroft, Bill. The Empire Writes Back / B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin. – New York : Routledge, 2002. – 271 p.
7. Smith, Roland. Postcolonizing the Commonwealth: Studies in Literature and Culture / R. Smith. – Waterloo, Ontario : Wilfrid Laurier University Press, 2000. – 216 p.
8. Bhabha, Homi. Locations of Culture: Discussing Post-Colonial Culture / H. Bhabha. – London : Routledge, 1996. – 446 p.
9. Said, Edward. Orientalism / E. Said. – New York : Penguin Classics, 2003. – 432 p.
10. Said, Edward. Culture and Imperialism / E. Said. – New York : Vintage Books, 1994. – 407 p.
11. Nunning Ansgar. Narratology or Narratologies? / A. Nunning. – Berlin : De Gruyter, 2003 – 203–231 p.
12. Patric, William and Chrisman, Laura. Colonial Discourse and Postcolonial Theory: a reader / W. Patric, L. Chrisman / New York: Columbia University Press, 1994 – 570 p.
13. Bhabha, Homi. Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse / H. Bhabha. – Discipleship : A Special Issue on Psychoanalysis. October 28 (1984) – 125–133 p.
14. Nguigi Wa Thionga. Decolonizing the Mind: Politics of Language in African Countries / N. Thionga. – East African Publishers, 1994. – 114 p.
15. Dirlic, Arif. The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism / A. Dirlic. – University of Chicago Press : Critical Inquiry 20 (1994). – 328–356 p.
16. Harrison, Sarah. Teaching the God of Small Things in Wisconsin Great World Texts: A Program of the Center for the Humanities. University of Wisconsin / Harrison, Sarah. – Madison : The Board of Regents of the University of Wisconsin System, 2012. – 71 p.

Анотація

Л. ЛЕМЕЩУК. ДИАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО РОМАНУ

У статті висвітлюються особливості розвитку британського постколониального роману кінця XX – початку XXI століття. Проаналізовано еволюцію постколониального дискурсу та сучасної постколониальної теорії в сучасному літературознавстві. Наголошується на жанрових особливостях романів, їхніх головних рисах, аналізуються основні теми кінця XX – початку XXI століть.

Ключові слова: постколониальний, постколониальний роман, постколониальний дискурс.

Аннотация

Л. ЛЕМЕЩУК. ДИАЛЕКТИКА РАЗВИТИЯ АНГЛИЙСКОГО ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО РОМАНА

В статье рассматриваются особенности развития британского постколониального романа конца XX – нач. XXI века. Проанализирована эволюция постколониального дискурса в современной постколониальной теории современного литературоведения. Акцент сделан на жанровых особенностях романов, проанализированы главные темы англоязычной литературы конца XX и начала XXI века.

Ключевые слова: постколониальный, постколониальный роман, постколониальный дискурс.

Summary

L. LEMESCHUK. EVOLUTION OF THE ENGLISH POST-COLONIAL NOVEL

The article deals with the peculiarities of the development of the British post-colonial novel at the end of the 20th and the beginning of the 21st century. The evolution of post-colonial discourse in modern post-colonial theory and modern literature criticism was analyzed. The emphasis was laid on the genre peculiarities of the novels and the main themes dominating at the end of the 20th and the beginning of the 21st century.

Key words: post-colonial, post-colonial novel, post-colonial discourse.

*кандидат філологічних наук,
докторант кафедри германських
мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка*

ДИЗАБІЛІТІ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСАХ АНТИЧНОСТІ

Дослідження дизабілітатів є невід'ємною частиною сучасної науки. Ненормативна тілесність є предметом зацікавленості цілої низки дисциплін – медицини, соціології, політології, юриспруденції, культурології, мистецтвознавства, філософії та літературознавства. Міждисциплінарна природа цього феномена змушує вчених із різних країн послуговуватися найрізноманітнішими методологічними прийомами задля розширення меж пізнання про репрезентацію дизабілітатів як в історичній, так і сучасній перспективах. Літературознавці активно працюють над цим питанням, адже опис тілесних відхилень присутній у кожній епосі. Винятком не є й античність. Зображення людей з обмеженими можливостями знайшли своє місце в міфології, красномовстві, історіографії та художній творчості стародавнього світу.

Студії дизабілітатів, на відміну від країн Заходу, не стали настільки поширеними в українському гуманітарному дискурсі (Н. Маланій [1], Т. Свєрбілова [2], В. Суковата [3]). Зважаючи на малу вивченість цього питання, метою нашої розвідки є здійснення цілісного діахронічного аналізу представлення дизабілітатів в давньогрецькій літературі.

Антична доба – це не тільки розмаїті культура та мистецтво стародавніх Греції та Риму, але й невпинні війни, поневір'яння, рабство, каліцтва та хвороби. Усі ці проблеми є частиною світобачення, історії, філософії та державного устрою давніх греків. Цікавим у цьому контексті є доробок видатних мислителів (Аристотеля, Геродота, Гіппократа, Діодора Сицилійського, Лісія, Платона та Плутарха).

Неможливо встановити точну кількість людей дизабілітатів в стародавніх державах. Їхня кількість змінювалася залежно від соціальних, побутових, культурних чи військово-політичних обставин. Попри свою значну присутність, вони впродовж багатьох років сприймалися оточенням як неповноцінна меншість. На думку професора М. Малофєєва, таке ставлення до осіб із вираженими фізичними чи психічними недоліками мало місце не тільки через упередження, а й через містичний страх, який вони викликали в решті населення [4]. Обмежені літературні джерела, які збереглися до наших днів, є свідченнями складної долі цих людей у давньому світі.

Два найбільш відомі давньогрецькі поліси – Афіни та Спарта – культивували образ сильного й здорового тіла. Це було продиктоване піклуванням про міцність держави. Античне законодавство вимагало відділення дітей здорових від фізично кволих. Останні залишалися напризволяще або знищувалися. Особливо фізична довершеність виводилася в абсолют у Спарті. У «Порівняльних життєписах» Плутарх описує сумнозвісний закон спартанського царя Лікурґа (IX – VIII ст. до н. е.), який рекомендував умертвляти неповноцінних і кволих немовлят: «Батько не міг сам розпоряджатися вихованням дитини, він відносив новонародженого на місце, що називалося «лесха», де сиділи найстаріші родичі по філі. Вони оглядали дитину, і якщо знаходили її міцною й доброї тілобудови, наказували виховувати, тут же призначивши їй один із дев'яти тисяч наділів. Якщо ж дитина була немічною й потворною, її відправляли до Апофет (так називався обрив на Тайгеті), вважаючи, що її життя не потрібне ні їй самій, ні державі, раз їй із самого початку відмовлено в здоров'ї та силі. Із тієї ж причини жінки обмивали новонароджених не водою, а вином, випробовуючи їх: кажуть, що хворі падуchoю й узагалі хворі від незмішаного вина гинуть, а здорові загартовуються й стають ще міцнішими» (переклад мій – Н. М.) [5, с. 59]. Така жорстока практика не тільки не засуджувалася, а й використовувалася у той чи інший спосіб різними давньогрецькими народами.

Афінська демократія також не відрізнялася толерантністю до людей дизабілітатів. Про це свідчать праці двох великих філософів – Платона й Аристотеля. У своїй «Державі», розмірковуючи над моделлю ідеальної держави, Платон вважав за доцільне укладення шлюбу тільки між рівноцінними за здоров'ям чоловіками та жінками: «Найкращі чоловіки зазвичай мають сходитися із найкращими жінками, а найгірші, навпаки, із найгіршими, і то якомога рідше; нащадків найкращих чоловіків і жінок слід виховувати, а дітей найгірших – ні, оскільки стадо в нас має бути справді бездоганним» [6, с. 151]. Думки про бездоганність стосувалися не тільки шлюбу й дітей, а й доступу до лікування тяжкохворих. Люди, які хворіли впродовж життя, не заслуговували на турботу й покращення свого стану: «Коли ж ішлося про внутрішні хвороби, які тягнуться впродовж життя, Асклепій навіть не намагався хоч трохи полегшити стан хворого і, затягаючи хворобу, продовжити людині її нікчемне животіння, щоб вона до того ж народила ще й таких самих дітей. Адже хто не здатний прожити визначений людині термін, того, вважав Асклепій, не слід і лікувати, бо така людина не потрібна ні самої собі, ні державі» [6, с. 95]. Мислитель був переконаний, що таким чином соціум здійснює правосуддя і своєрідний акт милосердя стосовно невиліковних тілом і душею громадян, і це «буде найкраще і для тих, хто страждає від подібних вад, і для самої держави» [6, с. 98].

Попри розбіжності між учителем і учнем, Аристотель розділяв погляди Платона на недопустимість існування фізично чи розумово відсталих. У сьомій книзі «Політики», роздумуючи над питаннями шлюбу та вихованням дітей у своїй ідеальній державі, філософ наголошує на важливості тілесного й душевного здоров'я не тільки чоловіка й жінки, а й їхнього потомства. Виходячи з економічних мотивів і підтримуючи звичай Спарті, він наполягав: «Нехай чинним буде той закон, що жодної калічної дитини годувати не слід» [7, с. 209].

Інший погляд представлений у давньогрецькому ораторському мистецтві. В одній зі своїх промов видатний афінський оратор Лісій захищав перед судом право інваліда на пенсію, якої той був позбавлений через скаргу іншого громадянина. Таке право для інвалідів у тогочасних Афінах гарантували закони, прийняті ще за Солона, відомого як реформатора, законодавця й укладача підвалин афінської демократії. Кожного року дизабіліті підтверджувалося на раді п'ятисот, і кожен міг виступити проти, якщо в потребуєчого було ремесло й достатній дохід [8, с. 232]. Виступаючи від імені свого клієнта, Лісій ще раз показав себе неперевершеним майстром етопеї. Він вдало висміював противника й наполягав, що «тілесні недоліки треба врівноважувати духовними достоїнствами» (переклад – Н. М.) [8, с. 233]. Наявність «Промови про те, що не дають пенсії інваліду» (XXIV) є яскравим свідченням того, що попри весь негатив сприйняття, у давніх Афінах держава матеріально підтримувала певну частину людей дизабіліті з-поміж громадян.

Стародавня Греція подарувала світу також відомого лікаря – Гіппократа. Усі праці «батька медицини» та його учнів укладені в Корпус Гіппократа – збірник праць з анатомії, фізіології, патології, дієтології, хірургії, акушерства, гінекології тощо. Цей доробок є особливо цікавим для студій дизабіліті, адже детально описує людей із фізичними порушеннями. Лікування таких недуг було пов'язане зі значним ризиком, оскільки лікар через обмежені знання міг із більшим ступенем імовірності спричинити пожиттєву інвалідність. Автор переконаний, що будь-яка хвороба є наслідком не так містичного втручання, як природних факторів [9]. Такий раціональний підхід уможливив значний поступ у медицині та покращення долі тілесних Інших.

Цінними для дослідження дизабіліті є також праці давньогрецької історіографії (Геродота та Діодора Сицилійського). У своїй «Історії» Геродот змальовує ставлення до носіїв ненормативної тілесності в різних народів давнини. Скіфи, наприклад, осліплювали своїх полонених і змушували їх збовтувати кобиляче молоко. Робили вони це, бо вважали себе не землеробами, а кочовиками [10, с. 180]. Вавилонські работорговці доплачували малабезпеченим мешканцям міста за скалічених або потворних жінок заради того, щоб ті могли створити сім'ю [10, с. 71–72]. Інший випадок з історії Вавилону, про який згадує «батько історії», пов'язаний із царем Дарієм. Він вивихнув ногу так, що щиколотка вискочила із суглоба. Єгипетські лікарі тільки погіршили стан царя, прирікши його на муки. Поставити правителя на ноги вдалося лише рабу-костоправу Демокеду з Еллади, за що той був щедро винагороджений золотом [10, с. 171]. Піклуючись про свій добробут, Дарій, однак, зовсім не турбувався про своїх скалічених і хворих солдат: «Щодо зовсім виснажених воїнів і тих, що були ледве живими, він зовсім не дбав за них і покинув там, де вони були в таборі, як і всіх прив'язаних віслюків. Із двох причин він залишив там віслюків і хворих воїнів, щоб чути було їхні крики, а людей – бо вони були хворі» [10, с. 211]. Така цинічність була продиктована прагненнями воєнних звияг і перемоги над скіфами.

Геродот наводить цікавий випадок і з історії Стародавньої Греції. У дев'ятій книзі «Каліопа» «Історії» є розповідь про елейця Гегесістрата, який, потрапивши в полон до спартанців і прагнучи уникнути страшних тортур і смерті, «зробив щось неймовірне для переказу. Оскільки одна його нога була закута в обшито залізом колоду, він використав кимось принесений ніж і зробив найдивніше з усього, що ми знаємо: вирішивши витягти з колоди свою ногу, він відтяв собі ступню» [10, с. 404–405]. Згодом, одужавши, він зробив собі дерев'яну стопу. Цей випадок є, імовірно, одним із перших описів протезування давнього світу.

Діодор Сицилійський, який є автором відомої «Історичної бібліотеки», також не оминув своєю увагою проблему людей дизабіліті. У своїй праці історик, оповідаючи про походи Олександра Македонського, принагідно згадує одне «страшне й надзвичайне видовище, яке вселило ненависть до катів і наповнило серця жалем і співчуттям до жертв, які зазнали невиліковних каліцтв. Назустріч царю йшли з гілками благань близько восьмисот еллінів, яких попередники Дарія вигнали з їхніх помешкань. Більшість із них були людьми старими, і всі вони були покалічені: одні без рук, інші без ніг, треті без вух і без носа. Тим, хто знав якусь науку або ремесло й був майстром своєї справи, залишили тільки ті частини тіла, які були потрібні для роботи: усі інші відрубали. Усі, дивлячись на їх поважний вік і на їхні каліцтва, сповнилися співчуття до нещасних; особливо шкодував їх Олександр: не зміг навіть стримати сліз» (переклад мій – Н. М.) [11, с. 315–319]. Такі явища були звичними для стародавнього світу, сповненого війнами, невинуватою жорстокістю та хворобами.

Вагомим для нашого дослідження дизабіліті є також міфологічний і художній досвід античності. Цієї проблематики ми вже торкалися у статті «Тілесний Інший у давньогрецькій міфології» [1], описуючи міф про Гефеста та подальшу його реалізацію в «Іліаді» й «Одіссеї» Гомера. Проте проблема тілесної інакшості присутня не тільки в архаїчному періоді давньогрецької літератури, а й в аттичному. У цьому сенсі постать Софокла є особливою. Найвідоміший його твір «Цар Едіп» зображає втрату зору протагоністом. Сліпота належить до традиційних сюжетів і образів, проте трагік є автором іншого, менш відомого твору («Філоктет»). Трагедія написана на основі троянського циклу міфів. Вибір головного героя є далеким від класичних моделей, бо ним стає не фізично сильний чоловік, а недужий, якого сповнюють тілесні та духовні страждання. Філоктет, котрий успадкував «лук несхибний» [12, с. 182] від Геракла, бере участь у поході ахейців проти троянців. Під час подорожі на острові Лемнос його жалить змія. Із тієї пори на його нозі «гноїлася рана невігійна, болісна» [12, с. 173]. Греки вирішили по-зрадницькому на самоті залишити стражденного, оскільки хвора людина може стати тягарем для них

[12, с. 182]. Така підступна поведінка щодо осіб з обмеженою здатністю не була поодиноким в давньому світі, адже випливала з військової доцільності. Софокл уміло описує муки персонажа, залишеного без засобів до існування. Дискурс дизабіліті різноплановий і виражається такими маркерами:

– мікропопосом самої рани, локалізованої на носі Філоктета («чи далеко б міг піти каліка, хвору ногу тягнути?» [12, с. 174], «А триклята виразка гноїться щораз більше, допіка мені» [12, с. 182], «рана од змії убивчої» [12, с. 182], «насилу хвору ногу тягнути» [12, с. 183], «Як тільки під рукою меч у тебе є, – Богами заклинаю, – відітні мерщій Ступню зболілу» [12, с. 197], «Он чорна кров сочиться знову з виразки – Нове на мене лихо насувається... Біда! Біда!.. Гай-гай! Яка ж то мука – та нога моя!» [12, с. 198]), і наявними больовими відчуттями («Біль зжирає! Ой-ой-ой!.. Ой-ой-ой-ой-ой-ой-ой-ой-ой-ой-ой-ой!» [12, с. 197], «Такого болю напад важко стерпіти...» [12, с. 197], «Ой-ой-ой-ой!.. Тобі б такого болю, що аж груди рве» [12, с. 198], «Біль змагає... Сил нема...» [12, с. 200]);

– акустичними проявами («диким зойком табір переповнював» [12, с. 173], «Зойки болісні хворого ген аж до моря доносить» [12, с. 179]), «стогін важкий долинув... Десь поблизу стогне хтось... Але де ж він, де? Чую, чую виразно – Хтось насилу бреде сюди... Ось і знов долетів до вуха скрик такий, що аж душу рве... Ясно, як день: невимовно страждає хтось» [12, с. 180], «Мов пастух серед поля, – Тільки стогне та скрикує» [12, с. 180]);

– одоративними елементами («мучаться тим запахом нестерпним» [12, с. 202]).

Софокл, не оминаючи літературної традиції й увиразнюючи стан хворого, уживає в описі протагоніста негативні за конотацією постійні епітети («нешасний» [12, с. 197], «бездольний» [12, с. 183], «кульгавий» [12, с. 188], «кволий» [12, с. 188]), які він використовує і в ролі субстантивованих прикметників. Сам фізичний стан героя автор називає мукою, напастю, недугою та хворобою ненажерною.

Тілесний біль підсилений іншим чинником – самотністю. Ізольований Філоктет постає самотником, що «серед безлюддя коротає вік» [12, с. 181]. Софокл словами хору співчуває своєму персонажу: «Жаль мені... Ох і жаль його! – Хто догляне самотника, ліки дасть? Ні душі ніде! Сам-один коротає дні. Їсть недуга недужого... А доводиться ж раз у раз Із постелі вставать... Як же він, як цей тягар одинцем несе? Ось вона – воля богів!.. О, нещасний роде людський! Справді без меж твої муки...» [12, с. 179]. Не дивно, що Філоктет, терплячи такі страждання, думає про смерть: «О смерте моя, смерте! День при дні тебе гукаю – не приходиш... А давно пора!» [12, с. 199].

Прибувши до Трої, ахейці ведуть війну. Жахливе кровопролиття триває довгі десять років. Єдина можливість перемогти – це застосувати Гераклів лук і стріли, які залишилися зі знедоленим Філоктетом. Забрати лук довірено Одиссею та сину Ахілла – Неоптолеми. Софокл уміло протиставляє цих непересічних і різних за характером персонажів: з одного боку – твердого, впертого й хитрого Одиссея, з іншого – відкритого, прямого, недосвідченого й прагнучого слави Неоптолема та з третього – такого ж відвертого, тільки сповненого болю та ненависті до своїх кривдників Філоктета [13, с. 132]. Молодому Неоптолеми доручено підступом заволодіти луком. Діалог юнака та Філоктета є центральним значеннєвим ядром трагедії, в якому розкривається сутність персонажів. Юнак, вислухавши моторошну історію недужого, ослуховався вмовлянь Одиссея та вирішив повернути Філоктета до рідного краю. Розв'язка твору несподівана. Трагік використовує традиційний художній прийом – *deus ex machina* (бог із машини). Несподівано з'являється Геракл, який просить протагоніста вирушити до Трої, щоб завдати їй поразки. Це єдиний спосіб позбутися хвороби: «Таке й тобі судилось: по трудах важких Тебе нетлінна слава окриватиме. Із цим юнаком до Трої повернувшись, Насамперед недуги ти позбудешся» [12, с. 223].

Проаналізувавши праці Аристотеля, Геродота, Гіппократа, Діодора Сицилійського, Лісія, Платона, Плутарха й Софокла, можна констатувати той факт, що історико-філософський і літературний простір Стародавньої Греції описує різноплановий досвід античності у ставленні до людей із обмеженими можливостями, особливо до тих, що мали вроджені патології. В основі своєї він здебільшого мав негативний, байдужий чи зверхній характер. Дещо іншим він представлений у красномовстві та частково – в історіографії. Ця неоднозначність продиктована самою суттю явища дизабіліті. Дискурс тілесного Іншого в художній творчості є багатограним, сповненим багатомовою та цікавими художніми рішеннями. Використання міждисциплінарного підходу в діахронічному зрізі виявилось ефективним у дослідженні ненормативної тілесності.

Література:

1. Маланій Н. Тілесний Інший в давньогрецькій міфології / Н. Маланій // Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Filologia, literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Nauka wczoraj, dziś, jutro» (28.02.2016) – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. – 108 str.
2. Свєрбілова Т. Мотив подорожі в сучасному синема-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліті (ненормативної тілесності) / Т. Свєрбілова // Сучасні літературознавчі студії. – 2015. – Вип. 12. – С. 488–505.
3. Суковата В. Теорія «дизабіліті» та конструкції інвалідності в масовій культурі / В. Суковата // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2012. – № 1. – С. 82–98.
4. Малофеев Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии / Н. Малофеев. – М. : Издательство «Экзамен», 2003. – 256 с.
5. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. В двух томах. Том 1 / Плутарх. Издание подготовили С. Аверинцев, М. Гаспаров, С. Маркиш. Ответственный редактор С. Аверинцев. – М. : Издательство «Наука», 1994. – 710 с.
6. Платон. Держава / Платон ; пер. з давньогрецької та комент. Д. Коваль. – К. : Основи, 2000. – 354 с.
7. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. О. Кислюк. – К. : Основи, 2000. – 238 с.
8. Лисий. Речи / Пер., стаття, комент. С. Соболевського ; предисл. Л. Маринович, Г. Кошеленко. – М. : Ладомир, 1994. – 373 с.

9. Гиппократ. Избранные книги / Гиппократ. Пер. с греч. проф. В. Руднева ; ред., вступ. статьи и прим. проф. В. Карпова. – М. : Гос. изд-во биол. и мед. лит-ры, 1936. – 736 с.
10. Геродот. История: в дев'яти книгах / Геродот. Ред. П. Толочко ; АН України. Ін-т археології. – К. : Наукова думка, 1993. – 575 с.
11. Diodorus Siculus Library of History / Diodorus Siculus : Volume VIII, Books 16.66-17 (Loeb Classical Library edition) by C. Bradford Welles (Translator). – Edinburgh : St. Edmundsbury Press Ltd, 1963. – 497 p.
12. Софокл. Трагедії / Софокл ; перекл. з давньогр. А. Содомори та Б. Тена. Передм. А. Білецького. – К. : Дніпро, 1989. – 303 с.
13. Тронский И. История античной литературы : [Учеб. для филол. спец. ун-тов] / И. Тронский. – М. : Высш. шк., 1988. – 464 с.

Анотація

Н. МАЛАНІЙ. ДИЗАБИЛИТИ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСАХ АНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена проблемі дизабіліті у філософському, історіографічному та художньому контекстах античності. Автор розглядає тілесного Іншого в працях Аристотеля, Геродота, Гіппократа, Діодора Сицилійського, Лісія, Платона й Плутарха. Особливе місце займає аналіз трагедії Софокла «Філоктет».

Ключові слова: дизабіліті, ненормативна тілесність, тілесний Інший, античність.

Аннотация

Н. МАЛАНІЙ. ДИЗАБИЛИТИ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСАХ АНТИЧНОСТІ

Статья посвящена проблеме дизабилити в философском, историографическом и художественном контекстах античности. Автор рассматривает телесного Иного в трудах Аристотеля, Геродота, Гиппократ, Диодора Сицилийского, Лисия, Платона и Плутарха. Особенное место занимает анализ трагедии Софокла «Филоктет».

Ключевые слова: дизабилити, ненормативная телесность, телесный Иной, античность.

Summary

N. MALANIY. DISABILITY IN HISTORICALLY-PHILOSOPHICAL AND LITERARY DISCOURSES OF ANTIQUITY

The article is dedicated to the problem of disability in the philosophical, historiographical and artistic contexts of antiquity. The author considers corporal Other in the works of Aristotle, Herodotus, Hippocrates, Diodorus of Sicily, Lysias, Plato and Plutarch. A special place is taken by the analysis of the tragedy “Philoctetes” by Sophocles.

Key words: disability, non-normative corporeality, corporal Other, antiquity.

*аспірант кафедри світової літератури
факультету філології та журналістики
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ІСТОРИОСОФІЯ Й АНТИФРАЗИС У ПОЕМІ «МАЗЕПА» ДЖ. Г. БАЙРОНА

Епістемологічна своєрідність історіософії знаходить об'єктивне пояснення у факті її буття в національних культурах, де на перетині дійсно трагічних обставин та особливих «кордоцентричних» ментальних стереотипів світосприйняття склалась унікальна свідомість, особливе трагічне ставлення до своєї історії, яка сублімована вірою в світле майбутнє. Історіософія, як і українська філософська культура загалом, розпочинається з рецепції релігійно-філософських ідей візантійського «Півдня». Вдумливе вивчення масиву літератури дає змогу зробити висновок про недостатню відрефлектованість історіософської тематики [3, с. 81]. Поняття історіософії залишається загалом концептуально непроясненим і довільно використовуваним.

У добу романтизму поняття «історизм» набуло особливого значення. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. сформувалися різні концепції історичного кругообігу. Глибини національного минулого у зв'язку із сучасними процесами цікавили багатьох письменників-романтиків. Тенденція «народного духу» по-особливому відбилася в романтичному світогляді. Романтики вимальовують на сторінках творів не лише героїв із минулого, а й історичні постаті, суспільство, маси та народи. Англійський митець Дж. Байрон у поемі «Мазепа» поєднав історію та релігію української й англійської культур. У поемі «Мазепа» Дж. Байрон створив колоритні образи України й відомого українського політичного діяча І. Мазепи.

У сучасному літературознавстві образ І. Мазепи та його рецепцію у світовій літературі розкрили М. Наєнко («Інтим письменницької праці», 2013 р.), Д. Наливайко («Мазепа в контексті європейського романтизму», 2006 р.), С. Павличко («Дж. Байрон. Нарис життя і творчості», 2001 р.), І. Дубашинський («Джордж Гордон Байрон» 1985 р.) та ін. У працях науковці звернули увагу на історію України й національного героя І. Мазепи.

Мета статті – проаналізувати художню специфіку історичної доби й образ І. Мазепи, що знайшли втілення в романтичній поемі «Мазепа» Дж. Байрона. Поставлена мета зумовила розв'язання таких основних завдань: визначити антифразис у поемі «Мазепа» Дж. Байрона; виявити авторську позицію та розглянути символіку в поемі «Мазепа» Дж. Байрона.

Термін «європейський романтизм» – новий тип ідеології, що охопив різні аспекти людської свідомості (історію, філософію, право, політичну економію, психологію, різні галузі мистецтва, зокрема й літературу). На сучасному етапі розвитку літературознавства зміна системи світоглядних орієнтацій і цінностей вплинула на визначальну ідею романтичного стилю. Творча свобода та фантазія становили центр романтичного світогляду [5, с. 67].

Визначною течією романтизму, що спричинила появу історичної поеми, історичного роману й історичної драми, стала історико-поетична, або вальтер-скоттівська. Друга назва цього напрямку пізнього романтизму походить від імені її основоположника – В. Скотта, творця «романтичного історизму» та «літературного батька» історичної поеми й роману. Ця цілковито зосереджена на історичній тематиці течія набула значного поширення в європейській літературі [1, с. 5]. Літературознавець Д. Наливайко акцентує увагу на понятті «народний романтизм», заснованому на народних піснях, думках і легендах. В українському літературознавстві фігурує термін «фольклорно-історична течія», що підкреслює важливість фольклорних елементів у процесі змальовання минувшини крізь призму романтичного історизму [1, с. 102].

Унаслідок світоглядно-естетичних зрушень наприкінці XVIII – на початку XIX ст. виникло розуміння часу та простору як історичних категорій, а людини – як історичної істоти. Дослідниця І. Арендаренко вважає, що «в романтизмі з'являється історична свідомість, за якою світ перебуває в стані безперервного руху й розвитку. Світ і людина мають минуле, сучасне й майбутнє, що проявляються в індивідуально-історичних формах. Тому не існує іншого виду самопізнання, крім історичного. Без знання минулого не можна зрозуміти сучасність, тільки знання історії дає розуміння ідеї розвитку людства [1, с. 102]. До речі, українському, так само як англійському, німецькому, французькому, польському й іншим національним формам романтизму, притаманне поєднання принципів історизму й народності. За композиційними особливостями історико-романтичні поеми поділяються на дві групи: перша – невеликі за обсягом поезії з однією історичною сюжетною лінією, умотивованими епізодичними діями, відсутністю заплутаних інтриг і невеликою кількістю персонажів; друга – великі за обсягом твори зі складною сюжетною побудовою. У контексті англійського романтизму до першої групи належить поема «Поле Ватерлоо» В. Скотта, сюжетна дія якої розгортається вмотивовано, послідовно та стосується тільки подорожі автора на поле Ватерлоо. Логічно, що коли ліричний герой приїздить на назване історичне місце, то перед його очима постають картини саме цієї минулої легендарної битви. Решта англійських історико-романтичних поем увійшли до другої групи, наприклад: «Пісня останнього менестреля», «Марміон», «Пані озера», «Рокбі», «Володар островів», «Гарольд хоробрий» В. Скотта, «Граф Джуліан» В. Лендера, «Родерік – останній із готів» Р. Сауті, «Мазепа» Дж. Байрона та ін.,

причому в деяких поемах любовна тематика вочевидь переважає. Подеколи любовна лінія, гармонійно доповнюючи історичний сюжет, вносить ліричний струмінь і оживляє статисти колишніх подій [1, с. 127].

Літературознавець Д. Наливайко виокремлює з усіх діячів української історії І. Мазепу. Є багатющий матеріал, який свідчить про велику популярність його в європейській літературі, історіографії, історіософії, живописі, музиці, театральному мистецтві тощо.

Романтична поема «Мазепа» Дж. Байрона – натхненний твір про наполегливу та стійку особистість «байронічного типу» («байронічного героя»). У поемі «Мазепа» можна простежити дві основні сюжетні лінії для створення повного й об’єктивного уявлення про українського героя. Перша сюжетна лінія пов’язана зі службою Мазепи Карлу XII. Головний герой – не вигадана загадкова постать, а відома історична особистість, котра жила й діяла відносно недавно, була в складних і суперечливих відносинах із такими можновладцями, як польський король Ян Казимир, шведський король Карл XII, російський цар Петро I. Одному з них Мазепа служив у молоді роки, із другим був союзником у війні, а проти третього пішов на спротив.

“Will, Sire, with such a hope, I’ll track
My seventy years of memory back:
I think’t was in my twenty eth spring, –
Aye’t was – when Casimir was King” [9, с. 212].

«Вернувся я в давезні дні,
Коли доводилось мені
Ходити пажем в царський двір,
Де був король Ян-Казимір» [6, с. 211].

(Переклад О. Веретенченка)

Друга сюжетна лінія пов’язана з любовною колізією, але вона не є основною в поемі Дж. Байрона. У художньому образі Мазепи переважає суспільна домінанта, його думка про Україну, зв’язок із рідною землею.

Твір «Мазепа» – не історичне відтворення реальної постаті І. Мазепи, а поетичне уявлення про романтичну, сильну й переможну особистість, яке склалося в автора із прочитаного ним твору Вольтера «Історія Карла XII». Дж. Байрон торкається іронічним пером «таємних ходів», якими блукає людська доля, наприклад:

“Me – one day o’er their realm to reign!
Thus the vain foolw ho strove to glut
His rage, refining on my pain,
Sent me forth to the wilderness, Bound – naked – bleeding –
And a lone” [9, с. 233].

«О знав би я, що оживу –
Й візьму гетьманську булаву!
Так був я гнаний на коні
У далину широкополю» [6, с. 235].

(Переклад О. Веретенченка)

Дж. Байрон не був істориком, але на прикладі поеми «Мазепа» унаочнюється відмінність між історіографічним та історіософським сприйняттям. Поняття історіософії трансцендентне та втаємничене. Підхід історіософії до історії не фактологічний, він феноменологічний, тобто «фізика» подій не відтворюються, проте досягається їхня метафізика [2, с. 19]. Російський дослідник Р. Юсуфов зазначає: «Історіософія вводить до історії експресію одкровення, тобто розвиває думку автора». До історіософії входить «людська» історія, «шекспірівсько-вальтер-скоттівська», «пушкінська», «гоголівська», «шевченківська», додаємо й «байронівську». Так, Дж. Байрон зазвичай передає сатиричне зображення дійсності суб’єктивно. Воно залежить, передусім, від світоглядної позиції, політичної орієнтації, моральних засад автора, психологічного складу його характеру, темпераменту, ерудиції, засуджує те чи інше негативне явище суспільного життя. У поемі «Мазепа» Дж. Байрон максимально наближається до розуміння суспільно-історичних закономірностей, тобто визначає місце людини в суспільстві та Всесвіті. У метафізично-символічному дискурсі митець зобразив людину піщинкою у Всесвіті:

“Up on the slain when battle’s o’er;
And some long winter’s night hath shed
Its frost o’er every tamber shead –
So cold and stark – the raven’s beak
May peck un pierce deach frozen cheek” [9, с. 222].

«На трупах, що на полі бою
Лежать без похорон зимою
Багато буряних ночей
Бліді, холодні, задубілі –
І чорні ворони не в силі
Викльовувати їх очей» [6, с. 223].

(Переклад О. Веретенченка)

Особливе місце в поемі «Мазепа» Дж. Байрона посідає тема кохання. Любов у зображенні англійського поета пов’язана із символічним образом світла, вогню, який може сильно палати або раптово згаснути.

“Conveying, as the electric wire,
We know now how, the absorbing fire.
I saw, and sighed – in silence wept,
And still reluctant distance kept,
Until, I was made known to her,
And we might then and the reconfer
Without suspicion – then, even then,
I longed, and was resolved to speak” [9, с. 215].

«Як електричний дріт, либонь,
Вулканізуючий вогонь.
Я подивився і побачив –
Той пильний зір багато значив.
Душею плакав, як маля,
Але тримався віддала,
Чекаючи на слухний час,
Аж доки познайомлять нас» [6, с. 215].

(Переклад О. Веретенченка)

Дж. Байрон майстерно змальовує духовно-психологічний образ Івана Мазепи. Поет відтворює головного героя з безперечною симпатією. В образі Мазепи втілені такі риси байронізму, як мужність, стоїчна витримка й

самовладання в найтяжчих випробуваннях, а також незламність під ударами немилосердної долі.

“And, starting to each accent sprang
As from a sudden rumpet’s clang:
Me antime my cords were we twith gore,
Which, oozing through my libs, ran o’er;
And in my tongue the thirst became
A something fierier far than flame” [9, c. 221].

«І він стрибав, і швидко біг.
Тим часом гострі ланцюги
Врізались більше від ваги,
Кривавим потом промокрілі,
Який стівав по всьому тілі,
А спрага пражила язик,
Вогонь – і той би так не пік» [6, с. 223].

(Переклад О. Веретенченка)

Дж. Байрон у поемі «Мазепа» органічно поєднав історичну правду з художньою вигадкою. Англійський митець ніколи не бував в Україні, проте текст поеми свідчить, що він мав певні уявлення про її природу й історію. Дж. Байрон опрацював історичні джерела про минуле України, автор не приховує свого захоплення героїчною боротьбою українського народу за свободу.

“Twas a wild was te of underwood,
And here and there a chestnut,
The strong oak, and the hard lypine;
But far apart – and well it were,
Or else a different lot were mine –
The boughs gave way, and did not tear” [9, c. 222].

«Широка то була рівнина –
Безкрая, дика, мовчазна:
Подекуди росла ліщина,
Каштан, чи дуб, або сосна.
Та дуже добре, що гілля
Скрізь розхилилося здала,
А не було б того роздолля,
Мене спіткала б інша доля» [6, с. 223].

(Переклад О. Веретенченка)

Для індивідуального стилю Дж. Байрона характерна авторська іронія. В яскравих пейзажах Дж. Байрон зазвичай укріплював історичні «реліквії», деталі та ремінісценції. У такий спосіб виникає контраст між природою, величною та вічною, і «слідами історії», що промовисто засвідчує нетривкість і минуність усього людського, його підвладність часові. У цих зіставленнях поет знаходив багату поживу для філософських роздумів про долю народів й усього людства, на які падає сумовитий відтінок світової скорботи [7, с. 15]. Романтична іронія, яка з’являється в зображенні оніричного простору, створює ефект тривоги за майбутнє, за долю народу.

“Spread sthrough the shadow of the night,
And on ward, onward, onward – seems
Like precipices in our dreams,
To stretch beyond the sight;
And here and there a speck of white” [9, c. 225].

«Там поле стелиться безкрає
І далі, далі утікає,
Неначе урвища страшні,
Які ми бачимо вві сні» [6, с. 228].

(Переклад О. Веретенченка)

У поемі «Мазепа» Дж. Байрон створює літературно-образні алюзії, які свідчать про авторський нахил до узагальнень і спроб вийти за межі конкретної ситуації на виміри людського буття. Дж. Байрон моделює метаморфози людських доль і характерів за допомогою іронічного антифразису. Антифразис – троп, різновид енантіосемії, який будується на вживанні слова в протилежному значенні. Як і в інших засобах вторинної номінації, перенесення значення в антифразисі відбувається заради емоційного забарвлення предмета, розкриття його різних ознак і особливостей, а основною його стилістичною функцією є створення іронічного ефекту [4, с. 89]. Наприклад, митець порівнює молодість і зрілість головного героя, які втілюють образ незворотного часового плину:

“For I had strength – youth – gaiety,
A part, not like to this ye see,
But smooth, as all is rugged now,
For time, and care, and war, have ploughed” [9, c. 213].

«Я мав і молодість, і міць,
Рум’янець повний серед лиць
І шкіру ніжну, молоду,
А нині зморшки на виду.
Бо час, турботи і війна
Своє зробили. Все мина» [6, с. 213].

(Переклад О. Веретенченка)

Отже, безмежна кількість подій минулого залишається поза межами людської пам’яті. Завдяки блискуче написаній поемі «Мазепа» Дж. Байрона світ ще раз звернув увагу на українську історію, побачив поетичні картини безмежного українського степу й героїчну постать Івана Мазепи. Образ українського гетьмана чудово втілює романтичного героя байронічного типу. Безупинний галоп коня (мотив, що сам по собі значно вплинув на романтичну уяву) є водночас знаряддям долі, яка готувала Івана Мазепу до великих політичних звершень. Навіть остаточна поразка гетьмана наділяє його додатковим німбом мучеництва. Усі ці елементи структури твору несли в собі символічний зміст, що легко переростав у міф, хоч у свідомі наміри автора не входило творення міфічного образу. На образ Івана Мазепи звертав увагу не тільки Дж. Байрон, а й митці європейського романтизму (Т. Жеріко, Е. Делакруа, В. Гюго, Ф. Ліст, А. фон Шаміссо, Р. фон Готшалль, Й. Фріч та ін.), які зобразили І. Мазепу як колоритного, непересічного, волелюбного та нескореного героя в незвичайних обставинах, що цілком відповідало їхньому ідеалу.

Література:

1. Арендаренко І. По дорозі й назустріч (англійська та українська романтичні поезії: порівняльна типологія і поетика) / І. Арендаренко. – Київ : ПЦ «Фоліант», 2004. – 216 с.
2. Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка / Ю. Барабаш // Слово і час. – 2004. – № 3. – С. 15–37.
3. Кислюк К. Українська історіософія: концепт і концепція / К. Кислюк // Філософська думка. – 2007. – № 4. – С. 75–93.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль, 2008. – 432 с.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : ВЦ «Золоті лаври», 2001. – 636 с.
6. Байрон Дж. Мазепа / Дж. Байрон ; пер. з англ. Н. Жлуктенко. – Харків : Фоліо, 2005. – 477 с.
7. Наливайко Д. Мазепа у контексті європейського романтизму / Д. Наливайко. – Київ : ВЦ «Веселка», 2006. – 30 с.
8. Павличко С. Зарубіжна література: дослідження та критичні статті / С. Павличко. – Київ. – 2001. – 559 с.
9. The works of Lord Byron. Poetry. Vol. IV. – London, 1901. – 580 p.

Анотація

I. РЕВА. ІСТОРИОСОФІЯ Й АНТИФРАЗИС У ПОЕМІ «МАЗЕПА» ДЖ. Г. БАЙРОНА

У статті виявлено характерні риси романтичного міфу й історіософії в поемі «Мазепа» Дж. Байрона. Виявлено модальність уживання понять «контраст» і «антифразис». Простежено функціонування іронії як стильової ознаки романтичної поеми «Мазепа» Дж. Байрона. Розкрито форми вираження авторської позиції щодо питань особистості та її ролі в історії, щодо життя й смерті, добра й зла. У статті розглянуто художні засоби втілення легендарної постаті Івана Мазепи та поетичного образу України в поемі Дж. Байрона. Досліджено специфіку використання символів у поемі «Мазепа». Творчість Дж. Байрона, його традиції та новації розглянуто в контексті розвитку англійського та європейського романтизму.

Ключові слова: романтична поема, контраст, антифразис, історіософія, сатира, іронія, авторська позиція.

Аннотация

II. РЕВА. ИСТОРИОСОФИЯ И АНТИФРАЗИС В ПОЭМЕ «МАЗЕПА» ДЖ. Г. БАЙРОНА

В статье выявлены характерные черты романтического мифа и историософии в поэме «Мазепа» Дж. Байрона. Выявлена модальность употребления понятий «контраст» и «антифразис». Прослежено функционирование иронии как стиливого признака романтической поэмы «Мазепа» Дж. Байрона. Раскрыты формы выражения авторской позиции по вопросам личности и ее роли в истории, жизни и смерти, добра и зла. В статье рассмотрены способы воплощения легендарной фигуры Ивана Мазепы и поэтического образа Украины в поэме Дж. Байрона. Исследована специфика использования символов в поэме «Мазепа». Творчество Дж. Байрона, его традиции и новации рассмотрены в контексте развития английского и европейского романтизма.

Ключевые слова: романтическая поэма, контраст, антифразис, историософия, сатира, ирония, авторская позиция.

Summary

I. REWA. HISTORIOSOPHY AND ANTIPHRAISIS IN THE POEM “MAZEPPA” BY J.G. BYRON

The article deals with characteristic features of the romantic myth and historiosophy in the poem “Mazeppa” by J.G. Byron. The modality of using concepts “contrast” and “antiphraisis” has been revealed. The functioning of irony as a stylistic feature of the romantic poem “Mazeppa” by J.G. Byron has been traced. Forms of the expressing of author’s position concerning questions of personality and its role in history, life and death, good and evil have been exposed. The article deals with the ways of embodiment of the fabulous figure of Ivan Mazeppa and poetic image of Ukraine in J. G. Byron’s poem. The specific character of the use of symbols in the poem “Mazeppa” has been investigated. J.G. Byron’s creative work and his traditions, innovations have been considered in the context of the development of English and European romanticism.

Key words: romantic poem, contrast, antiphraisis, historiosophy, satire, irony, author’s position.

**5. Романські, германські
та східні мови**

**5. Романские, германские
и восточные языки**

**5. Romanic, Germanic
and Oriental languages**

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії, практики
та перекладу французької мови
Національного технічного
університету України
"Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського"

ЛЮБОВ ЯК ПРОЯВ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ

Лінгвістичні дослідження гендеру з позиції визначення соціальної функції статі проводяться в межах різних напрямів сучасного мовознавства. Гендерними ознаками в комунікативній лінгвістиці займалися І.І. Халєєва, А.В. Кирилова, Дж. Мейнс, Р. Херберт, Дж. Холмс та ін., у соціо- та психолінгвістиці цими проблемами цікавилися Т.Б. Крючкова, І.Г. Овчинникова та ін., маніфестацію гендеру на різних рівнях досліджували А.А. Брагіна, Р. Лакофф, Д. Маккей, В.В. Потапов, О.В. Пермькова, Дж. Рубін та ін. Але на сьогодні спостерігаємо недостатнє осягнення гендерних питань у французькій художній парадигмі. Отже, такий спектр наукових пошуків сучасної лінгвістики зумовлює **актуальність** обраної теми.

Формування нової художньої парадигми на рубежі двох останніх століть визначається багатомірністю, нелінійністю і передбачає існування нових художніх форм. Однією з таких форм вважаємо оформлення саме жіночої літератури, що має ознаки гендерної стилізації. Жіночу прозу ми розуміємо за Г.-П.М. Рижковою, яка визначає цю літературознавчу категорію за ознаками гендеру автора твору [1, с. 6]. Крім цього, однією з характерних рис такого виду творів є жінка-героїня, що разом з універсальними проблемами буття вирішує й специфічні гендерні питання.

За **мету** у статті ми ставимо схарактеризувати гендерні ознаки прояву почуття любові в художній тканині сучасної французької жіночої прози. Матеріалом досліджування слугували твори французьких письменниць Клер Шазаль «L'institutrice» і Тетяни де Росне «Le dîner des ex», які є представницями сучасної французької парадигми новітнього літературознавства.

Останнім часом все популярнішими стають фемінні виступи та загальна фемінізація світу. Питання жіночності/маскулінності сучасного суспільства не полишає жінок-письменниць усього світу. Неоднозначне сприйняття жінок у сучасному суспільстві відбивається й на текстовому матеріалі жіночої прози. У сучасній французькій жіночій літературі гендер реалізовано як параметр мовної особистості [2, с. 4].

Характерною ознакою сучасної французької літератури є романтична складова нового романного синтезу. Ураховуючи фемінну приналежність авторів досліджуваних творів та їх головних героїнь, як основну рису ілюстративного матеріалу можна виокремити категорію почуттів, а найвиразнішим з них для жінок завжди була й полишається саме ЛЮБОВ.

Необхідно зазначити, що ілюстративний матеріал лише підтверджує стереотипні психологічні особливості жіночої статі. Отже, як стверджують психологи, жінкам властиві риси екстравертності характеру [3, с. 59], що підтверджено й текстовим простором французької жіночої прози: Elle n'a personne à qui parler de Pierre (Chazal, I, 149). Полюбивши молодого чоловіка, Жанна, головна героїня роману К. Шазаль «L'institutrice», відчуває бажання розповісти про це (*à qui parler de Pierre*), тобто поділитися охопившим її почуттям.

Ще однією рисою, що ідентифікує жіночу стать на відміну від чоловічої, є сприйняття почуття любові не лише як одного зі спектру чутливості людини, а і як найнеобхіднішого життєвого відчуття.

Ce qui me fait vivre, ce qui fait battre mon cœur, ce n'est plus seulement la musique. C'est aimer (Rosnay, DDE, 44). Для головного персонажу твору французької письменниці Т. де Росне «Le dîner des ex» Марго любов є напрочуд необхідним почуттям (*aimer*), без якого вона не може жити (*me fait vivre*), без якого не б'ється серце (*fait battre mon cœur*).

Культурологічні особливості французького суспільства неодмінно відображаються в художньому просторі. Не минуло це й твору Клер Шазаль. Естетичне виховання жіночої частини французького суспільства відбувалося на прикладах романтичної літературної спадщини. У романі «L'institutrice» автор використовує саме образи й порівняння епохи романтизму. Так, Жанна відчуває сильні почуття, що її полонять: *Elle a été séduite par sa force, par ses yeux à la fois fiers et implorants. En le regardant, elle a pensé à ce héros de Mazo de la Roche qui avait provoqué ses émois d'adolescente* (Chazal, I, 66). Письменниця описує стан головної героїні у стилі минулих століть: жінка була спокута силою молодого чоловіка (*a été séduite par sa force*), його благородними та благаючими очима (*par ses yeux à la fois fiers et implorants*), що порівнюється з героями відомої канадської новелістки Мазо де ля Рош.

Незважаючи на розвиток та феміністичну орієнтованість сучасного французького суспільства, жінки прагнуть до корінного, суто фемінного відчуття любові. Так, наприклад, головна героїня твору Т. де Росне Марго дуже успішний музикант, яка досягла неординарних для жінок маскулінного французького суспільства успіхів, не відчуває себе щасливою (*je ne me sentais pas heureuse*): *Ma carrière prenait une ampleur nouvelle, m'apportant joies et succès ; cependant, je ne me sentais pas heureuse. Une insatisfaction indéfinissable me tourmentait. Depuis Manuel, je n'avais pas aimé. Cela faisait dix ans que j'accumulais des aventures galantes glanées au hasard de concerts*

donnés aux quatre coins du monde ; interludes agréables vite consommés et vite oubliés (Rosnay, DDE, 60). Відсутність романтичних стосунків викликає у жінки незадоволення, яке вона не може пояснити й осягти (*insatisfaction indéfinissable*). Зважаючи на те, що в художньому творі письменниці йдеться про долю й життя однієї музикантки, яка досягла вершини – стала відомим диригентом симфонічного оркестру, вся текстова тканина пронизана лексикою музичної сфери. Так, спостерігаємо вживання лексеми *interlude* п. м. – «Divertissement dramatique, musical ou filmé, inséré dans un spectacle, une émission de télévision» [4], яка властива музичному середовищу та вказує на проміжний характер кар'єрного зросту головної героїні роману Т. де Росне, на його швидкоплинність (*vite consommés*) та недовготривалість, забуття (*vite oubliés*).

Жінки відчувають найпрекрасніше почуття любові не лише до протилежної статі, а й до найдорожчого, що вони мають – дітей. Російська дослідниця Ф.Б. Мухутдінова, проаналізувавши французькі афоризми, довела, що однією з концептуальних ознак сприйняття жіночої половини людства у французькому соціумі є материнство – природне призначення жінки, головна наука, якою вона повинна оволодіти [5, с. 96–97].

Перш за все, почуття любові у французькій жіночій літературі пов'язане із жіночою функцією матери. Материнство в усі часи являло собою окреме таїнство, властиве лише жінкам, що й вирізняло їх від чоловіків. Так, головна героїня твору Т. де Росне Марго крадькома спостерігає за вагітними та молодими мамочками (*observais à la dérobée femmes enceintes, mères de famille*): *J'observais à la dérobée femmes enceintes, mères de famille tenant par la main leur progéniture ; je me penchais sur des landaus pour admirer malgré moi une frimousse emmitouflée, et il me venait, du plus profond de mes entrailles, un désir puissant, plus fort encore que la faim ou la soif, celui de serrer un doux paquet chaud dans mes bras, de bercer contre mon sein un petit être qui aurait grandi en moi, nourri de mon corps* (Rosnay, DDE, 39). Така поведінка жінки видавала її приховані бажання – стати мамою, народити дитину. На текстовому рівні це вербально втілено на рівні тропів – порівнянь. Почуття материнства настільки велике у жінок, що його можна порівняти з такими важливими для життя потребами, як голод та спрага. Саме такого метафоричного вираження набуває категорія материнства у творі Т. де Росне. Головна героїня роману Марго, мріючи про дитину, говорить про потужне бажання (*un désir puissant*), яке набагато більше, ніж голод і спрага (*plus fort encore que la faim ou la soif*). Крім того, любов у жіночих творах набуває особливої, пестивої конотації. Так, спостерігаючи за молодою жінкою з немовлям, письменниця наполягає на позитивних відчуттях жінки, що на лексичному рівні виражено вживанням семи *admirer* vt – «Éprouver pour quelqu'un, quelque chose, un sentiment d'admiration» [4], яка лише посилює позитивність, та пестливим іменником *frimousse* n.f. – «Figure, visage d'enfant ou de personne jeune» [там само]. Сила материнської любові полягає також у тому, що жінки є часткою своїх дітей, оскільки немовлята ростуть у лоні матері (*aurait grandi en moi*) та отримують їжу від її тіла (*nourri de mon corps*).

Любов матері не завжди задовольняє потреби дитини, що відчутно впливає на будову подальших відносин. Так, Жанна відчуває брак материнської любові. Тому в подальшому їй не вистачає почуттів аби заспокоїти Моріса, одного з її учнів. На семантичному рівні це виражено вживанням ідіоми *en vrac* (без розбору) та образним виразом *dans un souffle* (у новімпрі): *Elle dit tout en vrac, dans un souffle. Mais sa gorge est serrée, et elle cherche en vain les mots et les gestes maternels qu'elle n'a pas appris* (Chazal, I, 52-53). Навіть на фізичному рівні дівчина відчувала брак почуттів, що стисало їй горло (*sa gorge est serrée*).

Як доводить ілюстративний матеріал, відповідно до загально психологічної характеристики жінки як надчуттєвого організму, найсильніше емоційне почуття – любов – має фізіологічні ознаки. Тобто такі, що невід'ємно пов'язані з романтичним станом й існують без будь-якого раціонального пояснення.

Любов для жіночої частини людства відбувається не лише на рівні емоцій, але й на рівні репрезентації цих почуттів. Недаремно вважається, що жінки люблять вухами. Пояснити таку особливість можливо лише за фізіологічними ознаками жіночого сприйняття. Таким чином, можна стверджувати, що любов для жінок має фізіологічну специфіку.

Jeanne ne peut pas résister. Elle veut seulement le voir, l'entendre, lui parler, elle n'envisage rien d'autre (Chazal, I, 130). Героїня роману К. Шазаль «L'institutrice» не може противитися (*ne peut pas résister*) сильному почуттю, що охопило її – любові. Вона лише відчуває потребу реальної присутності любимого людини: бажання бачити його (*le voir*), чути його (*l'entendre*), з ним розмовляти (*lui parler*).

Підтвердження думки, що жіноча половина людства любить на рівні фізичних змін й особливостей людини знаходимо у прикладах ілюстративного матеріалу. Навіть під час опису коханої людини авторами-жінками простежується звернення саме до фізичних деталей протилежної статі. *Il n'y avait que sa voix qui dérangeait ; elle détonnait avec sa beauté de jeune premier à l'amorce du déclin. J'aimais les signes de la maturité annoncée, creusant les plis de chaque côté de sa bouche sensuelle, ternissant à peine la blancheur de son sourire carnassier* (Rosnay, DDE, 69). Сприймаючи чоловіка як хижака, що на семантичному рівні підтверджено використанням семи *carnassier* adj.m. – «Se dit des animaux qui se nourrissent de proies animales vivantes» [4], головну героїню твору Т. де Росне Марго приваблює кожна дрібниця в описі коханого: від його хвилюючого голосу (*sa voix qui dérangeait*), складок навколо чуттєвого рота (*les plis de chaque côté de sa bouche sensuelle*) до загального образу ссавця-хижака (*sourire carnassier*).

Jeanne ne parvient pas à soutenir le regard de cet homme qui l'attire. Elle ne fera pas un geste, mais elle voudrait tellement qu'il avance sa main. Elle a la bouche sèche et son coeur bat à toute allure (Chazal, I, 133). У наведеному фрагменті головна героїня твору французької письменниці Жанна не здатна контролювати свої фізичні прояви любові. Так, дівчина не в змозі витримати погляд чоловіка, який її приваблює (*soutenir le regard de cet homme qui l'attire*). Вона бажає тактильно відчувати присутність коханого (*elle voudrait tellement qu'il avance sa main*).

І взагалі, робота деяких органів стає не підвладною люблячій жінці: *Son coeur bat à toute allure et elle a la bouche sèche* (Chazal, I, 162). Прискорюється серцебиття (*son coeur bat à toute allure*), відчувається сухість на губах (*la bouche sèche*).

Ураховуючи приналежність ілюстративного матеріалу до жіночої прози, спостерігаємо емоційний характер художнього простору, який проявляється у використанні авторами невербальних маркерів.

Невербальний канал спрямований на передачу емоційних станів співрозмовників [6, с. 47–48], а представниці жіночої статі є найбільш чутливими, тому в художньому просторі французької жіночої прози переважають саме невербальні маркери.

Існують різні типології невербальних засобів спілкування, залежно від сенсорних систем, якими вони відтворюються й сприймаються. Проте майже в усіх класифікаціях невербальних комунікативних знаків є кінетика (жести, міміка), проксемика (поза, положення комунікантів відносно один одного) і фонація (невербальні знаки, що мають звучання) [7, с. 196–203].

Здебільшого в одній вербальній гендерно маркованій ситуації переважають кілька різних невербальних сигналів, що пояснюється природною чутливістю й емоційністю представниць прекрасної статі [8, с. 153]. Фізичні прояви любові у героїні жіночої статі проявляються на кінетичному і проксемічному рівнях. *Jeanne est incapable de bouger. Elle serre ses bras sur sa poitrine. Ses mains sont glacées et ses joues surement brûlantes* (ibid., 165). Героїня роману К. Шазаль Жанна, відчуваючи сильне почуття до молодого чоловіка, не може поворушитися (*est incapable de bouger*), що відноситься до проксемічного маркеру комунікації. Дівчина мимоволі стискає руки (*serre ses bras*), що лише підтверджує стан її емоційного навантаження жестикуляційним сигналом. На мімічному рівні Жанна відчуває палаючі щоки (*ses joues brûlantes*).

З-поміж невербальних засобів найпоширенішими імплікаторами почуття любові в текстовій тканині французької жіночої прози є сигнали проксемики. У комунікативних ситуаціях із чоловіками, до яких є глибокі почуття, жінки намагаються зменшити простір між комунікантами, увійти при цьому в зону інтимного чи особистісного спілкування. Так, наприклад, описуючи інтимну сцену стосунків із коханим чоловіком у творі Т. де Росне, Марго увесь час згадує про близькість: *Au lit, tu me berçais dans tes immenses bras, et je contemplais tes mains rugueuses, tachées par le soleil, posées sur ma peau juvénile* (Rosnay, DDE, 21). Уживання лексем *bercer* vt – «Balancer un enfant d'un mouvement lent et régulier pour l'endormir ou le calmer» [4] та *contempler* vt – «Regarder longuement quelque chose, quelqu'un avec beaucoup d'attention, en s'absorbant dans cette observation» [4] лише підкреслюють порушення зони інтимного спілкування, що підтверджує наявність ніжних почуттів один до одного.

Невербальними сигналами герої творів французької жіночої прози виказують свої почуття, а саме – любові як одного з романтичних відчуттів. Так, у романі К. Шазаль почуття двох героїв – Жанни та П'єра змальовано не лише мовними засобами, а й маркерами проксемики: *Elle ose lui offrir son visage et sent ses deux mains à elle prisonnières mais serrées doucement. [...] Elle a envie d'absorber tout, ses yeux, sa peau, ses mains qui tiennent son visage* (Chazal, I, 169). Дівчина, виказуючи свої почуття й бажання, тягнеться обличчям до П'єра (*offrir son visage*), що порушує зону дружнього спілкування й натякає на подальші дії. Такий сигнал Жанни зрозумів молодий чоловік і у відповідь також увійшов до її інтимної зони, заключивши її у свої обійми (*ses deux mains prisonnières*) та обійнявши лице дівчини (*ses mains qui tiennent son visage*).

В описах образу коханого жінки також зосереджують на маркерах невербального спілкування. До прикладу: *Je connaissais déjà les traits de ton visage émacié, l'allure de ta silhouette longiligne, pour les avoir souvent vus à la télévision. Le timbre de ta voix, ainsi que ton accent allemand m'étaient également familiers* (Rosnay, DDE, 13). У даному ілюстративному матеріалі бачимо, як Марго розповідає про коханого чоловіка. Жінка наголошує на деталях кінетичного та фонаційного рівнів. Вона детально зупиняється на рисах обличчя – міміці свого героя (*les traits de ton visage*), на його постаті (*l'allure de ta silhouette*), що враховується також як жестовий маркер, а більш усього акцентує свою увагу на тембрі голосу (*Le timbre de ta voix*) та вимові (*ton accent allemand*) коханого.

Любов має бінарну природу [9, с. 41], яка може бути виражена як у позитивних відчуттях, так і в негативних – ревнощах. У художньому просторі французької жіночої прози емоційний стан ревнощів виражено невербальними маркерами: *«Jeanne n'a pas pu maîtriser un plissement du front. Ses yeux sont soudain durs et lointains, elle n'aime pas que Pierre lui parle d'une autre femme»* (Chazal, I, 67). Жанна під час розмови з коханим чоловіком не може приховати своїх відчуттів, коли він згадує про іншу жінку. І хоча дівчина не виказує свого відношення, але за її мімічними жестами можна визначити емоційний стан жінки. Морщення лобу (*un plissement du front*), зміна погляду, коли очі осуровіють (*Ses yeux sont durs*), погляд стає холодним й віддаленим (*et lointains*). Ці мімічні маркери свідчать про сильні почуття дівчини, про її ревності.

Узагальнюючи, зауважимо, що сучасна французька література прагне до виокремлення новітніх напрямів, одним з яких є саме жіноча проза, що характеризується гендерною стилізацією. Основною рисою жіночих романів вважаємо їх емоційно-чуттєвий вектор, в якому найвиразнішим є романтичне почуття любові. У просторі творів французьких жінок-письменниць прояви любові мають свої особливості, що визначаються гендерною приналежністю її авторок. Насамперед, любов у творах французьких письменниць представлено як соціально ідентифіковане явище, що має прояви не лише емоційної, а й фізіологічної природи. На вербальному рівні любов реалізовано здебільшого невербальними маркерами, з-поміж яких найбільш уживано сигнали проксемики, міміки та жестикуляції.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в залученні до вивчення гендерної ідентифікації різних проявів людських почуттів у творах французьких письменників-чоловіків з метою порівняння їх особливостей.

Література:

1. Рижкова Г.-П. М. Українська «жіноча» проза 90-х років ХХ-го – початку ХХІ ст.: жанрові й нарративні моделі та лінгвопоетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Г.-П. Рижкова. – Кіровоград, 2008. – 20 с.
2. Пермякова О.В. Явление гендерной стилизации в современной женской литературе (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филोल. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Оксана Владимировна Пермякова. – Пермь, 2007. – 19 с.
3. Хорни К. Женская психология / Карен Хорни ; пер. с англ. Е.И. Замфир [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pseudology.org/Psychology/Horney_GenskayaPsyho/index.htm.
4. Le petit Larousse illustré [Электронный ресурс]. – Р. : LAROUSSE, 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.larousse.fr>
5. Мухутдинова Ф.Б. Концепт «Женщина» в французском языковом сознании: на материале афористики : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 / Мухутдинова Фариды Борисовны. – М., 2006. – 157 с.
6. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка : [монография] / Виктор Иванович Шаховский. – М. : Либроком, 2008. – 208 с.
7. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие. Коммуникация и прагматика / Наталья Ивановна Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 480 с.
8. Буць Ж.В. Текстовий концепт «жіночість» у французьких соціально-побутових романах ХІХ–ХХ століть: лінгвокультурологічний і комунікативно-прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Буць Жанна Володимирівна. – К., 2012. – 269 с.
9. Буць Ж.В. Бінарність вираження почуття ЛЮБОВІ у художньому просторі сучасної французької жіночої прози (на матеріалі роману К. Шазаль «L'institutrice») / Ж.В. Буць // Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції романістів : Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства. – Чернівці: ВД «Родовід», 2017. – с. 41–42.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Chazal, I :Chazal C. L'institutrice : [roman] / Claire Chazal. – Р. : Pocket, 1997. – 223 p.
2. Rosnay, DDE: Rosnay T. de. Le dîner des ex: [roman] / Tatiana de Rosnay. – Р. : LGF, «Le Livre de poche», 2016. – 83 p.

Анотація

**Ж. БУЦЬ. ЛЮБОВ ЯК ПРОЯВ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ
СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ**

У статті проаналізовано сучасну французьку жіночу прозу з метою виявлення гендерних ознак прояву почуття любові. Основна увага зосереджена на засобах вербалізації романтичного почуття з точки зору його соціального сприйняття, фізіологічної та емоційної складової. Особливої уваги набувають невербальні маркери, що актуалізують емоційний концепт ЛЮБОВ у творах французьких письменниць.

Ключові слова: жіноча проза, гендерна ідентифікація, невербальні маркери, почуття любові.

Аннотация

**Ж. БУЦ. ЛЮБОВЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ
СОВРЕМЕННОЙ ФРАНЦУЗСКОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ**

В статье проанализирована современная французская женская проза с целью выявления гендерных признаков в проявлении чувства любви. Основное внимание уделено способам вербализации романтического чувства с позиции его социального восприятия, физиологической и эмоциональной составляющих. Отдельное внимание уделено невербальным маркерам, которые актуализируют эмоциональный концепт ЛЮБОВЬ в романах французских писательниц.

Ключевые слова: женская проза, гендерная идентификация, невербальные маркеры, чувство любви.

Summary

**ZH. BUTS. LOVE AS A MANIFESTATION OF GENDER IDENTIFICATION
IN MODERN FRENCH WOMEN'S PROSE**

The article analyzes contemporary French female prose, in order to reveal there the signs of manifestation of gender peculiarities in the realization of the feelings of love. The main focus is made on the means of verbalizing the romantic feeling as a social, physiological and emotional component. It has been found out non-verbal markers which actualize the emotional concept LOVE in the works of French women-writers.

Key words: women's prose, gender identification, non-verbal markers, feelings of love.

*Dozent des Lehrstuhls für
germanische Philologie und
Weltliteratur
Shytomyrer staatliche
Iwan-Franko-Universität*

KOOPERATIVES LERNEN ALS EINE INTERVENTIONSMASSNAHME

Die Problemstellung und Aktualitätsbegründung. Das Forschungsfeld "kooperatives Lernen" ist sehr aktuell und liegt im Fokus moderner bildungswissenschaftlicher Erforschungen [3, S. 200-203]. Es sei betont, dass kooperatives Lernen als eine Interventionsmaßnahme zu den am meisten erforschten Phänomenen bildungswissenschaftlicher Forschung gehört. Diese Arbeit ist ein Versuch mit klarem bildungswissenschaftlichen und pädagogischen Fokus eine Differenzanalyse zwischen den Begriffen "Gruppenarbeit" und "kooperatives Lernen" durchzuführen, die Rolle der Lehrkraft dabei zu bestimmen und besondere Fördermaßnahme für Schüler und Schülerinnen in Deutschunterricht zu erforschen [5, S. 216-218].

Analyse der neuen Forschungen und Veröffentlichungen. Das Konzept "Kooperatives Lernen" wurde von vielen Forschern nicht nur in den Ländern Europas und in den USA, sowie in der Ukraine und Russland erforscht. Diese Idee gewinnt immer mehr an Bedeutung, sowie Aufmerksamkeit, weil die kooperative Ausbildung effektiv auf verschiedenen Ebenen des Bildungssystems eingesetzt wird. Dank der Forschungen und praktischen Entwicklungen von E. Aronson, D. Johnson und R. Johnson, S. Kagan, R. Slavina, G. O. Syrotenko, L. T. Tishakova ist "Kooperatives Lernen" in den letzten Jahren verbreitet und spielt eine riesige Rolle.

Formulierung des Ziels und der Aufgaben des Artikels. Im Mittelpunkt der Arbeit steht also die Analyse der Methode "Gruppenarbeit" im Deutschunterricht bei Schülerinnen und Schülern im Deutschunterricht mit. Im Fokus der aktuellen Angaben werden Kriterien für die Einteilung der Gruppen und Phasen des Deutschunterrichts erforscht. Die vorliegende Arbeit bezieht sich auf das Gymnasium.

Die Wiedergabe der Hauptforschungsmaterialien. Das kooperative Lernen ist durch eine Partner- oder Gruppenarbeit auf die gemeinsame Erreichung der Ergebnisse eingestellt [4, S. 150-153]. Die Schüler und Schülerinnen (weiter SuS) werden beim kooperativen Lernen gegenseitig unterstützt. Durch die methodische Vielfalt und eine hohe Aktivität der SuS beim Unterricht erreicht man im kognitiven Bereich nachhaltige Erfolge. Eine wichtige Voraussetzung beim kooperativen Lernen für eine erfolgreiche Gruppenarbeit ist ein gutes, förderliches und soziales Arbeitsklima mit positiven Abhängigkeiten innerhalb der Schülerschaft [4, S. 154-158].

Die SuS sind im traditionellen Verständnis der Rollen als "Wissenskonsumenten" zu betrachten. Die Lehrer sind aber dabei die "Wissensvermittler" [4, S. 158-160]. Beim kooperativen Lernen spielen die Schüler und Schülerinnen eine aktive Rolle und nehmen am Lernprozess aktiv und intensiv teil. Die Rolle der Lehrkräfte besteht in der Schaffung eines Lernumfeldes, das den Prozess des Deutschunterrichts unterstützt.

Unter dem kooperativen Lernen ist eine Form des Deutschunterrichts, die zur Steigerung der Schüleraktivitäten und der Team- und Kooperationsfähigkeit der SuS nachhaltig und verlässlich beiträgt [3, S. 203-204]. Der Erfolg besteht aber in der Erreichung einer gezielten Mitverantwortung der SuS an der Ergebnissicherung, in den geeigneten Präsentationsformen, in ständig wechselnden Arbeitsgruppen und in der sehr strukturierten Einzel-, Partner- und Gruppenarbeit [4, S. 160-161].

Kooperatives Lernen bedeutet aber, dass die SuS gemeinsam arbeiten, während sie auch allein nach der Erreichung eines erfolgreichen Ergebnisses streben. Kooperatives Lernen wird auch durch abwechslungsreiche Methoden bedient: z. B. Lehrervortrag, Film, Experiment usw. [3, S. 204-206]. Es sei nicht zu übersehen, dass es beim kooperativen Lernen nicht um Gruppenarbeit im Gegensatz zur Einzelarbeit oder zum Frontalunterricht geht. Das Hauptziel des kooperativen Lernens besteht in der Aktivierung der Schülerschaft. Die Konzeption des kooperativen Lernens plädiert daher für die Integration aller dieser Unterrichtsformen in den Studienalltag [3, S. 207-210].

Kooperatives Lernen trägt zur Entlastung der Lehrkraft bei. Das Grundprinzip des kooperativen Lernens führt zu einer Verlängerung der Unterrichtsphasen, in denen die SuS selbständig lernen, und zum übernehmen von Verantwortung für die Gruppenmitglieder [3, S. 211-213].

Der Erfolg des kooperativen Lernens stellt eine positive Entwicklung nicht nur der Sozialkompetenz der SuS, sondern auch ihrer methodischen und fachlichen Fähigkeiten dar [3, S. 214-215]. Zu den positiven Folgen gehört auch die Steigerung ihres Selbstwertgefühles und des Selbstmanagements [4, S. 162- 164]. Nicht zuletzt beteiligen sie sich an der Entwicklung von Unterrichtsplänen und Maßnahmen in der Klasse und trainieren dabei ihre Kommunikationsfähigkeiten [3, S. 216-218].

Es gibt 5 grundlegende Elemente des kooperativen Lernens [6, S. 48-50]:

1. Positive Abhängigkeit.
2. Die Verbindlichkeit in der Übernahme.
3. Direkte fördernde Interaktion.
4. Das Herausbilden sozialer Fähigkeiten.
5. Evaluation.

Positive Abhängigkeit. Was den ersten Punkt betrifft, muss man gestehen, dass ein Teamgeist eine positive Entwicklung hat, wenn alle Mitglieder der Gruppe ein gemeinsames Ziel haben und es erreichen wollen. Daher entsteht innerhalb der Arbeitsgruppe eine positive Abhängigkeit. Dieses Grundelement hat sowohl für den individuellen als auch für den Gruppenerfolg eine große Bedeutung. Jede Arbeitsgruppe stellt eine gemeinsame Identität dar: Man wählt einen Gruppennamen, ein Logo usw. Beim kooperativen Lernen werden die Zuweisung einer Rolle für jedes Gruppenmitglied und die Berücksichtigung gegebener Umstände als Ziele definiert [6, S. 50-53].

Die Verbindlichkeit in der Übernahme. Jedes Mitglied der Gruppe trägt Verantwortung für die eigenen Beiträge. Die Verbindlichkeit lässt sich in 2 Typen gliedern: in die Gruppenverbindlichkeit und in die individuelle Verbindlichkeit. Das heißt, dass jedes Gruppenmitglied irgendwelche Fachkenntnisse im Expertenbereich finden und sammelt, und dann an alle Gruppenmitglieder weitergeben kann [6, S. 53-54].

Direkte fördernde Interaktion. Direkte fördernde Interaktion entsteht gerade in der Zusammenarbeit. Solche Faktoren wie die Förderung der Interaktion zwischen allen Gruppenmitgliedern und die Betonung der positiven Abhängigkeit führen zum Fortschritt beim Lernen und zur besseren kommunikativen Kompetenz jedes Gruppenmitgliedes [6, S. 53-54].

Das Herausbilden sozialer Fähigkeiten. Das Herausbilden sozialer Fähigkeiten bedeutet die Förderung des Konfliktmanagements, positiven Umganges zwischen den Gruppenmitgliedern, Vertrauens, der Führungsqualitäten und Entscheidungsfreudigkeit.

Hier sind folgende Fähigkeiten wichtig [6, S. 54-56]:

Aktivität des Zuhörens.

- Dankbarkeit. Es ist wichtig sich während der Arbeit zu bedanken.
- Zu der Gruppe gehören und bei ihr bleiben.
- Verteilung der Materialien.
- Widerstand gegen Ablenkungen.
- Gezielte Position, um Hilfe zu bitten.
- Befolgen der Anweisungen.
- Komplimente machen.
- Alle beim Namen nennen.
- Einander Mut schenken.
- Lautstärke anpassen.

Evaluation. Wenn es um das fünfte Grundelement des kooperativen Lernens geht, handelt es sich um die Beurteilung der gemeinsamen Arbeit und um die Suche nach Verbesserungen. Daher werden die Qualität der Leistungen der Gruppe sowie einer Person, die Kooperation und die Erreichung der Ziele diskutiert, debattiert und reflektiert. Hier geht es um die Evaluation des Prozesses und die Evaluation der Ergebnisse. Die Erarbeitung der Kriterien der Beurteilung kann mit der Schülerschaft gemeinsam erarbeitet werden. In diesem Arbeitsschnitt erstellt man ein Außenfeedback und beurteilt die Würdigung des Fortschritts [6, S. 56-58].

Nur weil die Studierenden in die Gruppen eingeteilt sind, bedeutet das noch nicht, dass sie gemeinsam arbeiten und es sich hier um kooperatives Lernen handelt. Hier geht es nur um die Gruppenarbeit. Der Unterschied zwischen dem kooperativen Lernen und einer Gruppenarbeit besteht in den 5 Grundelementen des kooperativen Lernens. Wie es schon erwähnt wurde, gibt es 5 grundlegende Elemente des kooperativen Lernens: 1. Positive Abhängigkeit. 2. Die Verbindlichkeit in der Übernahme. 3. Direkte fördernde Interaktion. 4. Das Herausbilden sozialer Fähigkeiten. 5. Evaluation [1, S. 46-48].

Positive Abhängigkeit [1, S. 49-52]. Dieses Element fehlt direkt bei der Gruppenarbeit. Man muss gestehen, dass ein Teamgeist eine positive Entwicklung nimmt, wenn alle Mitglieder der Gruppe ein gemeinsames Ziel haben und es erreichen wollen. In diesem Fall entsteht innerhalb der Arbeitsgruppe eine positive Abhängigkeit. Bei der Gruppenarbeit geht es nicht darum, positiv voneinander abhängig zu sein. Dieses Grundelement hat sowohl für den individuellen als auch für den Gruppenerfolg eine große Bedeutung. Jede Arbeitsgruppe stellt eine gemeinsame Identität dar: Man wählt einen Gruppennamen, ein Logo usw. Beim kooperativen Lernen werden die Zuweisung einer Rolle für jedes Gruppenmitglied und die Berücksichtigung gegebener Umstände als Ziele definiert. Außerdem geht es hier um die Aufgaben, die ohne den Beitrag eines jeden Mitgliedes der Gruppe gelöst werden können.

Die Verbindlichkeit in der Übernahme [1, S. 52-53]. Jedes Mitglied der Gruppe trägt eine Verantwortung für die eigenen Beiträge. Die Verbindlichkeit lässt sich in 2 Typen gliedern: in die Gruppenverbindlichkeit und in die individuelle Verbindlichkeit. Das heißt, dass jedes Gruppenmitglied Fachkenntnisse im Expertenbereich finden und sammeln kann, und dann an alle Gruppenmitglieder weitergibt. Bei der Gruppenarbeit geht es nur um die Arbeit in einer Gruppe, in der sich jeder einsetzen kann. Das kooperative Lernen ist dabei nicht nur ein fachliches System der Unterstützung, sondern auch ein personales Helfersystem.

Direkte fördernde Interaktion [1, S. 53-55]. Direkte fördernde Interaktion entsteht gerade in der Zusammenarbeit. Solche Faktoren wie die Förderung der Interaktion zwischen allen Gruppenmitgliedern und die Betonung der positiven Abhängigkeit führen zum Fortschritt beim Lernen und zu der kommunikativen Kompetenz jedes Gruppenmitgliedes. In der Gruppenarbeit gibt es eine gute Möglichkeit sich hinter den Leistungen eines anderen Gruppenmitgliedes zu verstecken. Außerdem geht es nur um die Gruppenverantwortlichkeit. Beim kooperativen Lernen ergibt sich eine individuelle Verantwortlichkeit, weil sich jeder verpflichtet fühlt einem anderen zu helfen. Während die SuS zusammen lernen, erlangen sie mit jedem Schritt eine größere individuelle Kompetenz.

Das Herausbilden sozialer Fähigkeiten [1, S. 56-58]. Das Herausbilden sozialer Fähigkeiten bedeuten die Förderung des Konfliktmanagements, eines positiven Umganges zwischen den Gruppenmitgliedern, von Vertrauen, der Führungsqualitäten und Entscheidungsfreudigkeit. Hier sind folgende Fähigkeiten wichtig: Aktivität des Zuhörens; - Dankbarkeit; es ist wichtig sich im Verlaufe der Arbeit zu bedanken; - Zu der Gruppe gehören und bei ihr bleiben; - Verteilung der Materialien; - Widerstand gegen Ablenkungen; - Um Hilfe zu bitten; - Befolgen der Anweisungen; - Komplimente; - Alle beim Namen nennen; - Einander Mut schenken; - Lautstärke anpassen.

Evaluation. Wenn es um das fünfte Grundelement des kooperativen Lernens geht, handelt es sich um die Beurteilung der gemeinsamen Arbeit und um die Suche nach Verbesserungen. Daher werden die Qualität der Leistungen der Gruppe und einer Person, die Kooperation und die Erreichung der Ziele diskutiert, debattiert und reflektiert. Hier geht es um die Evaluation des Prozesses und der Ergebnisse. Die Erarbeitung der Kriterien der Beurteilung kann mit der Schülerschaft gemeinsam erarbeitet werden. In diesem Arbeitsschnitt erstellt man ein Außenfeedback und beurteilt die Würdigung des Fortschritts. Bei der Gruppenarbeit wird nur das Resultat der ganzen Gruppe beurteilt. Hier geht es keinesfalls um die Probleme oder Lücken jedes einzelnen [1, S. 59-61].

Es ist auch sehr wichtig, bei der Struktur des Deutschunterrichts 3 Etappen des Unterrichts zu beachten. Die erste ist eine organisatorische Etappe, in der z. B. die Hausaufgaben überprüft werden können oder die bestehenden Lücken beim Stoffwerb nachgeholt werden [3, S. 220-223]. Diese Phase heißt auch noch Adaptationsphase (oder Adaptationsetappe). Wenn es um die Methode Gruppenpuzzle geht, dann können hier z. B. die Gruppen eingeteilt und benannt werden. Für die SuS-Pennäler ist es sehr empfehlenswert, damit die runden Tische organisiert werden. Wenn die Gruppen schon eingeteilt sind und an den Tischen sitzen, dann kann man z. B. eine sehr interessante Aufgabe geben. Jeder Gruppe gibt der Lehrer die Kärtchen mit denselben Wörtern (z. B. Morgenformalität, sich wickeln, Theater, rennen). Dieser Prozess verläuft in Einzelarbeit oder in einer Partnerarbeit. In dieser Etappe bestimmt man auch die Stellung des Problems (oder der Probleme) [2, S. 25-27]. Man erarbeitet die Fragen und bestimmt die Schlüsselwörter (in unserem Fall gibt es 4). In der Einleitung wird von dem Lehrer ein Themengebiet bestimmt, definiert und in einzelne Teilgebiete aufgeteilt. (Der Lehrer teilt mit, dass es ein beliebiges Thema betreffen kann, aber jede Gruppe soll schließlich das Endprodukt in der Form einer kurzen Erzählung präsentieren, in der alle diese 4 Wörter sehr logisch und sinnvoll miteinander verbunden sind). Es dauert etwa 5-8 Minuten, bis die Schüler die Schlüsselwörter oder die Fragen erstellen [7, S. 12-14].

In der zweiten Etappe ist es schon ein Hauptteil des Unterrichtsprozesses. Hier geht es um die Arbeit der Expertengruppen. Jede Gruppe bestimmt ihre Experten. Diese Experten treffen sich und klären Begriffe, Konzepte, Wissenstand und Problematik ab. Sie besprechen die Situationen oder Themen, in denen diese 4 Wörter einen Zusammenhang haben könnten. In der so genannten "Expertenrunde" treffen sich alle Mitglieder der Gruppe, die dasselbe Thema behandelt haben. Man vermittelt die Kenntnisse, klärt die wichtigen Fragen des Themas ab und fertigt z. B. Skizzen oder Schemas an [7, S. 15-16].

Die dritte Phase stellt ein Endprodukt dar. Hier geht es um das Zurückgehen in die Stammgruppen, um das so genannte Wiedertreffen. Die Experten informieren über den Teilbereich die anderen Mitglieder der Gruppe. Das heißt vice-versa. Dann kommen die gemeinsame Bearbeitung aller gestellten Aufgaben und das Erstellen des Produktes. In der letzten dritten Phase treffen sich die Stammgruppen wieder. Hier geht es um die Herstellung eines Endproduktes, um eine synoptische Herstellung [7, S. 17-20]. In unserem Fall könnte es zum Beispiel zu so einem Endprodukt führen:

Jeden Morgen klingelt mein Wecker wie gewöhnlich um 7 Uhr. Da ich eine große Langschläferin bin, wälze ich mich auf die andere Seite und wickle mich ganz fest in die Bettdecke. Jeden Morgen ist es dasselbe Theater. Ich will nicht aufstehen und möchte in der Regel noch 5 Minuten im Bett sein. Wenn sich diese 5 Minuten in 20 verwandeln, dann tritt in mein Zimmer meine Mutter und verkündet mit erhobener Stimme die Uhrzeit. Ich springe dann aus dem Bett und renne ins Badezimmer. Dort erledige ich alle meine Morgenformalitäten: ich wasche mich, putze mir die Zähne, dusche mich kalt, trockne mich mit dem Handtuch ab und kämme mich. Danach gehe ich in mein Zimmer zurück und ziehe mich an. Ich gehe in die Küche und setze mich an den Frühstückstisch. Jeden Morgen esse ich ein mit Käse und Wurst belegtes Brötchen und trinke eine Tasse Kaffee oder Tee. Um 8-00 verlasse ich mein Haus und gehe in das Gymnasium.

Es können von dem Lehrer oder sogar von den Schülern auch kulturelle, geschichtliche, landeskundliche oder religionskundliche Themen vorgeschlagen werden. Einseitige Information und Unterrichtung der SuS mit dem Migrationshintergrund sind unzulässig. Der Unterricht soll unbedingt die mündliche und gestalterische Arbeit umfassen. Was die Leistungsbeurteilung der SuS betrifft, kann auf Wunsch der Eltern auch eine gesonderte Bescheinigung ausgestellt werden [3, S. 224-225].

Es sei betont, die Problematik der kulturellen Identität des Menschen und der Platz des Menschen in dem Dialog der Kulturen gewinnen immer mehr an Aktualität und Bedeutung. Dies ist besonders durch die Europäische Integration spürbar. Die Toleranz und der Dialog der Kulturen sind Grundlagen der interkulturellen Bildung [3, S. 225-226].

Was die Begriffsbestimmung betrifft, versteht man unter dem kooperativen Lernen eine Form des Unterrichts, die zur Steigerung der Schüleraktivitäten und der Team- und Kooperationsfähigkeit der SuS nachhaltig und verlässlich beiträgt. Der Erfolg besteht aber in der Erreichung einer gezielten Mitverantwortung der SuS an der Ergebnissicherung, in den geeigneten Präsentationsformen, in ständig wechselnden Arbeitsgruppen und in der sehr strukturierten Einzel-, Partner- und Gruppenarbeit [3, S. 226-227].

Es ist zu bemerken, dass zu den positiven Folgen die Steigerung des Selbstwertgefühles und des Selbstmanagements der SuS mit Migrationshintergrund gehört. Nicht zuletzt beteiligen sie sich an der Entwicklung von Unterrichtsplänen

und Maßnahmen in der Klasse und trainieren dabei ihre Kommunikationsfähigkeiten. Die Hauptsache besteht darin, dass das Grundprinzip des kooperativen Lernens zu der Verlängerung der Unterrichtsphasen führt, in denen die SuS selbständig lernen und die Verantwortung für die Gruppenmitglieder übernehmen [3, S. 227-230].

Schlussfolgerungen und Perspektiven. Es kann nicht übersehen werden, dass das kooperative Lernen durch eine Partner- oder Gruppenarbeit auf die gemeinsame Erreichung der Ergebnisse abzielt. Die Schüler und Schülerinnen (weiter SuS) werden beim kooperativen Lernen gegenseitig unterstützt. Durch die methodische Vielfalt und eine hohe Aktivität der SuS beim Unterricht erreicht man im kognitiven Bereich nachhaltige Erfolge. Dank der Verbesserung der Problemlöse- und Sozialkompetenz hat das positive Selbstbild der Lernenden einen Erfolg. Eine wichtige Voraussetzung beim kooperativen Lernen für eine erfolgreiche Gruppenarbeit ist ein gutes, förderliches, soziales Arbeitsklima mit positiven Abhängigkeiten innerhalb der Schülerschaft [4, S. 165-167]. Wie man schon erwähnt wurde, erreicht man durch eine methodische Vielfalt und eine hohe Aktivität der SuS beim Unterricht im kognitiven Bereich nachhaltige Erfolge [5, S. 219-221]. Es ist nicht zu übersehen, dass dank der Verbesserung der Problemlöse- und Sozialkompetenz das positive Selbstbild der Lernenden Erfolg hat. Eine wichtige Voraussetzung beim kooperativen Lernen für eine erfolgreiche Gruppenarbeit ist ein gutes, förderliches und soziales Arbeitsklima mit positiven Abhängigkeiten innerhalb der Schülerschaft. Wie bekannt sind die Methoden die Wege und die so genannten Schilder des Lernens.

Literaturverzeichnis:

1. Allermann-Ghionda C.: Bildungserfolg, / Allermann-Ghionda Cristina Migration und Zweisprachigkeit. Perspektiven für Erforschung und Entwicklung. Frankfurt/Timme, Berlin. – 2008. – S. 48–58.
2. Baumert J.: Herkunftsbedingte Disparitäten im Bildungswesen. / Baumert Jürgen Differenzielle Bildungsprozesse und Probleme der Verteilungsgerechtigkeit. GWV Fachverlage Gm Baumert, Jürgen HM. Segeritz, Wiesbaden. – 2006. – S. 25–27.
3. M. Segeritz; Stanat; D. Rauch;: Schülerinnen und Schüler mit Migrationshintergrund. / Stanat, Petra; Rauch, Dominique; Segeritz, Michael: Schülerinnen und Schüler, Münster : Waxmann. – 2010. – S. 200–230.
4. Brandmeyer R.: Der Deutschunterricht. / Brandmeyer Rudolf Beiträge zu seiner Praxis und wissenschaftlichen Grundlegung, Band 51. E. Klett, Bern. – 1999. – S. 150–167.
5. Eppler R.: Kooperatives Lernen als Gruppenpuzzle / Eppler Renate Tübingen Kooperatives Lernen – Bielefeld. – 1985. – S. 216–221.
6. Hermand S.: Kooperatives Lernen im Deutschunterricht der neunten Klasse / Hermand Sita – Interaktion und Partizipation am Lösungsprozess im Gruppenpuzzle. / Frankfurt am Main – 2009. – S. 48–59.
7. Thomas Alexander: Handbook of Intercultural Communication and Cooperation / Thomas Alexander – Basics and Areas of Application Examensarbeit, Grin. // Verdenhoek und Ruprecht GmbH, Göttingen. – 2013. – S. 12–20.

Annotation

A. ZHUKOVETS. KOOPERATIVES LERNEN ALS EINE INTERVENTIONSMASSNAHME

Der Artikel wird der Analyse von Konzepten des "kooperativen Lernens" und der "Gruppenarbeit" gewidmet. Die Aufgabe besteht darin, die charakteristischen Merkmale des Grundprinzips von Technologien des kooperativen Lernens im Prozess der gemeinsamen Ausbildung, den Begriff "Gruppenarbeit" sowie Grundprinzipien des "kooperativen Lernens" zu erläutern. Es handelt sich auch um die Analyse der Methode "Gruppenarbeit" im Deutschunterricht bei Schülerinnen und Schülern. Im Fokus des Artikels werden die Kriterien für die Einteilung der Gruppen und Phasen des Deutschunterrichts erforscht.

Schlüsselwörter: "kooperatives Lernen", "Gruppenarbeit", Deutschunterricht, Gruppe, Schüler.

Summary

A. ZHUKOVETS. COOPERATIVE LEARNING AS AN INTERVENTION MEASURE

The article is devoted to the analysis of the concepts of "cooperative learning" and "group work" in the German lesson. Special attention is paid to the characteristic features of the basic principle of the use of technologies of cooperative learning in the process of joint learning. The analysis of "group learning" and the main principles of "cooperative learning" are considered. Also, the methods of group work in the class and the criteria for classification of groups and stages of the German lessons are analyzed.

Key words: "cooperative learning", "group work", German lesson, group, student.

Анотація

A. ЖУКОВЕЦЬ. КООПЕРАТИВНЕ НАВЧАННЯ ЯК ІНТЕРВЕНЦІЙНИЙ ЗАХІД

Статтю присвячено аналізу понять «кооперативне навчання» та «групова робота» на уроці німецької мови. Особливу увагу приділено характерним ознакам основного принципу використання технологій кооперативного навчання у процесі спільного навчання, здійснено аналіз «групового навчання» та розглянуто основні засади «кооперативного навчання». Також у статті аналізуються методи групової роботи на уроці та висвітлюються критерії класифікації груп та етапів уроків німецької мови.

Ключові слова: «кооперативне навчання», «групова робота», урок німецької мови, група, учень.

Аннотация

А. ЖУКОВЕЦ. КООПЕРАТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ИНТЕРВЕНЦИОННОЕ МЕРОПРИЯТИЕ

Статья посвящена анализу понятий «кооперативное обучение» и «групповая работа» на уроке немецкого языка. Особое внимание уделено характерным признакам основного принципа использования технологий кооперативного обучения в процессе совместного обучения, осуществлен анализ «группового обучения» и рассмотрены основные принципы «кооперативного обучения». Также в статье анализируются методы групповой работы на уроке и освещаются критерии классификации групп и этапов уроков немецкого языка.

Ключевые слова: «кооперативное обучение», «групповая работа», урок немецкого языка, группа, ученик.

викладач кафедри іноземних мов
Запорізького державного медичного
університету

ІННОВАЦІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ LITERATURE (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Дана стаття присвячена дослідженню концепту LITERATURE в рамках сучасної культури. Беззаперечно актуалізація літератури в житті суспільства завжди викликала науковий інтерес як до її внутрішніх процесів, так і до її впливу на словниковий склад мови. Ми маємо зазначити, що увага до проблеми впливу людського фактора на мову зросла на рубежі XX–XXI ст., та цей аспект став одним з найважливіших у лінгвістиці. Ми вважаємо, що дослідження концепту LITERATURE як складової частини мегаконцептосфери CULTURE є актуальним та перспективним. Матеріалом нашого дослідження слугують мовні одиниці, відібрані зі спеціалізованих словників неологізмів (Word Spy, Urban Dictionary).

Сьогодні значну увагу когнітивним дослідженням приділяють у своїх роботах такі вчені, як: Артюнова Н.Д., Бабушкін А.П., Жаботинська С.А., Зацний Ю.А., Кубрякова Є.С., Приходько А.М., V. Evans, G. Harman, R. Jackendoff, G. Lakoff, R. Langacker.

Мета полягає в тому, щоб визначити специфіку концепту LITERATURE, спираючись на неологізми англійської мови. Головне завдання – дослідити використання нових термінів та особливості формування картини світу англомовних носіїв.

Завдання даної роботи полягає в аналізі нової лексики, пов'язаної з основними тенденціями впливу сучасної культури на літературу, в актуалізації концепту LITERATURE в сучасній англійській мові.

Потрібно зазначити, що література завжди відігравала значущу роль у житті людства, адже завдяки цьому прояву культури було виховано не одне покоління. На жаль, сьогодні відзначаються такі тенденції у сприйнятті сучасної культури, які недооцінюють значну роль літератури для суспільства та вважають цю форму пізнання дійсності застарілою.

Важливим є той факт, що головним результатом антропологічної направленості у вивченні та демонстрації лінгвістичних явищ є спроба відтворити глобальну картину світу, яка б повністю відбивала весь пласт людських уявлень про навколишній світ, а також знання про саму людину, котра сама по собі є унікальним та складним явищем.

Відомо, що поняттям «когнітивна лінгвістика» користуються останні двадцять п'ять років. Воно відкриває неосяжні можливості для вивчення мови, концептуальних систем, людської когніції та загального значення конструктивів. Згідно з цими поняттями в мові структуруються такі концептуальні категорії, як: простір та час, місце дії та події, буття та процеси, рух та місце, сила та чинники [5, с. 58].

Сьогодні науковці дійшли висновку, що концепти є результатом колективної свідомості, виступаючи дискретною одиницею, «яка зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді» [1, с. 29]. Це свідчить про те, що в концептах зберігається не лише індивідуальний досвід, але й знання, загальні для всієї лінгвістичної спільноти; вони «в якійсь мірі «колективне несвідоме» сучасного суспільства» [1, с. 28]. За Бабушкіним А.П., концепт – це дискретна змістовна одиниця колективної свідомості або ідеального світу, що зберігається в національній пам'яті носія мови у вербально відображеному вигляді [2, с. 74]. Значенням слова виступає концепт, «закріплений знаком» [4, с. 129]. Інше визначення цьому поняттю було надано Кубряковою О.С., у рамках якого концепт розглядається як оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови, всієї картини світу, квант знання. Найважливіші концепти виражаються в мові [3, с. 142].

Необхідно зазначити, що література виконує дві функції в культурі: інформаційну та естетичну; в нашому дослідженні ми приділяємо більшу увагу останній. Складним процесом є прогнозування щодо сучасних літературних творів та жанрів взагалі, адже підхід до того, як має виглядати мистецтво, вкрай відрізняється від усталеного бачення цієї проблеми. Більш того, завдяки сучасним медіа та глобальній мережі Інтернет концепт LITERATURE зазнає стрімких змін через той факт, що вплив сьогоденних технологій поширюється на всі сфери існування соціуму. Як ми можемо бачити, ці процеси продукують новотвори сучасної англійської мови.

Як ми можемо бачити, в мові з'явилася велика кількість неологізмів, які позначають нові літературні жанри. Так, наприклад, словосполучення *kmart realism* [6] – літературний жанр, який характеризується стислим характером оповідання про головних персонажів – представників робітничого класу в їх зображенні у відповідним неадекватним середовищі; *hysterian realism* [6] позначає жанр, який характеризується значним обсягом твору, динамікою дії, неординарними героями і відхиленнями від лінії головного сюжету.

З'явився жанр під назвою *sick-lit* [6], у якому головні герої стикаються зі страшними хворобами, які можуть бути вбивчими; неологізм *shtick lit* [6] позначає жанр, в якому автор у дуже дивний спосіб ділиться із читачем своїм досвідом; *lad lit* [6] – зображення життя нестриманих та самолюбивих молодиків. Художні твори, що написані жінками і відбивають життя молодої агресивної героїні – це *chick lit* [6]; література для заміжніх жінок отримала назву *tommy-lit* [6]; мемуари, які написані колишніми пов'язаними, називаються *tart-lit* [6]. *Plutography* [7] – це літературний жанр, присвячений життю заможних, відомих людей. За допомогою зрощення слів *fraternity* та *satire* було утворено неологізм *ratire* [7] – літературний жанр, який віддзеркалює світогляд молодих людей.

Поетія також має свій вплив на розвиток словникового складу сучасної англійської мови: в результаті злиття двох слів *prose* та *poem* утворився неологізм *proem* [6], який позначає білий вірш, що поєднується з поетичними образами, та якому притаманний ритм; *riem* (*pi+poem*) [6]; вірш, в якому довжина кожного слова відповідає цифрі в десятковому розширенні математичного постійного пі; *pi-ku* [7] – це хоку на тему математичного постійного пі. Поетія, що написана на діалекті афроамериканців, отримала назву *ebonic poetry* [7].

Маємо зазначити, що не так давно виникло багато видів творів, наприклад, невеликий за розміром твір художньої літератури «легкого жанру», який беруть із собою під час подорожування, особливо повітряним транспортом, називається *airplane book* [6]; завдяки зрощенню слів *autobiography* та *pathology* світ побачив неологізм *autopathography* [7], який позначає автобіографію людини, в якій особлива увага приділяється її хворобі чи патологічним відхиленням; *cyberthriller* [6] – «кібертриллер», насичений пригодами та розповідаючий про світ комп'ютерів. *Carnography* [7] (зрощення слів *carnage* + *pornography*) – літературний твір та інші матеріали, які переповнені сценами вбивств, кровопролиття та насилля; надзвичайно короткий літературний твір може називатися *micro-fiction* [6]; *niggature* [7] (зрощення слів *nigger* + *literature*) – твір художньої літератури, написаний чорношкірим автором.

Вирази з наукової фантастики також увійшли в сучасну англійську мову. Наприклад, *white knowledge* [6] – це інформація, отримана без застосування особливих зусиль; розумні роботи отримали назву *robo sapiens* [6]; неологізм *android* [6] позначає фантастичну істоту – напівробота і напівлюдину, яка зможе працювати на інших планетах.

Фантастична література отримала й іншу назву, бо зрощення слів *fan* та *fiction* призвело до утворення неологізму *fanfic* [6]. У творах наукової фантастики народився префікс *nano-*, що означає «мікроскопічний розмір». Він набув поширення в останні роки у зв'язку з можливостями створення зараз або в найближчий час (XXI століття називають «нановіком» – *nanooage* [6]) машин, приладів, інструментів, речей мікроскопічних розмірів. В англійській мові функціонують такі неологізми, як *nanobot* (*nanorobot*) [6], *nanomachine* [6], *nanocomputer* [6], *nanotechnology* [6], *nanotube* [6].

Здатність писати компетентно отримала назву *text literacy* [7]; основна розповідь, яка розкриває історичний контекст для роману, сценарію чи іншого твору, називається *backstory* [7]; сучасна форма фольклору, яка включає в себе анекдоти, жарти, вирази, міські міфи та історії, що можуть бути викладені у формі фотодокументів, котрі були скопійовані, отримала назву *xeroxlore* [7]. Книга спогадів, листів фотографій та інших пам'ятних речей називається *memory book* [6]; неологізм *bookling* [6] позначає книгу невеликого формату, обсягом 50–100 сторінок; книга, яка купується багатьма людьми, але рідко читається до кінця, називається *unread bestseller* [7].

Неологізм *lad mag* [6] позначає журнал, в якому зібрані матеріали на теми, цікаві для молодих чоловіків; *mythic arc* [6] – це оповідь, сюжет містичного характеру; детективні, кримінальні романи з головною діючою особою – сучасною, незалежною, цілеспрямованою жінкою – отримали назву *tart noir*; сценарії, сатиричні твори та оповідання, написані групою письменників, це – *table writing* [7], художній твір, за який певна компанія пропонує грошову винагороду в разі додавання до сюжетної лінії матеріалів про продукцію цієї компанії, – *fictomercial* [7].

Вплив деяких творів можна назвати не просто сильним, а доленосним. Після публікації книги американського письменника Дугласа Купленда «*Generation X*» про американську молодь назва цієї книги стає самою популярною назвою нового покоління США (вона часто функціонує в скороченій формі – *Gen X* [6]), а для позначення представників цього покоління були створені похідні *Generation Xer*, *Gen Xer*, *Xer* [6].

«Гаррі Поттер» – серія із семи фантастичних романів англійської письменниці Джоан Роулінг. Надмірне захоплення творами Д. Роулінг про Гаррі Поттера отримало назву *pottermania* [6], у свою чергу людина, яка захоплюється творами про Гаррі Поттера, називається *Potterhead* [7]. Поттероманія охопила весь світ і до неї схильні не тільки діти, а й дорослі. Дуже дивна ідея прийшла в голову керівництву університету міста Аделаїда. Ці заражені синдромом Гаррі Поттера вчені вирішили ввести у програму навчання курс «Чарування і шаманізм».

Переглянувши та проаналізувавши вищенаведені новотвори, ми можемо зробити висновок, що концепт LITERATURE вербалізується в англійській мові сучасних носіїв, у першу чергу, завдяки новим жанрам, які виникають через вплив нових технологій та тенденцій. Ми вважаємо, що саме репрезентація нових літературних жанрів є найбільш впливовим способом поповнення словникового складу англійської мови, саме тому найбільша кількість наведених нами прикладів присвячена новим напрямкам у літературі.

Велике значення мають і сучасні художні твори у процесі аналізу концепту LITERATURE через те, що вони постачають у мову новотвори та демонструють вплив літератури на життя, розвиток та емоційний стан людини (*Generation Xer*, *Gen Xer*, *Xer*; *pottermania*, *post-Potter*, *Potterhead*, *Twilight mom*), таким чином, ми бачимо підтвердження актуалізації концепту LITERATURE в сучасній англійській мові.

Беззаперечним є той факт, що література відіграє важливу роль у житті людства – у процесі виховання багато поколінь спиралися на кращі літературні твори. Але, на жаль, сьогодні ми стикаємося з парадоксом – за наявності величезної кількості різноманітних можливостей створювати, читати та прослуховувати, поширювати літературні твори (електронні гаджети, віртуальні бібліотеки), роль літератури в сучасному суспільстві поступово знижується.

Перспективи подальшого дослідження зумовлені стрімкими темпами поповнення лексичного складу англійської мови новими словами зі сфери літератури. Саме тому доцільним є когнітивний аналіз неологізмів, пов'язаних з останніми тенденціями в літературі, який допоможе сформулювати більш точне уявлення про концепт LITERATURE.

Література:

1. Бабушкин А.П. Объективное и субъективное в категоризации мира / А.П. Бабушкин // Общие проблемы строения и организации языковых категорий : материалы науч. конф. – М. : РАН, 1998. – С. 28–31.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / Бабушкин А.П. – Воронеж : ВГУ, 1996. – 104 с.
3. Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Ю.А. Зацний. – Львів : Видавництво «Паїс», 2007 – 228 с.
4. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира ; под ред. Б.А. Серебренникова. – М., 1988. – С. 141–173.
5. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М. : РАН, 1997. – 331 с.
6. Urban Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.urbandictionary.com/>
7. Word Spy [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.wordspy.com>

Анотація

**М. КАЛАШНИКОВА. ІННОВАЦІЙНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ LITERATURE
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).**

Статтю присвячено вивченню інноваційної актуалізації концепту LITERATURE на матеріалі англійської мови. Увага приділяється особливостям змін, зафіксованих у мові з урахуванням тенденцій, характерних для сучасної культури. У статті аналізується поняття «концепт» у рамках суб'єктивного закріплення смислу за лексичними одиницями – неологізмами, а також розглядається вербалізація концепту LITERATURE на матеріалі описового аналізу словникових дефініцій та методу суцільної вибірки.

Ключові слова: концепт, неологізм, література, культура.

Аннотация

**М. КАЛАШНИКОВА. ИННОВАЦИОННАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА LITERATURE
(НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)**

Статья посвящена изучению инновационной актуализации концепта LITERATURE на материале английского языка. Внимание уделяется особенностям изменений, зафиксированных в языке с учетом тенденций, характерных для современной культуры. В статье анализируются особенности понятия «концепт» в рамках субъективного закрепления смысла за лексическими единицами – неологизмами, а также рассматривается вербализация концепта LITERATURE на материале словарных дефиниций и метода сплошной выборки.

Ключевые слова: концепт, неологизм, литература, культура.

Summary

**M. KALASHNYKOVA. INNOVATIVE REPRESENTATION OF THE LITERATURE CONCEPT
(ON THE BASIS OF THE ENGLISH LANGUAGE)**

The article is concentrated on the study of innovative actualization process of the LITERATURE concept on the basis of the English language. The article deals with the peculiarities of innovations in the vocabulary taking into account characteristics typical for the modern culture. The article presents information considering «concept» notion in terms of individual meaning fixation related to lexical units – neologisms and special attention is given to the LITERATURE concept verbalization on the basis of the descriptive analysis and continuous sampling method.

Key words: concept, neologism, literature, culture.

аспірант кафедри теорії, практики
та перекладу французької мови
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ РЕПРЕЗЕНТАТИВІВ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

Розгалуження дослідницької парадигми когнітології, прагматики, лінгвопоетики обумовлює застосування комплексного підходу до вивчення художнього тексту як складової літературного дискурсу. Спрямованість сучасних наукових розвідок на аналіз прагматичних особливостей останнього визначає необхідність включення таких досліджень до напряму когнітивної лінгвопоетики. Вивченням лінгвістики художнього тексту як посередника комунікативної ситуації займалися такі науковці, як: Н.Д. Арутюнова, Ж.В. Буць, Т.В. Дробишева, І.І. Єрмоленко, І.Я. Морякіна, О.О. Пономарьова, О.О. Селіванова, І.В. Смущинська, Ж.С. Фомічова, Т. Юрчишин, Т.А. ван Дейк, Дж. Серль та ін.

Дослідження художнього тексту в межах когнітивної парадигми знаходиться у фокусі сучасних лінгвістичних зацікавлень, що обумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки.

За **мету** висуваємо визначення комунікативної специфіки мовленнєвих актів репрезентативів у творчому доробку французького письменника-фантаста Бернара Вербера.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- окреслити теоретичні засади вивчення комунікативної організації художнього тексту;
- визначити прагматичний потенціал одного з типів мовленнєвих актів, а саме – репрезентативів;
- виявити залежність комунікативно-прагматичної своєрідності об'єкту дослідження від жанру наукової фантастики.

Об'єктом дослідження виступає прагматичний клас репрезентативів, реалізованих у комунікативних актах науково-фантастичних романів Б. Вербера.

Матеріалом наукової розвідки слугують романи Б. Вербера, що належать до жанру наукової фантастики.

Інтерпретація художнього тексту як комунікативного явища не є новою, проте підходи до осмислення авторської картини світу, головної ідеї твору, розуміння ідіостилу письменника передбачають застосування нових методик та міждисциплінарних зусиль. Комунікативно-прагматичний підхід до вивчення художнього тексту базується на тривірневій моделі: адресант – текст – адресат, складники якої нерозривно пов'язані та забезпечують втілення комунікативної взаємодії (інтерації), як «однієї з найважливіших категорій дискурсу» [4, с. 96]. Прагматичний аспект дослідження літературного дискурсу передбачає застосування тривірневої схеми аналізу мовної дії (локуція, іллокуція, перлокуція), запропонованої англійським філософом і логіком Дж. Остіном, та класифікації мовленнєвих актів (далі – МА) залежно від іллокутивних цілей, впровадженої Дж. Серлем, яка включає репрезентативи (повідомлення), директиви (накази, питання, прохання тощо), комісиви (обіцянки), експресиви (акти вибачення, вдячності тощо) і декларативи (призначення на посаду, найменування тощо) [5, с. 181–188]. Існують й інші підходи до типології мовленнєвих актів, а саме: на основі семантики дієслів (класифікація А. Вежбицької); дієслів мовленнєвої діяльності англійської мови, які можуть вживатися перформативно (Т. Баллмер і В. Бреннентуль); та власне мовленнєвих дій, іллокутивних актів (В. Богданова). Існує також класифікація жанрових типів МА Дж. Серля, яка враховує певні критерії іллокутивної сили, мети спілкування. Дослідник виокремлює такі жанрові типи МА:

- вердиктиви (засудження, виправдання та ін.);
- екзерситиви (накази, вимоги тощо);
- комісиви (обіцянки, декларації та ін.);
- бехабітиви (вибачення, побажання тощо);
- репрезентативи (констатації, прогнози) [1, с. 193].

Розглядаючи текст, художній включно, «як посередник інформаційного обміну та впливу» [4, с. 75], в нашій роботі ми здійснюємо спробу вивчення комунікативно-прагматичних особливостей МА не тільки в діалогічному мовленні персонажів, але й розглянемо інші текстові елементи репрезентативного характеру, іллокутивна мета яких спрямована на читача-реципієнта. Під репрезентативами ми розуміємо жанровий тип МА, який реалізується в межах таких комунікативних ситуацій, як повідомлення, твердження, констатації, описи, пояснення, переконання тощо. Аналіз текстової тканини романів сучасного французького письменника Бернара Вербера, які належать до жанру наукової фантастики, виявив провідну комунікативну роль прагматичного класу репрезентативів («констативів» у Дж. Серля, Г.Г. Почепцова, К. Баха та Р.М. Харніша, Н.А. Коміної, «асертивів» у Дж. Ліча) у МА твору. Послугуючись напрацюваннями Т.Т. Врабеля, основну мету репрезентативів убачаємо у вираженні «зобов'язань і переконань, які приймаються мовцем щодо істинності певного стану справ та пропозиціонального змісту» [2, с. 45].

Урахування жанрової специфіки досліджуваних романів, а саме – поєднання в них художнього вимислу та наукових фактів або теорій, обумовлює використання в текстах творів великої кількості пояснень, обґрунтувань, презентацій, повідомлень тощо. Наприклад, у романі Б. Вербера «Les Thanatonautes» роздуми одного головного героя про характер іншого ми розглядаємо як МА репрезентативу:

Raoul Razorbak, cependant, n'était jamais à court d'arguments. Il me raconta avoir lu dans des journaux qu'après un coma des gens se réveillaient et racontaient des histoires extraordinaires. Ces rescapés prétendaient avoir assisté à des spectacles étranges. Ils n'avaient pas vu de barques ni de serpents cracheurs de feu mais d'attirantes lumières [2, с. 38].

В аналізованому уривку вираз *être à court d'arguments* (бути позбавленим аргументів – тут і далі переклад наш. – І.К.), що вжито у заперечній формі, слугує для створення внутрішнього портрету Рауля Разорбака, якого представлено як людину серйозну, схильну до підтвердження своїх слів чи допущень. Так, спираючись на певне інформаційне джерело (*des journaux*), персонажем наведені факти, що мають стосунок до науково-дослідної теорії двох головних героїв – існування позаземного життя та реінкарнація людської душі після смерті. Іллокутивна мета цього комунікативного акту, а саме переконання, втілюється за рахунок переліку прочитаних Раулем відомостей: *après un coma des gens se réveillaient et racontaient des histoires extraordinaires* (після коми люди прокидаються і розповідають неймовірні історії), *avoir assisté à des spectacles étranges* (побачили дивні речі), *n'avaient pas vu de barques ni de serpents cracheurs de feu* (не бачили ані човнів, ані зміїв, що дихають вогнем), а також вживанням дієслова *prétendre* – «affirmer quelque chose, le donner pour vrai» [6], який має сему переконання. Використання в наведеному фрагменті лексем *extraordinaire* – *adj.* («дивовижний») та *étrange* *adj.* («дивний») реалізує в концептуальному просторі твору текстовий концепт НЕЗВІДАНІСТЬ, а вживання словосполучення (фразеологічного зрощення) *serpents cracheurs de feu* («змій, що дихає вогнем») реалізує в мовленні певну іронію, насмішку, яка полягає у введенні ірреального поняття в контекст наукового мовлення.

Вагомим щабелем генези типології МА стало положення про інтерактивність комунікації, вивчення якої передбачає урахування умов взаємодії між комунікантами та визначення основних параметрів класифікації актів: час здійснення дії, орієнтація на комунікантів та функціональна орієнтація (когнітивна, особиста, акціональна). На думку Т.Т. Врбеля, який досліджував словотворчу прагматику в сучасній англійській мові, МА репрезентативів «найменше пов'язані зі статусом комунікантів», адже їх іллокутивною метою є просто передача інформації [2, с. 51]. У нашій науковій розвідці ми не можемо погодитись із таким твердженням вченого, адже жанр фантастики, зокрема наукової, передбачає імплікацію у творах наукових тверджень, теорій, фактів, якими володіють вчені та дослідники, намагаючись донести цю специфічну складну за змістом інформацію звичайним людям, що не володіють ані вузькоспеціалізованими знаннями з цієї галузі, ані термінологією, тобто відбувається комунікація між героями, які або різного соціального статусу, або різного освітнього ступеню, або з абсолютно різних галузей людської діяльності. Комунікативна компетентність деяких персонажів, а саме науковців, має свої прагматичні особливості, які відображаються на всіх рівнях мовної структури: фонологічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному, і саме в сукупності втілюють задуманий автором перлокутивний ефект. Розглянемо уривок з науково-фантастичного роману Б. Вербера «Le papillon des étoiles», в якому головний герой – дослідник Ів Крамер – намагається пояснити майбутньому спонсорові Габріелю Мак Намарі, мільярдеру, що не має спеціальної освіти з даного фаху, принцип дії космічного корабля, який вчений мріє запустити в космічну мандрівку.

– *C'est énorme ça. Vous êtes sûr qu'un vaisseau spatial peut atteindre une vitesse aussi faramineuse ?*

– ***Bien sûr. Tout d'abord, une fois qu'un corps est lancé dans l'espace, il ne ralentit pas, il continue à la vitesse donnée par l'impulsion de départ. Il n'y a pas de freinage parce qu'il n'y a pas de frottement avec l'air ni de gravitation. Ce qui ralentit une bille qui roule sur la Terre c'est l'air et la pesanteur. Mais une bille dans le vide de l'espace continue à la même vitesse jusqu'à ce qu'elle soit stoppée*** (1, с. 21).

Перлокутивний ефект цього МА, а саме роз'яснення та переконання, досягається, перш за все, використанням простого непоширеного речення, що складається з однієї лексеми, а саме – прислівника *bien sûr* – *adv.* («звичайно»), прагматичне значення якого – підтвердження думки співрозмовника. Обґрунтування своєї думки герой починає з виразу *Tout d'abord* («перш за все»), який вказує реципієнту на множинність аргументів, які будуть наведені, що водночас налаштовує на правдивість подальшої інформації. Шляхом використання антитези *il ne ralentit pas, il continue à la vitesse donnée* (він не сповільнюється, а продовжує рух із заданою швидкістю) дослідник заперечує припущення свого співрозмовника, але водночас виправляє його, дає пояснення. Такого ж принципу переконання дотримується мовець і в наступному реченні: *Il n'y a pas de freinage parce qu'il n'y a pas de frottement* (немає гальмування, адже немає тертя), прагматичний ефект якого підсилюється повторенням безособового звороту *il y a* в заперечній формі. Вплив на свідомість адресата, тобто перлокуція, неможливий без граматично правильного речення із певним змістом. Одним із таких граматичних засобів може бути конструкція *mise en relief*, що слугує для смислового виділення певних частин речення, саме її автор використовує в наведеному прикладі: *Ce qui ralentit une bille qui roule sur la Terre c'est l'air et la pesanteur*. На лексичному рівні найвагоміший прагматичний ефект переконання досягається шляхом використання у МА дослідника наукової термінології: *corps n. m., impulsion (n. f.) de départ, freinage n. m., frottement n. m., gravitation n. f., bille n. f., vide (n. m.) de l'espace*, а також лексичних повторів. Варто відмітити, що звуковий повтор як один із засобів втілення іллокуції представлено також і на фонетичному рівні, а саме – редуплікацією фонем [gr], [fr] [r] (***freinage, frottement, gravitation, départ, ralentit, roule, Terre, l'air, pesanteur***), що, на думку Л. Мацько, є одним з найважливіших засобів емоційно-естетичного впливу в художньому дискурсі [3, с. 32].

Отже, проведене дослідження комунікативної специфіки мовленнєвих актів репрезентативів, здійснене на матеріалі творчості Б. Вербера, виявило, що іллокуція проаналізованих МА, а саме – роз’яснення, представлення інформації, переконання, реалізуються за рахунок локуції, яка, в свою чергу, імплікує засоби всіх чотирьох рівнів мовної структури. Таким чином, нами було відмічено використання дієслів, які за семантичним значенням відносимо до категорії репрезентативів, а також вживання фразеологізмів, стилістичного засобу антитези, лексичних та фонетичних повторів, акцентування уваги на певних членах речення засобами французької граматики. На синтаксичному рівні комунікативно-прагматичну специфіку мають прості непоширені речення.

Перспективним для подальшого дослідження вважаємо вивчення інших типів мовленнєвих актів у межах різних мовленнєвих жанрів на матеріалі творчості Б. Вербера.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – Київ : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
2. Вrabель Т. Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Вrabель Томаш Томашович. – Ужгородський національний ун-т. - Ужгород, 2005. – 241 арк.: табл.
3. Мацько Л.І. Стилістика української мови: [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько]; за ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації: [підручник] / О.О. Селіванова – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
5. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – 423 с.
6. Словник Larousse [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.larousse/fr>

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Werber B. Le Papillon des étoiles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://livre-telecharger-gratuit.com/?p=23438>
2. Werber B. Les Thanatonautes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://frekb.ru/wp-content/uploads/2013/10/4-french-Werber-Bernard-Les-Thanatonautes.pdf>

Анотація

I. КРИВЕНЕЦЬ. КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ РЕПРЕЗЕНТАТИВІВ У ТВОРЧОСТІ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

У статті розглянуто прагматичний потенціал одного з видів мовленнєвих актів, а саме – репрезентативів. Ураховано залежність комунікативно-прагматичної своєрідності об’єкту дослідження від жанру наукової фантастики, який представлено творами Бернара Вербера. Визначено особливості побудови мовленнєвих актів репрезентативів на всіх рівнях мовної структури.

Ключові слова: мовленнєвий акт, репрезентатив, комунікативно-прагматична своєрідність, наукова фантастика.

Аннотация

II. КРИВЕНЕЦЬ. КОМУНІКАТИВНАЯ СПЕЦИФИКА РЕЧЕВЫХ АКТОВ РЕПРЕЗЕНТАТИВОВ В ТВОРЧЕСТВЕ БЕРНАРА ВЕРБЕРА

В статье рассмотрен прагматический потенциал одного из видов речевых актов, а именно – репрезентативов. Учитывается зависимость коммуникативно-прагматического своеобразия объекта исследования от жанра научной фантастики, который представлен произведениями Бернара Вербера. Определены особенности построения речевых актов репрезентативов на всех уровнях языковой структуры.

Ключевые слова: речевой акт, репрезентатив, коммуникативно-прагматическая особенность, научная фантастика.

Summary

I. KRYVENETS. COMMUNICATIVE PECULIARITIES OF REPRESENTATIVE SPEECH ACTS IN BERNARD WERBER’S WORKS

The article deals with the pragmatic potential of one of the types of speech acts, namely, representatives. The dependence of the communicative and pragmatic peculiarity of the object of research in the science fiction, represented by Bernard Werber’s works, is taken into account. The constructing peculiarities of the speech acts of the representatives at all levels of the language structure are determined.

Key words: speech act, representative, communicative and pragmatic peculiarity, science fiction.

*викладач кафедри англійської мови
факультету перекладачів
Київського національного
лінгвістичного університету*

АНГЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КУЛІНАРНИМ КОМПОНЕНТОМ У КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Важливе місце у вказаній когнітивно-семантичній тенденції займають дослідження фразеологічних одиниць, що виступають засобами відображення особливостей сприйняття образу світу народом відповідно до його системи цінностей, в основі якої перебуває національна культура [1; 2; 3; 4]. Антропоцентричний підхід дає змогу звернути увагу на психологічні аспекти формування фразеологічної картини світу, а культурні феномени розглядати як константи культури. Вивчення фразеологічних одиниць у когнітивній парадигмі засвідчує прагнення науковців опанувати нові методи опису фразеологічної мови, що зупиняють увагу на проблемах співвідношення об'єктивного і суб'єктивного факторів у семантиці фразеологізмів, їх пристосованості до включення в когнітивні процедури [5, с. 3]. Актуальність дослідження фразеології як уособлення культурних, етнічних, ментальних стереотипів є безсумнівною, оскільки «фразеологізми як номінативні одиниці мови є продуктом культурно-гносеологічної здатності етносу фіксувати як стереотипне власне антропометричне ставлення до об'єктивного світу, що з часом перетворюється на прототипове в етнос відомості» [3, с. 11]. Ця стаття щонайменше надасть типи фразеологічних концептів. Останні концепти, котрі передано значенням фразеологічних одиниць з кулінарним компонентом. Різні підходи до визначення концепту, його параметрів та етапів формування слугують у цьому дослідженні підставою для створення відповідних типологій концептів, що значною мірою зорієнтовані на мовні засоби їх репрезентації. Семантичний аналіз передбачає колективні знання, тобто знання, якими послуговується певний соціум, які є загальними для всього колективу відповідно. Когнітивний аналіз акцентує увагу як на колективних, так і на суб'єктивних знаннях, оскільки пізнання й мислення індивідуальні за своєю природою. Ієрархічність організації та змісту різних типів концептів, а також чисельність способів їх репрезентації у свідомості людини відбиває неоднорідний характер предметів і явищ довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш поширеним і найбільш відомим є лінгвокультурологічний підхід до вивчення семантики в межах когнітивно-семіотичної парадигми, в якому працюють такі вчені, як А.В. Красних, В.М. Телія, В.О. Маслова, що і становить теоретико-методологічну базу когнітивного дослідження англійських фразеологізмів з кулінарним компонентом.

Вивчення особливостей формування, організації та функціонування фразеологізмів уможливує розуміння їх природи та сутності, поглиблює осмислення закономірностей організації семантичної системи мови загалом, її специфічних властивостей, що зумовлює спроможність мови бути засобом когніції та комунікації. У сучасних лінгвістичних дослідженнях вивчення фразеологічного фонду мови є актуальним і перспективним напрямом. Значна увага приділяється, зокрема, дослідженню соматичних фразеологізмів (Н.І. Андрейчук, Є.В. Сафронова), фразеологічних одиниць з топонімічним, етнокультурним, кінесичним, зоосемічним, колористичним, (Ю.А. Фірсова, Н.В. Любчук, О.В. Харчук, І.В. Валуєва, В.В. Тимофеева, О.А. Зубач, Є.М. Лахтіонова, Є.Н. Новікова, А.В. Парій), фразеологічних одиниць з компонентом на позначення стану людини (Б.І. Лабінська), фразеологічних одиниць з компонентом «власне ім'я» (Є.Ф. Кудріна) тощо.

Формулювання мети статті та її завдань – дослідити фразеологічні мовні одиниці з кулінарним компонентом у площині когнітивно-семантичної парадигми. На цьому етапі розвитку фразеології неможливе її вивчення без належного врахування когнітивного аспекту. Завдання роботи в аспекті вивчення фразеологічних одиниць із кулінарним аспектом в когнітивно-семантичній парадигмі пов'язані з: 1) безпосереднім їх аналізом як засобів репрезентації ментальних механізмів; 2) окресленням їхньої семантики; 3) виведенням концептів. Адаже до характерних ознак вербального вираження світу належить зберігання та відтворення відомостей про дійсність з урахуванням специфіки етносвідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У когнітивній парадигмі фразеологізм розуміють як мікротекст, структуризація якого відбувається під час інтерпретації його семантичної інформації носієм мови у просторі культурного знання [5, с. 2]. Фразеологічні одиниці мають більший обсяг та інший характер інформації, ніж одиниці лексичного рівня [9, с. 31]. У фразеологічних одиницях збережено різні знання, актуалізовані суб'єктом під час їх безпосереднього використання у процесі мовлення. Когнітивні механізми формування фразеологічного знання мають певну мовленнєво-мисленнєву специфіку, що відрізняє їх від процесів формування смислів, утворюваних за допомогою знакової прямої номінації. В їх основі лежить побічно-похідна пізнавальна діяльність людини, що репрезентує другий рівень лінгвокреативного абстрагування від предметно-логічної картини світу [1, с. 22]. У такому ракурсі дослідження фразеологічних одиниць на рівні асоціативного сприйняття та оцінювання дійсності узагальнюють погляди носіїв мови. Фразеологізми в мовній свідомості презентують вербалізований продукт вторинного відображення картини світу. Фразеологічна номінація отримала новий дослідницький вектор – аналіз та моделювання психоментального підґрунтя вибору тієї чи іншої зовнішньої форми з огляду на культуру народу, структуру етносвідомості та їхню еволюцію [8, с. 16].

У науковій когнітивній парадигмі фразеологізми розглядають як своєрідні мікротексти, до номінативної основи яких, на думку Н. Телії, належать при їх концептуалізації всі типи інформації, характерної для відображення певної ситуації [7, с. 6]. Ці мовні одиниці, зберігаючи факти про навколишню дійсність, експлікують оцінні та емотивні ставлення суб'єкта до позначуваного об'єкта, а також культурно-національне сприйняття світу певним етноколективом.

Дослідники-фразеологи підкреслюють, що, виражаючи абстрактне через конкретне, відокремлене чуттєво та наочно, фразеологізми стають своєрідною формою рефлексії позамовної дійсності, яскравою частиною образно-номінативної картини світу [3, с. 21]. Фразеологічні одиниці представляють різноплановий матеріал для вивчення складних процесів когнітивної обробки інформації свідомістю носіїв мови. У семантиці фразеологічних зворотів реалізовано мовну свідомість особистості, її суб'єктивне сприйняття дійсності. У зв'язку зі специфікою пізнання світу носіями культури значення сталих виразів існує для суб'єкта в подвійному вигляді.

В основі фразеологічної одиниці є множинна чуттєво-понятійна та образна смислова основа як мотивуючий комплекс [3]. Мотивація фразеологічної одиниці, відповідно, є асоціативно-образним зв'язком сигніфіканта з денотатом.

З огляду на окреслену мету в цьому дослідженні й поставленні завдання встановимо, що концепт – ментальна одиниця у свідомості індивіда, в якій зафіксовано колективний культурний досвід народу, що опосередковується мовними засобами. Концепти як елементи свідомості не залежать від мови. Людина володіє словом не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. Мовні засоби своїм значенням передають тільки частину концепту. Національний концепт може бути виражений лише безеквівалентною лексикою, у тому числі фразеологізмами. Фразеологізми називають «своєрідними мікросвітами», [10, с. 37]. Незважаючи на те, що безеквівалентна лексика використовується на позначення специфічних для певного етносу явищ матеріальної і духовної культури, суспільного життя, науки і техніки, часто переліки базових культурних концептів ґрунтуються переважно на безеквівалентній референтній лексиці, що репрезентує народну матеріальну культуру. Базовими сферами етнокультури А.М. Приходько визначає національні гастрономічні уподобання (їжа, питво тощо) [9].

Наприклад:

Bun Idioms

– *to have a bun in the oven – to be pregnant*

Butter Idioms

– *to butter one's bread on both sides – to be wasteful or luxurious*

– *to butter someone up – to flatter someone, especially if you want to obtain something*

Cake Idioms

– *nutty as fruitcake – crazy*

– *a piece of cake – something easy or pleasant*

– *to sell like hot cakes – to sell quickly or in large quantities*

– *to take the cake – to carry off the honors, rank first; often used ironically or as an expression of surprise*

– *You can't have your cake and eat it, too. – proverb meaning you can't have it both ways*

Cookie Idioms

– *one sharp cookie – someone who is not easily fooled or deceived*

– *one tough cookie – someone who is self-confident and ambitious and will do what is necessary to achieve what they want*

– *That's the way the cookie crumbles. – that is how the position resolves itself; that is the way it is*

Pie Idioms

– *to eat humble pie – to be humbled, to admit one's errors*

– *finger in the pie – to participate in something that is happening*

– *as easy as pie – something that is very easy*

Icing Idioms

– *icing on the cake – an extra benefit that makes a good situation even better*

Pudding Idioms

– *to have pudding in the oven – to be pregnant*

– *The proof is in the pudding. – a phrase that means that the quality of something can only be shown by putting it to its intended use*

– *not worth a pudding – of little or no worth*

Концепт – це те, через що людина входить в культуру [2, с. 13]. Інакше кажучи, це – «концентрат» етносвідомості або умовна ментальна структура. Він має виключно когнітивний статус та не існує поза мисленням. Комплексність концепту полягає в наявності двостороннього зв'язку між мовою та свідомістю, оскільки категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях та одночасно детермінуються ними; культура детермінує концепт. Тобто концепт – це ментальна проекція елементів культури, в той час як лінгвокультурема – це проекція елемента культури у мовному знаку. До лінгвокультуреми відносять назви предметів, понять, концептів однієї лінгвокультурної спільноти, яких не можна зустріти (або які зустрічаються в іншому вигляді) у представників іншої лінгвокультури.

Тісно переплетені також поняття «лінгвокультурний концепт» та «лінгвокультурема». Лінгвокультурний концепт сприймаємо в ціннісному, поняттєвому образі (в цілому), натомість лінгвокультурема як вербальний репрезентант загальнолюдського чи національно-культурного концептуального образу мовної свідомості містить

культурно значущу інформацію як в цілому, так і в одному з її значень – денотативному, сигніфікативному або конотативному [10, с. 8-9], як-то: **to stew or to be in a stew** – to be mentally agitated, **to simmer down** – to become calm, **to boil over** – when someone cannot control their anger and start to argue or fight, to grill someone-to question someone without stopping, **to cook something up** – to organise something, **to go from/get/jump out of the frying pan into the fire** – to go from a bad situation to a worse one, etc.

У зв'язку з цим повна тотожність фразеологічної концептуалізації є надзвичайно рідкісним явищем.

Кореляція феноменів «мова» та «культура» є складним, тому що мова є одночасно і частиною культури, і зовнішнім для культури фактором [11, с. 40]; мова та мовлення – сфери, в яких концепт опредметнюється. Вербалізація концепту або надання йому фразеоформи відбувається спонтанно чи зумисне, але цьому передують наявність багатьох різноманітних факторів. Особливо важливу роль у такій мотивації відіграє емоційна етносуб'єктивність. Саме цей суб'єктивізм вбирає в себе концентровану та синтезовану історію етносу.

Водночас первинне значення з численними культурно-емоційними та ситуативними нашаруваннями творить домінуючу лінію у структурі концепту. Це концептуальне ядро є, певним чином, компресією множинності чинників, які в діяхронії нашаровують додаткові смисли.

Отже, концепт еволюціонує: часто може набувати слоїстої структури. Перша ознака – основна, актуальна. Друга, внутрішній зміст, архезначення – можливо не усвідомлюється в сучасному повсякденному житті, але є внутрішнім прототипом, так званім «стовбуром» концепту. У процесі можуть долучатися й проміжні шари, що вбирають в себе ціннісні зміни етносу.

У когнітивному аспекті кулінарні фразеологізми визначаємо як одиниці лінгвоментального лексикону, що віддзеркалюють культурний простір мови. Фразеологізми будь-якої мови мають своє специфічне значення – фразеологічне. Воно є узагальнено-цілісним з різним ступенем цілісності. Чим більше компоненти фразеологізму втрачають словесні якості, тим цілісніше значення фразеологізмів, і навпаки. Фразеологічне значення містить як понятійний зміст, так і категоріальне значення. А також має третій чинник – суспільне відображення. Щодо внутрішньої форми фразеологізмів, то це не складова частина фразеологічного значення, а цілком самостійне, етимологічне значення, яке існує разом з актуальним.

Фраземи, будучи членами одного синонімічного ряду, відрізняються ідеографічними, експресивно-стилістичними, емоційно-модальними, функціонально-стилістичними (стильовими) і селективними властивостями.

Наведемо перелік головних фразеологічних концептів, які вербалізуються фразеологізмами з кулінарним компонентом:

Apple of his eye – УЛЮБЛЕНЕЦЬ; *as busy as popcorn on a skillet* – АКТИВНІСТЬ; *as easy as apple pie* – ПРОСТОТА І ЛЕГКІСТЬ; *as hungry as a bear* – ВІДЧУТТЯ ГОЛОДУ, *as slow as molasses in January* – ПОВІЛЬНІСТЬ; *as sour as vinegar* – НЕПРИЯЗНЬ; *as sweet as honey* – ПРИСМНІСТЬ; *as warm as toast* – ТЕПЛОТА; *bad apple* – ПОГАНА РИСА; *bad egg* – ПОГАНА ЛЮДИНА; *bear fruit* – ОТРИМАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ; *big cheese* – ЗНАЧУЩИСТЬ; *big enchilada* – ВАЖЛИВІСТЬ; *bite off more than you can chew* – ЗУСИЛЛЯ; *bite the hand that feeds you* – ПОГАНІЙ ВЧИНОК; *bottom of the food chain* – ВПЛИВ, *bread and butter* – БАЗОВІ ПОТРЕБИ; *Bring home the bacon* – ЗАРОБІТОК; *butter up* – ЛЕСТОЩИ; *cook his goose* – ЗБИТОК; *cool as a cucumber* – СПОКІЙ; *cream of the crop* – ПЕРЕВАГА; *cry over spilt milk* – ХВИЛЮВАННЯ; *eat dirt* – СКРОМНІСТЬ; *eat one's heart out* – РЕВНОЩИ; *eat out of her hands* – ПОКІРНІСТЬ; *fat is in the fire* – ПРОБЛЕМА; *fine kettle of fish* – БЕЗЛАД; *forbidden fruit* – ЗАБОРОНА; *full of beans* – ЕНЕРГІЙНІСТЬ; *go bananas* – ЗБУДЖЕННІСТЬ; *goose is cooked* – ПРОБЛЕМИ; *have a lot on one's plate* – ЗАЙНЯТІСТЬ; *have egg on your face* – ЗБЕНТЕЖЕНІСТЬ; *life is a bowl of cherries* – ЖИТТЯ – ПРЕКРАСНЕ; *like taking candy from a baby* – ЛЕГКІСТЬ; *Like two peas in a pod* – ПОДІБНІСТЬ.

Виходячи з емотивно-оцінної природи фразеології, виникає потреба досліджувати кулінарні фразеологізми концептуально, що зумовлено іменуванням когнітивних структур разом з їх емотивно-оцінним компонентом і провідною роллю концепту у формуванні семантики мовних одиниць. Емотивно-експресивна інформація, яка міститься в кулінарних фразеологізмах сучасної англійської мови, є наднаціональною.

Всебічний аналіз та осмислення фразеологічної системи з кулінарною тематикою як феномену етнокультурної свідомості, як результату специфічних обставин побуту народу та пізнання ним світу дає нам змогу, по-перше, краще з'ясувати конкретні фразеологічні одиниці, та, по-друге, дає змогу заглибитися у свідомість народу, дає «стереобачення» своєрідності їх соціального апарату, виділяє особливості цієї конкретної спільноти порівняно з іншими. Таким чином, дослідження лінгвокогнітивної сутності фразеологізмів з кулінарним компонентом дає цінний матеріал для аналізу їх семантики та структури, а також для вивчення мовної картини світу.

Висновки. Отже, фразеологічні одиниці відображають у своїй семантиці історію і культуру народу, передають із покоління в покоління національно-культурні еталони й стереотипи. У більшості фразеологізмів фіксуються прояви національної культури. Специфіка створення фразеологізму спричинює семантичну неоднозначність: значення фразеологічної одиниці характеризується певною невизначеністю в описі дійсності. Фразеологізми, які відображають типові ситуації й уявлення, починають виконувати роль символів, еталонів, стереотипів культури. Проте не всі фразеологічні одиниці можуть стати носіями культурно-національної інформації. Інтерпретуючи фразеологічні одиниці на основі співвіднесення їхніх асоціативно-образних сприйняття зі стереотипами, які відображають народний менталітет, ми тим

самим розкриваємо їхній культурно-національний смисл і характер, який і є змістом культурної конотації. Фразеологізми прямо (в денотаті) чи опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі культурну інформацію про світ, соціум [3, с. 278]. Фразеологія не тільки відтворює елементи й риси культурно-національного світорозуміння, але й формує їх. Кожний фразеологізм, якщо він містить культурну конотацію, робить свій внесок у загальну картину національної культури. Перспективою подальших наукових розвідок у руслі англійських кулінарних фразеологізмів може бути їх конотативний аспект в контексті сучасної емотіології.

Література:

1. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежицкая. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 288 с.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая : пер. с англ. / Отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой. — М., 1996. — 416 с.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. — Полтава : Довкілля. — К., 2008. — 712 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]. — М. : Издательский центр «Академия», 2001. — 208 с.
5. Воркачев С.Г. Концепт как «зонтиковый» термин / С.Г. Воркачев // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей / отв. ред. В.В. Красных. — М. : МАКС Пресс, 2003. — С. 5–12.
6. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська — К. : Логос, 2004. — 2-е вид. — 284 с.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно- дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. — 332 с.
8. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : [курс лекций]. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. — 284 с.
9. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов // Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов. — М., 1993 — С. 302–314.
10. Телия В.Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов - знаков-микротекстов / В.Н. Телия // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура : Сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой. — М., 2004. — 677 с.
11. Langacker R. Foundations of cognitive grammar: In 2 volumes. — Stanford : Stanford Univ. Press, 1987. — Vol.1. — 540 p.
12. Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян / Н.В. Уфимцева // Языковое сознание и образ мира: Сб. научных статей ; отв. ред. Н.В. Уфимцева. — 2000 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.ilingran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/4-2.html

Анотація

I. КРИКНИЦЬКА. АНГЛІЙСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КУЛІНАРНИМ КОМПОНЕНТОМ У КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Робота присвячена дослідженню фразеологізмів сучасної англійської мови з кулінарним компонентом у ракурсі когнітивно-семантичного підходу. Поєднання теоретичних доробків когнітивної лінгвістики та семіотичної теорії призвело до виникнення когнітивно-семіотичної парадигми. Когнітивна лінгвістика, яка набула розвитку в останні два десятиліття ХХ століття, фактично продовжує традицію класичного мовознавства ставити на перше місце не мовну форму та її граматичне значення, а ідею, яка може виражатися за допомогою різноманітних мовних форм. Для нас набуває ваги той аспект, що відображає значення як результат самосвідомості, з одного боку, суспільного процесу пізнання, а з іншого – комунікативної діяльності. Все це проходить у межах когнітивного процесу, тобто процесу мислення у значенні фразеологічної одиниці.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, когнітивний, етнофразеологія, лінгвокультурологічний.

Аннотация

II. КРЫКНИЦКАЯ. АНГЛИЙСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КУЛИНАРНЫМ КОМПОНЕНТОМ В КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ

Работа посвящена исследованию фразеологизмов современного английского языка с кулинарным компонентом в ракурсе когнитивно-семантического подхода. Сочетание теоретических разработок когнитивной лингвистики и семиотической теории привело к созданию когнитивно-семантической парадигмы. Когнитивная лингвистика, которая активно развивается последние два десятилетия ХХ века, фактически продолжает традицию классического языкознания ставить на первое место не языковую форму и ее грамматическое значение, а идею, которая может выражаться с помощью разнообразных языковых форм. Для нас становится более значительным тот аспект, который отображает значение как результат самопознания, с одной стороны, общественного процесса познания, а с другой – коммуникативной деятельности.

Ключевые слова: фразеологическая единица, концепт, когнитивный, этнофразеологія, лінгвокультурний.

Summary

I. KRYKNITSKA. ENGLISH PHRASEOLOGISMS WITH CULINARY COMPONENT IN THE COGNITIVE AND SEMANTIC PARADIGM

The article is dedicated to the research of phraseologisms with culinary component in the modern English language in the frame of cognitive and semantic approaches. The combination of theoretical attainments of cognitive linguistics and semiotic theory led to the creation of cognitive and semantic paradigm. Cognitive linguistics, which has developed greatly over two last decades of the 20th century, proceeds actually with the tradition of classic linguistics to emphasize not a language form and its grammatical meaning but the idea, which can be expressed with the help of different language forms. The aspect reflecting the meaning as a result of self-consciousness, social process of cognition, on the one hand, and communicative activities, on the other hand, is becoming more prominent for us.

Key words: phraseological unit, concept, cognitive, ethnophraseology, linguacultural.

викладач
кафедри німецької мови
і літератури з методикою
викладання
Криворізького державного
педагогічного університету

СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПОЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСГ «ЛЮДИНА, ЧОЛОВІК» У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Слово «людина», як відмічає І. Розіна, – одне з центральних слів у мові. Воно зустрічається в різних контекстах і функціонує, головним чином, як суб'єкт. «Немає потреби доводити, що концепт «людина» є ключовим концептом будь-якої культури. Без аналізу його змісту неможливо здійснити опис культури: місце будь-якої реалії в системі культурних цінностей – незалежно від того, належить ця реалія рукотворному світу, – може бути визначено лише через ту роль, яку відіграє по відношенню до цієї реалії людина» [1, с. 52].

Людина – істота суспільна, наділена розумом і свідомістю, а також суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури. Вона з'явилася на землі внаслідок процесу еволюції – антропогенезу, деталі якого й досі вивчаються. Специфічними особливостями людини, які відрізняють її від інших живих істот (тварин), є спосіб пересування, високо розвинутий головний мозок, мислення і мова. Людина вивчає себе і навколишній світ, створює культуру і свою власну історію. Сутність людини, її походження і призначення, місце, яке вона займає у світі були і залишаються основними проблемами філософії, психології, соціології, релігії, науки і мистецтва.

Слова на позначення людини належать до найдавнішої і найуживанішої тематичної групи германської лексики індоевропейського походження, що «утворює найважливіші ділянки мовної картини світу у давніх германців» [2, с. 405]. Лексика цієї тематичної групи є об'єктом дослідження в роботах В.В. Левицького, В.Г. Таранця, в яких розглядаються походження й етимологія слів зазначеної групи.

У даній роботі на матеріалі лексико-семантичної групи «людина, чоловік», до якої належать іменники *man(n)*, *mennisgo(-co)*, *gomo*, *gomman/comman*, *fers*, *wer/wër*, *wiht*, розглядаються словотворчі моделі композит у давньоверхньонімецькій, середньоверхньонімецькій і сучасній німецькій мові. Словниковий склад мови перебуває у стані постійного розвитку, віддзеркалюючи зміни, які відбуваються у всіх сферах життя і діяльності людей. У процесі цього розвитку словотвір, тобто утворення нових слів на базі вже існуючих за допомогою спеціальної мовної техніки, має велике значення. Словотвір відноситься до структури мови, вивчення загального устрою мови невід'ємно пов'язано з вивченням законів словотвору, його способів і засобів. Знання цих законів і засобів відіграє велику роль також для практичного вивчення тієї чи іншої мови. Слід зазначити, що саме дослідження словотвору в діакронії дозволяє вивчити шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови та їх етимологічну словотворчу будову. Аналіз словотворчих моделей, які утворено з компонентами лексико-семантичної групи «людина, чоловік», дозволяє більш детально розкрити значення слів, що входять до цієї лексико-семантичної групи. Здійснюється також спроба проаналізувати співвідношення словотворчих моделей від давньоверхньонімецького до нововерхньонімецького періодів.

В роботах В.В. Левицького, О.І. Москальської детально розглянуті основні способи словотвору в германських мовах. Аналізуються види і способи словотвору різних частин мови – іменників, прикметників, займенників, дієслів, а також надаються значення й етимологія префіксів і суфіксів. У теоретичних курсах німецької мови (наприклад, в «Історії німецької мови» В.М. Жирмунського, в посібнику Л.Р. Зіндер і Т.В. Строевої-Сокольської) є невеликі розділи, присвячені цій темі. У німецькій філологічній літературі є низка розділів у наукових граматиках Я. Грима, Г. Пауля, Л. Зюттерліна, В. Вільманса, Ф. Бляца, а також декілька спеціальних робіт, присвячених питанням словотвору німецької мови, які можуть бути використані для вивчення фактичного матеріалу. У роботі М.Д. Степанової «Словотвір сучасної німецької мови» здійснюється спроба представити якомога більш повне викладення способів і засобів словотвору німецької мови. Щодо історичних даних, то вони застосовуються лише в якості необхідних відомостей у зв'язку з тим чи іншим явищем і в якості підтвердження стійкості словотворчого устрою в цілому.

Дослідження лексико-семантичної групи «людина, чоловік» здійснювалося на матеріалі словників трьох періодів розвитку німецької мови – давньоверхньонімецької, середньоверхньонімецької і нововерхньонімецької. У результаті вилучення групи похідних кожної з досліджуваних лексичних одиниць, що належать до різних частин мови, вдалося виділити словотворчі моделі композит, що входять до досліджуваної лексико-семантичної групи в давньоверхньонімецькій, середньоверхньонімецькій і нововерхньонімецькій мові. Оскільки похідні представлені, переважним чином, іменниками і прикметниками, при словотворенні яких застосовувалась префіксація і суфіксація, то надається характеристика префіксів і суфіксів.

У результаті дослідження словникового матеріалу давньоверхньонімецької мови було виділено наступні словотворчі моделі для іменників:

1. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова): *reitman* «вершник», *trutmenniso* «друг», *brutigomo* «наречений», *bogwer* «коронована особа, баварець», *ubilwih* «погана людина».
2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова): *manohoubit* «слуга», *gommanbarn* «хлопчик», *ferahbluot* «кров серця – Herzblut».
3. - + S (префікс + іменник): *unmennisco* «не людина – Nichtmensch», *niowihman* «нікчемна людина».
4. - + S + ^ (префікс + іменник + суфікс): *unmanaheit* «нелюдність, жорстокість – Unmenschlichkeit», *inwihtheit* «незначущість».
5. S + ^ (іменник + суфікс): *gommanlih* «мужність», *gomaheit* «істота, особа», *gitwergelin* «карлиця», *wihtheit* «непотрібна річ».
6. V + S (дієслово + іменник): *koufmanahoubit* «слуга, раб, якого купили – Kaufknecht, gekaufter Sklave» [3; 4].

У середньовісній німецькій мові було виділено наступні словотворчі моделі:

1. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова): *dincman* «(судовий) засідател, який зобов'язаний прийти до суду».
2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова): *mankraft* «сила чоловіка – Manneskraft», *menschenkind* «дитина людини», *wërwolf* «перевертень», *wichte-gelich* «усі (живі) істоти, тварини».
3. S + ^ (іменник + суфікс): *manheit* «мужність, мужня, хоробра істота, хоробрість», *menschunge* «антропогенез – Menschwerdung» [5].

У нововісній німецькій мові було виділено наступні словотворчі моделі:

1. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова): *der Dienstmann* «слуга».
2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова): *der Männerchor* «чоловічий хор», *der Menschenaffe* «людиноподібна мавпа».
3. S + ^ (іменник + суфікс): *die Mannschaft* «команда», *die Menschlichkeit* «людність, гуманність».
4. S + S + S (іменник + іменник + іменник): *das Mensch-Maschine-Verhältnis* «взаємодія людини і машини».

Щодо словотворення прикметників, то тут вживались наступні суфікси:

1. **-lih**: *halbmanlih* «кастрований – entmannt», *gommanlih* «чоловічий; мужній», *gomalich* «чоловічий; мужній; сильний», *wihtelih* «кожна річ, кожна істота»; *mannlich* «чоловічий; мужній», *männlich* «чоловічий; мужній; гідний чоловіка», *menschlich* «людський; людський, гуманний».
2. **-ig**: *manslehtig* «вбивчий – mordernd», *manziitig*;
3. **-haft**: *ferahhaft* «живий – lebendig»; *manhaft* «чоловічий; мужній»; *mannhaft* «чоловічий; мужній».
4. **-bäri**: *manbare* «зможливий, дорослий; чоловічий, мужній, гідний чоловіка»; *mannbar* «зможливий, дорослий» [6; 7].

А також словотворча модель S + A (іменник + прикметник), досліджувана лексична одиниця в якості означального слова: *mannshoch* «високий на зріст, як чоловік», *menschenähnlich* «подібний людині», *wichte-gelich* «усі (живі) істоти, тварини».

Оскільки суфікси іменників і прикметників були продуктивними і розповсюджуваними афіксами, вважаємо за доцільне розглянути значення і еволюцію тих із них, які належать до словотворчих моделей лексико-семантичної групи «людина, чоловік».

- **heit** походить від самостійного слова двн. *heit* «особа, особистість, образ» (> свн. *heit* «властивість»). Іменник *heit* міг виступати в давньовісній німецькій мові і в чоловічому, і в жіночому роді. У сучасній німецькій мові - *heit* оформляє жіночий рід.

- **scaf(t)** утворився від самостійного слова двн. *scaf* «властивість, риса». За його допомогою утворювалися абстрактні іменники, що означали характер стосунків між людьми. У сучасній німецькій мові - *schaft* також оформляє жіночий рід.

- **ung** мав значення приналежності і тому використовувався для утворення імен, прізвиськ, назв династій тощо, а також назв конкретних предметів (зброї, напоїв тощо). У сучасній німецькій мові - *ung* є дуже продуктивним суфіксом і вживається для утворення абстрактних віддієслівних іменників.

- **in** застосовувався для утворення іменників жіночого роду. Сучасний суфікс - *in* вживається для утворення похідних іменників жіночого роду від відповідних чоловічого.

- **lih** походить від іменника зі значенням «тіло» (двн. *lih*). Спочатку сполучення з другим компонентом *- *lik* означали «подібний > такий же > – подібний». Пізніше - *lic* перетворився в суфікс прикметників і прислівників - *ly*. У сучасній німецькій мові цей суфікс використовується для утворення численних прикметників з абстрактним значенням.

- **ig** мав значення властивості і якості. За допомогою цього суфікса утворювалися прикметники від іменників.

- **haft** за своєю формою є дієприкметником від дієслова **habjan* «піднімати, нести».

- **bäri** утворений від дієслова **beran* «нести» і означає «несений, - носний» [2, с. 372–388; 8, с. 129–134].

Словотворчі моделі іменників і прикметників, а також кількісний показник для кожної моделі окремо надаються в таблицях.

Таблиця 1

Словотворчі моделі іменників

Періоди		Моделі/ Лексичні одиниці	S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова)	S + S (іменник + імен- ник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова)	- + S	- + S + ^	S + ^	V + S	S + S + S	Загальна кількість	
Давньоверхньоні- мецький	Кількість слів	man	56	5	---	2	---	1	---	64	
		mennisgo	1	---	2	---	---	---	1	4	
		gomman	---	3	---	---	1	---	---	4	
		gomo	4	---	---	---	---	---	---	4	
		wer	2	---	---	---	---	---	---	2	
		wicht	2	---	---	1	1	1	---	---	5
		firahia	---	1	---	---	---	---	---	---	1
Середньо- верхньонімецький	Кількість слів	man	96	12	---	---	3	---	---	111	
		mennisgo	---	5	---	---	3	---	---	8	
		gomman	---	---	---	---	---	---	---	---	
		gomo	---	---	---	---	1	---	---	1	
		wer	---	3	---	---	1	---	---	4	
		wicht	---	1	---	---	---	---	---	---	1
		firahia	---	---	---	---	---	---	---	---	---
Нововерхньо- німецький	Кількість слів	man	180	21	---	---	5	---	---	206	
		mennisgo	---	9	---	---	2	---	---	11	
		gomman	---	---	---	---	---	---	---	---	
		gomo	---	---	---	---	---	---	---	---	
		wer	---	---	---	---	---	---	---	---	
		wicht	---	---	---	---	---	---	---	---	
		firahia	---	---	---	---	---	---	---	---	

Таблиця 2

Словотворчі моделі прикметників

Періоди		Суфікси Моделі/ Лексичні одиниці	-lih	-ig	-haft	-bāri	S + A (іменник + прикметник), до- сліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова)	Загальна кількість
Давньоверхньоні- мецький	Кількість слів	man	1	2	---	---	---	3
		mennisgo	---	---	---	---	---	---
		gomman	1	---	---	---	---	1
		gomo	2	---	---	---	---	2
		wer	---	---	---	---	---	---
		wicht	1	---	---	---	---	1
		firahia	---	---	1	---	---	1
Середньоверхньоні- мецький	Кількість слів	man	2	1	1	1	---	5
		mennisgo	1	---	---	---	---	1
		gomman	---	---	---	---	---	---
		gomo	---	---	---	---	---	---
		wer	---	---	---	---	---	---
		wicht	---	---	---	---	1	1
		firahia	---	---	---	---	---	---
Нововерхньонімецький	Кількість слів	man	1	---	1	1	1	4
		mennisgo	1	---	---	---	9	10
		gomman	---	---	---	---	---	---
		gomo	---	---	---	---	---	---
		wer	---	---	---	---	---	---
		wicht	---	---	---	---	---	---
		firahia	---	---	---	---	---	---

Аналіз словотворчих моделей, наведених у таблицях, свідчить, що основними видами утворення нових слів у німецькій мові є словоскладання і словотвір, які базуються на двох граматичних способах – складенні й афіксації. Афікси представлені префіксами і суфіксами. Іменники утворюють нові лексеми за допомогою префіксів і суфіксів, а в утворенні прикметників більшу участь беруть суфікси.

Префікси і суфікси походять, як правило, від форм, що функціонували як самостійні слова – іменники, прийменники або прислівники. Увійшовши до складу іншого слова, вони зберегли своє первинне значення, і воно не змінилося протягом розвитку німецької мови.

У системі іменника великого поширення набуло словоскладання. Це пояснюється цілим рядом причин: морфологічними (наявність відносно невеликої кількості афіксів), лексичними (порівняно невелика кількість відносних прикметників) і синтаксичними (наявність синтаксичних конструкцій, які сприяють їхнім змінам і перетворенню у складне слово).

Література:

1. Розина Р.И. Человек и личность в языке / Р.И. Розина // Логический анализ языка : Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – 203 с.
2. Левицький В.В. Основы германистики / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 527 с.
3. Köbler Gerhard. Taschenwörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes / Gerhard Köbler. – München-Wien-Zürich, 1994. – S. 399.
4. Schützeichel Rudolf. Althochdeutsches Wörterbuch / Rudolf Schützeichel / [3. Aufl.]. – Tübingen, 1981. – S. 309.
5. Lexer Matthias. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Matthias Lexer / [34. Aufl.]. – Leipzig, 1974. – S. 343.
6. Москальская О.М. Большой немецко-русский словарь: в 2 т. / О.М. Москальская. – М., 2003. Т.1. – 860 с., Т.2. – 656 с.
7. Langenscheidts Großwörterbuch. – Berlin, 1997. Band 1. – S. 1076, Band 2. – S. 1177.
8. Lewizkij V., Pohl Heinz-Dieter. Geschichte der deutschen Sprache / Lewizkij Viktor. – Winnyzja: Nowa Knyha, 2010. – S. 254.

Анотація

Н. ЛІТВИНОВА. СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПОЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСГ «ЛЮДИНА, ЧОЛОВІК» У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті аналізуються словотворчі моделі композит, що входять до лексико-семантичної групи «людина, чоловік» у різні періоди розвитку німецької мови. Аналіз охоплює такі частини мови, як іменники і прикметники. Вказується на наявність певних словотворчих моделей, суфіксів, префіксів, що вживались у кожному із періодів і які не зазнали суттєвих змін на подальших етапах розвитку німецької мови.

Ключові слова: словотворча модель, префікс, суфікс, лексико-семантична група.

Аннотация

Н. ЛИТВИНОВА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ КОМПОЗИТ, КОТОРЫЕ ВХОДЯТ В ЛСГ «ЧЕЛОВЕК, МУЖЧИНА» В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ, СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ И НОВОВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются словообразовательные модели композит, которые входят в ЛСГ «человек, мужчина» в разные периоды развития немецкого языка. Анализ охватывает такие части речи, как существительные и прилагательные. Указывается на наличие определённых словообразовательных моделей, суффиксов, префиксов, которые употреблялись в каждом периоде и которые не подверглись существенным изменениям на дальнейших этапах развития немецкого языка.

Ключевые слова: словообразовательная модель, префикс, суффикс, лексико-семантическая группа.

Summary

N. LITVINOVA. THE WORD-BUILDING PATTERNS OF COMPOSITE WORDS THAT COME INTO THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “MAN” IN HIGH OLD GERMAN, HIGH MIDDLE GERMAN AND HIGH NEW GERMAN LANGUAGE

In the article there have been analyzed the word-building patterns of the composite words, that come into the lexical-semantic group “man” in the different periods of the development of the German language. The analysis involves such parts of speech as nouns and adjectives. It is pointed out the availability of the certain word-building patterns, suffixes and prefixes which were used in each period and which weren't subjected to the essential changes in the next stages of the German language development.

Key words: word-building pattern, prefix, suffix, lexical-semantic group.

кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри китайської
філології
факультету сходознавства
Київського національного
лінгвістичного університету

СПОНУКАЛЬНІ ДІЄСЛОВА ЯК ДОМІНАНТА РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ ІМПЕРАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

Постановка проблеми. Через призму мультикультурності сучасного світу ми маємо змогу побачити, що в мовній свідомості носія мови зафіксований свій спосіб мислення, який віддзеркалює характер людини й нації загалом. Як слушно зауважує П.М. Коржинек, взаємозв'язок мови і мовлення подібний до відношення між науковим аналізом, абстракцією, синтезом, класифікацією, тобто науковою інтерпретацією фактів, з одного боку, і певними явищами дійсності, які становлять об'єкт цього аналізу, з іншого боку [1, с. 317]. Відтак речення як органічне ціле взаємодії відібраних мовних знаків відображає дійсність в її практичному суспільному усвідомленні, і саме аналіз семантичної категорії модальності сприяє усвідомленню структури речення [2, с. 55]. На сучасному етапі лінгвістичних досліджень один з найважливіших аспектів становить дослідження комунікативної функції мови. Тому, розглядаючи категорію модальності, ми акцентуємо увагу саме на комунікативному намірі мовця, а також на засобах і способах його реалізації в мовленні. Категорію модальності, вслід за О.В. Бондарком, інтерпретуємо як комплекс актуалізаційних категорій, які, з погляду мовця, характеризують відношення змісту висловлення до дійсності [3; 4, с. 59].

Основні наукові дослідження. У лінгвістичних розвідках, присвячених вивченню категорії модальності в загальнолінгвістичному аспекті й в сучасній китайській мові зокрема, натрапляємо на різні погляди щодо цього питання. Так, деякі вчені ототожнюють її з поняттям емоційності [5, с. 127–130; 6, с. 91–103], деякі вважають її суто граматичною категорією, деякі – синтаксичною. Актуальною на сьогоднішній день залишається проблема інтегрування класифікацій виявів модальних відношень у мовленні для більш чіткого й конкретного розуміння цієї категорії. Припустимо, що саме це широке розуміння модальності, безліч теорій і класифікацій не дають змогу викристалізувати поняття модальності та її складників.

Дослідження значення імперативності як одного з видів модальних значень в сучасній китайській мові заслуговує на особливу увагу. Щодо китайських розвідок у сфері модальності імперативності, то не існує її чіткого опису у дослідженнях учених. Так, у працях Ван Ляої [6], Чарльза Лі і Сандри Томпсон [7], Тань Аошун [8], Чжао Юаньжєня [9] знаходимо аналіз деяких модальних часток, заперечних прислівників, модальних модифікаторів для вираження наказу, конструкції із прийменником 把 *bǎ* тощо. Люй Шусян досліджує систему модальних часток, які реалізують значення спонукування, поради, заборони тощо [10, с. 307–323]. В.А. Курдюмов [11, с. 325–338] і С.Є. Яхонтов [12, с. 44–48] приділяють увагу дослідженню спонукальних дієслів, класифікуючи їх за значенням, яке вони реалізують.

Ми пов'язуємо це з тим, що в китайському мовознавстві модальність й імперативність, зокрема, не розглядалися як комплекс засобів і способів її реалізації, об'єднаних спільним значенням (тобто функцією), отже, натрапляємо на поодинокі згадування тих чи інших засобів, які, проте, не надають цілісної картини. За теорією О.В. Бондарка [4], доцільним є розгляд мовних елементів саме виходячі зі спільності тих функцій, які вони виконують і, таким чином, утворюють функціонально-семантичне поле (далі – ФСП), основою якого є певна семантична категорія. Отже, на нашу думку [13], в сучасній китайській мові також можна сконструювати ФСП модальності, до складу якого з-поміж іншого входить і субполе імперативності. Як і будь-яке інше ФСП, воно має своє ядро (центральні засоби реалізації значення імперативності) і периферію (периферійні засоби, які слабше реалізують означену семантичну функцію). Проте за теорією польових структур [4], одні й ті ж самі мовні засоби можуть функціонувати в межах декількох полів (субполів) або знаходитися на їхньому перетині. Це свідчить про їхній комплексний характер, а також про те, що модальні значення можуть накладатися одне на одне в межах одного висловлення.

Розглядаючи категорію імперативності в сучасній китайській мові, зауважимо, що одним із центральних засобів (домінантою) реалізації цього значення виступають саме спонукальні дієслова.

Отже, **мета** цієї статті полягає у висвітленні особливостей спонукальних дієслів як домінант реалізації семантики імперативності в сучасній китайській мові.

Виклад основного матеріалу. Як уже згадувалося вище, у китайському мовознавстві виділяють окрему групу дієслів, які мають назву спонукальних дієслів [11, с. 325] або **дієслів зі спонукальним значенням** [12, с. 44–48]. Дієслова цієї групи позначають такі дії, що спонукають на виконання інших дій, допомагають чи заважають виконанню цих дій, а також дозволяють чи допускають їхнє виконання [12, с. 44]. Такі дієслова керують непрямым додатком, в якому міститься вказівка на особу, що повинна виконати дію, та саму дію.

Взагалі, семантика імперативності має дещо спільне із семантикою оптативності, адже обидва різновиди модальності містять семантику волевиявлення. Водночас, якщо оптативне висловлення не має семантичного

компонента каузації, то імперативне обов'язково повинно мати його. Крім того, суб'єктом оптативного волевиявлення може бути як істота, так і неістота, а в імперативному висловленні суб'єктом зазвичай має бути істота. Імперативне висловлення містить адресоване слухачу волевиявлення мовця, спрямоване на виконання дії, зумовленої спонуканням [4, с. 173].

З-поміж усіх спонукальних дієслів ми виділяємо ті, які на нашу думку є формоутворюючими елементами імперативної ситуації. Це такі дієслова, як: 让 ràng / 叫 jiào / 使 shǐ / 令 lìng / 惹 rě – «заставляти», «робити так, щоб...», 请 qǐng – «запрошувати», «просити», «будь ласка», 要 yào / 要求 yāoqiú – «вимагати», «хотіти», 求 qiú – «просити», «вмовляти», «благати», 请求 qǐngqiú – «просити», «благати», 愿 yuàn – «просити», «хотіти», 劝 quàn – «радити», «просити»; 允许 yǔnxǔ / 容许 róngxǔ / 准许 zhǔnxǔ – «дозволяти»; 禁止 jìnzhǐ – «забороняти», 宁 nìng / 宁愿 nìngyuàn / 宁可 nìngkě / 宁肯 nìngkěn – «хотіти» тощо.

Зазначені дієслова в реченні формують синтаксичну конструкцію 兼语句 – послідовно-зв'язане речення, в якому об'єкт спонукання є підметом (суб'єктом) до змістового дієслова [11, с. 326; 14, с. 461–462].

До найбільш широкоживаних спонукальних дієслів належать дієслова: 让 ràng / 叫 jiào / 令 lìng – «примушувати», «робити так, щоб...», 使 shǐ – «викликати», «зробити так, що...», «дозволити», «примушувати», що як центральні константи субполя імперативності реалізують семантику дозволу, пропозиції, прохання з елементами наказу [14, с. 303; с. 461–462; с. 494–495].

Суб'єктом волевиявлення при цих дієсловах може бути перша, друга, третя особа однини і множини. Вони реалізують значення «нехай», «давай» у контексті наказу, дозволу, пропозиції, іноді можуть оформлюватися спонукальною часткою 吧 (罢) ba для емпатизації значення. Розглянемо всі випадки:

1. 叫我们先休息一会儿, 再研究一下这个问题。jiào wǒmen xiān xiūxi yíhuìr, zài yánjiū yí xià zhè ge wèntí. – Давайте спочатку відпочинемо, а потім обговоримо це питання (у ролі суб'єкта волевиявлення виступає займенник першої особи множини, 叫jiào у значенні «давайте» реалізує семантику пропозиції).

2. 你让他们早点儿来, 否则来不及。nǐ ràng tāmen zǎo diǎnr lái, fǒuzé láibují. – Нехай вони прийдуть раніше, інакше не встигнемо (у цьому реченні два суб'єкти волевиявлення: перший – це займенник другої особи однини, якому мовець наказує, імперативна семантика передається за допомогою спонукальної інтонації; другий – це займенник третьої особи множини, 让ràng у значенні «нехай» реалізує семантику наказу).

3. 他都长大成人了, 让他自己想个办法。tā dōu zhǎng dà chéng rén le, ràng tā zìjǐ xiǎng ge bànfǎ. – Він вже дорослий, нехай сам думає, що робити (суб'єктом волевиявлення виступає займенник третьої особи однини, 让ràng у значенні «нехай» реалізує семантику дозволу).

Як згадано вище, частка «нехай» в українській мові, формального аналога якої немає в китайській мові, реалізується через спонукальні дієслова 让 ràng / 叫 jiào – «допускати», «дозволяти». Ми вже говорили про те, що значення імперативності пов'язане зі значенням оптативності, адже в основі обох категорій лежить семантика волевиявлення. Таким чином, спонукання може бути напряду пов'язане з бажанням мовця, що може реалізуватися у значенні бажання з елементами спонукання в китайській мові за допомогою зазначених дієслів. До того ж, така семантика оптативності може бути реалізована і в тому випадку, коли в позиції підмета використовується лексема, яка може позначати істоту або неістоту, або якщо присудок при підметі-імені позначає неінтенційну дію [4, с. 178]: 让高山低头, 叫河水让路。ràng gāo shān dī tóu, jiào héshuǐ ràng lù – Нехай гори схилиться перед нами, нехай води розійдуться.

Значення імперативності також може накладатися на спонукання в ситуаціях прокльону чи побажання: 让你倒霉! ràng nǐ dǎoméi! – Нехай тобі всячина!

Спонукальні дієслова 让ràng / 叫jiào також можуть виконувати функцію, подібну до функції українсько-го сполучника «щоб» – виражати категоричне спонукання, зумовлене особистим бажанням мовця. Наприклад, 叫他明天早上交给我所有的材料! jiào tā míngtiān zǎoshàng jiāo gěi wǒ suǒyǒu de cáiliào – Щоб завтра вранці він віддав мені всі матеріали!

Фактивні речення становлять більшість випадків ситуацій волевиявлення і вказують на ініціативу волевиявлення з боку мовця, тоді як пермісивні – з боку слухача, який у майбутньому стане адресантом імператива, а мовець стане суб'єктом волевиявлення [4, с. 204–206]. Дієслова 让 ràng / 叫 jiào можуть формувати пермісивні речення. У такому випадку також реалізується значення дозволу: 让我代表我公司为贵方表示最深的感谢。好了, 谢谢您。ràng wǒ dàibǎo wǒ gōngsī wèi guìfāng biǎoshì zuì shēn de gǎnxiè. – hǎo le, xièxiè nín – Дозвольте мені від імені нашої компанії висловити Вам глибоку подяку. – Добре, дуже дякуємо Вам.

За допомогою спонукальних дієслів 让ràng / 叫jiào, виходячи з їх значення «дозволяти», також виражається бажання з інтенцією дозволу: мовець розуміє, що бажана ситуація вже існує, і погоджується на її продовження. Звичайно, така ситуація виявляється в діалогічному мовленні, коли репліці мовця передують репліка співрозмовника про існуючу ситуацію. Наприклад,

– 王教授正在上课, 叫他过来吗? wáng jiàoshòu zhèng zài shàng kè, jiào tā guòlái ma? – Професор Ван зараз на занятті, визвати його?

– 不用啦, 让他下课, 再讨论这件事儿。bú yòng la, ràng tā xià kè, zài tāolùn zhè jiàn shìr – Не треба, нехай він спочатку закінчить заняття, і потім вже обговоримо цю справу.

Спонукальне дієслово 使 shǐ – «зробити так, що»; «дозволити», «дати», «примушувати» реалізує семантику наказу, примусу до дії. Суб'єктом такого волевиявлення зазвичай не виступає перша чи друга особи. Наприклад, 使人明白这个世界多么美好! shǐ rén míngbái zhè ge shìjiè duōme měihǎo! – Нехай люди знають, який прекрасний цей світ!

Дієслово 请 qǐng – «запрошувати», «просити», «будь ласка» використовується для реалізації семантики прохання. Дієслово 请 qǐng може бути як спонуканням з ініціативи мовця, так і майбутнім спонуканням із боку слухача: 请给我解释一下昨天晚上发生了什么事儿。qǐng gěi wǒ jiěshì yí xià zuótiān wǎnshàng fāshēng le shénme shìr. – Будь ласка, поясни мені, що вчора відбулося.

В мові байхуа це дієслово приймає суб'єкт волевиявлення в постпозицію, або він взагалі може бути еліптованим, а в мові веньянь у значенні «я прошу вас» суб'єкт волевиявлення використовується перед самим спонукальним дієсловом [10, с. 312].

Дієслово 劝 quàn – «радити», «просити» може виражати як прохання, так і пораду: 1) 我劝你不去! wǒ quàn nǐ bú qù! – Благаю тебе, не йди!; 2) 我劝你戒烟儿, 要不身体会有问题。wǒ quàn nǐ jiè yānr, yào bù shēntǐ huì yǒu wèntí – Раджу тобі кинути курити, інакше виникнуть проблеми зі здоров'ям.

Окрему групу спонукальних дієслів становлять такі, як: 允许 yǔnxǔ / 容许 róngxǔ / 准许 zhǔnxǔ – «дозволяти»; 禁止 jìnzhǐ – «забороняти». 允许 yǔnxǔ, 容许 róngxǔ, 准许 zhǔnxǔ реалізують семантику дозволу, у висловленні супроводжуються словом 请 qǐng, тоді як 禁止 jìnzhǐ реалізує значення заборони. Дієслова 允许 yǔnxǔ, 容许 róngxǔ, 准许 zhǔnxǔ можуть також використовуватися в пермісивних висловленнях. Наприклад, 请容许我给您介绍一下这种情况。– 行, 你说吧。qǐng róngxǔ wǒ gěi nín jièshào yí xià zhè zhǒng qíngkuàng. – xíng, nǐ shuō ba – Будь ласка, дозвольте мені ознайомити вас із цією ситуацією. – Добре, кажи.

З-поміж іншого у лінгвістичній літературі [11, с. 335–337] натрапляємо на трактування дієслів 要 yào / 要求 yāoqiú – «вимагати», «хотіти», 求 qiú – «просити», «вмовляти», «благати», 请求 qǐngqiú – «просити», «благати», 愿 yuàn – «просити», «хотіти», 宁 nìng / 宁愿 nìngyuàn / 宁可 nìngkě / 宁肯 nìngkěn – «хотіти» також як спонукальних. Ці дієслова, крім функції спонукання, також виконують функції *оптативності*, наприклад, 我宁愿你不参加这个活动。wǒ nìngyuàn nǐ bù cānjiā zhè ge huódòng – Я хотів би, щоб ти не брав участь у цьому заході; а також функцію значення *необхідності*, наприклад, 你要给我发这些材料。nǐ yào gěi wǒ fā zhè xiē cáiliào – Ти маєш відправити мені ці матеріали.

Тобто можемо казати, що в комунікативному виборі мовця в китайській мові істотну роль відіграє реалізація мовцем різних одиниць у мовленні, можливість їх вибору для передачі різних відтінків смислу, можливість розподілу смислового навантаження між значеннями мовних засобів, а також контекстуальна, ситуативна інформація.

Висновки. Отже, ми кваліфікуємо спонукальні дієслова як такі, що в повній мірі реалізують семантику спонукання до дії, і, таким чином, в кожному конкретному мовному акті семантика волевиявлення в першу чергу оцінюється мовцем і слухачем й інтерпретується у вигляді різних семантичних варіантів імперативності. Перспектива подальших досліджень полягає у висвітленні особливостей реалізації семантики імперативності на різних мовних рівнях, а також уточненні зв'язків цього субполя з іншими субполями в межах ФСП модальності в сучасній китайській мові.

Література:

1. Коржинек Й.М. К вопросу о языке и речи / Йозеф Мирослав Коржинек // Н.А. Кондрашов. Пражский лингвистический кружок. : Сборник статей. – М. : Прогресс, 1967. – С. 317–325.
2. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах
3. в русском языке / Виктор Владимирович Виноградов // Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 53–88.
4. Падучева Е.В. Модальность / Елена Викторовна Падучева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rusgram.ru/Модальность - 41.htm>
5. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [А.В. Бондарко, Е.И. Беляева, Л.А. Бирюлин, Е.Е. Корди]; под ред. А.В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 264 с.
6. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 509 с.
7. Ван Ляо-И. Основы китайской грамматики / Ляо-И Ван. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1954. – 261 с.
8. Li Charles N., Thompson Sandra A. Mandarin Chinese. A Functional References Grammar / Charles N. Li, Sandra N. Thompson. – Berkeley & Los Angeles : U. of California Press, 1989. – 691 p.
9. Тань Аошуан. Проблемы скрытой грамматики: синтаксис, семантика и прагматика языка изолирующего строя (на примере китайского языка) / Аошуан Тань. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 898 с.
10. 赵元任. 汉语口语语法 / 赵元任. — 北京 : 商务印书馆, 1979. — 380 页.
11. Люй Шу-сян. Очерк грамматики китайского языка. Часть первая. Категории / Шу-сян Люй. – М. : Наука, 1965. – 349 с.
12. Курдюмов В.А. Курс китайского языка. Теоретическая грамматика / Владимир Анатольевич Курдюмов. – М. : Цитадель-трейд ; Лада, 2005. – 576 с. – С. 67.
13. Яхонтов С.Е. Категория глагола в китайском языке / Сергей Евгеньевич Яхонтов. — Л. : Из-во Ленинградского ун-та, 1957. – 179 с.
14. Любимова Ю.С. Функціонально-семантичне поле модальності в сучасній китайській мові : дис. ... канд. філол. наук / Ю.С. Любимова. – К., 2016.
15. 吕叔湘. 现代汉语八百词: 增订本 / 吕叔湘. — 北京: 商务印书馆, 2016. — 760页.

Анотація

Ю. ЛЮБИМОВА. СПОНУКАЛЬНІ ДІЄСЛОВА ЯК ДОМІНАНТА РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ ІМПЕРАТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджуються спонукальні дієслова як домінанта реалізації семантики імперативності в сучасній китайській мові. Основну увагу зосереджено на особливостях функціонування спонукальних дієслів у мовленні, а також інтерпретації семантики волевиявлення мовцем.

Ключові слова: китайська мова, модальність, спонукальне дієслово, функціонально-семантичне поле.

Аннотация

Ю. ЛЮБИМОВА. ПОВЕЛИТЕЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ КАК ДОМИНАНТА РЕАЛИЗАЦИИ СЕМАНТИКИ ИМПЕРАТИВНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье исследуются повелительные глаголы как доминанта реализации семантики императивности в современном китайском языке. Основное внимание в статье уделяется особенностям функционирования повелительных глаголов в речи, а также интерпретации семантики волеизъявления говорящим.

Ключевые слова: китайский язык, модальность, повелительный глагол, функционально-семантическое поле.

Summary

YU. LYUBIMOVA. IMPERATIVE VERBS AS THE MAIN MEANS OF REALIZATION OF THE IMPERATIVE SEMANTICS IN MODERN CHINESE

The article deals with the imperative verbs as the main means of realization of the imperative semantics in modern Chinese. The article focuses upon the peculiarities of the functioning of the imperative verbs in the speech and on the interpretation of the imperative semantics by the speaker.

Key words: Chinese, modality, imperative verb, functional semantic field.

*викладач кафедри німецької мови
та методики її викладання
Центральноукраїнського
державного педагогічного
університету
імені Володимира Винниченка*

МАРКЕРИ ПІДРЯДНОСТІ В ДАВНЬОНІМЕЦЬКОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Структура речення – це єдність усіх формальних мовних засобів, які забезпечують цілісність синтаксичних одиниць і вираження в них багатообразного змісту [1, с. 6]. Із погляду форми організації (структури) речення та словосполучення мають два завдання: 1) речення й словосполучення повинні мати достатню «ємкість», тобто виражати складний зміст висловлювання. Ступінь складності й об'єму цього змісту залежить від умов життя того суспільства, в якому функціонує ця мова, а також від форми, в якій відбувається комунікація, від характеру мовленнєвих стилей і жанрів; 2) речення й словосполучення повинні бути достатньо «портативними», тобто виступати як цільові утворення, які не розсипаються на окремі частини й здатні донести від мовця до слухача свій складний зміст [1, с. 7–8]. Отже, під час дослідження процесу синтаксичного розвитку не можна не враховувати зміни в мовленнєвих стилях і жанрах, у характері пам'яток, зрушення в структурі слова, у складі й характері морфологічних категорій [там само, с. 9].

В.М. Жирмунський виділяв дві категорії граматичних засобів для вираження граматичних відношень у мовах індоєвропейської сім'ї: 1) засоби словозміни (морфологічні); 2) засоби словосполучення й поєднання слів у речення (синтаксичні). До останніх належать узгодження та підрядність (які визначають взаємозв'язок словозмінних ознак у словосполученні та реченні), а також порядок слів, який може слугувати показником синтаксичних зв'язків, особливо за умови відсутності морфологічних засобів [3, с. 182–183]. Саме в німецькій мові розвитку порядку слів виявляється в тому, що компоненти, тісно пов'язані між собою, «розриваються» в реальній структурі речення [1, с. 15]. Отже, мета статті – виявити структурні характеристики давньогерманського складного речення, зважаючи при цьому й на його семантику.

Під час розгляду граматичної будови сучасної німецької мови очевидною стає низка протиріч. На думку В.М. Жирмунського, усі протиріччя сучасної німецької граматики пояснюються тим, що мова як явище історичне знаходиться в постійному розвитку. Те, що для одного періоду реєструється описовою граматику як виняток, розкривається з погляду історії мови як пережиток закономірностей попередніх ступенів розвитку або як зародження нових закономірностей, які ще не отримали пояснення. Наявність таких протиріч визначається діалектичним процесом розвитку мови як засобу спілкування й обміну думками [1, с. 183–184].

У давньогерманських мовах існував відносно сталий набір граматичних засобів оформлення складнопідрядного типу зв'язку. Лінгвістичні дослідження доводять, що основними засобами поєднання слів у речення в давньоверхньонімецький період були такі: 1) використання форм слова, що характеризують зв'язки одного слова з іншим за принципом узгодження та керування; 2) використання службових слів; 3) використання певного порядку слів [5, с. 218]. Слід зазначити, що багато відношень більш складного порядку, які надалі були представлені складними синтаксичними конструкціями, на початковому етапі виражалися тільки на семантичному та семантично-контекстуальному рівні. Німецька мова вже на ранньому етапі мала багату систему флексій і відносно фіксований порядок слів. Уже в давню епоху намітилися передумови для формування речення в сучасному вигляді, однак залежність між частинами складнопідрядного речення визначалася переважно на рівні логічних відношень [4, с. 84].

Початок писемної традиції давньонімецької поезії, переклад латинської наукової прози були основними чинниками розвитку складного речення [2, с. 216]. У зв'язку з появою друкарства, розповсюдженням грамотності розвивається писемність, виникають нові жанри літератури. Це стає додатковим стимулом для розвитку способів більш точної передачі думок, джерелом яких став підрядний зв'язок. Гіпотаксис надав людству багато засобів для більш компактного, економного й емоційного писемного спілкування [4, с. 50]. Кількість моделей складноурядних і складнопідрядних речень у давньонімецькій мові значно менша, ніж у сучасній німецькій мові, а структура складних речень давньонімецької мови є менш сталою. Саме ця частина синтаксису характеризується швидким розвитком і вдосконаленням [2, с. 216; 11, с. 131]. Для протиставлення головної частини складного речення її підрядній частині, а також для розрізнення видів речення використовується позиція членів речення в підрядних частинах складного речення.

У германських мовах була своя система оформлення підрядності, яка підтверджується наявністю старих підрядних сполучників з абстрактним значенням, що поступово відмирили [1, с. 66–67]. Системні зміни, що відбувалися в давньогерманських мовах, підготували ґрунт для поступового розвитку такого засобу підрядності, як кінцева позиція дієслова в залежному реченні [2, с. 219]. Під час передачі чужого мовлення використовується розрізнення часів і способів. Основними структурними ознаками складнопідрядного речення в давньогерманських мовах були такі: 1) оформлення зв'язку між головним і залежним реченням спо-

лучними засобами; 2) відмінність у порядку слів у головному й підрядному реченнях (V2 тип – розміщення фінітного дієслова після ініціального компонента, зазвичай прислівника, у головному реченні; V-final тип, тобто прикінцева позиція особово-дієслівної форми в підрядному реченні) [2, с. 213].

Основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах, зокрема в давньоверхньонімецькій мові, були сполучники, прийменники та сполучні слова [7, с. 159; 5, с. 219]. Однак тільки за службовим словом (сполучником), якою б важливою не була його роль для передачі зв'язку між реченнями, не завжди можна встановити вид складного речення [7, с. 159], тому досить часто виникають труднощі в розрізненні сурядних і підрядних утворень, так само, як і у відокремленні головного речення від підрядного. Більшість службових слів можуть функціонувати як у складнопідрядних, так і в складносурядних реченнях [там само]. Під час опису мовних засобів слід насамперед звернути увагу на лексичні можливості німецької мови давньоверхньонімецького періоду, оскільки загальне значення фрази/речення визначалося можливостями лексики. У цей період розвитку німецької мови сформувався певний тип каузативної конструкції, яка складалася з дієслова *lazan* (*lassen*) та інфінітива. Подібні каузатори слугували для оформлення відношень причини – наслідку. У сучасних граматиках вони розглядаються як «лінгвістичні маркери каузальності, які функціонують на рівні простого речення» [5, с. 218]. В.Г. Адмоні відносив такі конструкції до речень, побудованих за допомогою конструктивного дієслова, яке має значення мети, як у прикладах „Ni liazzi irgraban sinaz huz” (Er läst nicht sein Haus untergraben); „Ni maht thaz gimachon, tharaingegin rachon” (Du kannst das nicht machen, (nämlich) dagegen sprechen). Автор зауважував, що незважаючи на те, що в останньому з наведених прикладів обидва інфінітиви синтаксично паралельні, семантично другий інфінітив залежить від першого [10, с. 43]. Отже, це доводить те, що речення могло бути складнопідрядним на семантичному рівні.

Усім давньогерманським мовам притаманний асиндетичний гіпотаксис, що є поєднанням дієслівних фраз або реченневих утворень, у яких одне з них логічно підпорядковане іншому за відсутності будь-якого формального маркера цього зв'язку [2, с. 214; 4, с. 82; 9, с. 6]. Попри багату систему субординативних сполучників, підрядні зв'язки були нерозвинені, і майже всі логічні зв'язки могли виражатися простим зіставленням [2, с. 220; 9, с. 6]. Паратактичні за формою складні синтаксичні утворення за своїм змістом були гіпотактичними утвореннями [2, с. 20], наприклад: (двн): “*Ih scal iu sagên, gibot ther himilisco got*” – «Я назву вам заповідь, (яку) побажав Господь» [8, с. 109]. Окрім відносної підрядності, у давньоверхньонімецькій мові була тенденція до вираження допустових і умовних відношень за допомогою логічної (немаркованої) підрядності, наприклад: (двн): “*Ni duas thû sô, lôn ni habês thû es nihein*” – «(Якщо) ти не зробиш так, (то) ти не отримаєш за це ніякої винагороду» [8, с. 109].

Оскільки в давній період розвитку германських мов були відсутні релятивні займенники та релятивні прислівники, у дослідженні відносного типу зв'язку в давньогерманських мовах прийнято говорити про релятивні маркери. Тільки згодом із них утворилися незмінювані частки. Так, наприклад, у давньоверхньонімецькій і давньосаксонській мові це була частка *the*, яка слугувала для поєднання двох або більше речень, наприклад: двн.-в.-нім. “*Senomu tho uwas man in Hierusalem, thes namo uwas gihezzen Simeon*” – «І ото був у Єрусалимі один чоловік, йому ймення Сімеон» [2, с. 222]. На думку Т.А. Кацкової, у давньоверхньонімецькій мові безсполучниковість була одним із можливих варіантів вираження (експлікації) відносного зв'язку [4, с. 84; 6, с. 102], наприклад: двн.-в.-нім. “*in droume sie in zelitum then weg sie faran scoltun*” – «Усі вони показали їм шлях, (яким) вони мали їхати» [там само]. Зазначений тип конструкції трапляється в текстах давньосаксонських пам'яток „Heliandt” і „Genesis”, наприклад: двн.-сакс. “*Tho fundun sie thar enne froden man sitten bi them seuua endi is suni tuene, Iacobus endi Iohannes: uwarun im iunga man*” – «Тоді направили вони на старого, що сидів біля моря, і його двох синів, Якова та Іоана, (вони) були молоді люди» [2, с. 229]. У пам'ятках писемності трапляються складні утворення з підрядними означальними, утворені контактним шляхом із предикатами типу «називати», «залишати», «відмовляти», «відвертати», наприклад: двн.-в.-нім. “*Einan kuning uweiz ih, Heizsit her Hluduig*”. – «Одного короля я знаю, зветься він Людвіг» [2, с. 223]. Дослідження Л. Кельнера доводять, що характерною ознакою найдавніших типів відносних речень була спільність суб'єкта з головним реченням [див. 2, с. 224].

У давньонімецькій мові активізуються конструкції з віддієслівними іменами. На їхньому тлі розвиваються нові залежні предикативні зв'язки. При цьому посилюється роль порядку слів, який стає важливим засобом забезпечення внутрішньої з'єднаності речення, виявлення його цілісності: поширюється різного роду переплетення компонентів речення. У них простежується загальна тенденція до рамкової структури, яка в низці випадків охоплює речення в цілому [1, с. 19–20].

Отже, основними чинниками розвитку складного речення були початок писемної традиції та переклад латинської наукової прози. Давньонімецька мова успадкувала від індоєвропейських мов морфологічні та синтаксичні засоби для вираження граматичних відношень. За відсутності морфологічних засобів показником синтаксичних зв'язків слугував порядок слів, який ставав важливим засобом забезпечення внутрішньої з'єднаності речення.

У давньогерманських мовах складні речення були сполученнями речень у вигляді паратаксису або гіпотаксису й траплялися достатньо рідко, і хоча основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах були сполучники, прийменники та сполучні слова, тільки за маркером не можна було встановити вид складного речення. Саме встановлення видів підрядних речень давньоверхньонімецької мови може бути покладене в основу подальших наукових пошуків.

Література:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В. Г. Адмони. – М. : Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.) : [монографія] / І.Р. Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
3. Жирмунский В.М. История немецкого языка, 5-е изд. / В.М. Жирмунский. – М. : Высшая школа, 1965. – 408 с.
4. Журавлева М.В. Формирование и функционирование немаркированных сложных гипотактических предложений : дис. ... кандидата филолог. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М.В. Журавлева. – Ижевск, 2005. – 224 с.
5. Калмыкова Г.А. Диахронический аспект развития маркеров каузальных отношений в немецком языке / Г.А. Калмыкова // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика» – № 3/2011. – С. 217–223.
6. Кацкова Т.А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке : автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Т. А. Кацкова ; Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А.А. Жданова – Л., 1975. – 18 с.
7. Семененко Г.М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні / Г.М. Семененко // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5. – К. : КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159–163.
8. Филичева Н.И. История немецкого языка : [учебн. пособие для студ. филол. и лингв. фак. выс. учеб. заведений] / Н.И. Филичева. – М. : Издательский центр, «Академия», 2003. – 304 с.
9. Ярцева В.Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке / В.Н. Ярцева. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1940. – 116 с.
10. Admoni W. Historische Syntax des Deutschen. / W. Admoni. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990. – 287 S.
11. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte / O.I. Moskalskaja. – М. : Hochschule, 1977. – 237 S.

Анотація

М. ОКСАНИЧ. МАРКЕРИ ПІДРЯДНОСТІ В ДАВНЬОНІМЕЦЬКОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У статті розглядаються питання, пов'язані зі структурними та синтаксичними характеристиками давньонімецького складного речення. Визначено, що давньонімецькі складні речення були сполученнями паратактичних і гіпотактичних одиниць, а основними маркерами підрядності в давньогерманських мовах виступали сполучники, прийменники та сполучні слова.

Ключові слова: сполучник, складне речення, паратак西斯, гіпотак西斯, маркер, підрядність, сполучне слово.

Аннотация

М. ОКСАНИЧ. МАРКЕРЫ ПОДЧИНЕНИЯ В ДАВНЕНЕМЕЦКОМ СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В статье рассматриваются вопросы, связанные со структурными и семантическими характеристиками сложного предложения. Установлено, что давненемецкие сложные предложения являются соединениями паратактических и гипотактических единиц, а основными маркерами подчинения в давнегерманских языках были союзы, предлоги и союзные слова.

Ключевые слова: союз, сложное предложение, паратак西斯, гипотак西斯, маркер, подчинение, союзное слово.

Summary

M. OKSANICH. MARKERS OF SUBORDINATION IN OLD HIGH GERMAN COMPLEX SENTENCES

The article focuses on structural and semantic peculiarities of Old High German complex sentences. The latter are claimed to have been formed with the help of paratactic and hypotactic word-combinations. The main makers of subordination in Old High German were considered to be conjunctions, prepositions, and connective words.

Key words: conjunction, complex sentence, parataxis, hypotaxis, marker, subordination, connective word.

аспірант кафедри германської й
фіно-угорської філології
Київського національного
лінгвістичного університету

СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ВІК» У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Виявлення обов'язкових ознак поняття «вік» стає можливим під час визначення його структури й складу. Із метою реалізації задуманого слід звернутися до теорій поля в лінгвістиці. Використання методу моделювання лексико-семантичного поля нині вважається дуже популярним і широко використовується. Наше дослідження не є винятком, оскільки одним із його завдань є моделювання лексико-семантичного поля «вік». Наразі вивчаються лексико-семантичні поля, лексико-семантичні групи, семантико-граматичні групи, лексико-семантичні блоки, кореневі гнізда, синонімічні й антонімічні парадигми й пароніми [1; 2].

Найбільше лексичне об'єднання – лексико-семантичне поле – викликає пильний інтерес дослідників, оскільки є цілісним фрагментом національної мовної картини світу. Комплексне вивчення лексико-семантичного поля, за заявою О.І. Зінов'євої, дозволило б зробити важливі висновки про ті чи інші риси національного менталітету народу – носія мови, його пріоритети і системи цінностей, які знайшли закріплення в лексичних одиницях [1, с. 75].

Лексико-семантичне поле «вік» уже було предметом вивчення багатьох лінгвістів. Одним із перших дослідників, які звернулися до вивчення вікової лексики, був Р.І. Хашимов. У роботі він проаналізував лексико-семантичні групи слів, що позначають дитину, поєднавши принципи діахронічного й синхронічного вивчення вікової лексики [3]. Г.О. Пуцягін в якості поля представляє лексико-семантичну групу іменників, які називають осіб за віком. Дослідник робить їх комбінаторно-семантичний аналіз на основі низки гетерогенних ознак: вік, стать, зріст, дія, характерна для названої особи, стилістичне забарвлення, емоційне забарвлення, експресивне забарвлення. Аналізуючи вікові імена, Г.О. Пуцягін розміщує в центрі поля слова, що мають найбільшу кількість зв'язків з усіма іншими членами групи, в ядрі – слова, найбільш тісно пов'язані із центром, а на периферії – менш частотні й слабо пов'язані з іншими словами [4, с. 45]. У низці робіт здійснюється порівняльне вивчення груп іменників і прикметників, що вказують на вік [5; 6; 7; 8; 9]. Дисертаційне дослідження К.А. Власової присвячене зіставному аналізу словотворчих гнізд *молодий-старий* у російській літературній мові й територіальних діалектах, а також порівнянню російських і англійських еквівалентів [10]. У роботах [11; 12] розглядаються лексико-семантичні парадигми, асоціативні поля як способи репрезентації поняття віку. А.Т. Ашхарава вивчає групу іменників, що позначають людину в дитячому віці. Крім того, дослідник вибудовує семантичну парадигму «вік людини», виявляючи такі центральні семи в плані змісту: «вікові зміни», «вікові етапи», «об'єкт на будь-якому віковому етапі» [11, с. 124]. Лексико-семантичні сукупності, компонентами яких є лексичні групи, об'єднані відношенням до тих чи інших вікових періодів, розглядає Н.В. Крючкова. При цьому автор зауважує, що в роботі «представлене не лексико-семантичне поле «вік», а можливі для російської та французької мов лексико-семантичні репрезентації поняття віку» [12, с. 73], якими є назви періодів, осіб, якостей і типів поведінки.

Проблема й актуальність обраної теми зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних студій у межах когнітивно-дискурсивної парадигми на об'єктивне встановлення корпусу номінативних одиниць на позначення лексико-семантичного поля «вік». Мета дослідження – проаналізувати лексико-семантичне поле «вік» у світлі основних положень теорії поля в лінгвістиці та встановити корпус номінативних одиниць англійської мови, які використовуються в англійському дискурсі на позначення поняття «вік людини».

Приставаючи до опису лексико-семантичного поля «вік», слід визначити його вихідні поняття. Ю.Ю. Литвиненко визначає лексико-семантичне поле як складну синкретичну організацію безлічі лексичних одиниць, що належать до різних частин мови й об'єднані інваріантним компонентом значення [15, с. 82]. Мінімальною одиницею лексико-семантичного поля є *лексико-семантичний варіант* слова, тобто лексичне значення, пов'язане з іншими лексичними значеннями певними відносинами, а також одиницею є все слово, якщо воно однозначне або має в усіх значеннях однорідний понятійний зміст. Спираючись на компонентний принцип під час побудови поля, ми виявляли наявність загальних компонентів значення у деякого слова і ядра та використовували поняття *семантичний множник* – мінімальна складова частина конкретного значення словоформи, будь-яке слово в дефініції тлумачного словника. Наявність у слова спільного з ядерною лексемою семантичного множника була підставою для включення його до складу поля. Структурування поля відбувається шляхом виділення таких рівнів: ядро, центр, периферія. *Ядром поля* є лексична одиниця (або декілька одиниць – найближчі синоніми, деривати, конверсиви), яка виражає його найбільш загальне значення, архісему. *Архісема* – це родова інтегруюча сема, властива всім одиницям цього семантичного поля, інваріантне значення. *Центр лексико-семантичного поля* складають лексичні та фразеологічні одиниці, що конкретизують архісему поля та мають інтегральний (загальний з ядром і одиницями) і диференційний (розмежований з ядром і одиницями) компонент значення. На *периферії* поля розташовані лексичні та фразеологічні одиниці, у значенні яких, по-перше, міститься архісема поля, по-друге, одна з диференціальних сем центра поля, яка є інтегральною для даного семантичного класу, по-третє, власні недиференціальні семи, що роблять зміст периферійних одиниць більш складним [15, с. 83].

За словами Е.В. Кузнецової, лексико-семантична група (далі – ЛСГ) є найважливішим з погляду лексичної системи типом об'єднання слів, які мають такі лінгвістичні характеристики: 1) наявність єдиної категоріально-лексичної семи (архісеми, класеми), основної в структурі лексичного значення слова, однотипність диференціальних сем; 2) зв'язок слів із певними опозиціями, що формують внутрішню парадигматичну структуру групи; 3) формальна (морфемна) схожість; 4) однотипність синтагматичних характеристик; 5) схожість слів на рівні вторинних значень [13, с. 73].

В.В. Леденева визначає лексико-семантичну групу як «основну одиницю репрезентації того чи іншого фрагмента мовної картини світу й орієнтир у ньому». Ядерна сема «цементує» це парадигматичне об'єднання, відображає яку-небудь зі сторін тієї картини світу/дійсності, яка присутня у свідомості носія мови та культури. Система лексико-семантичної групи «окреслює найважливіші сфери знань про світ, його явища, зміни та про оцінку світу – світовідчуття, які властиві носію мови» [14, с. 51].

Ю.Ю. Литвиненко здійснила спробу створення багатоаспектного лексико-семантичного поля «вік» з опорою на відомості словників літературної мови й нелітературних різновидів російської мови. Дослідниця структурує поле «вік», одиниці якого організовані за допомогою архісеми поля, гіперсем лексико-семантичних груп, гіпосем лексико-семантичних підгруп і диференційних семантичних ознак елементарних груп [15, с. 81–99].

Парадигматична структура ЛСГ дозволяє трактувати її як різновид поля або як мікрополе в складі більш складного лексико-семантичного поля. Для більшості ЛСГ характерна наявність базових слів, що уособлюють єдність групи. Це найбільш уживані одиниці, які мають узагальнене, малозмістовне значення й зазвичай утворюють привативну опозицію з іншими словами. Їх можна назвати центром мікрополя, на периферії ж ЛСГ містяться одиниці з більш спеціалізованим значенням, менш уживані, стилістично марковані, що входять в інші семантичні групи. Таким чином, одна з особливостей існування ЛСГ – їх перетин. Виходячи з різноманітності диференціальних сем, слова всередині ЛСГ об'єднуються в підгрупи.

Тематичне поле імен віку, яке вибудовується Д. Кацковою, складається з мікрополів, що відповідають віковій шкалі в демографічному словнику: імена віку немовляти (до 3 років), дитячого (до 11–12 років), підліткового (до 16 років), молодого (до 20–25 років), зрілого (до 60 років), старого (старше 60 років). У центрі кожного мікрополя – інтегральні імена віку, тобто родові поняття, що не мають внутрішньої форми; до центру примикають локально-вікові (тобто які мають додаткову мотивацію вікової характеристики) і суфіксально-похідні імена з конотативним значенням, на периферії знаходяться імена з конститутивною віковою ознакою [7, с. 39].

У лексико-семантичному полі або, як його ще називають, семантичному полі [2] слова різних частин мови об'єднуються на основі *суперсеми*. Наприклад, лексеми *young, to age, an adult* є лексикою, організованою навколо суперсеми «вік». Лексико-семантичне поле формує тематичні або *лексико-тематичні групи*, в які входять одиниці різних частин мови із загальною *архісемою*. Наприклад, одиниці *old, an elderly person, to age* складають тематичну групу «старість». Слова з тематичних груп можуть бути впорядковані в кореневі гнізда (радікалії). Це об'єднання слів різних частин мови із загальною гіперсемою, експлікатором якої є корінь (наприклад, *old, oldness, oldish, olden*).

Слова однієї й тієї ж частини мови, які організовані навколо *ядерної гіперсеми*, об'єднуються в семантико-граматичні або *лексико-семантичні групи* (*aged, old, elderly, middle-aged, ageing*). У розумінні Л.О. Новікова лексико-семантична група – це елементарне мікрополе, «відносно замкнутий ряд лексичних одиниць однієї й тієї ж частини мови, об'єднаних спільною семою, – архісемою більш конкретного змісту й класифікаційно нижчого порядку, ніж архісема поля» [16, с. 566]. Одна з особливостей існування лексико-семантичних груп – це можливість їхнього перетину. Слова всередині лексико-семантичної групи об'єднуються в підгрупи, виходячи з різноманітності диференціальних сем.

У названі парадигми слова й словосполучення входять на основі загальних семантичних ознак, які займають або ядерне, або наближене до ядерного положення. Але поряд із цими словами в мові функціонує безліч лексем, у семантиці яких ті ж ознаки займають місце на далекій периферії. Дослідники включають їх в *асоціативно-тематичні групи* – прагматично задані лексико-семантичні групи різнокорневих слів і словосполучень, центром яких є *лексема з ядерною гіпосемою*, а в інших одиницях ця гіпосема є периферійною. Відповідно ядерні гіпосеми цих слів є периферійними в семантичній структурі центрального слова [2, с. 165–166].

Дослідження (моделювання) лексико-семантичного поля може проводитися в двох напрямках: вивчення характеру семантичних зв'язків між членами досліджуваного поля при одночасному виявленні структури поля (мікросистем усередині поля – тематичних рядів, лексико-семантичних груп і синонімічних/антонімічних рядів), оскільки структуру поля можна виявити лише в результаті вивчення взаємозв'язків його структурних елементів [17, с. 47].

Процедура методу моделювання поля включає два етапи. На першому етапі відбувається інтуїтивна вибірка одиниць зі словника, а на другому – їх перевірка на зміст. За необхідності застосовуються методи компонентного та семантичного аналізу. Метод компонентного аналізу складається в роботі з тлумачними та ідеографічними словниками. У методі семантичного аналізу використовуються прийоми субституції, вилучення/додавання й згортання/розгортання дефініції [17, с. 44]. Досліджуючи семантичну структуру одиниць лексико-семантичного поля методом компонентного аналізу, можна встановити семантичні зв'язки (синонімічні й антонімічні – сильні зв'язки, а також слабкі зв'язки) між тематичними рядами слів.

Лексико-семантичне поле може бути також змодельоване за *функціональною ознакою*, яка, на відміну від лексико-структурного типу, виділяє всередині лексико-семантичного поля мікрополя [17, с. 52]. Крім цього, одиниці

будь-якого лексико-семантичного поля можуть бути згруповані згідно з тим, яку *спрямованість оцінювального знака* в семній структурі свого значення вони мають: позитивну, негативну або нейтральну (відсутність будь-якої оціночної спрямованості).

Лексико-семантичне поле «вік» є відкритим, тому що має здатність невинно поповнюватися новими елементами. Є змістовне ядро поняття, але за рахунок роботи «емотивної номінації» [17] в галузі вікової семантики виявляється рухливість одиниць поняття, тому що представлене в нашому дослідженні лексико-семантичне поле не має чітких меж. Межі лексико-семантичного поля – хиткі й розпливчасті. Через розмитості кордонів і великий обсяг лексико-семантичне поле не піддається чіткому структуруванню. Можливе лише виділення ядра (центра) і периферії поля. Із цієї ж причини таке лексичне об'єднання зазвичай досліджується за складниками його лексико-семантичних груп [1, с. 75].

Отже, лексико-семантичне поле «вік» – це розгалужене, складне системно-структурне утворення, що включає в себе одиниці як лексичного, так і синтаксичного рівня (вільні словосполучення (номінативні, ад'єктивні, дієслівні й прийменникові) і фразеологічні одиниці). Лексико-семантичне поле поняття «вік» складається з різних слів: частин мови й словосполучень (*young, to age, an adult*), які об'єднуються на основі суперсеми «вік». Воно формує тематичні або *лексико-тематичні групи*, в які входять одиниці різних частин мови із загальною архісемою. Усередині кожної тематичної групи слова однієї й тієї самої частини мови об'єднуються в *лексико-семантичні групи* й організовуються навколо ядерної гіперсеми. У кожній лексико-семантичній групі виділяються смислові блоки, які відрізняє наявність власної (індивідуальної) гіпосеми. Кожна лексико-семантична група й смисловий блок містять базові одиниці й периферійні одиниці, які є оціночними, стилістично й емоційно забарвленими. Методика дослідження особливостей структурування й складу лексико-семантичного поля «вік» є актуальною для подальшого дослідження одиниць на позначення інших невербальних засобів вікових характеристик персонажа в англословному художньому дискурсі.

Література:

1. Зиновьева Е.И. Словарные объединения: универсальное и национальное / Е.И. Зиновьева // Русистика и современность. Материалы 7-й международной научно-практической конференции 17–18 сент. 2004 г. – СПб: Сударыня, 2005. – С. 75–79.
2. Плужникова Т.И. Ассоциативно-тематические группы как элемент языковой картины мира / Т.И. Плужникова // Национально-культурный компонент в тексте и языке. Материалы 2-й Международной научной конференции. – Минск: БГУ, 1999. – С. 165–169.
3. Хашимов Р.И. К вопросу о формировании русской возрастной лексики (историческое формирование и современное функционирование возрастных наименований несовершеннолетних детей) : дис. ... канд. филол. наук / Р.И. Хашимов. – М., 1973. – 200 с.
4. Пуцягин Г.А. О принципах организации групп в лексической системе (на материале имен существительных, называющих человека по возрасту, росту, степени физической силы и степени физической красоты) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Г.А. Пуцягин. – Воронеж, 1975. – 204 с.
5. Костина Л.Т. Исследование группы прилагательных возраста в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Л.Т. Костина. – Москва, 1978. – 250 с.
6. Матвеев В.И. Структура семантического поля возраста человека (на материале русского, украинского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / В.И. Матвеев. – Киев, 1984. – 276 с.
7. Кацкова Д. Имена возраста в русском и словацком языках : дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01; 10.02.03 / Д. Кацкова. – Москва, 1987. – 212 с.
8. Бондаренко Е.И. Обозначение лица пожилого возраста атрибутивными сочетаниями в русском и английском языках / Е.И. Бондаренко // Стилистика и культура речи. – Пятигорск : Изд-во гос. лингв. ун-та, 2000. – С. 53–57.
9. Серебрякова Н.А. Лексико-семантическое поле возраста в английском, немецком и русском языках / Н.А. Серебрякова // Актуальные вопросы английской филологии: Межвузовский сборник научных трудов. – Пятигорск : Изд-во гос. лингв. ун-та, 2001. – С. 146–153.
10. Власова К.А. Словообразовательные гнезда МОЛОДОЙ – СТАРЫЙ в русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / К.А. Власова. – Н. Новгород, 2002. – 19 с.
11. Ашхарава А.Т. Концепт «дитя» в русской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / А.Т. Ашхарава. – Архангельск, 2002. – 202 с.
12. Крючкова Н.В. Концепты возраста (на материале русского и французского языков): дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Н.В. Крючкова. – Саратов, 2003. – 252 с.
13. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка : [учебное пособие] / Э.В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1989. – 216 с.
14. Леденева В.В. О предъявлении языковой картины мира // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира / В.В. Леденева. – Архангельск : Поморский гос. ун-т, 2002. – С. 50–52.
15. Литвиненко Ю.Ю. Концепт «возраст» в семантическом пространстве образа человека в русской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Ю.Ю. Литвиненко. – Омск, 2006. – 259 с.
16. Новиков Л.А. Избранные труды. Том 1. Проблемы языкового значения / Л.А. Новиков. – М. : Изд-во РУДН, 2001. – 672 с.
17. Шаховский В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / В.И. Шаховский. – Волгоград : Изд-во ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1983. – 96 с.

Анотація

А. ПОЖАР. СПЕЦИФИКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ВІК» У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджується лексико-семантичне поле «вік» у сучасній англійській мові. Основна увага зосереджена на встановленні корпусу номінативних одиниць англійської мови, які використовуються в англомовному дискурсі на позначення поняття «вік людини».

Ключові слова: лексико-семантичне поле «вік», лексико-семантична група, ядро поля, архісема, суперсема.

Аннотация

А. ПОЖАР. СПЕЦИФИКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ «ВОЗРАСТ» В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье исследуется лексико-семантическое поле «возраст» в современном английском языке. Основное внимание сосредоточено на установлении корпуса номинативных единиц английского языка, используемых в англоязычном дискурсе для обозначения понятия «возраст человека».

Ключевые слова: лексико-семантическое поле «возраст», лексико-семантическая группа, ядро поля, архисема, суперсема.

Summary

A. POZHAR. SPECIFICITY OF THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD “AGE” IN MODERN ENGLISH LANGUAGE

The article deals with the lexical-semantic field of “age” in modern English language. The main attention is drawn to the formation of the body of nominative English units used in the English-language discourse for indicating the “person’s age” notion.

Key words: lexical-semantic field “age”, lexical-semantic group, core of the field, archaism, supersema.

*кандидат педагогічних наук,
доцент,
доцент кафедри перекладу та
мовознавства
Міжнародного гуманітарного
університету*

РЕАЛІТИ-ШОУ ЯК ОСОБЛИВИЙ ЖАНР ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ДИСКУРСУ

Незважаючи на наявність широкого розмаїття жанрів телевізійного дискурсу, телевізійні експерти та критики зазначають, що через появу в другій половині ХХ ст. нових технологій на ринку міжнародних форматів нині популярність ток-шоу, теледебатів, світських хронік помітно знижується, натомість стрімко зростає інтерес до нового, революційного жанру телебачення – реаліті-шоу, пік розвитку якого на заході припадає на 1990-і рр., а в нашій країні – на середину 2000-х рр. Цей факт за останній час зумовив появу низки наукових досліджень, присвячених реаліті-шоу, які являють собою основу ефірного мовлення, а огляд наукової літератури дає змогу стверджувати про різноаспектність дослідження реаліті-шоу.

Так, розгляд реаліті-шоу з позиції загальнонаукової методології пізнання та типології як професійного методу складних соціально-комунікативних явищ дав змогу Є. Гуцалу встановити соціокультурну й журналістську природу реаліті-шоу, систематизувати його типи, провести порівняльний аналіз східної та західної аудиторії, а також виявити тенденції щодо розвитку цього типу мовлення. На особливу увагу заслуговує загальна типологія реаліті-шоу з позиції системного підходу, новизна якої порівняно з існуючими типологіями полягає в комплексному розгляді феномена реального телебачення з позиції використання технічних засобів. У роботі Є. Гуцал пропонує класифікувати реаліті-шоу за типом знімання на такі види: 1) приховане (з використанням прихованої камери); 2) документальне (документальне спостереження); 3) фрагментарне (фрагментарна жива камера в студійній програмі); 4) студійне (повністю відзняті в студії шоу) [4, с. 14].

Культурологічний аналіз реаліті-шоу дав змогу С. Жукову визначити основні методологічні аспекти його вивчення та розкрити механізми поширення й соціальні функції в сучасному суспільстві. Автор зазначає, що реаліті-шоу в соціокультурному просторі масової культури складається з безперервного потоку емоційно й духовно насичених аудіовізуальних образів, які чинять великий вплив на аудиторію на рівні підсвідомості. На переконання С. Жукова, реаліті-шоу є не інструментом зміни суспільства, а навпаки, відображенням певних змін у суспільстві. Однією з головних причин популярності реаліті-шоу є вичерпаність старих героїв, старих сюжетів, старих форматів [5].

Комунікативно-прагматичному опису мовленнєвої поведінки учасників реаліті-шоу в конфліктних і кооперативних ситуаціях мовлення присвячено дослідження Г. Ланських, мовленнєвим матеріалом якого стало текстове розшифрування відеозаписів реаліті-шоу «Великий брат», «За склом», «Дом-2». За визначенням дослідника, реаліті-шоу – це новий для телебачення розважальний жанр, побудований на цілодобовій відеозйомці буденного життя учасників програм, якими найчастіше стають молоді люди у віці від 18 до 30 років; специфіку ситуації реаліті-шоу складає практична мотивація «виграш». Однак вирішальними під час визначення переможця є голоси телеглядачів, тому, на думку автора, необхідність орієнтуватись на «аудиторію мовчазних спостерігачів» пояснює підвищену стратегічність мовленнєвої поведінки учасників реаліті-шоу: моделі комунікації, характерні для природного спілкування, знаходять у поведінці гравців гранично рельєфне, загострене втілення [6, с. 3].

Специфіку мовної особистості учасників реаліті-шоу «Дом-2», яка виявляється шляхом створення фрагментів конкретних мовних портретів, що будуються на основі загального аналізу синтаксичного ладу мови та якісно-кількісного аналізу конструкцій експресивного синтаксису, уперше досліддила Н. Щитова. Як зазначає науковець, специфіка мовної особистості проявляється на всіх мовних рівнях, проте найбільш яскраво – на рівні синтаксису, який безпосередньо пов'язаний із процесами мислення й комунікації. Саме тому синтаксична будова мовлення учасників реаліті-шоу характеризується як спрощена: у ній прості речення переважають над складними; у структурі простого речення превалюють однорідні члени речення, вставні компоненти; звертання виконують «кличну» функцію, проте можуть нести й певне емоційне навантаження [9, с. 6, 9].

Серед складних конструкцій провідну роль відіграють складнопідрядні речення з підрядними додатковими та означальними.

У синтаксисі розмовних текстів учасників реаліті-шоу «Дом-2» реалізуються такі властивості, як експресивність, оцінність, прагнення до економії мовних засобів, непередбаченість, яка проявляється в частому вживанні неповних, безособових, спонукальних речень, у вільному порядку слів, вживанні вступних, вставних, сегментованих, парцельованих конструкцій. З позиції прагмалінгвістики експресивні синтаксичні конструкції пов'язані з усіма компонентами мовного акту, які є не тільки засобом вираження позиції мовця, а й потужним засобом впливу на адресата мовлення з метою досягнення перлокутивного ефекту [9, с. 9].

Як справедливо зазначає М. Липовецький, група, яка об'єднує учасників телепроекту, характеризується такими рисами: функціонуванням у штучному середовищі, схожому на справжнє, у певному просторі, у якому здійснюється безпосереднє спілкування; відсутністю впливу з боку творців проекту, учасники самі придумують його, тобто ніхто не вчить чужі слова, адже немає «реальних інсценівок». М. Липовецький підкреслює, що

реаліті-шоу – «це спроба вийти за межі симуляції, спроба відчутти реальність як таку, нехай в експериментально збудованих декораціях, проте насправді» [7].

Цієї ж думки дотримується С. Жуков, який зазначає: «Людина (учасник реаліті-шоу – О. Р.) через два-три дні перестає помічати, що за нею стежить камера. Вона підставляється, вона виявляється не завжди розумною, не завжди гарною, не завжди охайною» [5].

Однак, незважаючи на чималу кількість робіт, присвячених дослідженню реаліті-шоу, єдиного визначення цього терміна досі немає. Як зауважує А. Абраменко, розуміння природи реаліті-шоу закладене в його назві: реаліті (від англ. *real* – реальність, справжність) – дія, що відбувається за незапланованим сценарієм, що показує дійсність, розкриває характер персонажів, які у свою чергу є «простими людьми з вулиці», а не дипломованими акторами; шоу (від англ. *to show* – зображувати, показувати) – невід’ємний елемент розважального телепрограмування [1, с. 34–37].

Спираючись на вищезазначену класифікацію типів і підтипів дискурсу за позицією українських науковців І. Шевченко та О. Морозової [8, с. 158–159], охарактеризуємо такий жанр телевізійного дискурсу, як реаліті-шоу, за формальним, функціональним і змістовим критеріями. Отже, реаліті-шоу за критерієм форми дискурсу є усним; за ознакою форми – діалогічним; за протиставленням спілкування, зорієнтованого на індивіда або на його статусну роль (адресатний критерій) – особистісним (побутовим); за умовою різних загальних установок, комунікативних принципів – аргументативним (переговори, обмін думками), конфліктним (скандал, сварка, бійка тощо) і гармонійним; за окремими властивостями адресанта та адресата – дискурсом певних комунікантів (жіночий і чоловічий); за соціально-професіональним критерієм можна говорити про дискурси танцюристів, співаків, кулінарів, робітників fashion-індустрії тощо; за функціональним та інформативним складниками реаліті-шоу є фатичним; за метою реалізації тих чи інших функцій мовлення – емотивним, оцінним, директивним тощо.

Порівняльний аналіз найтиповіших жанрів, а саме ток-шоу та ігрового шоу, дав змогу виділити дискурсивні особливості реаліті-шоу серед інших жанрів телевізійного дискурсу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз дискурсивних особливостей найтиповіших жанрів телевізійного дискурсу

№ з/п	Дискурсивні особливості	Ток-шоу	Ігрове шоу	Реаліті-шоу
За участю (роллю) телеведучого шоу:				
1	Концентрація навколо особистості телеведучого	+	+	-
2	Наявність усних транспозиційних форм (в основі мовлення телеведучих (героїв) лежить письмова форма – сценарій)	+	+	-
3	Індивідуальні особливості телеведучого, його популярність	+	+	-
За участю (роллю) учасників телешоу				
1	Цілодобова зйомка буденного життя учасників шоу	-	-	+
2	Наявність переможця, якого визначають телеглядачі або головний герой шоу	-	-	+
3	Створення екстремальних умов для виживання учасників (безлюдний острів, не-знайоме місце)	-	-	+
За участю (роллю) глядачів телешоу				
1	Присутність запрошених гостей	+	+	-
2	Залучення глядача до участі (смс-голосування, дзвінки в студію, участь у конкурсах)	+	+	-
3	Маніпулювання свідомістю глядачів	+	+	-
4	Присутність глядачів у студії	+	+	-
5	Присутність компетентних експертів у студії	+	+	-
За віком глядацької аудиторії				
1	Молодь і люди середнього віку	+	+	+
2	Старші 55 років	+	+	-
За способом реалізації шоу				
1	Креативність способу реалізації змісту програми	-	-	+
2	Тематична різноплановість шоу	+	-	+
3	Наявність елементів розмовного стилю мовлення	+	+	+
4	Наявність елементів змагання	-	+	+
5	Інформативна функція мовлення	+	-	-
6	Композиційна структура (зачин – розвиток – кульмінація – розв’язка)	+	+	+
7	Видовищність програми	-	-	+
8	Наявність спеціальної кімнати зізнань, у якій учасники наодинці виявляють свої емоції, озвучують власні міркування щодо номінацій	-	-	+
За типом знімання				
1	Документальне (документальне спостереження)	-	-	+
2	Фрагментарне (фрагментарна жива камера в студійній програмі)	+	-	-
3	Студійне (повністю відзняті в студії шоу)	+	-	-
4	Приховане (з використанням прихованої камери)	-	-	+

Аналіз дискурсивних особливостей трьох жанрів телевізійного дискурсу, які є одноплановими за тематичною, структурно-композиційною та стилістичною ознаками, свідчить про те, що реаліті-шоу значно відрізняється від ігрового шоу й ток-шоу (див. табл. 1). Зіставлення проводилося за такими дискурсивними ознаками: участю (роллю) телеведучого шоу, участю (роллю) учасників телешоу, віком глядацької аудиторії, способом реалізації шоу, типом знімання.

За участю (роллю) телеведучого реаліті-шоу протистоїть ток-шоу та ігровому шоу (див. табл. 1), тобто роль телеведучого повністю нівелюється в реаліті-шоу. На першому плані виступають власне учасники реаліті-шоу, про що свідчить ознака «за участю учасників шоу» (див. табл. 1).

Роль глядачів реаліті-шоу, як і ведучого, не є характерною рисою цього шоу (див. табл. 1).

Згідно зі статистичними результатами опитування для реаліті-шоу характерні глядачі підліткового й середнього віку, тоді як для ток-шоу та ігрового шоу вік глядацької аудиторії не обмежений (див. табл. 1).

За способом реалізації реаліті-шоу значно відрізняється від інших зазначених шоу за такими ознаками: креативністю способу реалізації змісту програми, тематичною різноплановістю, наявністю елемента змагання, видовищністю програми, наявністю спеціальної кімнати зізнань, у якій учасники наодинці виявляють свої емоції, озвучують власні міркування щодо номінацій (відповідно до зазначених відміток у таблиці 1).

Відповідно до типу знімання реаліті-шоу характеризується документальним (тобто цілодобовою зйомкою учасників) і прихованим спостереженням (з використанням прихованої камери), натомість зйомки ток-шоу та ігрового шоу відбуваються безпосередньо в студії (див. табл. 1).

Незважаючи на те, що всі реаліті-шоу мають таку спільну ознаку, як спостереження за героями в реальному часі, вони все-таки диференціюються за певними концептуальними ознаками, які становлять основу класифікації реаліті-шоу.

Так, С. Акінфієв залежно від специфіки психоемоційних і ціннісних підстав виділяє чотири групи реаліті-шоу:

1) програми, які експлуатують людські інстинкти й емоції та побудовані за принципом «відносини – конкурс – вигнання». Метою є не стільки перемога учасника в конкретному змаганні або в проекті загалом, скільки перевірка його вміння «вижити», уміння побудувати відносини з іншими персонажами впродовж усього циклу передач (наприклад, «Останній герой», «Дом-2», «За склом»);

2) шоу, засновані на самореалізації учасників, причому ймовірність перемоги героя залежить не стільки від його соціального чуття, скільки від його вмінь. Відносини, хоч і є важливим складником проекту, відходять на другий план (наприклад, «Голод»);

3) проекти, персонажі яких не живуть разом і не ізольовані від суспільства. Суть передачі полягає не в розвитку взаємин між ними, а саме у виявленні абсолютного переможця у своїй сфері, яким може бути окрема людина (наприклад, «Битва екстрасенсів»);

4) хроніки, де камера просто фіксує те, що відбувається залежно від авторського задуму. При цьому немає учасників, які змагаються один з одним, а тимчасові й територіальні межі визначаються лише головним героєм, іноді єдиним, який у низці випадків є водночас ведучим. Хроніки діляться на три види: а) камера слідкує за зіркою шоу-бізнесу, записуючи всі моменти її життя («Блондинка в шоколаді»); б) камера фіксує всі моменти життя зірки, яка випробовує себе в незвичній професії впродовж певного часу («Зірки на льоду»); в) передачі, що використовують зйомки прихованою камерою («Розіграш») [2, с. 7–10].

Схожу класифікацію подає А. Абраменко, яка виділяє такі типи реаліті-шоу:

1) шоу підглядання, у якому задовольняється притаманна абсолютній більшості населення Землі пристрасть підглядання. Учасники такого шоу повинні бути цікаві за різними критеріями (приваблива зовнішність, безпосередність, уміння легко триматись перед камерою). Необхідно, щоб у характері людини були присутні риси здорового нарцисизму, з одного боку, і частка здорової істероїдності – з іншого. Коли в людини ці якості не переходять у хворобливий стан, вона здатна зіграти, справити враження, привернути до себе увагу. Таким людям властивий демонстративний прояв своїх емоцій. Також важливим є вміння критично оцінювати реальність, тобто себе та свої можливості. Учасники шоу підглядання – це різні, проте водночас типові для суспільства характери. Тим самим кожен глядач має можливість знайти на екрані щось близьке й цікаве особисто йому. Прикладами шоу підглядання є «Великий брат», «За склом», «Голод»;

2) шоу на виживання, у межах якого учасників поміщають у нестерпні для життя умови та пропонують битися за перемогу до кінця. У цьому разі одним із найважливіших критеріїв відбору стають надійність і відповідальність учасника, його готовність виконувати запропоновані організаторами шоу вимоги. Такими шоу є «Survivor» (Швеція), «Alive» (США) та «Останній герой» (Україна);

3) шоу профі, яке, крім розважальної функції, несе в собі практичну вигоду як для глядачів, так і для учасників. У межах шоу профі гравці освоюють досі не знайоме ремесло, підвищують професійний рівень, а глядач спостерігає за самим процесом або набирається практичних знань. Приклад такого шоу – «Фабрика зірок», що являє собою процес вирощування естрадних артистів у реальному часі;

4) квест (від англ. *quest* – пошук) – шоу-пригода, детективна історія, головоломка, пошук нестандартних рішень. Учасники поміщені в незвичайні умови існування та, будучи супроводжувані численними камерами, долають фізичні й інтелектуальні перешкоди. У межах квесту учасники – це індивідуальності з яскраво вираженою тенденцією до лідерства, високим рівнем IQ, здатні на моментальну реакцію та швидке прийняття рішень [1].

За тематичним складником І. Гаврилюк виділяє такі різновиди реаліті-шоу:

- *кулінарні*: «Пекельна кухня» («1+1»), «МастерШеф» («СТБ»);
- *музичні*: «Фабрика зірок» («Новий канал»), «Голос країни» («1+1»), «Х-фактор» («СТБ») тощо;
- *танцювальні*: «Майдан's» («Інтер»), «Танцюють всі» («СТБ») тощо;
- *шоу краси* (інтелекту, фізичної досконалості): «Краса по-українськи» («1+1»), «Королева балу» («ТЕТ»)

тощо;

- *шоу талантів* (а також надприродних здібностей): «Україна має талант» («СТБ»), «Битва екстрасенсів» («СТБ») тощо;

- *шоу весільних баталій*: «Чотири весілля» («1+1»), «Весільні битви» («СТБ»);

- *соціальні*: «Суперняня» («1+1»), «Кохана, ми вбиваємо дітей» («СТБ») тощо;

- *психологічні* (змін, перевтілень): «Оголена красуня» («Україна»), «Лялечка» («ТЕТ») тощо;

- *дейтинг-шоу*: «Холостячки» («1+1»), «Холостяк» («СТБ»), «Хто хоче заміж за мого сина?» («Україна»)

тощо [3, с. 95].

Як справедливо зазначає дослідник, контент-аналіз довів, що за тематичною спрямованістю вищезазначені типологічні групи представлені на телебаченні майже ідентично, проте все-таки перевага надається саме дейтинг-шоу [3, с. 96].

Отже, з огляду на актуальність проаналізованого матеріалу та незначну кількість наукових робіт, присвячених зазначеній тематиці, вважаємо за доцільне подальше дослідження такого різновиду досить новітнього жанру телевізійного дискурсу реаліті-шоу, як дейтинг-шоу.

Література:

1. Абраменко А. Жанр реалити и его особенности на российском телевидении. Acta Diurna. 2008. № 1. URL: http://www.psujour.narod.ru/vestnik/vyp_1/abr_real.htm (дата звернення: 10.12.2017).
2. Акинфиев С. Жанровая структура русского развлекательного телевидения: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.10. М., 2008. 18 с.
3. Гаврилюк І. Реаліті-шоу на українському телебаченні: різновиди, типологічні пріоритети, особливості функціонування. Журналістика. 2013. Вип. 12(37). С. 90–98.
4. Гуцал Е. Реалити-шоу на современном российском телевидении: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.10. Екатеринбург, 2008. 18 с.
5. Жуков С. Реалити-шоу в социокультурном пространстве массовой культуры: дисс. ... канд. культурологии: спец. 24.00.01. Краснодар, 2009. URL: <http://cheloveknauka.com/realiti-shou-v-sotsiokulturnom-prostranstve-massovoy-kultury> (дата звернення: 10.12.2017).
6. Ланских А. Речевое поведение участников реалити-шоу: коммуникативные стратегии и тактики: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01. Екатеринбург, 2008. 22 с.
7. Липовецький М. Reality show. Мистецтво кіно. 2001. № 4. URL: <http://kinoart.ru/archive/2001/04/n4-article9> (дата звернення: 10.12.2017).
8. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія / за заг. ред. І. Шевченко. Харків: Константа, 2005. 356 с.
9. Щитова Н. Общение в малой социальной группе: на материале анализа речи участников реалити-шоу «Дом-2»: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01. Таганрог, 2007. URL: <http://www.dissercat.com/content/obshchenie-v-maloi-sotsialnoi-gruppe-na-materiale-analiza-rechi-uchastnikov-realiti-shou-dom#ixzz54YeKNJqY> (дата звернення: 10.12.2017).

Анотація

О. РОМАНИЮК. РЕАЛІТІ-ШОУ ЯК ОСОБЛИВИЙ ЖАНР ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано різноманітні підходи до визначення реаліті-шоу. Охарактеризовано такий жанр телевізійного дискурсу, як реаліті-шоу, за формальним, функціональним і змістовим критеріями. Проведено порівняльний аналіз найтипівіших жанрів (ток-шоу, ігрове шоу), що дав змогу виділити дискурсивні особливості реаліті-шоу серед інших жанрів телевізійного дискурсу. Досліджено диференціацію класифікацій реаліті-шоу за певними концептуальними ознаками, за тематичним складником, за специфікою психоемоційних і ціннісних підстав.

Ключові слова: телевізійний дискурс, реаліті-шоу, дискурсивні особливості.

Аннотация

А. РОМАНИЮК. РЕАЛИТИ-ШОУ КАК ОСОБЫЙ ЖАНР ТЕЛЕВИЗИОННОГО ДИСКУРСА

В статье проанализированы различные подходы к определению реалити-шоу. Охарактеризован такой жанр телевизионного дискурса, как реалити-шоу, по формальному, функциональному и содержательному критериям. Проведен сравнительный анализ типичных жанров (ток-шоу, игровое шоу), который позволил выделить дискурсивные особенности реалити-шоу среди других жанров телевизионного дискурса. Исследована дифференциация классификаций реалити-шоу по определенным концептуальным признакам, по тематической составляющей, по специфике психоэмоциональных и ценностных оснований.

Ключевые слова: телевизионный дискурс, реалити-шоу, дискурсивные особенности.

Summary

O. ROMANIUK. REALITY SHOW AS A SPECIAL GENRE OF TELEVISION DISCOURSE

The article presents the analysis of the various approaches to the reality show definition. The reality show as a genre of television discourse is described according to formal, functional and informative criteria. A comparative analysis of the most typical genres, namely (talk shows, game shows), was conducted, which allowed to highlight the discursive features of the reality shows among the other genres of the television discourse. The differentiation of the reality show classifications according to the certain conceptual features, the thematic component, the psycho-emotional and value specification bases was investigated.

Key words: television discourse, reality show, discursive features.

асистент кафедри іноземних
мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного
університету імені Івана Франка

THE PRINCIPAL AND SECONDARY PARTS OF A SENTENCE IN MODERN ENGLISH

Linguistic investigations of recent years contain much valuable information contributing significantly to the development of the theory of sentence-structure. Syntactic processes and semantic aspects of syntax have now become the main source of interest in grammatical studies. This area of grammar is very much alive today. The new ideas have led to many new insights into the structure of particular languages.

Recent years linguistic investigations of such scientists as M. Celce-Murcia, D. Larsen-Freeman, O. Fedorenko, S. Suchorolska and others contain much valuable information contributing significantly to the development of the theory of sentence-structure. Most grammarians hold the view that language is a system of interdependent units in which the value of each unit results solely from the simultaneous presence of the others.

Sentences convey more than meaning; they convey style. Now, when writing sentences, it must be understood that it consists of two important constituents-structure and purpose. The structure of a sentence and, the purpose in which it is used, both go a long way in forwarding its meaning. That is why it is important to know, in how many ways a sentence can be composed. The entire written language depends on the type of its sentence. Only when one knows the various types then he/she can play with words, thoughts and ideas. In any form of writing, it is the sentences that are the building blocks of the structure of the copy. To help you know more of sentences, there are various types in which sentences can be constructed given below.

The term “sentence” is extremely difficult to define. Just as the various parts of speech may be considered from the points of view of meaning and function or form, so the sentence may be approached from the viewpoint of logic or meaning, of phonetic criteria or style, and of grammar. The search for absolute limitations of content for the sentence unit has not yet produced absolutely undisputable workable criteria. It seems reasonable to proceed from the statement that the sentence is a basic unit of communication distinguished from all other units by its predicativity. One of the primary characteristics of the sentence lies in the fact that it can stand alone as a piece of communication, completing an idea by itself.

In terms of meaning, the sentence is traditionally defined as the expression of a complete thought. But this, it seems to be open to thought and discussion because completeness is, in fact, very relative and depends largely on the purpose of the speaker or writer as well as on the context, linguistic or situational. The principle of transformational grammar is that the whole grammar of a language constitutes a definition of the sentence. The traditional definition is that a sentence is a group of words expressing a complete thought, and is often criticized today on the ground that a sentence is sometimes one word and that the thought is not always complete but largely depends on the meaning of preceding sentences.

Distinction is reasonably made between syntagmatic and paradigmatic or associative relations. In actual speech syntagmatic relations will be observed between linguistic units of different levels, e. g. phonemes and morphemes within a word, between words in phrase structure and sentence, between phrases in sentences, or, say, between the parts of composite sentences, etc.

The question naturally arises about the relation of predicativity to the grammatical organization of the sentence. Grammarians are not agreed at this point. The sentence is sometimes viewed only as a speech event with no relevance to its grammatical organization and distribution at all. On the communicative level any part of the utterance may function as predicate. This view is most emphatically stated by E. Benveniste [3, p. 128].

Studies of the sentence-structure are relevant to a number of questions, such as deep grammar analysis, problems of “textlinguistics” concerned primarily with relationships within a supra-phrasal unity, the actual division of the sentence, and problems of syntactic paradigms. The generalized character of the structure of a language finds its vivid expression in the fact that the sentence-structure itself is a most essential generalization.

One of the most important questions concerning the sentence which seems to remain disputable to this day is the definition of the sentence as a linguistic unit. There is a considerable diversity of viewpoints among grammarians concerning the problem of sentence analysis as well.

According to I. Arnold, the sentence is a minimal unit of communication. Structural units of a lower rank (i.e. words and word combinations) may function only as its constituents. They are not able to be used in speech independently from the sentence [1, p. 35]. A sentence (even comprising one word), unlike a word or a word combination, denotes some actualized situation, i.e. a situation correlated with the real world. For example, *night* as word is only a vocabulary item naming a natural phenomenon. The noun *night* is nothing else but a language expression of the concept “night”. The sentence *Night* differs from all the two. The sentence *Night* presents the phenomenon of night as a fact of reality. It has acquired modality (the speaker interprets the phenomenon as real), as well as certain time perspective (past, present, future). Actualization is even simpler in sentences with finite verbs, for example *the day breaks* vs *day break*. Actualization as syntactic phenomenon is termed *predication* that consists of the unity of the modal and the tense categories.

Finally, relations, binding sentence components, are restricted by sentence boundaries, which appear the most important structural peculiarity of the sentence. N. Baker considers that none of the words of a given sentence may either

subordinate or be subordinated to words outside the sentence. The list of peculiarities is not exhaustive, but it suffices to identify sentences in speech. Thus, the sentence may be defined as a minimal syntactic construction, used in language communication, characterized by predication and a certain structural pattern [2, p. 40].

The definition of the sentence given above includes a rather limited number of features and, therefore, many properties of the sentence are neglected, though they may in some way or the other be related to the properties mentioned in the definition. Consequently, the following discussion in this paragraph may be treated as extended definition of the sentence. Let us discuss its other properties [1, p. 235].

The sentence is the result of the speaker's creative activity.

Creative thought is among other abilities of the human being. Thus, since thought is closely related to speech, creativity in syntax is most natural and obvious. Speakers generate an infinite variety of new sentences. The average speaker does not store in memory sets of ready-made sentences but constructs for occasional use new sentences even in similar situations.

It is the sentence that enables the speaker to react creatively and actively to ever-changing dynamic reality, to interact (with the help of language means) with new conditions (both in terms of content and participants of the communication). In the sentence, the structure (i.e. structural patterns) is rigid and stable, but it is also characterized by new content and novelty of every sentence. (Meantime, one should bear in mind such formulas as *Nice to meet you*, *Take care*, *Happy birthday*, *See you later*, etc.) Thus, having a certain number of words and a finite set of rules, the speaker is capable of constructing an endless number of sentences with different structure and content.

The sentence has a form.

According to M. Hoey, the sentence, like any other meaningful language unit, has a form, though native speakers usually see the sentence form as something natural and do not pay particular attention to this sentence characteristic [8, p. 44]. However, such constructions as *A diggled waggle uggleleda wiggled diggle* highlight the importance of the form. Some scientists believe that the sentence in question consists of word forms rather than a sentence form. Still, the sentence is a composite sign and its form consists of a set of signs of a definite form, variable or invariable, and positioned in a certain order. It is on the basis of formal properties that we treat *Jake owe me five pounds* as sentence and *Five me Jake pounds owes* as non-sentence.

Thus, the form of the sentence presupposes many layers and components. In particular, the sentence form includes formal properties of components – sentence parts, their order as well as their number. Grammatically, the order is their mutual sequence, while, phonetically, it is their general intonation pattern.

Every sentence is intonationally arranged.

Intonational arrangement characterizes every sentence. What is important for sentence intonation, these are intonation patterns special for different communicative types of sentences (for example, the intonation patterns of declarative and imperative sentences). Thus, intonational patterns are added to structural and grammatical organization of sentences. Interestingly, grammar and phonetics may interact within a sentence, which leads to neutralization of grammatical features. As a result, declarative sentences, pronounced with a certain intonation, may acquire interrogative meaning, for example: *You do not agree with me*. This shows that phonetic indicators rather than grammatical ones are important in the hierarchy of language means expressing “declaration/interrogation” [1, p. 236].

Thus, the notion of sentence has not so far received a satisfactory definition, which would enable us by applying it in every particular case to find out whether a certain linguistic unit is a sentence or not. As a result, there are many definitions of the sentence and many new definitions still appear which results from complexity of the phenomenon.

The adequate definition should refer the phenomenon to a certain genus and then point out specific features of the phenomenon that make it unique. Accordingly, we may state that the sentence is one of syntactic constructions. The sentence is a meaningful construction, therefore, discussing its specific features, we should characterize the sentence in terms of the three aspects of any meaningful language unit: structure, meaning and communicative function.

It is common in grammatical theory to distinguish between **main** and **secondary** parts of a sentence. Besides these two types there is one more – elements which are said to stand outside the sentence structure. In starting now to study parts of the sentence in Modern English, we will begin by analysing the principle or principles on which this classification is based.

Any part of the sentence may be expressed in four ways, that is, by a single word-form or a *word-form* preceded by a formal word, by a *phrase*, by a predicative complex, or by a clause. The only exception is the verbal predicate which can be neither a predicative complex nor a clause [10, p. 318].

A linguistic experiment to prove the correctness of this view would be to take a sentence containing a subject, a predicate, and a number of secondary parts, and to show that any of the secondary parts might be removed without the sentence being destroyed, whereas if either the subject or the predicate were removed there would be no sentence left: its “backbone” would be broken. This experiment would probably succeed and prove the point in a vast majority of cases. We will therefore stick to the division of sentence parts into main and secondary, taking the subject and the predicate to be the main parts, and all the others to be secondary [11, p. 205].

The question now arises, how are we to define the subject of a sentence? The question may also be put in a different way: what criteria do we practically apply when we say that a word (or, sometimes, a phrase) is the subject of a sentence?

In trying to give a definition of the subject, we shall have to include it in both general points, valid for language in general, and specific points connected with the structure of Modern English. Thus, the definition of the subject in Modern English will only partly, not wholly, coincide with its definition, say, in Ukrainian.

First let us formulate the structure of the definition itself. It is bound to contain the following items:

- 1) the meaning of the subject, i. e. its relation to the thought expressed in the sentence;
- 2) its syntactical relations in the sentence;
- 3) its morphological realization: here a list of morphological ways of realizing the subject must be given, but it need not be exhaustive, as it is our purpose merely to establish the essential characteristics of every part of the sentence.

The definition of the subject would, then, be something like this. The subject is one of the two main parts of the sentence.

1. It denotes the thing, whose action of characteristic is expressed by the predicate.
2. It is not dependent on any other part of the sentence.

3. It may be expressed by different parts of speech, the most frequent ones being: a noun in the common case, a personal pronoun in the nominative case, a demonstrative pronoun occasionally, a substantivized adjective, a numeral, an infinitive, and a gerund. It may also be expressed by a phrase [9, p. 205].

According to the meaning of its components, the predicate may denote an action, a state, a quality, or an attitude to some action or state ascribed to the subject. These different meanings find their expression in the structure of the predicate and the lexical meaning of its constituents [10, p. 331].

From the structural point of view there are two main types of predicate: *the simple predicate* and the compound predicate. Both these types may be either nominal or verbal, which gives four sub-groups: *simple verbal*, *simple nominal*, *compound verbal*, *compound nominal*. Compound verbal predicates may be further classified into phrasal, modal and of double orientation. Compound nominal predicates may be classified into *nominal proper* and *double nominal*.

Independent elements of the sentence, as the term implies, generally are not grammatically dependent on any particular part of the sentence, but as a rule refer to the sentence as a whole. Only occasionally they may refer to a separate part of the sentence. The independent element may consist of a word or a phrase. Its position is free than that of any other parts of the sentence and accordingly it may occur in different positions in the sentence.

There are two groups of independent elements:

1. *Direct address*. A direct address is the name of a person (or occasionally a non-person) to whom the rest of the sentence is addressed. It may be emotionally charged or neutral, but semantically it does not influence the sentence:

“I’m sorry, *Major*, we had an arrangement. *Jenny, darling*, don’t say such things”.

2. *Parenthesis*. As to its meaning the parenthesis may be of several types:

a) It may express the speaker’s attitude to the relation between what is expressed in the sentence and reality (*perhaps, maybe, certainly, of course, evidently, oh, Goodness Gracious, etc.*): *Undoubtedly* you are both excellent engineers. *Surely* he had too wide a mouth.

b) It may connect the sentence it belongs to with the preceding or the following one expressing different relations (*first, firstly, secondly, finally, after all, moreover, besides, by the way, on the contrary, that is (i.e.), for example (e.g.), etc.*): I was listening and thinking. *Besides*, I wanted to tell you something. *After all*, he’d only been doing his duty. *Finally* the whole party started-walking.

c) It may specify that which is said in the sentence or express a comment (*according to my taste, in my opinion, to tell the truth, in other words, as is known, by the way, etc.*): *According to your theory*, we’re in a mighty soulful era. *To tell you the truth*, the total was more than a thousand francs [10, p. 391].

There are different **ways of expressing parts of the sentence**. **Word-forms** are any form of the grammatical paradigm of the word. *Girl, girls, girl’s, girls’; to write, writes, wrote, is writing, has been written, will have been writing, etc.; pale, paler; brilliant, more brilliant, most brilliant* are all word-forms.

As seen from the above a word-form may contain either one component or more than one. One-component word-forms are various synthetic forms of the word, while multi-component word-forms are analytical forms of the word which are composed of one or more auxiliary components and one notional component. The auxiliary components may be verbs (*be, have, do, shall, will*), adverbs (*more, most*), particles (*to*).

A **phrase** is a group of two or more notional words functioning as a whole. Besides notional words a phrase may contain one or more formal words. Compare: *to see her – to look at her*.

Depending on the relation between its components, phrases may be divided into two kinds: phrases which are divisible both syntactically and semantically, and phrases which are indivisible either syntactically or semantically, or both [10, p. 319].

The subject of as clause is usually a *noun phrase*. “Noun phrase”, often abbreviated to NP, is a convenient term for any one of the following:

a) a noun, such as *George, boys*;

b) a nominal group, such as the boys, the headmaster’s desk, in which a noun (boys, desk) is the *head*, and in which the other words (the, the headmaster’s) *modify* the head;

c) a *pronoun*, which may be one of the seven so-called *personal pronouns* (I, you, he, she, it, we, they) or an *indefinite pronoun* like *everyone or something*, or one of the words like *this* and *that* which can be used as pronouns. A pronoun is a *pro-form*, a form used instead of another form;

d) a *pronominal group*, such as we all, everyone in our class, in which a pronoun (we, everyone) is the head [7, p. 3].

There are also **phrases which are divisible both syntactically and semantically**. Phrases of this kind contain a headword and one or more word-forms dependent on it. Here the following kinds of phrases may be distinguished: *nominal, verbal, adjectival, adverbial* and *statal phrases*.

1. In *nominal phrases* the headword is a noun, a noun-pronoun, or a numeral modified by one or more word-forms. The latter are mostly adjectives, nouns, or pronouns with prepositions, although they may be participles or infinitives. They may have dependent words of their own: *a new way, a very good friend, a recently built house, the years to come, etc.*; *something curious, anything so unexpected, everybody staying here, all of them, nothing to say; the first of May, the second to enter*, etc. Their relation to the headword is attributive. Phrases of this kind function as nouns treated separately.

The old man was sitting in a big armchair. (subject and adverbial modifier expressed by nominal phrases)

The man sat on the sofa. (subject and adverbial modifier expressed by nouns)

2. In *verbal phrases* the headword is a verbal which has one or more word-forms dependent on it. The latter are mostly nouns, noun-pronouns, or adverbs, each of which may have its own dependent words: *to know him, to see her again, going home in the evening, speaking a foreign language*. In all these phrases syntactical relations between the headwords and dependent words are either objective (him, her, a language) or adverbial (*again, home, in the evening*). Phrases of this kind function according to the nature of their headwords, that is, in the same way as their headwords do when used separately.

“*To see* is to believe. *To see you here* is a real pleasure”

(subject expressed by an (subject expressed by an infinitive) infinitive phrase).

“Do you like *swimming!*” (object expressed by a gerund).

“I hate *swimming in cold water*” (object expressed by a gerundial phrase) [10, 319].

In adjective phrases the headword is an adjective which has some words dependent on it. They are usually adverbs or nouns with a preposition, or an infinitive. These may have dependent words of their own: *quite true, too big, wonderfully clever, kind enough, absent from classes, true to his word, unable to say a word*, etc. Their relation to the headword is either adverbial (where the dependent word is an adverb) or objective (where the dependent word is a noun with a preposition or an infinitive). Such phrases perform the same functions as adjectives used alone.

“She has a *kind* heart” (attribute expressed by an adjective).

“Are you *angry?*” (predicative expressed by an adjective).

“It was a *very dark* night” (attribute expressed by an adjective phrase).

“Are you *quite ready?*” (predicative expressed by an adjective phrase).

4. In *adverbial phrases* the headword is an adverb modified by some other adverb or (very seldom) by a noun/pronoun with a preposition: *very happily, rather well*, etc. Their relation to the headword is either adverbial (in this case the modifying word is an adverb) or objective (in this case it is a noun with a preposition). Such phrases function like separate adverbs.

“She thanked him *warmly*” (adverbial modifier expressed by an adverb).

“He set to work *heartily enough*” (adverbial modifier expressed by an adverbial phrase).

5. In *statal phrases* where the headword is a stative modified either by a noun with a preposition, or by an adverb, or by an Infinitive, each of which may have dependent words of its own: *aware of the danger, afraid of cold water, so deeply asleep, quite alone*, etc. Their relation to the headword is either adverbial (the dependent word is an adverb) or objective (in this case it is a noun with a preposition or an infinitive). Such phrases function as the corresponding statives do when used separately.

“The whole land *was aflame*” (predicative expressed by a stative).

“The sky above them seemed *afire with stars*” (predicative expressed by a statal phrase).

As it is seen from the above, the relations between the headword and dependent words within these phrases (1–5) may be of three kinds: attributive, objective, or adverbial [10, p. 320].

There are phrases which are **indivisible either syntactically or semantically or both**. Phrases of this kind contain two or more notional word-forms used together to designate a person or a non-person, an action or a quality. Syntactical relations between their components are not always explicit, and so they are not analysed separately.

Predicative complexes differ from phrases in that they have two words with predicative relation between the nominal and the verbal parts of the phrase. These words in their turn may have one or more words dependent on them. Though the predicative relation within a complex is grammatically only implicit, its presence makes it possible to turn any predicative complex into a clause, which cannot be done to a phrase.

“I saw *him run*” → “I saw *that he was running*”.

“He still found *life interesting*” → “He still found *that life was interesting*” [6, p. 322].

Clauses, like predicative complexes, contain two words connected predicatively, but unlike predicative complexes the predicative relation in clauses is expressed explicitly in the grammatical forms of the subject and the predicate.

“I don’t know *what you mean*”. “She came *when nobody was in*”.

Within the sentence we usually distinguish two **syntactical levels of analysis**, one belonging to the sentence proper, which is called *the sentence level*, and one belonging to various phrases treated as a whole and functioning in the sentence with the same force as separate words. This level is called *the phrase level*.

The subject and the predicate belong to the sentence level only. The object, the adverbial modifier, the attribute, and the apposition may belong either to the sentence level or to the phrase level.

“He did not tell *me anything about it*” (*Me, anything, about it* are objects to the verb-predicate – the sentence level).

“You are unhappy *about something*, aren’t you?” (*About something* is an object to the predicative *unhappy*, which is part of the predicate – the sentence level).

“He will come *tomorrow*” (*Tomorrow* is an adverbial modifier to the verb-predicate – the sentence level).

“You seem *very* tired” (*Very* is an adverbial modifier to the adjective *tired*, which is part of the predicate – the sentence level).

“*Poor* Amy could not answer” (*Poor* is an attribute to the noun, which is the subject – the sentence level).

In other cases objects, adverbial modifiers, attributes and appositions are included in various phrases within which they are not usually treated separately, the whole phrase functioning as part of the sentence on the sentence level.

“He insisted *on going by train*” (*On going by train* is an object to the verb-predicate – the sentence level; within the phrase *on going by train* we distinguish an adverbial modifier *by train* referring to the word-form *going* the phrase level).

When analysing a sentence we deal mainly with the sentence level only, unless it is necessary for some reason to state the syntactical relations between the words within a phrase [10, p. 323].

To sum up, in studying the sentence, we are faced with a number of problems belonging to the science of language as a whole rather than to English philology. Among these are definition of a sentence, classification of sentences, structure, and many other problems of a similar character. One of the most important questions concerning the sentence which seems to remain disputable to this day is the definition of the sentence as a linguistic unit. There is a considerable diversity of viewpoints among grammarians concerning the problem of sentence analysis as well. To conclude, any definition of a sentence must include several basic items: 1) it must state the relation of the sentence, to thought; 2) it must take into account the specific structure of the language in question; 3) it must leave room for as many possible varieties of sentence as can be reasonably expected to occur in the given language.

References:

1. Arnold I. The English Word / I. Arnold. – M., 1973. – 303 p.
2. Baker N. In Other Words. A Course on Translation / N. Baker. – London and New-York : International Library, 1999 – 234 p.
3. Benveniste E. Problems de Linguistique Generale / E. Benveniste // Les Niveaux de L’analyse Linguistique. – Paris, 1976. – 229 p.
4. Celce-Murcia M. The Grammar Book / M. Celce-Murcia, D. Larsen-Freeman // An ESL/EFL Teachers Course. – Boston : International Library, 1999. – 252 p.
5. Close R. A Reference Grammar for Students of English / R. Close. – M., 1979 – 342 p.
6. Curme G. A Grammar of the English Language / G. Curme. – London-New York, 1981. – 255 p.
7. Fedorenko O. English Grammar Theory / O. Fedorenko, S. Suchorolska. – Lviv : Lviv State University, 2008. – 359 p.
8. Hoey M. Patterns of Lexic in Text / M. Hoey. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 231 p.
9. Pylsh B. The Structure of Modern English / B. Pylsh. – M., 1975. – 268 p.
10. Kobrina N. An Outline of Modern English Syntax / N. Kobrina, E. Korneyeva. – M., 1985 – 312 p.
11. Rayevska N. Modern English Grammar / N. Rayevska. – K., 1976. – 304 p.
12. Шведова Н. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Шведова. – Москва : Высшая школа, 1966. – 218 с.
13. Шмелев Д. О связанных синтаксических конструкциях в русском языке / Д. Шмелев // «Вопросы языкознания». – № 5, 1960. – 199 с.

Анотація

О. САМУСЕВИЧ. ОСНОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧАСТИНИ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню головних і другорядних частин речення в англійській мові. У роботі аналізуються структурні типи речення, а також незалежні елементи, які знаходяться за межами структури речення, проте є не менш важливими за попередні.

Ключові слова: лексичні категоріальні значення, синтаксичні одиниці, другорядні частини.

Анотация

Е. САМУСЕВИЧ. ОСНОВНЫЕ И ВТОРОСТЕПЕННЫЕ ЧАСТИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Статья посвящена исследованию основных и второстепенных частей предложения в английском языке. В работе анализируются структурные типы предложения, а также независимые элементы, которые находятся за пределами структуры предложения, но они не менее важны, чем предыдущие.

Ключевые слова: лексические категориальные значения, синтаксические единицы, второстепенные части.

Summary

O. SAMUSEVYCH. THE PRINCIPAL AND SECONDARY PARTS OF A SENTENCE IN MODERN ENGLISH

The article investigates the principal and secondary parts of a sentence in English. The paper analyzes the structural types of the sentence, as well as independent elements that are outside the structure of the sentence, but they are no less important than the previous ones.

Key words: lexical categorical meanings, syntactic units, secondary parts.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Тернопільського національного
економічного університету

НЕОНОМІНАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

Загальновідомо, що соціальна інтеракція невіддільна від комунікації. Мовознавці зауважують, що сила соціальних чинників, особливо глобального значення, є такою, що вони можуть у будь-яку історичну епоху порушити плавний і послідовний еволюційний процес мовних змін і прискорити лінгвальні процеси, котрі підпорядковуються внутрішнім законам розвитку мови [1, с. 3; 2, с. 26]. Сьогодні найбільш рухливим і чутливим до «зовнішнього» впливу конструктивним елементом мовної системи є словниковий склад. Оновлення й поповнення лексичного корпусу передусім стосується фахових мов, адже зміни в лексиці всередині спеціальних галузей знань значно випереджають розвиток загальної лексики, де не відчувається така нагальна потреба у форсованому розвитку словникового складу [3, с. 81]. За нашими спостереженнями, нині одним із каталізаторів кількісних і якісних змін у словнику англійської мови є економічна сфера, яка у XXI столітті спирається на інформацію, знання й інновації.

Попри значний доробок мовознавців у галузі неології та наявність ґрунтовних напрацювань вітчизняних і зарубіжних учених у дослідженні англійської фахової мови економіки [4; 5; 6; 7], коло питань, які стосуються соціальних детермінант оновлення лексичного фонду англійської мови економічної сфери, потребує негайного розв'язання. Особливої ваги набуває дослідження процесів неологізації в лексичній системі англійської мови, котрі безпосередньо пов'язані з новим етапом розвитку світогосподарської системи – економікою знань (*knowledge economy*).

Саме тому актуальним вбачається здійснення наукової розвідки, об'єктом якої є інноваційні процеси, що відбуваються в словниковому складі англійської мови сфери економіки, а предметом – лінгвальні (структурно-семантичні) і соціолінгвальні особливості англійських лексичних і фразеологічних інновацій, котрі актуалізують феномен «економіка знань».

Мета статті – здійснення аналізу мовних і позамовних параметрів англійських неологізмів, співвіднесених зі змінами в економічній царині. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- детермінувати шляхи, способи, механізми та тенденції збагачення лексичного складу англійської мови сфери економіки;
- визначити особливості словотвірної, семантичної, фразеологічної неонімації та запозичень, що відбуваються в економічному лексиконі англійської мови;
- охарактеризувати специфіку вербальної репрезентації ключових екстралінгвальних макрочинників (упровадження інформаційних технологій, параметрів глобальної економіки, переходу від «матеріальної» до «інтелектуальної» економіки).

Проведений лінгвальний (структурно-семантичний) аналіз 1025 англійських лексичних і фразеологічних інновацій – актуалізаторів феномена «економіка знань» [8] дозволив дійти висновку, що провідними шляхами неонімації є такі: 1) словотвірна номінація; 2) семантична номінація; 3) фразеологічна номінація; 4) іншомовні та внутрішньомовні запозичення. До способів *словотвірної номінації* належать вербокреація й формокреація (терміни С.М. Снікєєвої [9]). Вербокреація – це поява нових за формою й змістом лексичних одиниць, в яких джерело деривації змінює свою морфологічну структуру (афіксація, словоскладання, гібридні скорочення, телескопія). Під формокреацією слід розуміти формальні модифікації (ініціальна аббревіація).

У новітньому економічному лексиконі англійської мови джерелами афіксації є комбінувальні форми класичного (греко-латинського) походження; традиційні афікси, зафіксовані в системі англійської мови; нові «уламкові» словотворчі елементи (неоформанти). Афіксальні неологізми формуються на базі комбінувальних форм і нових формантів (префіксального й суфіксального типів); суфіксів; префіксів. До арсеналу словотворчих засобів входять як автохтонні, так і запозичені морфеми різної етимології (латинські, грецькі, французькі, іспанські, перські).

Провідна роль у творенні неодериватів належить комбінувальним формам. Основними характеристиками комбінувальних форм (*-cracy, -logy, multi-*) є їхня здатність акумулювати семантику повних слів-корелятивів і утворювати комбінації з основами слів, афіксами й іншими комбінувальними формами.

Формування інноваційної лексики відбувається й за рахунок типових для англійської мови словотвірних моделей із використанням зафіксованих у системі англійської мови афіксів, а саме: суфіксів (субстантивних (*-ation, -dom, -er, -ie, -ism, -ista, -itis, -ity*), дієслівних (*-ate, -fy, -ize*), ад'єктивних (*-ian, -ish, -ic*)) і префіксів (*anti-, de-, dis-, hyper-, inter-, Mc-, pre-, re-*). До характерних рис префіксації варто віднести активне використання префіксів із контрарною семантикою (*anti-, de-, dis-, down-, re-, un-, under-, up-*), котрі беруть участь у створенні антонімічних пар. Антонімічні парадигми стають важливим чинником внутрішньої системної організації фахового лексикону економіки.

На відміну від префіксів, що, як правило, не змінюють частинимовну приналежність похідних дериватів, чимало суфіксів є транспонувальними, тобто здатні виконувати транскатегоріальну функцію й переводити твірну

основу в іншу лексико-граматичну категорію, наприклад, за такими моделями: $N + \text{suffix} \rightarrow V$ (to McDonaldize), $N + \text{suffix} \rightarrow \text{Adj}$ (Enronesque), $\text{Adj} + \text{suffix} \rightarrow V$ (to globalize), $\text{Adj} + \text{suffix} \rightarrow N$ (worklessness), $V + \text{suffix} \rightarrow N$ (Uberization).

До процесів неонімації активно залучаються неформанти, нові «уламкові» словотворчі елементи (*adver-*, *cyber-*, *digi-*, *eco-*, *Euro-*, *globo-/glob(i)*, *info-*, *-nomics*), а також знаки, співвіднесені з немовними семіотичними системами, як-от фрагменти доменних імен *.com*, *.net*, *.org* у складі неолексем *dot-commer*, *dot-net*, *dot-org-ing*. Поява нових формантів і моделей тісно корелює з такими «зовнішніми» чинниками, як перехід економіки у віртуальний простір (*cyber-*, *digi-*, *info-*, *techno-*, *web-*), світова інтеграція (*Euro-*, *globo-/glob(i)*), зміна економічної парадигми (*adver-*, *eco-*, *flexi-*, *-nomics*, *-preneur*, *tele-*).

В економічному лексиконі нові композити репрезентовані різними структурними типами: слова, утворені складанням простих основ (*greenwash*, *rightshore*); складно-похідні слова (*data-mining*, *interrupt-driven*); складноскорочені слова (*CEO-level*, *WTO-compatible*); лексикалізовані синтаксичні утворення (*clicks-and-mortar*, *pay-per-click*). Створення деяких складних слів супроводжується компресією, котра поєднується з реверсією, наприклад: *working from a distance* > *distance-working*, *poor in information* > *information-poor*.

Аналіз загалу неологізмів в англійській мові сфери економіки дозволив виокремити три основні структурні типи скорочень: 1) ініціальна абревіація; 2) телескопія; 3) гібридний (змішаний) відабревіатурний слово- і фразотвір. Ініціальні абревіатури поділяються на ініціально-літерні (*CKO* < Chief Knowledge Officer; *TMT* < technology, media and telecommunications), ініціально-звукові (*BRICS* < Brazil, Russia, India, China, South Africa; *SIFI* < systemically important financial institution), ініціально-літерно-цифрові (*B2C* < business-to-consumer; *N-11* < the Next Eleven).

Через поширення процесів абревіації не лише в писемному фаховому мовленні, а й в усному спілкуванні зростає частка одиниць звукового різновиду ініціальної абревіації (акронімів). Серед ініціальних абревіатур майже третину складають омоакроніми (наприклад, *EAGLEs* < emerging and growth-leading economies; *MIST* < Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey; *NINJA* < no income, no job or assets), що є прикладами фонографічного збігу з реєстровими одиницями словника (*eagles* – орли; *mist* – туман, імла; *pinja* – відважний японський воїн).

Формування телескопійних найменувань економічної сфери відбувається за такими основними моделями:

$ab + cd > ad$ (*promotainment* < *promotion* + *entertainment*);

$ab + cd > abd$ (*brandscape* < *brand* + *landscape*);

$ab + cd > acd$ (*philanthrocapitalism* < *philanthropy* + *capitalism*);

$ab + cd > a(b/c)d$ (*freeconomics* < *free* + *economics*).

За семантичним походженням усі телескопійні одиниці поділяються на три типи: 1) парадигматичні, твірні лексеми яких знаходяться в антонімічних, синонімічних, гіперо-гіпонімічних відношеннях (*co-opetition* < *co-operation* + *competition*, *investomer* < *investor* + *customer*); 2) синтагматичні, твірні лексеми яких утворюють словосполучення (*fiscalamity* < *fiscal calamity*, *kidfluence* < *kid's influence*); 3) синтагматичні з реверсивним порядком слів (*agflation* < *inflation* (*driven*) by agricultural sector, *mancecession* < *recession* (*that affects*) men).

Гібридні відабревіатурні мовні знаки утворюються всупереч регулярним правилам. Ці неоднорідні єдності представлені афіксальними дериватами (*B2Ber*, *CEOcracy*), композитами (*EU-wide*, *PDA-banking*) і словосполученнями, що набувають статусу стійких (*CNN effect*, *NASCAR effect*). Своєрідним варіантом гібридних найменувань є мовні одиниці, у складі яких літери використовуються як графічне унаочнення (*LUV recovery*, *X-shaped recovery*).

Семантичну номінацію репрезентують конверсія та семантична деривація. Конверсія поширюється на лексеми з морфологічною структурою різного ступеня складності: прості основи слів (*Amazon* (v), *Dell* (v)), ініціальні скорочення (*Nasdaq* (v), *RIF* (v)); композити (*kitchen-sink* (v), *showroom* (v)); полікомпонентні синтаксичні структури (*pay-per-read* (n), *squeeze-and-tease* (n)). Твірними основами для неологізмів-конверсивів, що утворюються за моделями $N \rightarrow V$ (to Amazon), $V \rightarrow N$ (melt-up), $\text{Adj} \rightarrow V$ (to green), $\text{Adj} \rightarrow N$ (bads), слугують і загальні назви, й ономастичні реалії. Творення відонімних конверсійних одиниць (to eBay, to FedEx) супроводжується деонімною конверсією – переходом власних назв у розряд загальних назв.

Семантична деривація відбувається двома способами: з перенесенням назви з одного предмета/явища на інший предмет/явище за їхньою схожістю чи суміжністю (метафора, метонімія, метафтонімія); без перенесення (евфемізація, дисфемізація). Систематизація метафоричних неологізмів за принципом приналежності до галузіджерела показала, що в сучасному економічному лексиконі особливого значення набувають образні знаки, в яких використовується антропоморфна образність (*corporate anorexia*, *stomach share*); артефактні образи (*chain saw consultant*, *iPod halo effect*); елементи світу природи (*green shoots*, *lion food*); образи міфологічно-релігійної та літературної спадщини (*Goldilocks economy*, *super angel*); символіка кольору (*black swan*, *green accounting*); мілітарні образи (*guerrilla marketing*, *torpedo stock*); гастрономічні образи (*cappuccino economy*, *marzipan layer*); образи зі світу спорту й азартних ігор (*arrow shooter*; *casino culture*).

Метонімічне перенесення відбувається за такими схемами: *ЧАСТИНА* → *ЦІЛЕ* (*all-hands meeting*, *Davos man*); *ЧАСТИНА 1* → *ЧАСТИНА 2* (*orange-collar*, *tweeds-to-riches*). Концентрація метафоричних і метонімічних найменувань у певних предметних галузях («Фінанси й інвестиційна діяльність», «Корпоративна культура», «Електронна комерція», «Економічна глобалізація», «Маркетинг») свідчить про соціальне напруження й загострення у відповідних підсферах економіки. У низці мовних інновацій спостерігається синхронна дія механізмів метафори та метонімії, яку в лінгвістичних студіях називають метафтонімією (термін Л. Гуссенса [10]): *brain circulation*, *dirty-white-collar*, *golden hello*.

Евфемія та дисфемія здебільшого не передбачають перенесення назв з одного предмета/явища на інший предмет/явище. В економічному лексиконі евфемізми, що використовуються з метою позитивізації чи нейтралізації денотата, виникають для приховування таких явищ і процесів, як скорочення персоналу (*RIF < reduction in force*), стан безробіття (*given the pink slip*), дискримінація працівників за віком, статтю, етнічною приналежністю (*third age*), кризові прояви в економіці (*negative profit*).

Рушієм дисфемізації в мові економіки є загальна тенденція до легітимізації знижених мовних форм у сучасному суспільстві. Зниження до статусу дисфемії досягається за рахунок використання гіпертрофовано-негативної експресивності (*Eurogeddon, killboard*), асоціацій із сексуальними девіаціями (*brand slut, debt porn*), залучення анатомічно-фізіологічних чи поведінкових характеристик людини (*mucus trooper, sloppy payer*).

У фаховій комунікації **фразеологічна неонімінація** стає основним інструментом імпліцитної концептуалізації емоцій. Структурний аналіз загалу фразеологічних одиниць (далі – ФО) дозволив виокремити такі продуктивні моделі формування нових надслівних єдностей: *N + N* (*lipstick indicator, moon rocket*), *Adj + N* (*drip marketing, strategic philanthropy*), *N + N + N* (*Robin Hood tax, zip code marketing*), *Adj + N + N* (*fat finger trade, grey hat marketing*), *N + N + N + N* (*Angelina Jolie Stock Index, Harry Potter Stock Index*), *N + Part I* (*puddle phishing, vice investing*), *V + N* (*to back up the truck, to open the kimono*), *Num + N* (*third sector, zero drag*).

На підставі аналізу якісного складу корпусу ФО визначено такі способи формування нової фразеології: а) утворення неофраз за аналогією (*bamboo ceiling, Silicon ceiling*); б) залучення до фразотвору термінів із різних галузей життєдіяльності людини (*air-pocket stock, corporate anorexia*); в) семантична трансформація вільних словосполучень (*Big Uglies, latte factor*); г) перетворення безеквівалентних стійких словосполук на ФО (*Christmas creep, zombie bank*); ґ) утворення фразеологічних одиниць шляхом використання авторських зворотів і стилістичних засобів (*hedgohog concept, to put skin in the game*).

Інкорпорація **іношомовних і внутрішньомовних запозичень** в економічний лексикон має характер окремих вкраплень, здебільшого екзотизмів. У мовознавчих студіях пропонується розрізняти *власне екзотизми, умовні екзотизми й стилістичні екзотизми*. У новітньому економічному лексиконі трапляються всі три види екзотизмів: власне екзотизми – *Energiewende* (нім.), *karoshi* (япон.); умовні екзотизми – *Arirang bond, business oligarch* (*Russian oligarch*); стилістичні екзотизми – *al desco, Mittelstand*. Внутрішньомовні запозичення пов'язані зі збільшенням кількості американізмів (*McWorker, Starbuckization*) в інших варіантах англійської мови й надходженнями зі сленгу, переважно молодіжного (*bling-bling, swag*).

Перейдемо до розгляду соціокультурних аспектів перебудови словникового складу англійської мови сфери економіки. Серед ключових екстралінгвальних макрочинників, що впливають на формування корпусу англійської мови інновацій – актуалізаторів феномена «економіка знань», виокремлено такі: впровадження інформаційних технологій (далі – ІТ); параметри глобальної економіки; перехід від матеріальної до інтелектуальної економіки.

Явища та предмети, пов'язані з упровадженням ІТ, переходом економіки у віртуальний простір і формуванням відповідної інфраструктури на теренах традиційної економіки, здебільшого позначаються шляхом залучення еквівалентного термінологічного інструментарію реального світу (*advertising, economics, finance, marketing, money*) і синонімічних техноорієнтованих компонентів (*cyber-, digi-, e-, web-*). Найбільша частка найменувань, співвіднесених із революційним впливом ІТ, зосереджена навколо таких понять, як електронна комерція (*clicks-and-mortar, cyberplaza*), Інтернет-маркетинг (*adware, e-advertising*), платіжні електронні системи (*e-banking, web-invoicing*), дистанційні трудові відносини (*e-collar worker, telecommuting*). Характерними рисами окресленого масиву неологізмів є надлишковість засобів формального вираження низки понять (*cybercash, digi-cash, e-cash*), використання оказіональних словотворчих моделей (*B2B, B2B2C*), експресивна маркованість (*dot-com bubble, dot-com craze*).

Складність глобальної системи господарства й розмаїття чинників, що впливають на неї, зумовлюють різноплановість мовних одиниць, котрі концентруються навколо таких рушійних сил і суперечностей економічної інтеграції, як експансія транснаціональних корпорацій (*Googlization, McWorld*), перерозподіл і переміщення ресурсів (*Bangalored, techno-migrant*), створення та діяльність міждержавних об'єднань і організацій (*BRICS, global governance*), супрематизм англійської мови в інтегрованому бізнес-середовищі (*English-lite, Globish*), амбівалентний характер і неоднозначне сприйняття глобальної економіки та євроінтеграції (*Europhoria, glocal*).

Перехід від матеріальної до інтелектуальної економіки – третій макрочинник, котрий пов'язаний із такими факторами актуалізації неологізмів у системі англійської мови, як зростання ролі інформаційно-інтелектуальних ресурсів (*Chief Learning Officer, just-in-time knowledge*); поява нових доктрин, моделей і тенденцій економічного розвитку (*philanthrocapitalism, womenomics*); формування нової організаційно-корпоративної культури (*lifestyle office, orchestra model*); використання новітніх маркетингових стратегій (*ad creep, holistic marketing*); зміни на фінансовому ринку (*casino culture, Cramer bounce*).

Проведений аналіз лінгвальних і соціолінгвальних параметрів англійських неологізмів, котрі актуалізують феномен «економіка знань», дозволив визначити провідні шляхи формування мовних інновацій, детермінувати ключові «зовнішні» макрочинники появи нової англійської лексики та фразеології й висунути гіпотезу щодо існування багатоаспектної кореляції між процесами неонімінації в словниковому складі англійської мови та змінами в економічній царині. Для подальших студій перспективним вбачається дослідження структурно-семантичних особливостей мовних одиниць, які є маркерами нових ціннісних пріоритетів в англійському бізнес-середовищі.

Література:

1. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В.К. Журавлев ; отв. ред. Ю.Д. Дешериев. – М. : Наука, 1982. – 328 с.
2. Крысин Л.П. Социолінгвістическіе аспекты изучения современного русского языка / Л.П. Крысин ; под ред. Ю.Д. Дешериева ; Акад. наук СССР; Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1989. – 186 с.
3. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева ; отв. ред. Т.Л. Канделаки. – Москва : УРСС, 2003. – 248 с.
4. Henderson W. Economics and Language / W. Henderson, T. Dudley-Evans, R. Backhouse. – London, N. Y. : Routledge, 1993. – 251 p.
5. Зацний Ю.А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу / Ю.А. Зацний. – Львів : ПАІС, 2007. – 228 с.
6. Nelson M. Semantic associations in Business English: A corpus-based analysis / M. Nelson // English for Specific Purposes. – Vol. 25. – Issue 2. – 2006. – P. 217–234.
7. Науменко Л.П. Сучасний англomовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні : [монографія] / Л.П. Науменко. – К. : Логос, 2008. – 360 с.
8. Сандій Л.В. Англо-український глосарій лексико-фразеологічних інновацій-актуалізаторів феномена «економіка знань» / Л.В. Сандій. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 160 с.
9. Єнікеева С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / С.М. Єнікеева. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. – 302 с.
10. Goossens L. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action / L. Goossens // Cognitive Linguistics. – Berlin : Walter de Gruyter, 1990. – Volume 1. – Issue 3. – P. 323–342.

Анотація

Л. САНДИЙ. НЕОНОМИНАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

У статті використано інтегративну стратегію дослідження, яка поєднує методи лінгвального (структурно-семантичного) і соціолінгвального аналізу. Виявлено шляхи, способи та механізми утворення англійських лексичних і фразеологічних неологізмів, співвіднесених із новою економічною парадигмою – економікою знань. Установлено кореляційні зв'язки між інтралінгвальними й екстралінгвальними чинниками неонімінації в англійській мові сфери економіки.

Ключові слова: неонімінація, лінгвальний чинник, соціолінгвальний чинник, неолексема, неофраза, неоформант.

Анотация

Л. САНДИЙ. НЕОНОМИНАЦИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ СФЕРЫ ЭКОНОМИКИ

В статье использована интегративная стратегия исследования, сочетающая методы лингвального (структурно-семантического) и социолингвального анализа. Выявлены направления, способы и механизмы образования английских лексических и фразеологических неологизмов, соотношенных с новой экономической парадигмой – экономикой знаний. Установлены корреляционные связи между интралингвальными и экстралингвальными факторами неониминации в английском языке сферы экономики.

Ключевые слова: неониминация, лингвальный фактор, социолингвальный фактор, неолексема, неофраза, неоформант.

Summary

L. SANDII. NEONOMINATION IN BUSINESS ENGLISH

The research framework of the article is based on an integrative approach, which combines methods of lingual (structural and semantic) and socio-lingual analysis. The paper reveals ways, means and mechanisms of forming English lexical and phraseological neologisms relevant to a new economic paradigm – knowledge economy. Correlation links between intra-lingual and extra-lingual factors of neonomination in business English are defined.

Key words: neonomination, lingual factor, socio-lingual factor, neolexeme, neophrase, neoforment.

кандидат филологических наук,
доцент кафедры перевода и
лингвистической подготовки
иностранцев
Днепропетровского национального
университета имени Олеся Гончара

ВЛИЯНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПОСТРОЕНИЕ РЕСПОНСИВНОЙ КОНСТРУКЦИИ

Диалог, его элементы, особенности диалогической речи рассматривались в целом ряде исследований, посвященных данной проблематике. Рассматривая диалог как речевое единство, лингвисты подчеркивают, что диалогическая речь создается несколькими (по меньшей мере двумя) говорящими и определяют диалог как «смену высказываний двух или нескольких говорящих» [1, с. 74], «регулярный обмен высказываниями-репликами» [2, с. 119], «ряд сменяющих друг друга реплик» [7, с. 161], «попеременный обмен знаковой информацией» [4, с. 32].

По-разному называют лингвисты и реплики в диалоге: стимулирующее сообщение, с которого обычно начинается процесс коммуникации, Т.Г. Винокур называет инициативной [2], И.П. Святогор и П.С. Пустовалов – «относительно самостоятельной репликой» [7, с. 142; 8, с. 132], Г.М. Кучинский – «обращением», «акцией» [5, с. 321] и т. д. В данной статье реплику, заключающую в себе вербальную реакцию на то или иное сообщение, мы называем респонсивным предложением, поскольку слово «*response*», согласно Oxford Explanatory dictionary of English, определяется как “verbal or written answer, reaction to something” («вербальный или невербальный ответ, реакция на что-то») [12], а значение слова «*response*» включает в себя значения слов *answer* и *reply*.

Цель статьи – описать и проанализировать лингвистическую и экстралингвистическую обусловленность характера респонсивных предложений в условиях диалогической речи.

Вербальная реакция на сообщение любого типа может зависеть от значительного количества лингвистических и экстралингвистических факторов. Среди лингвистических причин в первую очередь можно назвать следующие:

- стремление к экономии языковых средств;
- построение самой исходной фразы, реакцией на которую и является определенное респонсивное предложение: использование различных лингвистических фигур; искажение грамматического построения высказывания;
- лексический материал исходной фразы: речевые обороты, которые используются участниками коммуникации; использование клишированных конструкций;
- правильность, темп речи, четкость произношения говорящего; правильность интерпретации лексических единиц исходной фразы;
- изменение речевого жанра, замена типа коммуникации;
- стиль говорящего, соответствие стиля коммуникации ситуации и т. п.

Тенденция к экономии языковых средств является характерной практически для каждого языка. Согласно словарю лингвистических терминов, лингвистическая экономия – это стремление говорящего экономить усилия при пользовании речью как одна из причин изменения языка. В синтаксисе экономия языковых средств можно обнаружить в эллиптических конструкциях, в неполных предложениях, в опущении служебного слова и т. п. [10, с. 45]. В некоторых случаях применение принципа языковой экономии может и не повлиять на ход коммуникации, например, когда говорящему известен предмет разговора и нетрудно самому восстановить недостающие элементы высказывания: “*Today I saw previous episode of the film we had discussed yesterday and tomorrow – the next one. – It’s great I will join you if you don’t mind*”; “*Made the improvements, where necessary. – It’s clear, I will do it for tomorrow*”; “*Kate will come. She promised to. – Ok, let’s wait for several minutes*”. Однако избыточное использование экономии языковых средств может привести к тому, что отвечающий вынужден будет переспрашивать говорящего, появится необходимость уточнить сказанное, его смысл: “*Have you been yesterday at the conference? That report was extremely long and boring! – Which report? What do you mean?*”; “*They say that our new teacher had been studied in London – Where did you hear it and whom from all our teachers you are speaking about?*”; “*I was impressed with that information they said on TV! – What do you mean?*”. В такой ситуации характер респонсивного предложения, т. е. вербальной реакции на высказывание, будет обусловлен в первую очередь тем, насколько понятным является исходное сообщение, требует ли оно уточнений или разъяснений и т. п.

Как и тенденция к чрезмерной экономии речевых средств, стремление к «избыточности» речи в диалоге также является существенным фактором, который обуславливает характер респонсивного предложения. Так, говорящий дает слишком много лишних деталей без какой-либо на это необходимости, и собеседник вынужден что-то уточнять, переспрашивать, пытаться не запутаться в подробностях и определять основной смысл высказывания.

Следующим лингвистическим фактором, обуславливающим характер респонсива в диалогической речи, является построение самой исходной фразы, реакцией на которую и является респонсив. Изменение грамматического построения высказывания, скорее всего, вызовет у отвечающего непонимание или недопонимание смысла высказывания, того, что хотел сказать этим собеседник, так как исходное высказывание будет несколько двусмысленным. В данном случае важную роль будет играть также интонация: *“Where you have been yesterday? – Me?”*; *“You! Do it! – Now? Me?”*. В приведенных примерах грамматическая структура исходных высказываний дает возможность отвечающему по-разному понять вопрос, и даже если высказывание или вопрос поняты правильно, говорящий сам предоставляет второму участнику коммуникации возможность переспросить и таким образом выиграть время, чтобы придумать, что ответить. Использование различных лингвистических фигур также влияет на процесс коммуникации и в той или иной мере обуславливает использованное респонсивное предложение. Например, повторы в исходной фразе могут заставить собеседника задуматься, переспросить что-то или же возмутиться, что он и так все понял, не нужно повторять; метафоры и сравнения, как и фразеологические обороты, могут быть не поняты собеседником или интерпретированы по-своему и т. п.

Как один из наиболее существенных, надо полагать, лингвистических факторов, обуславливающих характер респонсивных предложений в диалогической речи, следует отметить лексическое наполнение исходного выражения, реакцией на которое и является определённый респонсив. Лексический материал, используемый говорящим, во многом определяет ход коммуникации и характер ответа, который последует за такого рода высказыванием. Применение разных речевых единиц (оценочной лексики, эмоционально окрашенной, официально-деловой и т. п.), естественно, вызовет у собеседника разную реакцию. Так, ответом на брань, скорее всего, будет тоже ругательство или, по крайней мере, реплики, указывающие на желание отвечающего уточнить, почему собеседник говорит именно так, с чем это связано и т. п.: *“You are stupid! – But more intelligent than you are!”*; *“You are absent-minded and you don’t use your brains in appropriate way! – Could you be so kind to explain why you had made such a conclusion and why are you so convinced that you are cleverer than me!”*. Употребление оценочной лексики также определяет ответ/реакцию на высказывание. В большинстве случаев собеседник выразит свое отношение к тому, что оценивает говорящий, и, возможно, предложит свою оценку или попросит аргументировать: *“It is the best film I have ever seen! – You tell that because you have seen only few films! As for me it is not so good!”*; *“The lecture we heard today was very boring! – But it is only your opinion! The majority of our group was satisfied with it!”*; *“Her dancing is not appropriate for showing it in our theatre! – Why do you think so? The audience applauded her”*.

Важным является также соответствие используемого лексического материала коммуникативной ситуации. Характер ответа определяют и применяемые собеседником речевые обороты. Так, например, противоположную реакцию вызовут высказывания типа *“You must write this report today!”* и *“It would be good if you write this report today / We would be grateful if you write this report today”* и т. п. Употребление клишированных речевых оборотов в той или иной мере заставляет собеседника также искать подходящие клише для ответа: *“I am glad to see you! – I am glad to see you too!”*; *“How are you? – Fine! And how are you?”*; *“Please, don’t hesitate to contact me when you need it! – Thank you, I am also at your disposal!”*. Характер самой исходной фразы во многом определяет и реакцию на нее: если что-то предлагают, нужно согласиться или отказаться; если собеседник не согласен, он будет спорить или прекратит разговор; если собеседника благодарят, он обязательно скажет *“You are welcome”* или что-то в этом роде.

Правильность, темп речи, четкость произношения говорящего, правильность интерпретации лексических единиц исходной фразы отвечающим также среди наиболее существенных лингвистических факторов, определяющих характер респонсивного предложения. Как и в ситуации с экономией языковых средств, от этих параметров зависит, насколько собеседником будет понято и воспринято исходное сообщение и как будет дальше продолжаться коммуникация.

Замена типа коммуникации или замена речевого жанра наряду с описанными выше лингвистическими параметрами, которые обуславливают вербальную реакцию на то или иное высказывание, могут иметь решающее значение при употреблении респонсивного предложения отвечающим и при определении им того, будет ли вообще продолжаться разговор. Например, когда диалогическая речь превращается, скорее, в монолог одного из говорящих, другой участник коммуникации через какое-то время будет пытаться завершить этот разговор или перевести его на другую тему: *“You know, I am going to visit Spain this summer! My mother spoke with her friend, she just returned from the trip and she agreed to give me all details of her journey, money expenses etc. – Great! But I have no time I should finish my report for tomorrow, I’ll speak with you later!”*.

Вместе с типом коммуникации или речевым жанром коммуникации характер вербальной реакции может быть обусловлен и стилем коммуникации говорящего, в частности, соответствием стиля коммуникативной ситуации. Например, разговорный стиль речи может быть понят собеседником как знак дружеского отношения, а может быть воспринят как фамильярность, что также будет влиять на ход дальнейшей коммуникации и на реакцию собеседника на то или иное высказывание: *“Hello! I am John! – Nice to meet you!”*; *“Hi, old man! Tell me how I can get to the bus station! – Excuse me, I am not from this city!”*. Если же собеседник начинает вести разговор в официально-деловом стиле, то второй участник коммуникации, скорее всего, также начнет подбирать соответствующие речевые обороты, не выходящие за рамки официально-делового стиля: *“In most forms of part-*

nerships, each partner has unlimited liability for the debts incurred by the business. – But what are three most prevalent types of for-profit partnerships? ”.

Таким образом, проанализировав основные, на наш взгляд, лингвистические факторы, которые обуславливают характер респонсивных предложений в диалогической речи, приходим к выводу, что все рассмотренные причины (экономия языковых средств, структура исходной фразы, ее грамматическое построение, лексический материал сообщения, субъективные характеристики самой речи говорящего (темп, правильность, четкость и т. п.), стилистические особенности высказывания и т. д.) в комплексе с экстралингвистическими факторами влияют как на специфику самой вербальной реакции на сообщение, так и на ход дальнейшей коммуникации.

Респонсивное предложение (вербальная реакция) практически всегда обусловлена целым рядом лингвистических и экстралингвистических факторов.

Согласно словарю-справочнику «Термины и понятия лингвистики», экстралингвистические факторы – это параметры внеязыковой социальной действительности, обуславливающие изменения в языке как глобального, так и частного характера [6]. Применительно к респонсивным предложениям можно выделить следующие экстралингвистические причины, обуславливающие структуру и семантику рассматриваемых синтаксических единиц.

– Эмоциональное состояние собеседников (как говорящего, так и «реагирующего», отвечающего на иницилирующую реплику): *“Hello! How are you? – Let’s speak about it tomorrow!”*; *“Help me with my home task, please! – Oh, with pleasure!”*.

– Характер отношений говорящих между собой: *“Nice to meet you! – Nice to meet you too!”*; *“And I am waiting for your interesting story about yesterday’s events! – Don’t bother me!”*.

– Отношение собеседников к теме разговора: *“Have you ever been at theatre? – I hate it!”*; *“What can you tell about this singer? – She sings better than dances!”*.

– Желание или нежелание отвечать на поставленный вопрос или предоставить запрашиваемую информацию: *“And where have you been? – Nowhere!”*; *“Did you count heads? – Eleven, including me!”*; *“What’s your address? – Sorry, but that’s strictly confidential”*.

– Попытка предложить больше/меньше информации, чем требует собеседник: *“Excuse me. Are your parents here? – My parents live in Paris!”*; *“Nothing to Chicago? – There’s nothing to Chicago, New York, Nashville”*.

– Особенности характера собеседников: *“Can you, please, explain this term again? – I don’t like repeating the same things for several times!”*; *“I saw your classmate yesterday. – Really? Who it was? Where? Why did not you tell me earlier?”*.

– Знание или незнание запрашиваемой информации: *“Any idea how this happened? – No!”*; *“How late’s the restaurant open? – 8:30 every night!”*; *“Can you show me the way to the nearest bank? – I am not a local citizen, sorry!”*.

– Ход самой коммуникативной ситуации: *“Change 150. Quarters or nickels? – Quarters are fine!”*; *“You said we’d go for ice cream. – I lied!”*.

– Желание избежать ответа на вопрос, перевести разговор на другую тему, а иногда даже и узнать что-то у собеседника: *“Did you watch the news this morning? – Have they said something important?”*; *“Are you tired? – Why do you always ask me so stupid questions?”*; *“What are you doing here? – What do you think?”*.

– Ограниченность собеседников (или хотя бы одного из них) во времени: *“What are you doing? Don’t move. – Can I talk to you for a minute? – Quickly”*.

Рассмотрим подробнее перечисленные выше факторы. В качестве одного из основных экстралингвистических факторов мы выделяем эмоциональное состояние говорящих, что, безусловно, значительно влияет на процесс коммуникации. В зависимости от указанной причины ответные реплики (респонсивные предложения) в приведенных нами примерах могут быть самые разные: 1) *“Hello! How are you? – Let’s speak about it tomorrow!”*; *“I don’t have a duty to write for you a report about it!”*; *“Fifty-fifty”*; *“It’s better not to speak about it!”*; *“Great, thank you! And how are you?”*; *“Never better”* и т. д.; 2) *“Help me with my home task, please! – Oh, with pleasure!”*; *“I have no time!”*; *“I don’t know how to do it!”*; *“I don’t remember the information you need!”*; *“Ok, please, show what should I do!”*; *“Ok, let’s see what can I do for you”* и т. д. Многое зависит и от особенностей иницилирующей реплики и того, как она построена: *“I say! – I have no time!”*; *“Excuse me, can I ask you one question? – Of course, please!”*.

Еще одним важным фактором является характер отношений говорящих между собой (как личных, так и социальных). Социальные отношения проявляются лишь в определенных видах взаимодействий между людьми, а именно – социальных, в процессе которых эти люди воплощают свои социальные статусы и роли в жизнь, а сами статусы и роли имеют достаточно четкие границы и весьма жесткие регламентации. Общественные отношения придают взаимную определенность социальным позициям и статусам. Например, отношения в торговле между основными факторами – это взаимная определенность продавца и покупателя в процессе осуществления сделки (купли-продажи). Таким образом, социальные отношения тесно связаны с социальными взаимодействиями, хотя это не тождественные понятия, обозначающие одно и то же. С одной стороны, социальные отношения реализуются в социальных практиках (взаимодействиях) людей, с другой стороны, социальное отношение представляет собой предпосылку социальных практик – устойчивую, нормативно закрепленную социальную форму, через которую становится возможной реализация социальных взаимодействий [1, с. 2]. Поэтому характер отношений между людьми определяет и в какой-то степени регламентирует их общение и даже то, как они реагируют на вопросы и сообщения друг друга. Например, если подчиненный собеседника говорит: *“Please, can you go to the business trip in-*

stead of me?” то говорящий, скорее всего, ответит что-то вроде: “I have another duties in this company!”; “We had definite reasons to let you to go there!”; “No, I can’t” и т. п. Но если точно такой же вопрос задаст начальник говорящего, то последний вынужден будет согласиться поехать или хотя бы привести разумные аргументы, почему нет.

Во многих случаях одним из ведущих факторов является сама тема разговора и отношение к ней говорящих. По-разному собеседник может воспринимать заявления говорящего, касающиеся политики, религии, традиций, отношений в семье и т. п. Реакция на такого рода сообщение может быть как одобрительной (собеседник выразит свою поддержку и добавит еще что-то к уже сказанному), так и нейтральной, неодобрительной (и даже может послужить началом словесной перепалки): “Have you seen the last film? It is terrible! Nothing to look at! – Don’t think that you are aware of the art of cinema!”; “These new reforms of the British parliament are so unnecessary! – And maybe you can explain why, the great politician?!”.

Желание/нежелание собеседника отвечать на поставленный вопрос или высказывать свое мнение по какому-либо поводу также является одним из основополагающих факторов, обуславливающих респонсивные предложения. В ответных репликах в таких случаях часто применяется так называемый «коммуникативный саботаж», другими словами – попытка уйти от разговора. Основой коммуникативного саботажа является скрытое противодействие, внутреннее сопротивление адресата, которое в итоге сводится к нарушению принципа кооперации [1; 3; 4].

Таким образом, экстралингвистические факторы, наряду с лингвистическими, определяют характер и структурные особенности респонсивных предложений в диалогической речи.

Литература:

1. Андреева В.Ю. Особенности скрытого противодействия в разных типах дискурса / В.Ю. Андреева // Актуальные проблемы лингвистики и лингводидактические аспекты профессиональной подготовки переводчиков: материалы II научно-практической Интернет-конференции с международным участием. – Тула : Изд-во ТулГУ, 2013. – С. 6–10.
2. Вишневецкая А.В. Конфликтология: курс лекций / А.В. Вишневецкая [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46607>.
3. Меньшиков И.И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке / И.И. Меньшиков // Избранные труды по лингвистике. – Днепропетровск : Новая идеология, 2012. – С. 85–100.
4. Половинко Е.А. Типы отношений между репликами вопросно-ответных конструкций / Е.А. Половинко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2007. – Вип. 10. – № 4\1. – С. 238–244.
5. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – 1976. Изд. 2-е [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lingvistic/диалог>.
6. Жеребило Т.В. Термины и понятия лингвистики: Общее языкознание. Социоллингвистика: Словарь-справочник / Т.В. Жеребило. – Назрань : ООО «Пилигрим». Т.В. Жеребило. – 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://sociolinguistics_dictionary.academic.ru/825/undefined/ Экстралингвистические факторы.
7. Третьякова В.С. Речевой конфликт и аспекты его изучения / В.С. Третьякова // Юрислингвистика-5: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права: межвуз. сб. науч. ст. – Барнаул : Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2004. – С. 112–120.
8. Bloomfield L. Language / L. Bloomfield. – New York : Henry Holt and Company, 1933. – 580 p.
9. Crystal D. Cambridge Encyclopedia of the English language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 491 p.
10. Encyclopedia of language and linguistics / edited by K. Brown. – 2-nd edition, Elsevier Science, 2005. – 9000 p.

Анотація

I. СУІМА. ВПЛИВ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТА ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ПОБУДОВУ РЕСПОНСИВНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

У статті розглядаються основні лінгвістичні фактори, що зумовлюють характер респонсивного речення в діалогічному мовленні. Особлива увага звертається на економію мовних засобів, лексичне наповнення фрази, її граматичну структуру та стиль. Розглянуто вплив екстралінгвістичних факторів на структуру та семантику респонсивних речень у діалогічному мовленні.

Ключові слова: респонсивне речення, діалогічне мовлення, стиль мовлення, лексичний матеріал, граматична побудова речення.

Аннотация

II. СУИМА. ВЛИЯНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПОСТРОЕНИЕ РЕСПОНСИВНОЙ КОНСТРУКЦИИ

В статье рассматриваются основные лингвистические факторы, которые обуславливают характер респонсивного предложения в диалогической речи. Особенное внимание обращается на экономию языковых средств, лексическое наполнение фразы, ее грамматическое построение и стиль. Рассмотрено влияние экстралингвистических факторов на структуру и семантику респонсивных предложений в диалогической речи.

Ключевые слова: респонсивное предложение, диалогическая речь, стиль речи, лексический материал, грамматическое построение предложения.

Summary

I. SUIVA. INFLUENCE OF LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC FACTORS ON THE CREATION OF THE RESPONSIVE CONSTRUCTION

The article deals with the main linguistic factors that determine the specifics of the responsive sentences in the dialogical speech. The attention is paid to the economy of language means, lexical content of the phrase, its grammatical structure and its style. It is considered the influence of linguistic and extralinguistic factors on the structure and semantics of the responsive sentences within the dialogical speech.

Key words: responsive sentence, dialogical speech, style of speech, lexical material, grammatical structure of the sentence.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри
англійської мови № 1
факультету морського
судноводіння
Національного університету
«Одеська морська академія»*

ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВИХ ФОРМ РОЗПОВІДІ, ОПИСУ ТА РОЗДУМУ В АНГЛОМОВНОМУ ДЕТЕКТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ УСНОГО ДИСКУРСУ)

Стаття є спробою окреслити просодичні особливості реалізації англomовного детективу. Досі детективи розглядалися лише як літературний жанр. Цей жанр є досить популярним. Він постійно розвивається, набуваючи різноманітних форм. У сучасній літературі вирізняють детективну драматургію, детективні оповідання та повісті, соціальні, іронічні, психологічні й навіть фантастичні детективи. Усі вони приваблюють читача можливістю відволіктися від повсякденних справ, поринути в таємничий світ злочинів і зосередити всю увагу на розв'язанні хитромудрих загадок чи на історіях, від яких холодне серце, але які трапляються з кимось іншим і обіцяють жадану перемогу справедливості. Однак робіт, присвячених аналізу лінгвістичних (зокрема просодичних) характеристик детективного жанру, мало, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета роботи полягає в складанні просодичного портрета композиційно-мовленнєвих форм на основі англomовного детективу. Об'єктом дослідження є інтонаційне оформлення англomовного детективу. Предметом дослідження виступили інтонаційні засоби, які дозволяють виявити характерні риси композиційно-мовленнєвих форм (розповіді, опису та роздуму) в англomовному детективі.

Із поставленої мети випливають такі задачі:

- окреслити різницю композиційно-мовленнєвих форм (розповідь, опис, роздум);
- проаналізувати поняття «інтонація»;
- описати та порівняти результати перцептивного й аудитивного аналізів просодичних особливостей композиційно-мовленнєвих форм «розповідь», «опис» і «роздум» в англomовному детективі;
- окреслити інтонаційний імідж кожної розглянутої композиційно-мовленнєвої форми в англomовному детективі, ураховуючи результати дослідження.

Матеріалом для дослідження послуговували 20 фрагментів англійською мовою, що найбільш яскраво презентують композиційно-мовленнєві форми розповіді, опису й роздуму з детективного оповідання А.К. Дойла «Скандал у Богемії», начитані на плівку носієм британського варіанта англійської мови.

Композиційно-мовленнєва форма (далі – КМФ) – термін, який був запропонований у мовознавстві видатним ученим В.В. Виноградовим. КМФ являє собою свого роду модель комунікації, яка визначається характером змістовної інформації, що передається. Змістова інформація може бути різною: фактологічною, концептуальною, гіпотетичною, естетичною, інструктивною тощо. Ці види інформації окремо чи разом складають різні типи текстів. Наприклад, фактологічна, теоретична та гіпотетична інформація характеризує насамперед наукові тексти; фактологічна й естетична – художні тексти; публіцистичні та газетні тексти розраховані на два види людської діяльності – пізнавальну та ціннісно-орієнтаційну, а тому поєднують у собі різні види інформації – фактологічну, оцінювальну-емоційну.

Емпіричний і теоретичний рівні пізнання відображаються на загальній специфіці текстів. Вони можуть бути констатуючого типу й аргументативного типу. Кожний із цих типів у тексті реалізується в різних формах мови та засобах викладення (чи КМФ). Тексти констатуючого типу мають КМФ «опис», «розповідь» (характеристика-опис, повідомлення-розповідь). Тексти аргументативного типу – КМФ «роздум» (визначення-пояснення, висновок-роздум). Класифікація КМФ, яка включає опис, розповідь, роздум, є традиційною в лінгвістиці.

Отже, аналіз сучасної лінгвістичної літератури дає змогу виділити три основні композиційно-мовленнєві форми: розповідь, опис і роздум.

Далі проаналізуємо особливості кожної КМФ, адже кожна з них зумовлена цілком висловлювання та засобами його викладення: розповідь відображає події та передає послідовно явища або дії; опис являє собою словесне зображення будь-якого явища дійсності через перерахування його характерних ознак; роздум передбачає словесне викладення, пояснення та підтвердження певної думки.

У розповіді автор відображає навколишній світ через послідовність дій персонажів, тобто представляє його в діахронічному плані [1, с. 23]. Розповідь здійснює зчеплення окремих подій в епізоді та різних епізодів між собою, завдяки чому можна збагнути динаміку подій, що зображуються. Отже, ми можемо уявити КМФ «розповідь» як певний діахронічний зріз дійсності.

Опис служить засобом передачі подій, розгортання власне подієвої сторони сюжету. На відміну від КМФ «розповідь», опис є горизонтальним чи синхронічним зрізом зображуваних подій, пов'язаним з уповільненням дії, що

зумовлено іншими функціями цієї КМФ: розвиток предметно зображуваного аспекту розповіді, що включає введення елементів навколишньої обстановки, зокрема пейзажу, чи зображення персонажів, передбачаючи повідомлення певних географічних відомостей, портретних характеристик діючих осіб тощо. У цій КМФ перераховуються ознаки та властивості, які дозволяють створити закінчене уявлення про якийсь предмет чи явище.

Таким чином, розповідь і опис протиставлені один одному за ознаками динамічності, статичності, діахронії та синхронії. Такі ознаки впливають безпосередньо з функціонально-змістовою направленості цих КМФ під час створення змістової структури твору [2, с. 61].

Сутність КМФ «роздум», на думку О.А. Нечаєвої, складає основу та висновок, які даються в логічній послідовній формі. Зміст КМФ «роздум» має узагальнене причинно-наслідкове значення, яке спирається на повний або скорочений висновок, унаслідок чого часова ситуація, яка замінюється ситуацією логічною, виявляється нейтралізованою [2, с. 64]. Він у найбільш очевидній формі відображає здатність людини абстрактно міркувати, робити висновки, відволікаючись від конкретних фактів дійсності, на основі чого ця КМФ набуває певної функціональної відокремленості відносно розповіді й опису [1, с. 25].

Далі проаналізуємо поняття «інтонація», компоненти якого послугували предметом нашого дослідження. Роль інтонації в системі мови дуже важлива. Вона є невід’ємною частиною функціонування мови, дозволяючи їй виконувати комунікативну функцію, яка є найважливішим засобом людського спілкування.

Різноманітні трактування інтонації можна об’єднати в дві основні групи. Одні визначення ототожнюють інтонацію з мелодикою. Таке розуміння інтонації розповсюджене в англійській і американській лінгвістиці (Гімсон, Крістал, Халлідей, Джоунз, О’Коннор та ін.) [3; 4; 5; 6; 7]. Інші лінгвісти трактують інтонацію як складне ціле, яке включає різні компоненти. Кількість і характер компонентів варіюється у визначеннях різних авторів. Таке широке розуміння інтонації є характерним для російської лінгвістичної школи. Так, О.М. Пешковський включає в поняття інтонації мелодію, ритм і тембр [8, с. 23–24]. А.М. Антипова цитує В.М. Всеволодського-Гернгросса, який розуміє під інтонацією «послідовність тонів, які можна розрізнити відносно висоти, сили, темпу та тембру» [9, с. 4]. Г.П. Торсуєву належить таке визначення інтонації: «Мелодика, распределение ударения в предложении, ритм, тембральная окраска и темп произнесения составляют сложное единство интонации, являющейся одним из важнейших средств выражения значения высказывания» [10, с. 2]. В.А. Васильєв включає ритм у поняття інтонації й пропонує виділити такі компоненти: мовленнєву мелодію, фразовий наголос, темпоральний компонент (тривалість, паузація, ритм) і тембральний компонент [11, с. 15]. В.А. Артемов визначає інтонацію «в її слуховому сприйнятті», як «структурну єдність мелодії, тембру, ритму та темпу, що має те чи інше комунікативне значення» [12, с. 3].

У нашій роботі надається перевага визначенню інтонації А.М. Антипової, яке багато в чому схоже з визначеннями Г.П. Торсуєва та В.А. Васильєва. Однак необхідно внести деякі уточнення та зміни. Під інтонацією А.М. Антипова розуміє складну єдність таких компонентів: 1) мовленнєвої мелодії; 2) фразового наголосу; 3) темпоральних характеристик (тривалість, темп, паузація); 4) ритму; 5) тембру (якість голосу) [9, с. 5].

А.М. Антипова вважає доцільним включити ритм у поняття інтонації, але вона не включає його в темпоральний компонент, як В.А. Васильєв, а виділяє ритм як самостійний компонент. Це можна пояснити тим, що ритм – явище не тільки часового плану, він вбирає в себе низку інших явищ [там же]. Інтонація може бути розглянута в чотирьох планах: 1) артикуляторному (фізіологічному); 2) перцептивному; 3) акустичному (фізичному); 4) лінгвістичному (функціональному).

У поданій статті проаналізовані дані, отримані в результаті проведення перцептивного й аудитивного аналізів.

Головним завданням *перцептивного* аналізу нашого дослідження було визначення *шквал* і *тонів*, які використовуються в різних КМФ тексту англомовного детективу.

Було виявлено, що для *КМФ «розповідь»* характерне переважне вживання низхідної східчастої шкали (49,5%). Використання рівної шкали становить 34,4%. Крім того, у розповіді трапляються ковзна та ламана шкали, частки яких складають відповідно 7,5% і 8,6%.

Тон, який найчастіше використовується в розповіді, – це низький низхідний, який становить 81,7% тексту. Високий низхідний тон уживається значно менше й складає лише 12,9%. Частка низького висхідного тону також невелика й становить 5,4%.

Для *КМФ «роздум»* характерне вживання рівної шкали, що складає 47,3%. Низхідна східчаста шкала вживається в 32,7%. Ковзна шкала становить 11%. Частка ламаної шкали становить 9%.

Тони, які використовуються в роздумі, – це переважно низький низхідний (80%); високий низхідний (10,9%); низький висхідний (9,1%).

У *КМФ «опис»*, як і в *КМФ «розповідь»*, уживається переважно низхідна східчаста шкала в 36,4% досліджуваного матеріалу. Рівна шкала складає 27,3%. Частка ламаної шкали становить 22,7%, а ковзної – 13,6%.

Серед термінальних тонів ми виділяємо низький низхідний (68,2%) і високий низхідний тони (4,5%). Низький висхідний тон складає 27,3% й використовується переважно в перераховуванні.

Завдання аудиторського аналізу полягало в підтвердженні результатів перцептивного дослідження. Для проведення аудиторського аналізу були запрошені викладачі фонетики англійської мови, перед якими була поставлена низка задач у процесі триразового прослуховування відрізаних фраз. Передусім аудитори мали ідентифікувати запропоновані фрази за приналежністю до певної КМФ.

Результати обробки відповідей показали, що аудитори впізнали виділені КМФ із високою надійністю: вірогідність правильного впізнавання певної КМФ не опускалася нижче 70%, що, на наш погляд, є достатнім для підтвердження мети нашого дослідження й дозволяє перейти до виконання безпосередніх завдань роботи.

Під час проведення експерименту аудиторів отримали п'ять карт, на яких потрібно було позначити характеристики фраз за такими мовними категоріями:

- 1) гучність: голосно, норма, тихо;
- 2) темп вимовляння: швидко, норма, повільно;
- 3) висотний рівень: високо, середньо, низько;
- 4) тип фінального тону: низький низхідний, високий низхідний, низький висхідний, високий висхідний, низхідно-висхідний, висхідно-низхідний;
- 5) тип шкали: рівна, низхідна східчаста, висхідна, ламана, ковзна.

Першою задачею аудитивного аналізу було визначення гучності вимови фраз, які представляють різні КМФ. За результатами обчислення сумарної *гучності* всього експериментального матеріалу було виявлено, що в КМФ «розповідь» понад половина фраз (62,2%), вимовлених із середньою гучністю, оцінені аудитором як «норма». Близько 24,4% проаналізованих висловлювань вимовлені в розповіді голосно. Фрази, вимовлені тихо, склали 13,4% від усього експериментального матеріалу КМФ «розповідь».

У КМФ «опис» майже більшість фраз (85%) вимовлені із середньою гучністю. Меншу кількість складають фрази, вимовлені голосно (15%). Фрази, вимовлені тихо, у КМФ «опис» відсутні.

У КМФ «роздум» також переважають фрази, вимовлені із середньою гучністю (77,1%). Кількість фраз, які були оцінені аудитором як вимовлені гучно, складає 20%, як вимовлені тихо – 2,9%.

Другою задачею експерименту було визначення *темпу* вимови фраз, які представляють різні КМФ. Аналізуючи отримані результати, можна зробити висновок, що кількість випадків *середньої* швидкості в КМФ «розповідь» і «опис» у процентному співвідношенні майже однакові й складають 51% і 55% відповідно. Що ж стосується КМФ «роздум», то кількість висловлювань, вимовлених диктором із середнім темпом, – 40%, а висловлювань, вимовлених швидко, – 45%.

У КМФ «розповідь» кількість фраз, вимовлених *швидко*, складає 32%, у КМФ «опис» – 30%. Висловлювання, які були оцінені аудитором як вимовлені *повільно*, у КМФ «опис» і «роздум» становлять 15%; кількість же таких висловлювань у розповіді не набагато більша (17%).

Третьою задачею аудитивного аналізу було визначення *висотного рівня фраз*, які представляють різні КМФ. У ході аналізу експериментального матеріалу аудитором було виявлено, що для трьох КМФ характерним є *середній* висотний рівень вимовляння фраз. У розповіді та роздумі кількість висловлювань, вимовлених на середньому висотному рівні, майже однакова та складає 66,7% і 67,6% відповідно. У КМФ «опис» їхня кількість становить 80%. *Високий* висотний рівень є більш характерним для КМФ «роздум» (32,4%) і «опис» (20%), ніж для КМФ «розповідь» (4,4%). Випадки *низького* висотного рівня трапляються тільки в розповіді (28,9%), в описі та роздумі вони відсутні.

Четвертою задачею, поставленою перед аудитором, було визначення характеру руху фінального тону у висловах, які презентують КМФ «розповідь», «опис» і «роздум». Результати математичних підрахунків характеру руху мелодії завершення висловів, які представляють різні КМФ, демонструють не дуже широку варіативність типів фінального тону. Аудитором виявлена наявність не всіх запропонованих характерів мелодій завершення.

Було зафіксовано, що найбільш уживаним фінальним тоном є *низький низхідний*, який у 73,3% випадків трапляється в КМФ «розповідь», у 90% – у КМФ «опис», у 80% – у КМФ «роздум». Другим за частотою використання був відмічений *високий низхідний тон*, який рівною мірою трапляється в розповіді та роздумі (20%), в описі він становить 5%. Однак є й деякі відмінності. Так, для КМФ «розповідь» характерним є вживання *висхідно-низхідного* тону в 6,7% випадків, а в КМФ «опис» використовується низький висхідний тон, який складає 5% усього експериментального матеріалу.

П'ята, заключна задача, яка була поставлена перед аудитором, – визначення *шкали* висловлювань, які представляють різні КМФ.

У ході аналізу експериментального матеріалу аудитором було виявлено, що для *КМФ «розповідь»* характерне найчастіше вживання низхідної східчастої шкали, що становить 57,8%. Приблизно однаковим є відсоткове співвідношення використання ковзної та рівної шкал, які складають 20% і 17,8% відповідно. Рідше трапляється ламана шкала (4,4%).

У *КМФ «опис»* переважає рівна шкала, яка складає понад половину всього експериментального матеріалу (70%). Частіше трапляються висхідна та ковзна шкали, які становлять 15% і 10% відповідно. Низхідна східчаста шкала трапляється лише в 5% випадків досліджуваного матеріалу. Випадки вживання ламаної шкали в КМФ «опис» відсутні.

Найбільш притаманними для *КМФ «роздум»* шкалами є низхідна східчаста (62,9%) і рівна шкала (25,7%). І лише у 11,4% випадків трапляється ламана шкала.

Описані принципи процедурної організації аудитивного аналізу дозволили максимально реалізувати задачі дослідження. Результати аудиторського аналізу дозволили зробити низку важливих висновків про основні інтонаційні характеристики, які зумовлюють диференціацію КМФ на перцептивному рівні, а також про наявність типологічних закономірностей і специфічних особливостей інтонаційного оформлення композиційно-мовленнєвих форм «розповідь», «опис» і «роздум» в англійській мові.

У результаті слухового аналізу вдалося виявити таке.

1. Факт наявності змісторозрізняючих можливостей в інтонації не викликає сумніву.

2.Інтонаційне вираження тієї чи іншої КМФ характеризується протиставленнями всіх акустичних параметрів (мелодійного, темпорального та динамічного компонентів) в англійській мові. Так, висотний рівень і гучність реалізації фраз, які представляють різні КМФ, марковані дещо сильніше, ніж темп.

3.Одним із основних інтонаційних параметрів, за допомогою якого можна розрізнити висловлювання КМФ «розповідь», «опис» і «роздум», є висхідно-низхідне завершення певного відсотка фраз у розповіді та низького підйому в описі, що взагалі відсутнє в роздумі.

4.Для висловлювань, які представляють КМФ «розповідь», найбільш характерним є вживання низхідної східчастої шкали. Це також є притаманним і для КМФ «роздум», тоді як у КМФ «опис» переважно використовується рівна шкала.

Таким чином, детальний аналіз усіх акустичних ознак фраз, які презентують різні КМФ, переконує нас у тому, що КМФ «розповідь», «опис» і «роздум» мають свої чіткі інтонаційні відмінності, де кожний інтонаційний засіб відіграє значну роль.

Перспектива нашого дослідження полягає в проведенні експериментального аналізу з метою підтвердження запропонованої гіпотези про наявність певного набору частотних, динамічних і темпоральних параметрів, що беруть участь в організації та диференціації різних КМФ.

Література:

1. Розанова Е.А. Композиционно-речевые формы в англоязычной художественной и публицистической прозе (сопоставительное исследование на материале произведений XIX–XX вв.): дис. ... канд. фил. наук / Е.А. Розанова. – Одесса, 1996. – 167 с.
2. Нечаева О.А. Функционально-смысловые типы речи (описание, повествование, рассуждение) / О.А. Нечаева. – Улан-Удэ : Бурят. кн. изд-во, 1974. – 262 с.
3. Cruttenden A. Gimson's Pronunciation of English [7th Edition] / A. Cruttenden. – UK : Hodder Education, 2008. – 362 p.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 489 p.
5. Halliday M. A Course in Spoken English: Intonation / M. Halliday. – Oxford : Oxford University Press, 1970. – 134 p.
6. Jones D. An Outline of English Phonetics / D. Jones. – Cambridge : CUP, 1962. – 174 p.
7. O'Connor J. Phonetics [Penguin Language and Linguistics] / J. O'Connor. – UK : Penguin Books, 1999. – 320 p.
8. Пешковский А.М. Интонация и грамматика / А.М. Пешковский // Избранные труды. – М. : Наука, 1999. – С. 23–24.
9. Антипова А.М. Интонация английского языка / А.М. Антипова. – М. : МГПИ, 1971 – 94 с.
10. Торсуев Г.П. Обучение английскому произношению / Г.П. Торсуев. – М. : ГУПИМП, 1974. – 224 с.
11. Vassilyev V.A. English Phonetics. A Theoretical Course / V.A. Vassilyev. – М. : Higher School Publishing House, 1970. – 321 p.
12. Артёмов В.А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации / В.А. Артёмов. – М. : 1-й МГПИИЯ, 1974. – 160 с.

Анотація

С. ТИХОНИНА. ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВИХ ФОРМ РОЗПОВІДІ, ОПИСУ ТА РОЗДУМУ В АНГЛОМОВНОМУ ДЕТЕКТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ УСНОГО ДИСКУРСУ)

Стаття є спробою окреслити просодичні особливості реалізації композиційно-мовленнєвих форм розповіді, опису та роздуму на матеріалі англomовного детективу. Описане поняття «композиційно-мовленнєва форма» та подана його традиційна класифікація. Окрім цього, проаналізоване поняття «інтонація» й окреслені її функції в мові та мовленні. Теоретична база дозволила провести перцептивне й аудитивне дослідження для складання просодичного портрета англomовного детективу.

Ключові слова: композиційно-мовленнєва форма, розповідь, опис, роздум, інтонація, просодія, тон, шкала, детектив.

Аннотация

С. ТИХОНИНА. ПРОСОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ КОМПОЗИЦИОННО-РЕЧЕВЫХ ФОРМ ПОВЕСТВОВАНИЯ, ОПИСАНИЯ И РАССУЖДЕНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДЕТЕКТИВЕ (НА МАТЕРИАЛЕ УСТНОГО ДИСКУРСА)

Статья представляет собою попытку определить просодические особенности реализации композиционно-речевых форм повествования, описания и рассуждения на материале англоязычного детектива. Описано понятие «композиционно-речевая форма» и представлена его традиционная классификация. Также проанализировано понятие «интонация» и выявлены её функции в языке и речи. Теоретическая база позволила провести перцептивное и аудитивное исследования для составления просодического портрета англоязычного детектива.

Ключевые слова: композиционно-речевая форма, повествование, описание, рассуждение, интонация, просодия, тон, шкала, детектив.

Summary

S. TYKHONINA. PROSODIC FEATURES OF SPEECH REALIZATION OF NARRATIVE COMPOSITIONAL FORMS “NARRATION PROPER”, “DESCRIPTION”, “ARGUMENTATION” IN THE ENGLISH DETECTIVE STORY (ON THE BASIS OF THE ENGLISH ORAL DISCOURSE)

The present article is an attempt to define prosodic features of speech realization of narrative compositional forms “narration proper”, “description”, “argumentation” on the basis of the English detective story. The paper includes the description of the notion “narrative compositional form” and presents its traditional classification. Besides, there is an analysis of the notion “intonation” and its functions in language and speech. The theoretical background has allowed us to conduct perceptive and auditory investigations to draw a prosodic portrait of the English detective story.

Key words: narrative compositional form, narration proper, description, argumentation, intonation, prosody, tone, scale, detective story.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу
Кременчуцького національного
університету
імені Михайла Остроградського*

*студентка Кременчуцького
національного університету
імені Михайла Остроградського*

АДЕКВАТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

Серед проблем, що постійно перебувають у центрі уваги лінгвістів, є, насамперед, проблеми, пов'язані з найбільш рухомими, динамічними мовними явищами, які відображають поступальний рух і розвиток суспільства. Саме до таких належать дослідження, присвячені вивченню функціонування мови в науковій сфері спілкування, закономірностей становлення та розвитку термінологічних систем, що обслуговують певну галузь людської діяльності. Досягнення в галузі матеріальної й духовної культури, які полягають у пізнанні явищ природи й організації високорозвиненої промисловості й економіки, зумовили потребу в утворенні термінологічних систем. Звідси майже 50% лексичних неологізмів у мові – терміни [7, с. 191]. **Метою** статті є виявлення засобів найефективнішого застосування перекладацьких прийомів для відтворення нормативного продукту в умовах постійного руху.

Значення терміна й загальномовне значення слова – це категорії мовознавства. Стосовно них А.А. Потєбня зазначав, що мовознавство, не ухиляючись від досягнення своєї мети, розглядає значення слів тільки до певної межі [8, с. 47]. Орієнтуючись на таке тлумачення значення слова, в осмисленні значення терміна варто базуватися на тому, що семантичні кордони терміна обмежені дефініцією, а його зміст розкривається в процесі розвитку форм наукового поняття. На сучасному етапі термінологія в широкому розумінні розглядається як лексична система – складова частина сучасної літературної мови, що утворена з найменувань. За термін сучасні мовознавці приймають будь-яку повнозначну частину мови або словосполучення, що виражає спеціальне поняття, має точну дефініцію, виконує функції знакової систематизації, наукової комунікації, гносеологічну й евристичну функції, характеризується точністю, стислістю та легкістю творення похідних термінів.

Терміни за своєю будовою поділяються на прості, складні та терміни-словосполучення. Оскільки терміни тієї чи іншої галузі відображають поняття, що знаходяться у взаємному зв'язку, і представляють певну систему, то й між термінами, що їх виражають, існує зв'язок, який так само об'єднує їх у систему. Таким чином, під термінологією тієї або іншої галузі розуміється не просто сукупність, а система термінів, що об'єднують поняття, якими вона оперує.

Особливістю розвитку лексики сучасних мов є збільшення ролі термінів у різних сферах спілкування. Зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають поглиблення базових наукових понять і утворення термінів для позначення нових науково-технічних реалій. За підрахунком лінгвістів, 90% новоутворень є термінами. Значна частина неологізмів виникла за останні десятиліття у сфері економіки, що пов'язано з радикальними змінами: з переходом багатьох країн до ринкової економіки, з удосконаленням управління економікою та реорганізацією мікроекономіки, з упровадженням сучасної інформаційної техніки тощо [3, с. 67].

Оскільки термін – це лінгвістична одиниця (слово, словосполучення, абревіатура), що означає поняття в певній сфері, то в такому разі економічний термін – це термін, що означає поняття, яке стосується економіки.

Англійська економічна терміносистема є однією з розвинутих і впорядкованих сучасних систем термінів, тому що зміщення центру економічної активності до Великобританії та США у ХХ столітті призвело до того, що англійська мова перетворилася з мови-реципієнта на мову – продуцента економічної термінології. Як і інші терміносистеми, сучасна англійська терміносистема економіки підпорядковується загальному закону мови. Її формування – це складна єдність кількісного росту та якісних змін, поступовості та стрибка, тобто система в русі. Вона охоплює найменування економічних понять, які існували раніше, бере з інших мов ті елементи, яких їй бракує, поповнюється новими економічними термінами, що співвідносяться з поняттями, які щойно виникли. Усе вищезазначене набуває актуальності і в аспекті відтворення значення терміна в перекладацькій практиці.

Сучасна мова науки й техніки висуває до термінів певні вимоги. Термін має означати тільки одне поняття, а поняттю має відповідати лише один термін [1, с. 12]. Принцип однозначності терміна реалізується за наявності термінологічного поля. А.В. Суперанська зазначає, що поле – це специфічна, штучно обмежена галузь існування терміна [10, с. 110]. Належність терміна до певного поля є ознакою, котра відрізняє термін від звичайного слова. У межах поля термін набуває однозначності, оскільки поле має для терміна таке ж значення, що й контекст для загальноживаної лексики. При цьому Т.А. Журавльова вказує на те, що однозначність – скоріше бажане, аніж реальне явище в термінології [2, с. 32].

У нашому дослідженні економічний термін розуміється як функціональна одиниця, що передбачає його розуміння як функції будь-якого повнозначного слова. Із цього логічно випливає, що під час відтворення економічного терміна цільовою мовою особливу увагу слід звертати на реалізацію його конкретної, актуалізованої в певному тексті функції. Основними функціями економічного терміна вважаються такі: номінативна й тісно пов'язана з нею сигніфікативна функція, котру називають також функцією позначення; комунікативна, евристична й прагматична функції [там само].

Номінативна функція – це функція називання загального поняття, категорії, ознаки (властивості) понять у різних сферах людської діяльності. Сигніфікативна функція тісно пов'язана з попередньою. Це функція називання поняття за допомогою мовних знаків, із використанням при цьому засобів позначення з різним ступенем повноти й точності. Саме через сигніфікативну функцію стає можливим пояснювати вмотивованість і невмотивованість терміна. Комунікативна функція – це функція передавання спеціального знання в концентрованому вигляді з метою обміну науковою інформацією та з навчальною метою. Евристична функція терміна має й іншу назву – функція відкриття нового знання. На цій функції базуються так звані прогнозні, гіпотетичні або випереджувальні терміни. Прагматична функція терміна забезпечує ефективне спілкування у фахових галузях. Основною різницею між ними є те, що комунікативна функція слугує для передачі інформації, а прагматична функція орієнтована на адресата й насамперед адаптує інформацію до рівня сприйняття останнього. Саме тому, що прагматична функція орієнтована на адресата, вона і вважається основною функцією в досягненні розуміння між фахівцями економічної сфери й кредитно-банківської справи як її частини.

Спираючись на узагальнене визначення терміна (термін – це слово чи словосполучення, що має спеціальне значення в тій чи іншій галузі науки й техніки), можна вказати, що *кредитно-банківський термін* – це слово чи словосполучення, що має спеціальне значення в такій галузі науки, як економіка [5, с. 10]. Сукупність простих і складених термінів, які співвідносяться з понятійною системою економічної галузі діяльності, знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії, піддаються свідомому регулюванню й упорядкуванню, утворює кредитно-банківську терміносистему [1].

У сучасній лінгвістиці немає однозначного розуміння теоретико-лінгвістичної інтерпретації терміна. Поширеним є погляд на термінологію як на чітко окреслену підсистему всередині загальної лексичної системи мови [9, с. 110]. Ізольований характер таких терміносистем дозволяє розглядати термін як «особливе» слово зі своїми специфічними властивостями, котрі відрізняють його від загальноживаного слова. До таких властивостей відносять насамперед його здатність виражати наукове поняття, а також його тенденцію до чіткості семантичних кордонів однозначності, відсутності емоційного забарвлення [10, с. 126].

Серед великої кількості різноманітних уявлень про термінологію як систему розвиваються зазвичай ті, які постулюють системність об'єкта: термінологія є системою, тому що точно виражає систему понять певної галузі знань [6, с. 72]. Репрезентація системи як об'єктивної реальності пов'язана з поняттями структури й цілісності. Структура – певна множина елементів, пов'язаних між собою багатовимірними зв'язками, що функціонують як єдиний цілісний організм, якому притаманні інтегральні властивості, де виділяються основи, котрі ієрархічно пов'язані одні з одними. Таке розуміння системи й системного підходу передбачає розгляд термінології не тільки як цілісного системного утворення, але й вивчення її на рівні окремих елементів (частин) цього цілого. Усебічний розгляд об'єкта дослідження вимагає виділення специфічних якостей термінів і терміносистеми, які характерні саме для системної організації; виділення інтегральних властивостей термінів і терміносистеми та виявлення закономірностей, які притаманні взаємодії й підпорядкованості елементів системи; виділення принципів, за якими об'єднуються окремі терміни в сукупності, і виявлення законів їх функціонування в системі.

Згідно з названими критеріями системності англійська кредитно-банківська термінологія є системою. За критерієм цілісності вона має субстрат – сукупність термінів, що реалізують систему понять. За критерієм елементності вона репрезентує сукупність виділених певним чином елементів; за критерієм структурності її елементи поєднані відношеннями, заданими у формі термінополя, ряду, групи; за критерієм зв'язку її елементи пов'язані родо-видовими зв'язками, частинами цілого тощо.

Кожний термін кредитно-банківської термінології репрезентує цілісну одиницю, що експлікує його дефініцію, а сама кредитно-банківська термінологія є елементом системи вищого порядку – системи загальноекономічної термінології. З іншого боку, кожний термін кредитно-банківської термінології репрезентує систему нижчого порядку, наприклад, на словотвірному й морфологічному рівнях. За критерієм функціонування терміни кредитно-банківської термінології присутні в спеціальних текстах.

Системний підхід дає підстави виокремити тематичні групи найвищого ступеня узагальнення: 1) банк; 2) кредит; 3) суб'єкт кредитування. Ці групи охоплюють систему понять про банківську діяльність на кредитному ринку.

У групі «кредит» виділяються тематичні групи «об'єкти кредитування» і «суб'єкти кредитування». Групу «об'єкти кредитування» складають терміни на позначення кредитів в основні й оборотні засоби. Залежно від сфери функціонування кредиту в кругообігу засобів підприємств розрізняють кредити в основні й оборотні засоби. Серед них виділяється підгрупа термінів на позначення основних активів як активів кредитування, куди входять терміни на позначення витрат на реконструкцію, розширення й технічне переоснащення, спорудження нових об'єктів виробничого призначення й соціальної сфери. Оборотні засоби функціонують у сфері виробництва й обігу, що зумовлює специфіку об'єктів кредитування.

Решта термінів утворює сукупність, яку можна назвати «суб'єкти кредитування» (підприємства й організації державної й недержавної форм власності, що виступають у ролі позикоодержувачів). Терміни цієї тематичної групи позначають важливий елемент кредитного механізму – одержувача позики, сторону в кредитній угоді, від якої інша сторона (кредитор) має право вимагати повернення грошей (майна) і оплати відсотків.

Група «активи банку» також структурується досить чітко. У сфері власних ресурсів банку лексичні одиниці вживаються на позначення таких понять: 1) про первинні резерви, до яких належать касові активи готівкою, резерви Національного банку, кошти на рахунках у комерційних банках, цінні папери; 2) про вторинні резерви, до яких належать вкладення коштів у цінні папери державних і недержавних структур і кошти на короткострокових векселях, виписаних першокласними кредитоспроможними боржниками, що можуть без особливих перешкод продаватися на фондовому ринку; 3) про резерви третьої групи, до яких належать кредити, видані юридичним і фізичним особам і пов'язані із суттєвим ризиком їх своєчасного повернення та перетворення на первинні резерви; 4) про капіталовкладення, куди входить інвестування коштів у рухоме й нерухоме майно, у створення філіалів.

Слід зазначити, що поділ термінів на відповідні групи пов'язаний із певними труднощами й часто є неможливим без консультації з фахівцями відповідної галузі. У кожній терміносистемі, крім термінів основної терміносистеми, функціонують терміни багатьох інших терміносистем і насамперед суміжних галузей. У досліджуваній терміносистемі домінує система термінів, яка розкриває її тему підмови і становить її ядро, а із суміжних галузей найбільше представлені терміни фінансової сфери та терміни на позначення загальноекономічних понять.

Загальноекономічні терміни й терміни фінансової системи становлять 75% загальної кількості досліджуваної терміносистеми, що свідчить про безсумнівний факт інтеграції терміносистем. Найбільшою кількістю термінів представлена група «об'єкти кредитування» (71%). Розподіл термінів у цій групі такий: терміни на позначення об'єктів кредитування у сфері виробництва – 26%; терміни на позначення об'єктів кредитування у сфері обігу – 29%; терміни на позначення основних активів як об'єктів кредитування – 16%. Слід указати на дещо умовний характер класифікації термінів, що репрезентує відповідну структуру понять у кредитно-банківській терміносистемі від загального до окремого. Так, зовсім не обов'язково, щоб витрати соціальної сфери входили до основних активів, а ті – до об'єктів кредитування. Витрати на соціальну сферу можуть безпосередньо бути об'єктами кредитування. Проте для зручності класифікації понять і їх систематизації може мати місце деяке спрощення.

Групу «активи банку» утворює 25% термінів, що репрезентують клас понять на позначення власних засобів банку, під якими розуміють суму коштів, що утворюють усі фонди (статутний, резервний, спеціальний та ін.). Таким чином, усі повнозначні одиниці підмови розділяються на три тематичні групи вищого ступеня узагальнення: «банк» – «кредит» – «суб'єкт кредитування». У досліджуваній підмові домінує терміносистема «кредит», яка розкриває тему підмови й становить її ядро. Системно-структурний підхід до вивчення цієї підмови дав можливість виділити специфічні системні якості терміна й терміносистеми, які характерні саме для системної організації підмови; установити закономірності, за якими відбувається взаємодія й підпорядкування елементів системи; установити принципи, за якими окремі терміни об'єднуються в певні сукупності – групи. Системність терміна досліджуваної підмови проявляється в тому, що всі терміни у взаємозалежності відображають і визначають місце кожного окремого терміна, і кожний окремий термін проявляється у взаємодії зі всіма іншими термінами, що утворюють терміносистему.

Понятійна система зумовлює особливу якість терміна – його системність, яка визначає методи й прийоми дослідження терміносистеми, застосування ономаціологічного й семасціологічного підходів у системному дослідженні. Взаємодоповнюючі результати такого аналізу дозволяють розкрити картину існування термінів у системі й функціонування самої системи як цілого.

Термінам кредитно-банківської терміносистеми як елементам понятійної системи властиві ті системні якості, які проявляються саме в системі. Це насамперед структурна цілісність. Структурна цілісність кредитно-банківського терміна виражається в тому, що він є одиницею номінації й елементом мовної системи. Так, елемент загальномовної системи *tax* має певне денотативне значення: *sum of money (to be) paid by citizens (according to income, value of purchases, etc.) to the government for public purposes*. Приналежність *tax* до загальномовної системи проявляється в тому, що вступаючи у зв'язки із загальноживаними одиницями, слово *tax* не змінює своє денотативне значення: *direct (indirect) taxes; single tax, to levy a tax on smb*. Потрапивши до іншої понятійної системи, слово *tax* набуває додаткової семантичної ознаки, яка експлікується в термінологізований лексико-семантичний варіант: *exact a contribution to the cost of government*. Термінологізований лексико-семантичний варіант визначає місце терміна в системі і його взаємовідношення з іншими елементами системи, а також надає терміну нової інтегральної системної якості – співвідношення з певною підсистемою понять терміносистеми: *tax base, tax bracket, tax credit, tax selling*. Нова інтегральна сутність, що виражає сукупність властивостей позначеного терміном *tax* категоріального поняття, виражається серією термінологічних словосполучень. Усі ці значення, з одного боку, диференціюють основне значення терміна, а з іншого – доповнюють його, створюючи категоріальну цілісність поняття. Тому в результаті термінологізації термін *tax* набуває нової інтегральної системної якості. Вихідними для наукової системи термінів досліджуваної підмови є базисні терміни, які виражають конкретні системні явища (процеси, властивості, якості, об'єкти, предмети). Якісна специфіка цих термінів проявляється в тому, що вони володіють широким понятійним змістом, який реалізується в узагальненому лексичному значенні. Базисні терміни передають категоріальні поняття кредитно-банківської терміносистеми.

Отже, системний підхід до вивчення термінологічної лексики дає можливість через системні якості термінів виявити фундаментальні закони формування термінології як системної цілісності, інтегральні закономірності розвитку системи і взаємодії її частин, а також установити екстралінгвістичну детермінованість термінології як системи.

Виходячи з положення про системність вивчення галузевого терміна, логічно припустити й системність способів і прийомів його передачі засобами цільової мови. Аналіз корпусу фактичного матеріалу дав змогу виявити перелік перекладацьких рішень під час відтворення українською мовою. Спосіб імітації форми – це такий

спосіб перекладу, коли звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу (*bardepot* – *бардепот*: система резервних вимог на кошти, позичені за кордоном; *offshore* – *офшор*). Цей прийом має два види: транскрибування та транслітерація, а також їх змішаний і адаптивний варіанти. Спосіб калькування – переклад англійського слова чи словосполучення частинами із наступним їх складанням: *balanced budget* – збалансований бюджет, *acceptance credit* – акцептний кредит. Описовий переклад: *deadbeat* – клієнт, який оформив замовлення й не оплатив його. Застосування того чи іншого способу залежить від аудиторії, на яку орієнтований цей переклад. Оскільки термін має інтернаціональну природу, під час перекладу застосовується прийом збереження форми. Спосіб калькування використовують для передачі інформації вузькоспеціалізованій аудиторії. Описовий переклад дає змогу широкому колу читачів краще зрозуміти подану інформацію.

Під час перекладу тексту враховуються вимоги адекватності й еквівалентності, котрі мають нормативно-оціночний характер. Адекватність є співвідношенням вихідного та кінцевого текстів, за якого враховується мета перекладу. Переклад тексту кредитно-банківського характеру можна вважати адекватним, якщо хоча б одна з двох умов збережена: правильно перекладені всі терміни та їх сполучення; переклад є зрозумілим для спеціаліста й у нього немає до перекладача ніяких питань і зауважень. Адекватний переклад ураховує й змістову, і прагматичну еквівалентність, не порушуючи при цьому ніяких норм. Він є точним, без усіляких неприпустимих перекручень. Еквівалентність означає відношення між вихідним і кінцевим текстами, які виконують аналогічні комунікативні функції в різних культурах на синтаксичному, семантичному й прагматичному рівнях [4, с. 129]. Беручи до уваги те, що під час перекладу ми маємо справу зі змістом, тобто одним із семантичних компонентів мовної одиниці, можна говорити, що семантичної еквівалентності можна досягти завдяки наявності одних і тих самих сем у вихідному й кінцевому текстах. Для досягнення семантичної еквівалентності потрібно застосовувати різноманітні перекладацькі перетворення. На рівні компонентної еквівалентності в основному використовують перетворення, які стосуються граматичної структури повідомлення. Рівень денотативної еквівалентності потребує більш складних лексико-граматичних перетворень, які призводять до змін у семантичній структурі повідомлення. Синтаксичний рівень еквівалентності досягається через низку перекладацьких трансформацій, які зумовлені відмінностями в тема-ремагичній організації англійського й українського висловлень. Тому стосовно кредитно-банківського терміна він реалізується лише опосередковано. Реалізація в перекладацькому процесі прагматичного, семантичного й синтаксичного аспектів еквівалентності забезпечує його адекватність.

Література:

1. Гутиряк О.І. Англійська термінологія маркетингу: структура та семантичні характеристики : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.І. Гутиряк. – Київ, 1999. – 18 с.
2. Журавлєва Т.А. Особенности терминологической номинации / Т.А. Журавлєва. – Донецк : Донбасс, 1998. – 252 с.
3. Зацний Ю.А. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови : [навчальний посібник] / Ю.А. Зацний, Т.О. Пахомова. – Запоріжжя : Запорізький ун-т, 2001. – 242 с.
4. Крушельницькая К.Г. Советы переводчикам / К.Г. Крушельницькая. – М. : «Высшая школа», 1992. – 253 с.
5. Левицкая Т.Р. Пособие по переводу с английского языка на русский / Т.Р. Левицкая, А.М. Фитерман. – М. : «Высшая школа», 1973. – 135 с.
6. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. – М. : Из-во Академии наук СССР, 1961. – 158 с.
7. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови / М.І. Мостовий. – Харків : Основа. – 1993. – 256 с.
8. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. I. / А.А. Потєбня. – Харьков : Гос. учебно-педагогическое изд-во Мин-ва просвещения РСФСР, 1958. – 538 с.
9. Прикладне термінознавство : [навч. посібник] / За ред. В.В. Дубічанського та Л.А. Васенко. – Харків : НТУ «ХП», 2003. – 145 с.
10. Суперанская А.В. Общая терминология / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1989. – 245 с.

Анотація

О. ФАДЕЄВА, В. ПОХОДИЙ. АДЕКВАТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

У статті досліджено шляхи досягнення адекватності перекладу англійської кредитно-банківської термінології. Основна увага зосереджена на розумінні терміна як лексичного складника системи мови, на його функціях і їх впливі на вибір засобів адекватного відтворення термінів українською мовою.

Ключові слова: адекватність, еквівалентність, функція, економічний термін, кредитно-банківський термін.

Анотация

Е. ФАДЕЕВА, В. ПОХОДИЙ. АДЕКВАТНОСТЬ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ ТЕРМИНОВ КРЕДИТНО-БАНКОВСКОЙ СФЕРЫ

В статье исследованы пути достижения адекватности перевода английской кредитно-банковской терминологии. Особое внимание уделено пониманию термина как лексической составляющей системы языка, его функциям и их воздействию на выбор средств адекватного воспроизведения терминов на украинском языке.

Ключевые слова: адекватность, эквивалентность, функция, экономический термин, кредитно-банковский термин.

Summary

O. FADEIEVA, V. POKHODII. ADEQUATE TRANSLATION OF ENGLISH TERMS OF CREDIT-BANKING SPHERE

The article deals with the ways of achieving the adequate translation of credit-banking terms. Special attention is paid to understanding a term as an integral part of a language system, its functions and their effect on the choice of means of their adequate reproducing terms in Ukrainian language.

Key words: adequacy, equivalence, function, economic term, credit-banking term.

*кандидат філологічних наук,
доцент
кафедри історії зарубіжної
літератури і класичної філології
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна*

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФУНКЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ПРОСТОРОВОЇ Й ЧАСОВОЇ СЕМАНТИКИ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Сьогодні загальноприйнятою є думка про те, що кожна мова по-своєму розділяє світ, має свій специфічний спосіб його концептуалізації. Як указує О.В. Урисон, «це означає, що в основі кожної конкретної мови лежить особлива модель або картина світу, і кожен мовець зобов'язаний організувати зміст висловлювання відповідно до цієї моделі (зрозуміло, що всі національно-специфічні моделі мають і загальні, універсальні риси)» [5, с. 9]. Опис національно-мовної картини світу й окремих її фрагментів здійснюється в різних дослідницьких напрямках і сферах лінгвістичного знання.

Особливим пошуковим напрямом дослідження мовної картини світу є встановлення її фрагментів у давніх мовах або прамах. Здебільшого це фрагменти, що стосуються матеріальної культури народів, але робляться спроби реконструкції цілісних архаїчних уявлень людей про світ (Т.В. Гамкрелідзе, В.В. Іванов, В.М. Топоров, М.М. Маковський).

Аналіз окремих фрагментів давньогрецької мовної картини світу (зокрема простору й часу) доцільно проводити, з одного боку, як лінгвоконцептуальне дослідження в напрямі пошуку тих структур знання, які сформувалися в еллінів у процесі осягнення простору й осмислення часу й отримали репрезентацію в мовних засобах, а з іншого – як системно-лексикографічне дослідження, що передбачає виділення, систематизацію й класифікацію всього масиву просторово-часової лексики давньогрецької мови.

Реалізація такого виду роботи й отримання відповіді на питання про характерні риси просторово-часової моделі світу, відображеної в лексичній системі давньогрецької мови, є метою нашої роботи, досягнення якої потребує комплексного підходу. Це природно, оскільки сама класифікація лексики визначається специфікою її проєкції на концептуальну картину світу, а якісні та кількісні показники на окремих ділянках побудованої класифікації мають своє етнопсихічне й етнокультурне підґрунтя.

Мовна репрезентація концепту здійснюється завдяки розгалуженому, багаторівневому вербальному ресурсу. Як зазначає А.М. Приходько, концепт може апелювати до цілої низки синонімів, лексико-семантичних полів, паремій, витворів мистецтва, об'єктів матеріальної й духовної культури. Широка семіотична гама концепту безпосередньо пов'язана з його значущістю для певного лінгвокультурного колективу [4, с. 267].

Реалізація концепту як продукту когнітивної й духовної діяльності певної лінгвокультурної спільноти відбувається насамперед у мові й мовленні, причому головним і найбільш продуктивним прийомом є лексична об'єктивація концепту. Основна оперативна одиниця цього способу репрезентації концепту (лексичний знак) вбирає в себе узагальнений зміст численних форм його позамовного референта, оформлює когнітивно-семантичний простір концепту, виступає вербалізатором поняттєвого субстрату.

На думку В.С. Дорменева, поняттєвий субстрат концепту виявляється на основі дослідження словникових дефініцій лексеми, яка його об'єктивує. Словникова стаття є джерелом отримання не лише лінгвістичних відомостей (фонологічних, лексико-семантичних, фразеологічних, граматичних), а й загальнокультурної інформації. У дефініційній частині словникової статті лексеми міститься інформація про обсяг, зміст і межі поняття, що дозволяє вивчити специфіку поняттєвого субстрату концепту. За ілюстративною частиною встановлюються дискурсивні властивості мовної одиниці, у результаті чого вивчається образно-перцептивний і оцінний складники концепту. Усе це дає підстави вважати словникові статті культурологічно релевантним матеріалом для вивчення лінгвоконцептів різних типів [3, с. 75].

Оскільки метою нашої роботи є вивчення загального концептокорпусу, що сформувався в еллінів як результат осмислення феноменів простору й часу в їх багатовимірності, необхідним є дослідження всього лексичного корпусу, що репрезентує відповідні концептуальні сфери. Аналіз словникових дефініцій, які містять інформацію про поняттєве ядро концептів, дає змогу класифікувати лексичні одиниці за лексико-семантичними групами й підгрупами й дослідити специфіку вербалізації різних сегментів концептуальних сфер простору й часу лексичними засобами давньогрецької мови.

Можливість комплексного вивчення як концептуального, так і лексичного корпусу в когнітивно-семантичній площині простору й часу, встановлення в них універсальних й етноспецифічних рис, необхідність отримання достовірних результатів вимагають осмислення системної організації означених комплексів ментальних і мовних одиниць. Наукові розвідки за різними дослідницькими напрямками підтверджують наявність польового устрою як лексико-семантичної системи мови, так і концептуального корпусу її носіїв. Вивчення концептуальних сфер простору й часу й корпусу лексем відповідної семантики як ієрархічних структур упорядкованих елементів дає змогу поєднувати принципи концептуального аналізу й семантичного, виявляючи, з одного боку, специфіку

репрезентації знання про довкілля в різних знаках, а з іншого – розкриваючи зміст знака, що може містити інформацію про різні типи знання. Робота такого двобічного характеру дозволяє комплексно й повноцінно представити специфіку мовної картини світу давніх греків.

Отже, в основу нашого дослідження покладено теорію функційно-семантичного поля як «двобічну (змістово-формальну) єдність, що формується граматичними (морфологічними й синтаксичними) засобами певної мови разом із лексичними, лексико-граматичними та словотворчими елементами, які належать до тієї самої семантичної зони» [2, с. 40], і теорію концептуального поля як «ментально й семантично розроблену царину когнітивно-семантичного простору, яка є таким інтегрованим цілим, суттєві ознаки якого формуються взаємозв'язком частин за моделлю центра й периферії» [4, с. 271]. Обидві теорії ґрунтуються на теорії поняттєвої категорії, яка сформувалася в роботах таких дослідників, як О. Есперсен, І.І. Мещанінов, С.Д. Кацнельсон, В.Н. Ярцева, і повноцінно представлена в працях О.В. Бондарка. Дослідник виділяє, зокрема, рівень універсальних поняттєвих категорій, які становлять універсальний базис розумових категорій, і рівень поняттєвих категорій, що реалізуються в семантичних функціях певної мови й включають у себе (поряд із реалізацією універсальних варіантів) неуніверсальні поняттєві варіанти [1, с. 18–19].

Ієрархічна структура концептуального поля передбачає виділення в ньому елементів різного поняттєвого обсягу, що взаємодіють між собою як частина й ціле. Спираючись на теоретичні розробки концептуального поля А.М. Приходька, пропонуємо розрізняти такі системно-структурні різновиди концептів, як макроконцепт, гіперконцепт, гіпоконцепт, мезоконцепт, метаконцепт, параконцепт і катаконцепт. Макроконцепт і гіперконцепт є категорійними ментальними одиницями високого ступеня абстракції, виконують системотвірну функцію й формують ядро концептуального поля. Гіпоконцепти, мезоконцепти, метаконцепти, параконцепти й катаконцепти є «таксонами, наближеними до життєвого світу людини» [4, с. 184], позначаються етнокультурною специфікою й формують периферійну зону концептуального поля.

Подібність структурної ієрархічної організації концептополя як плану змісту й функційно-семантичного поля як плану вираження уможливають застосування інтегрованого підходу до вивчення репрезентації концептуальних сфер простору й часу в лексико-семантичній системі давньогрецької мови зі встановленням таких кореляцій: концептуальна сфера (макроконцепт) – функційно-семантичне поле; концептуальне поле (гіперконцепт) – лексико-граматичний клас; концептуальне мікрополе (гіпоконцепт) – лексико-семантична група; концептуальна група (мезоконцепт, метаконцепт, параконцепт) – лексико-семантична підгрупа; катаконцепт – лексема.

У межах частин мови, які являють собою концептуальні поля й формуються довкола гіперконцептів концептуальних сфер простору й часу, лексеми аналізуються за лексико-семантичними групами, що складають об'єднання слів за їх змістовою близькістю на парадигматичній осі. Розподіл лексем на групи та підгрупи з подальшим визначенням їхніх кількісних і якісних характеристик відбувається за допомогою компонентного аналізу, який передбачає аналіз значення слова за його структурними компонентами – семантичними диференційними ознаками, яким відповідають певні концепти концептосфер простору й часу. Лексико-семантичні групи включають у себе лексеми з різним набором семантичних диференційних ознак. Периферія семантичних груп часто формується за допомогою широкого кола одиниць, залучення яких відбувається за принципом аналогії й метафори, тобто базується на семантичних кореляціях між явищами, фіксованими в досвіді людини.

Характерною рисою організації системи просторово-часової лексики в цілому й окремих її лексико-семантичних груп є формування та включення до семантичних груп численних одиниць за принципом аналогії та метафоричного переносу, підґрунтям для чого є перцептивні уявлення людини. Такий процес є одним зі способів вербалізації когнітивних структур у дискурсах різного типу [4, с. 110]. Численні семантичні ознаки слова, не зафіксовані в словникових дефініціях, можуть виявлятися в певних контекстах уживання слова, усних висловлюваннях, а також у письмових текстах різних жанрів. Урахування контекстуального складника у виявленні й розкритті семантичної структури окремого слова є необхідним для аналізу мовного матеріалу різної культурно-історичної віднесеності.

Отже, через аналіз семантичної структури просторово-часових лексем, представленої в словникових дефініціях, вивчення особливостей їх уживання в давньогрецьких текстах як дискурсах, що формально й семантично відображають результати пізнавальної діяльності людини, можна встановити специфічні риси когнітивної діяльності еллінів, особливості їхньої мовної картини світу, яка віддзеркалює сукупність уявлень про загальну модель світу.

Пропонуємо розглянути застосування концептуально-функційного підходу до вивчення специфіки мовної репрезентації комплексу темпоральних уявлень у системі прислівників давньогрецької мови.

Прислівники постають як засіб вербалізації й організації концептополя, сформованого довкола гіперконцепту «Ознака дії/стану в часі». В означеному концептополі системоутворюючу функцію виконують гіпоконцепти «прямий час» і «відносний час», які відбивають повною мірою специфіку того, як саме відбуваються зміни об'єктів у теперішньому, минулому й майбутньому часі. Мезоконцепти «заповненість/незаповненість часового відрізка дією» вербалізуються прислівниками зі значенням короткотривалої, миттєвої або довготривалої дії, з невизначеними межами часової обставини відповідно. Концепт «завершеність/незавершеність дії» реалізується в дієслівних формах і в системі прислівників не набуває конкретного вираження. Натомість указівка на ітеративність, повторюваність дії в часі широко представлена у формах прислівників давньогрецької мови.

1. Гіпоконцепт «Прямий час» (316 лексем).

1.1. Мезоконцепт «Часовий відрізок, повністю заповнений дією» (189 лексем).

Катаконцепти: ἐνθάδε тепер, зараз; ἅμα одночасно, у той же час; ἕως протягом деякого часу, постійно, завжди; μεσημβρινόν опівдні; ἐτοίμως негайно; ὀτραλέως швидко; ἐμμενές постійно, невпинно; ἐπιηετανόν протягом усього року, постійно, завжди; καταυτίκα одразу ж; παραυτίκα тепер же, зараз; ἐπτάετες протягом семи років; συνεχῶς постійно, безупинно, безперервно; πανήμερον протягом цілого дня та ін.: ἐπτάετες δ' ἦνασσε πολυχρόσιο Μυκήνης (Hom. Od. 3.304) – «Цілих сім років він володарював у багатих золотом Мікенах»; ἐπιὼν δὲ τὴν Βαβυλωνίαν ἄλασαν εὐθὺς ἐπ' αὐτῷ γενομένην ἐθαύμασε μάλιστα τὸ τε χάσμα τὸν πυρὸς ὡσπερ ἐκ πηγῆς συνεχῶς ἀναφερομένου (Plut. Alex. 35) – «під час переходу через Вавилонію, яка вся одразу ж підкорилася йому, Александр більш за все був уражений проваллям, з якого, немов із джерела, безперервно виривався вогонь».

1.2. Мезоконцепт «Часовий відрізок, не повністю заповнений дією» (127 лексем).

Катаконцепти: μεσηγύς посеред, тим часом; ἄωρι у пізній час; νύκτωρ у нічний час, уночі; ἀκρόνυχον із приходом ночі; ἡρινά навесні; μετοπωρινόν восени; παρακαίρως невчасно; δεκάμηνα на десятому місяці; μίνυνθα небагато, недовго та ін.: αἴθ' ὄφελος παρὰ νηυσὶν ἀδάκρυτος καὶ ἀπῆμων ἦσθαι, ἐπεὶ νύ τοι αἴσα μίνυνθά περ οὐ τι μάλα δῆν (Hom. Il. 1.414–415) – «Нехай тобі пощастить бути біля кораблів без сліз і печалей, оскільки вік твоїй недовгий [букв. на недовго] і короткий»; τὴν τὸ φίλον γλυκύμαλον ἀμᾶ κῆμαυτὸν ἀεῖδων πολλάκι νυκτὸς ἄωρι (Theoc. 11. 38–39) – «Про нас, про двох, солодке яблучко, пізньої ночі я пісні складаю».

2. Гіпоконцепт «Відносний час» (169 лексем).

2.1. Мезоконцепт «Попередній час» (81 лексема).

2.1.1. Метаконцепт «Попередній час конкретний» (12 лексем).

Катаконцепти: ἐχθές учора; πέρυσι рік тому; πρόην позавчора; πρόιζα позавчора; χθές учора; χθίζα учора; ἐκτέρυσιν з минулого року; ἐπίδειελα до вечора, під вечір; ποθέσπερα до вечора, під вечір; ὕφеспέρα під вечір; проτέρυσιν два роки тому; πρότεμτα п'ятьма днями раніше; πρότριτα трьома днями раніше та ін.: ὁ δὲ ἡρέμα μεταστραφεὶς καὶ διαμεδιάσας πρὸς τὸν Πύρρον εἶπεν: οὐτε χθές με τὸ χρυσίον ἐκίνησεν οὐτε σήμερον τὸ θηρίον ἀναφερομένου (Plut. Pyrrh. 20) – «Але він спокійно повернувся, посміхнувся й сказав Пірру: «Однак сьогодні вигляд цього чудовиська мене здивував не більше, ніж учора – золото»; καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι: τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρεи, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενηρξασθε ἀπὸ πέρυσι (NT. Cor II. 8.10) – «І в цьому даю пораду, адже це вам на користь, – вам, що від минулого року не тільки почали здійснювати це, а першими виявили до цього бажання».

2.1.2. Метаконцепт «Попередній час загальний» (69 лексем).

Катаконцепти: πάροιθε(v), πρίν, πρότερον, протоῦ, ἐμπροσθεν, ἐπάνωθεν, ἐπέκεινα раніше; πάλαι раніше, давно; ἄνω здавна; ἄρμοι, ἄρτι, νέον нещодавно, щойно, зовсім недавно; μέσφα до, поки не; τότε у той час, тоді; τέλος урешті-решт, нарешті; ἐναγχος, προσφάτως, ὑλογυῖως недавно; τετράπαλαι надзвичайно давно; πάμπροστε набагато раніше, давно; πάμπροτα перш за все, у першу чергу та ін.: τὰ γὰρ τὸ πάλαι μεγάλα ἦν, τὰ πολλὰ σμικρά αὐτῶν γέγονε: τὰ δὲ ἐπ' ἐμεῦ ἦν μεγάλα, πρότερον ἦν σμικρά (Hdt. Hist. 1.5.4) – «Адже численні міста в давнину були великими, а тепер стали малими; а ті, що за моїх часів були величними, перед тим були незначними»; καὶ λέγει αὐτῷ Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησιν, καὶ ὅταν μεθυσθῶσιν τὸν ἐλάσσω: σὺ τετῆρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι (NT. In. 2.10) – «І каже йому: «Кожна людина спочатку подає добре вино, а гірше – як нап'ються; а ти зберіг добре вино дотепер».

2.2. Мезоконцепт «Наступний час» (88 лексем).

2.2.1. Метаконцепт «Наступний час конкретний» (4 лексеми).

Катаконцепти: αὔριον завтра; ἐπαύριον на завтрашній день, завтра; νέωτα наступного року, через рік: ἀλλ' εἰ βούλεσθε συναλιέναι, ἤκειν ἤδη κελεύει τῆς νυκτὸς. εἰ δὲ μή, αὔριον πρὸ ἀλιέναι φησὶν (Xen. Anab. 2.2.1) – «Але якщо ви хочете відступати разом із нами, приходьте цієї ж ночі; якщо ж ви не прийдете, то ми вирушимо завтра рано вранці»; καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξεληθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας ἐλείπασεν (NT. Mrc. 11.12) – «Наступного дня, як вони вийшли з Витанії, Він зголоднів».

2.2.2. Метаконцепт «Наступний час загальний» (84 лексеми).

Катаконцепти: ἄνωθεν здалеку, із (самого) початку, заново; ἀρχῆθεν від самого початку; γενεῆθεν з народження; μακρόθεν здалеку, із давнього часу, здавна; οἰκοθεν від народження; παιδιόθεν з дитинства; ἄφαρ, ἐξοπίσω, εἶτα, κάτω, κάτωθεν, μέθαζε, μεθό, μετέπειτα, ὀπισθεν потім, далі, після, пізніше; δηθά, δῆν παλαιόν здавна, давно, із давніх пір; ἐκάς далеко; μετὰ слідом за, потім; ὕστερον позаду, у подальшому, на майбутнє; μήκιστον надовго; ἐπιβραχύ на короткий час; ἐπικῆρος близько до загибелі; συγγενῶς від (самого) народження; ἐμποθεν спочатку; ἐξότου із тих пір як; εἰσαῦθι іншим разом, потім, до наступного разу; εἰσέπειτα після, на майбутнє; ἐξαῦθις знову; μεταυτίκα одразу після цього та ін.: καὶ ἐπηρώτησεν τὸν πατέρα αὐτοῦ Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπεν Ἐκ παιδιόθεν (NT. Mrc. 9.21) – «Він запитав його батька: «Скільки часу, як це сталося з ним?» Той відповів: «Із дитинства»; Ψάμμιος δὲ ἐξ ἔτεα μοῦνον βασιλεύσαντος Αἰγύπτου καὶ στρατευσαμένου ἐς Αἰθιοπίην καὶ μεταυτίκα τελευτήσαντος ἐξεδέξατο Αἰρήν ὁ Ψάμμιος (Hdt. Hist. 2.161.1) – «Псамміс царював у Єгипті всього шість років; він здійснив похід у Ефіопію й невдовзі потому помер; успадкував його владу син Апрій».

У результаті аналізу темпоральних прислівників давньогрецької мови (485 одиниць) виявилось, що прислівники, які репрезентують мікрополе гіпоконцепту «прямий час», формують досить велику групу – 316 одиниць, що становить 65% усього лексичного корпусу часових прислівників.

За кількісними показниками підгрупа прислівників мікрогрупи мезоконцепту «часовий відрізок, повністю заповнений дією», включає в себе 189 одиниць, що становить 60% від усієї кількості прислівників, які вказують

на одночасність. У підгрупі прислівників мікрогрупи мезоконцепту «часовий відрізок, не повністю заповнений дією» зафіксовано відповідно 127 одиниць, що становить 40%.

Слід відзначити велику групу давньогрецьких ітеративних прислівників, що актуалізують ідею повторюваної в часі ознаки, характеристики, дії (62 одиниці): ἄλλοκα іноді; ἕνα іноді, часом; μανῶς рідко; ἐνιαύσια щорічно; θαμινά часто; ὀλιγάκις нечасто, рідко; ἐνίοτε іноді, часом; ἐπισχερό один за одним; ὁσημέραι кожного дня, щоденно та ін.: φράζεσθαι δ', εὖτ' ἂν γεράνου φωνήν ἐλακούσης ὑπόθεν ἐκ νεφέων ἐνιαύσια κεκληγυῖς (Hes. OD. 448–449) – «Слідкуй, щоб вчасно почути крик журавлиний, який лунає щорічно з-під хмар піднебесних»; καὶ θαμινὰ παρήγγελλεν ὁ Ξενοφῶν ὑπομένειν, ὅτε οἱ πολέμοιο ἰσχυρῶς ἐπικέοιντο (Xen. Anab. 4.1.16) – «Він часто вимагав зупинити все військо, коли вороги сильно на нього тиснули».

Поширення прислівників ітеративного значення свідчить про потребу вираження носіями давньогрецької мови повторюваних, циклічних дій, що, очевидно, відповідає самим реаліям та специфіці організації життя еллінів, гострому відчуттю циклічності буття.

Отже, опис концептуальних сфер простору й часу в лексико-семантичній системі давньогрецької мови передбачає вивчення лексем з урахуванням їхньої структурно-семантичної моделі відповідно до включення в локативно-темпоральну концептосферу функційності, що встановлюється через вивчення практики вживання лексеми як засобу вираження певного концепту, а також продуктивності лексем, яка залежить від частотності й універсальності вживання їх як репрезентантів концептосфер простору й часу.

Література:

1. Белошапкова Т.В. Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке / Т.В. Белошапкова. – М. : КомКнига, 2007. – 336 с.
2. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. – М. : УРСС, 2001. – 208 с.
3. Дорменев В.С. Понятийный складник концепту «радість» у німецькій та англійській мовах / В.С. Дорменев // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк – 2014. – № 5. – С. 75–79.
4. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / А.Н. Приходько. – Днепропетровск : Белая, 2013. – 307 с.
5. Урысон Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира: аналогия в семантике / Е.В. Урысон ; Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.

Анотація

Є. ЧЕКАРЕВА. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФУНКЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ПРОСТОРОВОЇ Й ЧАСОВОЇ СЕМАНТИКИ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено проблему системної організації концептуальних сфер простору й часу як фрагментів загальної концептуальної системи еллінів; виявлено лінгвальні стратегії й механізми, що трансформують чуттєві відомості про простір і час у структуровану систему в давньогрецькій мовній свідомості; описані функційно-семантичні особливості лексем, що виступають мовними репрезентантами концептосфер простору й часу й характеризуються етноспецифічними рисами давньогрецької мовної моделі світу.

Ключові слова: концепт, концептуальна система, концептуальна сфера, категорії простору й часу, лексема.

Аннотация

Е. ЧЕКАРЕВА. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЛЕКСИКИ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ И ВРЕМЕННОЙ СЕМАНТИКИ В ДРЕВНЕГРЕЧЕСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается проблема системной организации концептуальных сфер пространства и времени как фрагментов общей концептуальной системы эллинов; установлены стратегии и механизмы, трансформирующие чувственные данные о пространстве и времени в структурированную систему в древнегреческом языковом сознании; описаны функционально-семантические особенности лексем, выступающих языковыми репрезентантами концептосфер пространства и времени и характеризующихся этноспецифическими чертами древнегреческой языковой модели мира.

Ключевые слова: концепт, концептуальная система, концептуальная сфера, категории пространства и времени, лексема.

Summary

Ye. CHEKAREVA. THE CONCEPTUAL-FUNCTIONAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF LEXEMES OF SPACIAL AND TEMPORAL MEANING IN ANCIENT GREEK

The article represents a study of the problem of system organization of conceptual sphere of space and time as a fragment of general conceptual system of Hellene; lingual strategies and mechanisms that transfer sensitive data about space and time into structured system of Ancient Greek language consciousness are defined; functional-semantic peculiarities of lexemes that act as language representatives of concept sphere of space and time, characterized by ethno-specific features of Ancient Greek model of word are described.

Key words: concept, concept system, concept sphere, category of space and time, lexeme.

*асистент кафедри іноземних мов
для гуманітарних факультетів
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У художньому тексті закладений певний смисл. Проте немає єдиного й однорідного процесу його розуміння, у різних ситуаціях відбувається різне розуміння різних типів тексту [13, с. 159]. Поняття смислу тексту досі не має чіткого визначення в науковій літературі або чітких меж, а його основні складники потребують перегляду з позицій новітніх наукових парадигм. Дослідженням художнього прозового тексту сучасності в різному парадигмальному зрізі займаються Дж. Лакофф (2004 р.), Дж. Лайонз (2003 р.), Ж. Женетт (1993 р.), А. Вежбицька (1992 р.), І. Бехта (2010 р.), В. Кухаренко (2004 р.), О. Селіванова (2008 р.), Т. Радзівська (1993 р.), Г. Межжеріна (2002 р.), О. Кубрякова (2001 р.), Г. Яворська (2000 р.). Сучасному художньому тексту властиві цілісність і зв'язність. Його зв'язність може бути оформлена зовнішніми та внутрішніми видами засобів. Показниками зовнішніх засобів когезії є граматичні та лексичні засоби, проте домінують внутрішні семантичні засоби зв'язності. Внутрішній зв'язок базується на спільності предмета опису, що проходить через весь текст і об'єднує всі його частини в одне ціле. Аналізом семантичної структури художнього тексту займалися різні дослідники: вивченням лексичного змісту семантичного простору художнього тексту – Й. Тріп (1931 р.), Т. ван Дейк (1988 р.), Д. Фоккема (1986 р.), Ч. Філлмор (1992 р.), Дж. Лайонз (2003 р.), І. Бехта (2004 р.), Г. Межжеріна (2002 р.), В. Кухаренко (2004 р.), І. Колегаєва (1993 р.), М. Бахтін (1975 р.), Ю. Лотман (2000 р.), Л. Бабенко (2005 р.); аналізом емотивності художнього твору в семантико-когнітивному аспекті – А. Вежбицька (1982 р.), Дж. Лакофф (2004 р.), І. Бехта (2004 р.), М. Крупа (2005 р.), А. Мороховський (1991 р.), В. Дем'янков (1995 р.), О. Залевська (2002 р.), Л. Бабенко (2005 р.); дослідженням денотативної семантики тексту – Т. ван Дейк (1988 р.), В. Шабес (1989 р.), А. Новіков (1983 р.), Л. Черняхівська (1983 р.), М. Димарський (2001 р.); вивченням концептуального простору та текстових концептів – р. Лангакер (1968 р.), Т. Оклі (1998 р.), А. Вежбицька (1992 р.), П. Рікер (2002 р.), І. Бехта (2009 р.), О. Селіванова (2008 р.), О. Кагановська (2002 р.), В. Кононенко (2004 р.), Т. Радзівська (1993 р.), А. Приходько (2003 р.), В. Кухаренко (2004 р.), О. Кубрякова (2001 р.); дослідженням семантики тексту як ментальної репрезентації дійсності – р. Лангакер (1968 р.), Ж. Фоконье (1985 р.), Дж. Лакофф (2004 р.), В. Дем'янков (1995 р.), О. Кубрякова (2001 р.), Ю. Степанов (1995 р.), Л. Бабенко (2005 р.), В. Васильєва (1998 р.).

Актуальність статті лежить у площині прагматичного підходу до поглибленого аналізу лексико-семантичного простору англomовного художнього прозового тексту сучасності та зумовлена потребою дослідження його лексичних структур під ферулою антропоцентричної парадигми сучасних лінгвістичних досліджень.

Метою статті є дослідження місця лексико-семантичного простору в семантичній структурі художнього прозового тексту та вивчення його взаємозв'язків з іншими типами просторів (семантичним, денотативним, концептуальним, ментальним та емотивним) в англomовному художньому прозовому тексті.

Художній простір тексту має психолого-концептуальну основу. За Ю. Лотманом, це індивідуальна модель світу певного автора, вираження його просторових уявлень, тобто це континуум, в якому розміщені персонажі та відбувається дія [18, с. 165].

Розвиток антропологічної та когнітивної лінгвістики значно вплинув на семантичну структуру художнього тексту, висунувши на перший план проблему сегментації змісту тексту та ієрархії його семантичних компонентів. Термін «семантичний простір» використовують для позначення змістової сторони тексту [4, с. 51]. При цьому його використання є досить багатозначним, і лінгвісти відмічають наявність різних текстових просторів, кожен з яких має свої особливості. На думку А. Новікова, текст як матеріальний об'єкт утворює двовимірний простір, де послідовно розташовані мовні одиниці, а іншим простором є те, що йому відповідає у сфері свідомості (семантичний простір). Є два види такого простору: віртуальний (відбір змістових одиниць у процесі творення тексту) і актуальний (поле, де формується результат осмислення та розуміння тексту загалом) [20, с. 36]. Домінантами семантичного простору тексту є універсальні смисли: «людина», «простір», «час». Текстові категорії, які їм відповідають, виконують головні текстотвірні функції: моделюючи, координуючи та характерологічну [4, с. 52]. Оскільки ці категорії мають важливе значення у формуванні семантики художнього тексту, можна виокремити такі основні структури організації семантичного рівня тексту: денотативну (змістову), концептуальну (смыслову), ментальну, емотивну та лексико-семантичну.

При виявленні структури денотативного простору стикаємося з протиріччям між лінійною зв'язністю художнього тексту та його цілісним змістом. Аналіз денотативного простору починають насамперед із визначення його глобальної ситуації, яка відповідає основній темі літературного твору й зазвичай репрезентована в заголовку. Денотативний підхід до художнього прозового тексту має на меті виявити об'єктивний світ, відображений у художньому творі. Авторська свідомість за допомогою мовних засобів створює індивідуальну модель дійсності, виділяючи важливі для автора-письменника події, властивості, якості. У тексті як результаті

авторського пізнання дійсності відбувається категоризація світу, тобто відображаються знання про його компоненти, відбувається їх узагальнення й інтерпретація. Це закріплюється в текстових змістових категоріях денотативної структури, часу та простору [4, с. 85–90]. Осмислення денотативного змісту тексту відбувається в процесі декодування, тобто сприйняття та розуміння інформації. Зміст тексту вважається зрозумілим, якщо відправник і отримувач інформації співвідносять її зміст з однією й тією самою денотативною ситуацією (фрагментом дійсності). Тому важливо осмислити роль денотата в процесі породження тексту та в процесі його декодування [2, с. 304].

Оскільки в тексті автор-наратор утілює конкретні знання про дійсність, то вивчення семантики художнього тексту, за новітніми когнітивними студіями, здійснюють з опорою на концепт і концептуальний простір. Будь-який текст – це структурно-сміслові та комунікативні цілі, «в якому змістовно-концептуальна інформація виражається за допомогою когнітивних і власне мовних знаків» [10, с. 204]. За В. Кухаренко, сформульована ідея твору розглядається як його концепт. Процес інтерпретації тексту спрямовує на виявлення засобів вираження концепту [17, с. 80]. Згідно з І. Гальперініним, є такі типи текстової інформації: змістовно-фактуальна; змістовно-концептуальна; змістовно-підтекстова [12, с. 28]. Змістовно-концептуальна інформація виражає авторське сприйняття світу та виводиться семантично із цілого тексту. «Текстовий концепт становить ядро індивідуально-авторської художньої картини світу і є носієм естетико-художньої інформації» [10, с. 205]. Основні ознаки текстових концептів, репрезентовані лексичними одиницями, формують концептуальний простір тексту. За визначенням О. Кагановської, текстовий концепт – це «мовленнєво-розумове утворення змістового плану, якому властива багатосмісловна напруга й надкатегоріальність і яке на текстовому рівні імплікує сукупність ознак метаобразів художнього твору задля їхнього подальшого вияву» [15, с. 24].

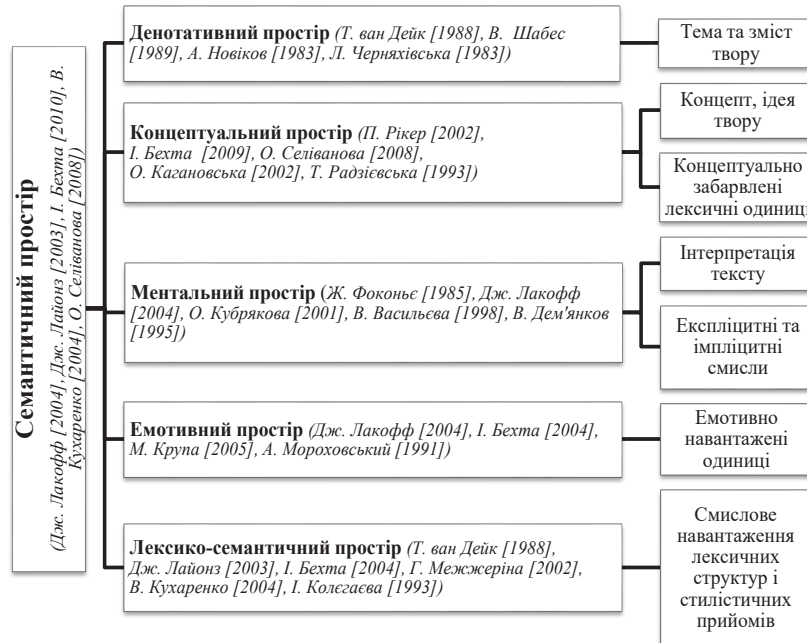
Змістовно-концептуальна інформація у творі виражається концептуально забарвленими лексичними одиницями. З-поміж когнітивних знаків художнього твору важливе значення мають слова-символи, які безпосередньо впливають на читача та виражають ідейний задум письменника. «Формування концептів художніх творів певного періоду традиційно пов'язується з їхнім розумінням як цілісних явищ, що визначають обличчя епохи» [14, с. 196]. Концептуалізація художнього тексту базується на семантичному виводі її компонентів із сукупності мовних одиниць, які розкривають одну тему або мікротему твору. Отже, концептуальний простір тексту формується на основі групування спільних ознак основних концептів, які презентуються в тексті словами та виразами однієї семантичної галузі. Це зумовлює цілісність концептосфери тексту, а ключовий концепт являє собою основу індивідуально-авторської художньої картини світу [4, с. 58]. Читач сприймає художній текст концептуально, у смисловій цілісності. При цьому відбувається об'єднання текстових фрагментів у певні смислові блоки на основі семантичних домінант або ключових слів. У формуванні концептуального простору художнього тексту також беруть участь передтекстові пресупозиції (тобто передбачення чи очікування від тексту), які базуються на наших знаннях про світ. Ключові слова або слова-лейтмотиви відіграють важливу роль у формуванні концептів художнього тексту.

«Концепти постають у дискурсі як згустки смислу, концентрати ідеї, що виникають у місцях перетину асоціативних ліній. Вони формують ментально-інформаційний простір дискурсу, мовленнєвого жанру, ідіостилю, текстотипу й навіть окремого твору» [8, с. 167]. Ментальні простори пов'язані між собою різними типами зв'язків. Із багатьох ментальних просторів, утворених під час створення чи сприйняття твору, один із них стає фокальною точкою для створення іншого, наступного ментального простору. Відносність між зовнішньою матеріальною структурою тексту та його внутрішнім змістом зумовлює певним чином бінарність семантичного простору. Між планом вираження тексту (лінійний вербальний простір) і планом його змісту (ментальний семантичний простір) є протиріччя – конфлікт внутрішнього та зовнішнього просторів. Словом, семантичну структуру тексту можна розглядати як ментальне утворення або ментальний простір, який може виражати не тільки експліцитні смисли, але й імпліцитні [4, с. 52].

За Л. Бабенко, семантичний простір – це ментальне утворення, у формуванні якого беруть участь: а) словесний літературний твір – віртуальний простір; б) інтерпретація тексту читачем у процесі сприйняття – актуальний простір [4, с. 51–52]. Інтерпретація тексту являє собою процес пошуку в ньому власних смислів. Щодо художнього тексту, то ми наперед налаштовані на неможливість абсолютного осягнення авторського задуму, оскільки кожна людина буде сприймати той самий текст по-своєму, і навіть при повторному зверненні до тексту ми часто виявляємо щось нове. Отже, існування тексту можливе лише у формах наших інтерпретацій [11, с. 65].

Емотивний простір художнього тексту – це сукупність емотивно навантажених мовних одиниць, задіяних у тексті. Вони виражають емоційні інтенції автора та можуть бути виражені в тексті експліцитно або лише імпліцитно; моделюють імовірну реакцію читача на текст; опредметнюють фрагменти знань про світ, які є або стають емоціогенними. Цілісний емотивний зміст передбачає обов'язкову інтерпретацію світу людських емоцій (тобто рівень персонажа), а також оцінку цього світу з позиції автора з метою впливу на цей світ [4, с. 123]. Отже, різноманіття текстових емотивних змістів є відносно безмежним, а їхній аналіз у структурі оповіді є надзвичайно важливим. Проте можна виділити його два типологічні різновиди: 1) емотивні змісти, які включені в нарративну структуру персонажа; 2) емотивні змісти, які включені в нарративну структуру автора-наратора. Характерними особливостями показників емотивності є такі: 1) симптоматичність (тобто вони здатні вказувати на відхилення від мовної та мовленнєвої норми, стимулюючи емоційні реакції читача); 2) мультимодальність (іконічний характер нарративного викладу). Отже, емоційний зміст є обов'язковим складником семантичної структури художнього тексту, який здійснює вплив на читача та викликає певні почуття.

У семантичній структурі художнього тексту можемо виділити також лексико-семантичний простір. Він являє собою сукупність лексичних структур (засобів, стилістичних прийомів, синтаксичних структур), які використовує автор, і того, що вони означають, яке смислове навантаження несуть (сенс, який закладений автором і сприймається читачем), а також співвідношення лексичного значення й значення в тексті (оскільки слова в тексті, зокрема в художньому творі, можуть набувати додаткових лексичних значень, які не фіксовані в словниках). Словом, семантичну структуру художнього тексту схематично можна подати так:

Стилістичні засоби завжди несуть певну додаткову інформацію (або емотивну, або логічну). Тому лексико-семантичний простір тісно пов'язаний з емотивним (вплив емотивно навантажених стилістичних засобів на читача). Постмодерністський світогляд визначив використання певних лексичних стилістичних засобів: іронії, алюзії, цитат, епіграм, метафор, метонімії, порівнянь. Ці засоби у творі покликані справляти певний ефект на читача. Постмодерністський текст створений для інтелектуального читача, який зможе читати між рядками й зуміє побачити приховані ідеї та мотиви. Таким чином, імпліцитні смисли, виражені за допомогою певних стилістичних прийомів, а також їх інтерпретація читачем указують на тісний взаємозв'язок між лексико-семантичним і ментальним просторами художнього тексту. Література постмодернізму багата на натяки, що дає читачам можливість досліджувати численні таємниці персонажів самим. Сучасні твори мають кілька інтерпретацій і часто залежать від читача.

Створення автором індивідуальної моделі дійсності за допомогою вибраних ним лексичних структур свідчить про взаємозв'язок лексико-семантичного простору з денотативним. Кореляція лексико-семантичного та концептуального просторів художнього тексту полягає в тому, що певні концепти часто можуть виражатися певними стилістичними засобами, справляючи особливий ефект на читача. Концепти й собі можуть формувати ментальний простір художнього твору. У лексико-семантичному просторі художнього тексту можна виділити лексико-семантичні, лексико-тематичні й лексико-асоціативні групи.

Отже, у цій статті здійснено огляд семантичної структури тексту, зокрема лексико-семантичного простору, і його кореляції з іншими просторами художнього тексту. Семантичний рівень тексту організовується завдяки взаємодії таких основних структур: денотативної, концептуальної, ментальної, емотивної та лексико-семантичної, які тісно пов'язані між собою.

Створення індивідуальної моделі дійсності за допомогою певних мовних засобів	Лексико-семантичний простір Денотативний простір
Вираження концептів за допомогою певних лексичних структур і стилістичних засобів	Лексико-семантичний простір Концептуальний простір
Імпліцитні смисли та їх інтерпретація	Лексико-семантичний простір Ментальний простір
Вплив емотивних стилістичних засобів на читача	Лексико-семантичний простір Емотивний простір

Аналіз художнього тексту слід починати з визначення його глобальної ситуації, тобто основної теми твору (денотативний простір). Заглиблення в концептуальний простір художнього тексту відкриває широкі можливості для дослідження концептів, які формують ментально-інформаційний простір твору. Аналіз слів, які мають певну емотивну конотацію та лексико-стилістичні прийоми, дозволяє вивчити, яким чином автор передає переживання персонажів і як саме вони допомагають читачеві сформувати у своїй уяві образ автора та цих персонажів (емотивний і лексико-семантичний простори). Таким чином, аналіз тексту слід проводити, беручи до уваги всі його структурні елементи. Аналізуючи набір ключових слів, можна змодельовувати основний концепт художнього твору в семантичному просторі художнього тексту та його основних структурах. Дослідження в цій галузі є перспективними й актуальними, оскільки можуть зробити вклад у подальший розвиток лінгвістики тексту.

Література:

1. Абрамов Б. Текст как закрытая система языковых знаков / Б. Абрамов // Лингвистика текста : матер. науч. конф. МГПИИЯ им. М. Горька. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 3–4.
2. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики : [монография] / Н. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
3. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста : [монография] / отв. ред. Н. Слюсарева. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
4. Бабенко Л. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : [учебник, практикум] / Л. Бабенко, Ю. Казарин. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 496 с.
5. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет / М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 506 с.
6. Бехта І. Дискурс наратора в англomовній прозі : [монографія] / І. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
7. Бехта І. Концептосистема англomовного дискурсу модернізму / І. Бехта // Іноземна філологія. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2009. – Вип. 121. – С. 165–178.
8. Бехта І. Концептосистема англomовного дискурсу постмодернізму / І. Бехта // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Сер. : «Філологічні науки (мовознавство)». – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 167–173.
9. Богин Г. Рефлексия и понимание в коммуникативной подсистеме «человек – художественный текст» / Г. Богин // Текст в коммуникации : сб. науч. тр. – М., 1991. – С. 22–40.
10. Босак Н. Пейзажні описи в концептуальному просторі художнього тексту / Н. Босак, О. Кучерява // Проблеми зіставної семантики. – 2011. – Вип. 10 (2). – С. 203–208.
11. Васильева В. В поисках механизмов понимания текста / В. Васильева // Вестник Омского университета. – Омск, 1998. – № 3. – С. 65–68.
12. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
13. Дейк Т. ван. Стратегии понимания связного текста / Т. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – С. 153–211.
14. Кагановська О. Текстові концепти французької художньої прози середини ХХ сторіччя: когнітивно-нараторологічний погляд / О. Кагановська // Теоретична і дидактична філологія. – 2013. – Вип. 15. – С. 195–203.
15. Кагановська О. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : [монографія] / О. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
16. Колшанский Г. О смысловой структуре текста / Г. Колшанский // Лингвистика текста : матер. науч. конф. МГПИИЯ им. М. Горька. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 139–142.
17. Кухаренко В. Інтерпретація тексту / В. Кухаренко. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 272 с.
18. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров (Человек – текст – семиосфера – история) / Ю. Лотман. – М. : Яз. рус. к-ры, 1996. – 464 с.
19. Лотман Ю. Об искусстве: структура художественного текста / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
20. Новиков А. Семантика текста и ее формализация / А. Новиков. – М. : Наука, 1983. – 216 с.
21. Новиков Л. Художественный текст и его анализ / Л. Новиков. – М. : Рус. яз., 1988. – 300 с.
22. Рікер П. Що таке текст? Пояснення і розуміння / П. Рікер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 305–323.
23. Стриженко А. Художественный текст как особая форма коммуникации / А. Стриженко // Лингвистика текста : матер. науч. конф. МГПИИЯ им. М. Горька. – М., 1974. – Ч. 2. – С. 81–88.

Анотація

І. ШАЙНЕР. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті здійснено огляд наукової літератури та визначені основні складники семантичної структури сучасного художнього прозового тексту, розглянуто питання лексико-семантичного простору та його співвідношення з іншими просторами цього типу тексту (семантичним, денотативним, концептуальним, ментальним та емотивним).

Ключові слова: семантичний простір, лексико-семантичний простір, ментальний простір, емотивний простір, денотативний простір.

Аннотация

И. ШАЙНЕР. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОЗАИЧЕСКОГО ТЕКСТА В СВЕТЕ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

В статье представлен обзор научной литературы и определены главные компоненты семантической структуры современного художественного прозаического текста, рассмотрен вопрос лексико-семантического пространства и его соотношение с другими пространствами этого типа текста (семантическим, денотативным, концептуальным, ментальным и эмотивным).

Ключевые слова: семантическое пространство, лексико-семантическое пространство, ментальное пространство, эмотивное пространство, денотативное пространство.

Summary

I. SHAINER. LEXICAL SEMANTIC STRUCTURE OF A LITERARY PROSE TEXT IN THE LIGHT OF ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

The article represents the description of scientific literature and focuses on the main components of the semantic structure of a modern literary prose text, considers a question of lexical semantic space and its correlation with other spaces of this kind of a text (semantic, denotative, conceptual, mental and emotive).

Key words: semantic space, lexical semantic space, mental space, emotive space, denotative space.

6. Теорія літератури

6. Теория литературы

6. Literary theory

*кандидат філологічних наук,
докторант,
доцент кафедри української
літератури і компаративістики
Київського університету імені
Бориса Грінченка*

«ЧОЛОВІК У СТАНІ КРИЗИ»: СВИТОГЛЯДНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ ХУДОЖНЬОЇ МОДЕЛІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ)

Сучасна українська романістика досить повно відображує соціокультурні тенденції, які характеризують гендерні стосунки початку нового століття. До таких тенденцій належить, зокрема, криза маскулінності, нестабільність комплексу ознак, які впродовж минулих епох вважалися суто чоловічими, але були піддані перегляду і деструкції внаслідок розвитку гендерних студій, суспільно-політичної та інтелектуальної емансипації жінок. Постколоніальний дискурс, особливо актуальний в українському письменстві, вносить посутні акценти в розробку теми «чоловіка в кризі» (Т. Бурейчак), які майже завжди задіяють досвід політично маргіналізованого суб'єкта й акцентують розрив лінгвістичної, культурної, генераційної комунікації.

Культурно-історична маргіналізація маскулінності колоніального суб'єкта та шляхи її художньої репрезентації в національній літературі аналізувалися Оксаною Забужко [1]; комплекс сталих характеристик такого суб'єкта (інфантильність, нарцисизм, існування в ситуації комунікативного розриву), а також «лузерство» як особливий тип світовідчуття стають об'єктом дослідження у працях Тамари Гундорової [2]; Ніла Зборовська простежує динаміку чоловічого й жіночого начал в українській літературі з позицій психоаналізу, визначаючи позитивні й негативні аспекти маскулінності, представлені в національному письменстві (зокрема, духовне чоловіче начало і донжуанівський тип) [3]; соціокультурна зумовленість та художня специфіка моделювання типів маскулінності в українській літературі стає предметом спеціального зацікавлення в роботах Анни Горнятко-Шумилович [4], Наталії Лебединцевої [5], Агнешки Матусяк [6; 7], Лариси Мовчан [8], Людмили Скорини [9] та ін.

Однак, незважаючи на досить високий рівень розробленості окресленої теми, чимало її аспектів залишаються не висвітленими. Зокрема, потребують системного дослідження представлені сучасною романісткою моделі подолання кризи маскулінності, а також кореляція образу «чоловіка в кризі» з художніми тенденціями літератури початку ХХІ століття. Вивчення цих проблем дозволить розширити й конкретизувати наукові уявлення про основні вектори розвитку української великої прози на новому зламі століть та простежити динаміку художньої репрезентації гендеру як ключового фактору культуротворення.

Отже, метою цієї статті є окреслення ідейних та естетичних вимірів художньої моделі «чоловік у стані кризи», представленої сучасною українською романісткою, з урахуванням впливу соціокультурних чинників і постпостмодерністських тенденцій.

Досягнення мети передбачає розв'язання низки завдань: визначити специфіку образу «чоловіка в кризі» поруч з такими типами маскулінності, як чоловік-чужинець і «лузер»; окреслити нарративні стратегії та принципи художнього моделювання, що застосовуються для розробки цього образу; виявити характер трактування маскулінності на сучасному етапі розвитку національного письменства порівняно з художньою практикою попередніх культурних епох; охарактеризувати шляхи подолання кризи маскулінності, художньо репрезентовані в сучасній великій прозі.

Розв'язання визначених завдань зумовило використання порівняльного методу, який дає можливість зіставити авторські художні моделі, що представляють тип «чоловіка в кризі»; порівняльно-історичного методу, який допомагає простежити динаміку гендерних художніх моделей упродовж останнього десятиліття ХХ та початку ХХІ століття; окремих положень феміністичної критики та маскуліністських студій (masculinity studies).

Як уже зазначалося, тема «чоловіка в кризі» в сучасній українській літературі не може бути розглянута ізольовано від постколоніального та посттоталітарного дискурсів. На пострадянському просторі в останні десятиліття здійснено ряд ґрунтовних досліджень, присвячених психології тоталітарного та посттоталітарного суб'єкта в його гендерних виявах. Дослідники (Тетяна Бурейчак, Олена Здравомислова, Ганна Тьомкіна та ін. [10; 11]) неодноразово відзначали низку суперечностей і взаємовиключних тенденцій, що характеризували радянську політику у сфері сім'ї: з одного боку – послаблення ролі й авторитету батька у вихованні дітей, що в поєднанні з активним залученням жінки до виробничої сфери сприяло розхитуванню патріархальних основ родини; з іншого – подвійне навантаження, яке припадало на жінку в таких умовах, адже керівні посади в суспільстві продовжували обіймати здебільшого чоловіки, а домашня робота покладалася, в основному, на жінок.

Ситуація відчуження батька добре відтворена в романах Лариси Денисенко («Кавовий присмак кориці», «Сарабанда банди Сари»), де з'являються численні інваріанти образу «невідомого батька». Авторка не ставить за мету показ згубного впливу системи на родинні стосунки, як бачимо це, скажімо, в Оксани Забужко («Музей покинутих секретів»), проте її герої «родом з Радянського Союзу», а відтак в той чи інший спосіб рефлектують, обігрують і карнавалізують свою сформованість радянським соціокультурним середовищем.

Ідеали маскулінності, які тиражують радянське мистецтво й політична пропаганда, зводяться до кількох типів: «служитель вітчизни/солдат, самовідданий працівник, будівельник комунізму та атлет. <...> Характеризуючи радянську гендерну ідеологію загалом, слід відзначити, що вона гіпертрофувала одні чоловічі якості (самовідданість, героїзм, колективізм) та ігнорувала інші (незалежність, ініціативність, самостійність), що робили радянські ідеали маскулінності важко досяжними для пересічних радянських чоловіків» [10, с. 51].

Кінець XX ст. на пострадянському просторі виявився складним і досить суперечливим періодом. Незадоволення суспільною ситуацією, для якої властивою стала гендерна асиметрія в розподілі сімейних обов'язків, постійні декларації «слабкості» чоловіків у мас-медіа (висока чоловіча смертність, зростання шкідливих звичок, алкоголізм тощо) значною мірою зумовлює схвальну реакцію на заклики повернутися до патріархальних цінностей, що починають активно звучати в пострадянській період. Однак поруч із тенденціями «патріархатного ренесансу» [див.: 10, с. 51–52], 90-ті роки породжують «дискурс чоловіків у кризі» (за Т. Бурейчак), «протилежний до дискурсу чоловіків як національних героїв» [10, с. 57]. Економічна криза, погіршення фінансового становища більшої частини населення пострадянського простору, а також втрата статусу багатьма успішними (за радянськими мірками) чоловіками зумовлюють негативні психологічні реакції у представників сильної статі.

Справді, на сучасному етапі розвитку національного письменства тип «чоловіка в кризі» є певною антитезою національному герою, якого у ментальній свідомості репрезентують образи козака та вояка УПА. Незважаючи на те, що ці герої репрезентують різні історичні епохи, їх об'єднують чоловічі чесноти (мужність, самовідданість, волелюбність), а також особливий націєтворчий дискурс, який не тільки містить у собі потужне конструктивне начало, а й протистоїть колоніальній свідомості, дозволяє вивищитися над нею, репрезентуючи потужну традицію звитязних чоловічих спільнот, об'єднаних духом братерства і високою метою. «Ці ідеали, – зауважує Т. Бурейчак, – також символічно реабілітують українську традиційну маскулінність, яка була подвійно знецінена в радянській системі – з позиції втрати безпосередньої патріархатної влади та з позиції її підпорядкування престижнішій російській маскулінності» [10, с. 54]. Натомість образ «чоловіка в кризі» демонструє певний синхронний зріз соціокультурних та психологічних проблем, які характеризують пострадянську та постколоніальну дійсність і загальну ситуацію кризи маскулінності в умовах докорінного перегляду гендерних ролей.

При цьому тип «чоловіка в кризі» суттєво відрізняється від інших типів героя, що репрезентують екзистенційно не вкоріненого суб'єкта, який змушений віднаходити чи й моделювати власну ідентичність: мігранта-аутсайдера («Депеш Мод» Сергія Жадана), «лузера» («Культ» Любка Дереша, «БЖД» Сашка Ушкалова), добре описаних Тамарою Гундоровою [2, с. 150–204], та чоловіка-чужинця («Остання любов Асури Махараджа» Любка Дереша, «Газелі бідного Ремзі» Володимира Даниленка). Т. Гундорова досить чітко окреслює межі поняття «лузер»: він, безумовно, споріднений із персонажами Сергія Жадана, проте останніх ще не можна зарахувати до «лузерів». Герой Жадана – швидше «перманентний мігрант, аутсайдер» [2, с. 195]. «Лузерство» ж натомість є цілковито усвідомленим станом. Герой-«лузер» виробляє нову ідентичність, яка опирається, з одного боку, атавізмам тоталітарної системи, з іншого – глобалізаційним тенденціям, які несуть у собі загрозу знеособлення, зводячи безпосередність людського досвіду до реклами й нав'язаних мас-медіа поглядів на світ. «Лузер протистоїть різним соціальним і консюмерним ролям – юзера (комп'ютерного знавця), молодого успішного бізнесмена, богеми (модного артистично-бізнесового тусовщика), мачо (маскулінного сексуального супермена)» [2, с. 190]. Як уже зазначалося, «лузерство» співвідносне, передусім, з молодіжною літературою. Т. Гундорова називає серед найяскравіших репрезентантів цього явища Любка Дереша («Культ»), Ірену Карпу («50 хвилин трави»), Сашка Ушкалова («БЖД»), Михайла Бриниха («Електронний пластилін»). З почуттям глибокої образи на світ, позбавлений центруючого начала (батьківського та материнського авторитетів) пов'язана інфантильність «лузера» та його дитячий нарцисизм, який лежить в основі протиставлення себе «чужим», і почуття приязні та спорідненості, спрямованого на «своїх», тобто подібних до себе. Поняття «лузер» не має чіткого гендерного маркування й загалом передбачає плинність, множинність репрезентацій, однак ми говоримо про нього в контексті типів маскулінності, оскільки саме цей контекст дозволяє повніше представити ті альтернативні тенденції, які засвідчують реабілітацію сильного чоловічого начала в сучасному письменстві.

Тамара Гундорова проводить чітку межу між тим, що можна назвати темою «чоловіка в кризі», і власне явищем «лузерства», порівнюючи загальний настрій «Записок українського самашедшого» Ліни Костенко і роману Сашка Ушкалова «БЖД». Емоційною домінантою обох творів стає розчарування, яке, однак, забарвлене принципово по-різному у шістдесятниці й молодого автора. Проблемне поле та система персонажів роману Ліни Костенко досить повно відображує комунікативний розрив як один із найпомітніших, за Т. Гундоровою, симптомів постколоніального дискурсу, причому цей розрив відбувається «вже не лише між батьками й дітьми, а й між молодістю і не зовсім молодістю генераціями, навіть усередині самої молоді генерації» [2, с. 110]. За спостереженнями дослідниці, «лузерство» молодих авторів позбавлене такого глобального розчарування й катастрофічного світовідчуття. Т. Гундорова відзначає, що, «приймаючи маску лузера, молоді лише відходять убік, поза світ дорослого соціуму, щоб знову повернутись у нього» [2, с. 203].

Якщо чоловік-чужинець посідає позицію, об'єктивно «зовнішню» й відсторонену по відношенню до змодельованого у творі художнього світу, а лузер свідомо протистоїть світоглядним моделям, які пропонує йому суспільство, то «чоловік у кризі» переживає екзистенційну невизначеність, зумовлену особливостями соціуму, парадоксальними ситуаціями, що сприймаються героєм як деформація поведінкових і ціннісних матриць, засвоєних ним у процесі особистісного становлення. Чи не найповніше цю особливість «чоловіка в кризі» формулює Володимир Лис у своєму романі «Камінь посеред саду»: «Не беручи участі в гонках за благами, на які був багатий світ довкола мене, я все ж був продуктом цього світу і свого часу» [12, с. 142].

Тема чоловіка в кризі актуалізується в сучасному письменстві не лише як самовияв постколоніальної свідомості, а і як наслідок багатовікового отождолення чоловічого із загальнолюдським – традиції, яка була піддана деструкції з розвитком гендерних студій. Утвердження жінки в якості повноцінного суб'єкта суспільної діяльності та культуротворення зумовила погляд на маскуліність як соціокультурний конструкт. Агнешка Матусяк зауважує: «<...> сьогодні вже виразно видно, що маскуліність не є даністю і що її слід невпинно здобувати, тобто, перефразовуючи Сімону де Бовуар та її відоме висловлювання 1949 року з «Другої статі»: «ніхто не народжується чоловіком, але стає ним» [6, с. 9]. Відповідно, визначення меж маскуліного і фемінного в сучасній українській романістиці відбувається іншим шляхом, ніж століття тому. Класична література позиціонувала жінку, передусім, як зовнішній об'єкт, що актуалізувало модус жіночої тілесності і фактично позбавляло жінок-авторів адекватної художньої мови, що відображувала б саме фемінний досвід. Сучасне письменство прагне до якомога повнішої репрезентації загальнолюдського досвіду в обох вимірах – фемінному і маскуліному, про що свідчить ряд тенденцій: творення художньої історії певної епохи крізь призму життєвої історії чоловіка чи жінки («Соло для Соломії» і «Століття Якова» В. Лиса); моделювання паралельних наративних «партій», що належать носіям різної гендерної ментальності («Помилкові переймання <...>» Лариси Денисенко, «Тамдевін» Галини Вдовиченко); розробка образу героя-наратора, який утверджує свою гендерну ідентичність через пізнання партнера, часто – чужинця чи незнайомця («Він – ранковий прибиральник» Ірен Роздобудько).

Утвердження маскуліної ідентичності «чоловіка в кризі» відбувається через зіставлення її з фемінною гендерною ідентичністю та іншими типами маскуліності, передусім гегемонною. Фундаментальні принципи гегемонної маскуліності, сформульовані Робертом Бренноном, передбачають протиставлення всьому жіночому, успіх, силу й готовність до насильства [13]. Рейвін Коннелл відзначає також історичну зумовленість уявлень про панівний тип маскуліності, що формується завдяки дії соціальних механізмів, в основі яких – співучасть, маргіналізація й субординація. Інакше кажучи, гегемонна маскуліність характеризується домінуванням певної чоловічої групи над жінками й іншими групами чоловіків, передбачаючи набір якостей, прийнятих у певному суспільстві на певному історичному етапі [14].

Сучасна українська література засвідчує численні спроби реабілітації загроженої маскуліності, передусім, через моделювання образу «сильного героя», співвідносного здебільшого з масовою літературою [15, с. 206–207]. Утвердження такого типу маскуліності часом відбувається через протиставлення «м'яким» родинним цінностям. Так, у романі Макса Кідрука «Твердиня» виразно помітна антитетичність образів соціально успішного, готового до подорожей та авантур Левка і зразкового сім'янина Джоніка. Однак поряд з утвердженням гегемонного типу маскуліності в сучасній романістиці помітна тенденція до деструкції й розвінчання комплексу чоловічих рис, окресленого Р. Бренноном, яку, очевидно, можна пояснити прагненням представити чоловіка і чоловіче в усій повноті й складності. У вже згаданому романі В. Лиса «Камінь посеред саду» антиподом героя-оповідача виступає вольовий, владний і жорсткий Георгій. Робота в компанії Георгія сприймається наратором як рабство чи принаймні знеособлення. Визнаючи чоловічі чесноти «господаря», оповідач водночас зауважує механістичність його існування, зокрема – байдужість і власницьке ставлення до коханої жінки, в якому є «щось нелюдське. Щось страшне і нестерпне» [12, с. 157].

Екзистенційна криза, в якій опиняється герой, увиразнюється завдяки наскрізному мотиву двійництва. Двійниками Андрія виступають юнак і успішний чоловік Яромир, які втілюють альтернативні варіанти долі оповідача. Так, після його смерті Яромир приходиться до матері, пропонуючи стати її сином, а юнак зауважує, що Андрій так і не зумів роздивитися в Магді справжню жінку. В. Лис витворює ефект взаємозамінюваності своїх персонажів, що найповніше втілюється у символічному сні, який бачає і загиблий Андрій, і слідчий Василь Верещук: «Хтось стоїть на скелі над морем і кидає вниз каміння. Той, що кидає, наче звільняється від чогось. Може, від себе? Від себе? <...> Я намагаюся пригадати, яке ж обличчя у того чоловіка. Міняю йому обличчя, наче маски, і розумію: йому підійде будь-яке. <...> Тому, що обличчя в нього немає» [12, с. 164–165]. На амбівалентність образу героя, множинність можливостей, прихованих у його особистості, вказують альтернативні події лінії. Сюжетна канва твору розгалужується, що цілком відповідає тенденціям віртуалізації та інтерактивності, які привносять у художнє мислення постпостмодернізму потужний розвиток інформаційних технологій, логіка комп'ютерних ігор з її ставленням до смерті й життєвого вибору як речей не остаточних, підвладних корекції [16, с. 25]. Водночас роман В. Лиса засвідчує повернення до гуманістичної літературної традиції. Його герой є героєм постпостмодерністським, оскільки особистісна розпорошеність, множинність ідентичностей сприймається ним як проблема й вимагає інтеграції, на відміну від героя постмодерністського, для якого такий стан є простором гри, нескінченними можливостями вільного комбінування.

Варто зауважити, що тема «чоловіка в кризі» досить активно розробляється на сучасному етапі жінками-авторами, часто – з позиції травмованої маскуліності. Наративною стратегією оприявлення такої світоглядної позиції стає оповідь (сповідь) від імені чоловіка. Герой у стані екзистенційної кризи, репрезентований жіночою прозою, моделюється як особистість, яка переживає генераційний розрив («Записки українського самашедшого» Ліни Костенко), психологічну ізоляцію від свого оточення в умовах життя на чужині («Він – ранковий прибиральник» Ірен Роздобудько), невідповідність зовнішнього благополуччя і глибинних душевних потреб («Сарабанда банди Сари» Лариси Денисенко). Досить показовим є чоловічий образ зі згаданого роману Ірен Роздобудько – українець, волею випадку занесений на Мальту, де опиняється у принизливій для себе ролі готельної обслуги. Глибока травмованість маскуліності героя пояснюється не тільки втратою соціального статусу й маргінальним становищем на чужині, а й тим, що він змушений виконувати жіночу роботу. Терапевтичний

вплив на життя чоловіка справляє заочна закоханість у жінку з України, яка зупиняється в готелі. Саме це почуття вивільняє притлумлену волю героя – він здійснює ряд вчинків, що допомагають йому утвердити свою чоловічість: гідно відповідає постояльцю, який принизив його; здобувається на відвертість і припиняє стосунки з дівчиною, яку не любить. У багатьох творах сучасної романістики утвердження особистісної «самості» героя відбувається через зустріч із людиною, близькою по духу. Для чоловіка це означає відкриття в собі несподіваних граней, які дозволяють йому жити більш повним життям, подолати власну обмеженість і знайти вихід із кризи. При цьому авторками часто свідомо відкидаються або піддаються докорінному переосмисленню такі зовнішні атрибути чоловічої реалізованості, як матеріальні статки, зрілий вік, що нібито передбачає життєвий досвід і мудрість, широкі соціальні зв'язки тощо. Можна твердити, що українська романістика початку XXI століття виявляє присутні відмінності від великої прози 90-х років з властивою їй художньою репрезентацією «війни статей». Прагнучи сформулювати якомога повнішу відповідь на питання, що значить бути жінкою в сучасному світі й передусім – в суспільно-культурній ситуації сучасної України, письменниці водночас намагаються окреслити саму сутність чоловічого в соціумі, де фінансовий успіх й активна життєва позиція вже давно не вважаються винятковими ознаками маскулінності. Звідси й активне освоєння «чоловічого голосу» в жіночому письмі, репрезентоване творчістю Ліни Костенко, Оксани Забужко, Лариси Денисенко, Галини Вдовиченко, Ірен Роздобудько та ін.

Надзвичайно виразно явище реабілітації маскулінності репрезентоване у романі Люко Дашвар «Покров». В основу твору, написаного під впливом подій Революції гідності, покладено ідею відновлення родинних зв'язків, повернення до справжніх людських стосунків, заснованих на почутті любові та взаємоповаги. Автор вибудовує у своєму творі два любовні трикутники, які репрезентують різні грані взаємин жінки і чоловіка, а також різні типи чоловічої поведінки, що можуть бути окреслені як справжня і псевдомаскулінність. Головна героїня твору Мар'яна Озерова закохана в холодного й меркантильного Хотинського, який втілює тип метросексуала, що здобуває у творчості письменниці іронічне забарвлення. Протилежністю Хотинського виступає Ярko – юний хлопець, герой Майдану, який зрештою стає обранцем Мар'яни.

Константа війни є визначальною для самооприявлення маскулінності й особистісної зрілості Ярka: коли Мар'яна дізнається, що він молодший за неї, хлопець просить «додати йому років» і згадує хлопчаків, які йшли на фронт Другої світової, вказавши неправильний вік, і насправді дорослішали. Чіткий розподіл гендерних ролей, а власне їх патріархальна модель, найточніше сформульована реплікою Ярka перед його відходом на Майдан: «Жінка чекає свого мужчину вдома» [17, с. 136].

Другий любовний трикутник утворюють образи Ади, її чоловіка Валентина Озерова і коханця, Славка Шуляка. Подружжя Озерових представляє характерну для пострадянської літератури модель «сильна жінка – слабкий чоловік». Ада зневажає Валентина за його непристосованість до життя й надмірну порядність і залишає чоловіка заради друга дитинства, бізнесмена Шуляка, який репрезентує тип сильного чоловіка. Ця опозиція чоловічих персонажів значно відрізняється від першої, проте їх сутність також розкривається у зв'язку з темою Майдану: Валентин здійснює спробу самогубства через втрату грошей, які довірили йому товариші, а згодом виявляється, що гроші привласнив Шуляк; Ада, обурена підступним вчинком коханця, кидає його й повертається до чоловіка. Якщо перша з наведених опозицій утверджує активні чоловічі чесноти – мужність, рішучість, відповідальність, то друга акцентує інші моральні прояви, яких зазвичай не охоплює модель гегемонної маскулінності: вірність, відданість, терплячість, вміння прощати. Образи батька і доньки утворюють своєрідну паралель: Мар'яна – «жінка, що чекає» – і Валентин Озеров – «чоловік, що чекає» – утверджують цінність вірності як загальнолюдської, а не суто чоловічої чи жіночої чесноти.

Отже, образ «чоловіка в кризі», поруч із такими типами маскулінності, як чоловік-чужинець і «лузер», репрезентує в сучасній українській романістиці не тільки свідомість постколоніального суб'єкта, а й прагнення сформувати нове уявлення про маскуліну ідентичність, що виходить за межі маскулінності гегемонної з властивим їй домінуванням сили, жорсткості, змагальності. Ці вартості піддаються критичному перегляду як у чоловічому, так і в жіночому художньому письмі; натомість до кола чоловічих чеснот уводяться духовність, вірність, здатність любити і співчувати. Тенденція до реабілітації маскулінності реалізується в сучасній прозі через актуалізацію воєнної тематики, моделювання екзистенційно загостреної ситуації, що мобілізує душевні сили героя; контакт із потужним фемініним началом, в якому акцентована духовна складова. Висновки цього невеликого дослідження можуть стати основою для подальшого теоретичного осмислення проблем художньої репрезентації маскулінності в українській літературі початку XXI століття.

Література:

1. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української гендерної міфології / Оксана Забужко // Хроніки від Фортінбраса. – К. : Факт, 2009. Серія «Висока полиця». – С. 152–191.
2. Гундорова Т. Транзитна культура: Симптоми постколоніальної травми / Тамара Гундорова. – К. : Грані-Т. Серія «De profundis», 2013.–548 с.
3. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Ніла Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с. (Серія «Монограф»).
4. Горнятко-Шумилович А. Загадка характерника-блязня у «химерному» романі (Про національний інфантізм, регресію національного Его і спритну містифікацію) / Анна Горнятко-Шумилович // Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу. Культура й література XIX – XXI століть / за ред. Агнешки Матусяк. – К. : LAURUS, 2014. – С. 234–253.

5. Лебединцева Н. І знову «єдиний правдивий чоловік», або маскуліний дискурс у творчості Оксани Забужко та Ліни Костенко в контексті українського постфемінізму / Наталія Лебединцева // *Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу. Культура й література XIX – XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. – К. : LAURUS, 2014. – С. 275–306.
6. Матусяк А. Маскуліний дискурс в українській літературі XX – XXI століть / Агнешка Матусяк // *Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу. Культура й література XIX – XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. – К. : LAURUS, 2014. – С. 7–19.
7. Матусяк А. «Між мертвою індустрією та молодією демократією». Постколоніальний діалог із минулим у прозі Сергія Жадана / Агнешка Матусяк // *Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу. Культура й література XIX – XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. – К. : LAURUS, 2014. – С. 307–330.
8. Мовчан Л. Маскуліний дискурс в українській літературі в добу зрілого модернізму 1920-х років / Лариса Мовчан // *Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу. Культура й література XIX – XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. – К. : LAURUS, 2014. – С. 127–153.
9. Скорина Л. Проекції маскуліної ідентичності в українській драматургії 1930-х років / Людмила Скорина // *Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу. Культура й література XIX – XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. – К. : LAURUS, 2014. – С. 154–177.
10. Бурейчак Тетяна. Гегемонія чоловіків у пострадянській Україні: дискурси та практики / Тетяна Бурейчак // *Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу. Культура й література XIX – XXI століть* / за ред. Агнешки Матусяк. – К. : LAURUS, 2014. – С. 43–68.
11. Здравомыслова Е. Советский этакратический порядок // *Российский гендерный порядок: социологический подход: [коллективная монография]* / ред. Е. Здравомыслова, А. Темкина. – СПб., 2007. – С. 96–138.
12. Лис В. Камінь посеред саду : [роман] / Володимир Лис. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 256 с.
13. Brannon R. The male sex role: Our culture's blueprint for manhood and what it's done for us lately / R.Brannon // D. David & R.Brannon (Eds.), *The Forty-Nine Percent Majority: The Male Sex Role Reading*. – MA: Addison-Wesley, 1976. – Pp. 1–48.
14. Connel R.W., Messerschmidt J.W. Hegemonic masculinity. Rethinking the concept / R.W. Connel, J.W. Messerschmidt // *Gender and Society*. – 2005. – №. 19(6). – P. 829–859.
15. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс: гендер: жанр : [монографія] / Софія Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. – 432 с.
16. Маньковская Н. От модернизма к постпостмодернизму via постмодернизм / Надежда Маньковская // *Коллаж-2*. – М. : ИФ РАН, 1999. – С. 19–25.
17. Дашвар Люко. Покров: [роман] / Люко Дашвар. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 384 с.

Анотація

О. БАШКИРОВА. «ЧОЛОВІК У СТАНІ КРИЗИ» (СВІТОГЛЯДНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ ХУДОЖНЬОЇ МОДЕЛІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ))

Статтю присвячено особливостям художнього втілення в сучасній українській романістиці образу «чоловіка в стані кризи». Охарактеризовано соціально-культурні передумови формування цього типу маскуліності та його специфіку порівняно з іншими (національний герой, чоловік-чужинець, «лузер»). Проаналізовано особливості жіночої рецепції образу та сюжетні моделі подолання кризи маскуліності.

Ключові слова: гендер, маскуліність, ідентичність, роман, художня модель, постпостмодернізм.

Анотация

О. БАШКИРОВА. «МУЖЧИНА В СОСТОЯНИИ КРИЗИСА»: МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ МОДЕЛИ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ РОМАНИСТИКИ))

Статья посвящена особенностям художественного воплощения в современной украинской романистике образа «мужчины в состоянии кризиса». Охарактеризованы социально-культурные предпосылки формирования этого типа маскулинности и его специфика в сравнении с другими (национальный герой, мужчина-чужак, «лузер»). Проанализированы особенности женской рецепции образа и сюжетные модели преодоления кризиса маскулинности.

Ключевые слова: гендер, маскулинность, идентичность, роман, художественная модель, постпостмодернизм.

Summary

O. BASHKYROVA. THE “MAN IN CRISIS”: WORLD VIEW AND AESTHETIC PARAMETERS OF THE ARTISTIC MODEL (ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN NOVELS)

The article is devoted to the peculiarities of artistic embodiment of the “man in crisis” image in modern Ukrainian novels. The social and cultural preconditions of forming of this masculine type and it’s specificity in comparison with others (national hero, man-stranger, “loser”) are characterized. The peculiarities of the female reception of this image and the plot models of masculine crisis’ overcoming are analyzed.

Key words: gender, masculinity, identity, novel, artistic model, post-postmodernism.

**7. Порівняльне
літературознавство**

**7. Сравнительное
литературоведение**

**7. Comparative
literature**

*докторант кафедри германських
мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка*

«НЕЧИСТА СИЛА»: ЗБІРКИ А. АВЕРЧЕНКА І В. КОРОЛЕВА-СТАРОГО

Постановка проблеми. Важливим питанням дослідження в галузі компаративістики є тематичний зріз творчості російського й українського письменників-емігрантів А. Аверченка (1880–1925) і В. Королева-Старого (1879–1943, справжнє – В. Королів). У післяжовтневий період обидва письменники опинилися поза межами батьківщини. Багато років їхня спадщина заборонялася, та з початком перебудови склалися сприятливі умови для її дослідження. Василь Королів-Старий у складі дипломатичної місії УНР 1919 р. виїхав до Праги, де й залишився. Аркадій Аверченко через Крим відплив до Константинополя, потім жив у Софії, Берліні. Останнім прихистком для обох письменників стала Прага.

Ст. Ніконенко, дослідник творчості Аверченка, писав: «У насичений світовими катаклізмами й революційними бурями час, коли розгорталася творчість цього яскравого та самобутнього письменника, літературні критики не змогли глибоко розібратися й належним чином оцінити його велику й різноманітну літературну спадщину»¹ [1]. Ці слова можуть стосуватися й творчості Королева-Старого, який «видав поперх 100 книжок і брошур, а статей і новел, то й підрахувати тяжко» [2, с. 7].

У творчій спадщині А. Аверченка і В. Королева-Старого є збірки малої прози з однаковою назвою – «Нечиста сила». Вперше книга російського автора випущена севастопольським видавництвом у 1920 р., потім – 1921 р. в Константинополі. Наступне видання здійснене майже через півстоліття американським видавництвом «Russika Publishers» [3, с. 338], і, нарешті, в 90-ті роки – у Росії [4, с. 272–330]. Книжка Королева-Старого «Нечиста сила» уперше вийшла у співпраці видавництва «День» (Київ) і «Чорномор» (Польща) 1923 р. Наступне видання з'явилося майже через 70 років у Києві [5]. Як і творчість авторів загалом, так і названі збірки з ідеологічних причин і досі не стали предметом дослідження науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі оповідання Аверченка зі збірки «Нечиста сила» привернули увагу О. Михайлова, А. Млечко, А. Нестеренко, Д. Ніколаєва, Л. Спиридонової. Науковці аналізували його твори в загальному контексті розвитку сатиричної літератури. Кілька казок книги Королева-Старого стали предметом розвідок Ф. Погребенника, О. Слижук, В. Шевчука. Решта творів збірки залишилися поза увагою дослідників. Професор Ф. Погребенник писав: «Як і ім'я автора, так і його книжка – безперечно цікава і повчальна – до сьогодні були незаслужено забуті» [6, с. 5]. І хоча в галузі порівняльного літературознавства є дослідження чарівного світу казок Королева-Старого і Туве Янсона (С. Васюта), відсутній компаративний аналіз збірок «Нечистої сили» Аверченка та Королева-Старого, в чому й полягає актуальність нашої роботи. Незважаючи на різні рівні – жанровий, тематичний і стильовий, існує чимало спільного між збірками, що дає підставу аналізувати їх з точки зору тематології.

Мета дослідження – компаративний аналіз різних за жанрами й темами книг із однаковою назвою – «Нечиста сила» Аверченка і Королева-Старого, що вийшли друком у 1920-ті роки. Завдання роботи – з'ясувати особливості поетики у книгах, визначити схожі світоглядні позиції письменників, а також їх ставлення до образів фольклорної міфології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жанрово книги малої прози відрізняються: у Аверченка – оповідання, у Королева-Старого, за авторським визначенням, – «книжка казок» [7, с. 4]. Ф. Погребенник називає її «книжкою казкових оповідань» [6, с. 5]. Збірка українського письменника вміщує фантастичні казки, а в Аверченка, на думку Д. Ніколаєва, – два фантастичних оповідання («Місто чудес», «Уривок майбутнього роману») [8, с. 240]. Завдання, яке поставив перед собою Аверченко, завуальовано висловлено так: «Хапаю двома пальцями цю маленьку закорючку хвостика й витягаю на світ Божий конкретну картинку» [4, с. 282]. Нагадаємо, що книга Аверченка вийшла на три роки раніше за видання українського автора, тому, ймовірно, Королів-Старий читав її, бо творчість короля сміху була на той час загальновідомою. Російський письменник приїхав до Праги в 1922 р., вже випустивши низку книг у Росії та поза її межами. Тема дітей, що цікавила Аверченка ще до революції, можливо, надихнула й Королева-Старого, який у своїй творчості приділяв багато уваги дитячій тематиці. Його збірка «Нечиста сила» є найвідомішою і написана для дітей, хоча містить низку питань виховного змісту, що стосуються й дорослих. Книга Аверченка – суто для дорослої аудиторії, але також торкається теми дітей, адже всі зміни з приходом нової влади позначилися й на дітях. Так, у побутовій замальовці «Міша Троцький» автор жаліє сина більшовицького лідера, бо хлопчик росте, позбавлений батьківської уваги родинного тепла.

Спільна риса обох збірок – гумористична складова. Хоча книга Королева-Старого не може змагатися з відомим сатириком, але відрізняється м'яким гумором та деякою іронією. Для Аверченка сміх був головним знаряддям у життєвій боротьбі [9, с. 4]. У творах емігрантського періоду його сміх перетворюється на сміх «політичної ворожнечі й ненависті» [10, с. 2], іноді – з присмаком чорного гумору або карикатури.

¹ Переклад цитат з російської мови тут і далі – дисертанта.

Словосполучення «нечиста сила» має споконвічну традицію відчуття чогось жахливого. Про неї писали багато відомих авторів світової літератури. У передмові до першого видання Королів-Старий визначив полемічний настрій своїх казок, які знаходяться по іншій бік від творів Данте, Мільтона, Гете, Гоголя, Лесі Українки й численних фольклорних творів, де головну роль виконували представники «злого духа». До цього списку можна віднести і збірку Аверченка. Український автор вважав, що не потрібно залякувати дітей, тому обрав інший шлях – розповідати їм про ті невідомі сили «як про персоніфіковані сили природи» [7, с. 4].

Протилежний зміст має збірка Аверченка. Його нечиста сила – це більшовицькі орди, які зруйнували країну. У грізний час жовтневого лихоліття нею стала політична партія більшовиків на чолі з Леніним і його помічниками – Троцьким, Луначарським, Петерсом та іншими. Аверченко відкриває завісу того безладу, що настав у суспільстві. Використовуючи улюблений прийом – антитезу, він майстерно порівнює життя «до» і «після» революції. До початку цієї «хурделиці» був у людей налагоджений побут – автор постійно наголошує на цьому, а після жовтневого вихору всі ніби збожеволіли («Слабка голова»). «У тисяча дев'ятсот такому-то році більшовики нарешті завоювали всю Росію. Поза межами їх влади залишився лише Крим, який і висів невеликим доважком на невимірному просторі холодної та голодної Совдепії», – так почав Аверченко своє фантастичне оповідання [4, с. 289]. Королів-Старий про цей час відгукнувся також: «<...>прийшов тисяча дев'ятсот кувернадцятий рік. На землі почалася страшна колотнеча» [5, с. 28]. І якщо український автор обмежується вказівками на політичні події лише в першому розділі, то сатирик настирливо говорить на тему приходу більшовиків у всіх оповіданнях. У вступі він віддає данину загальноприйнятому ставленню до нечистої сили, яка зникає із криком півня. Їх «багато усього виповзло <...>, вистрибнуло, закружляло у божевільному хороводі» [4, с. 272]. Уся подальша дія у книзі Аверченка відбувається у країні більшовиків – саме те, про що писав і Королів-Старий: «Люди робили такі діла, на які ніколи не зважився б найгірший Чорт» [5, с. 28]. Навіть простий перелік злодіянь Советів з оповідання «Наваждение» дає певне уявлення про це: «повісили пастиря на тій самій липі, під якою так добре пили чай»; батька дівчини із золотою косою при спробі втекти застрелили; у панночки, яка щонеділі грала «Молитву Діви», рояль реквізували; школярі померли від «соціалістичного голоду»; купця утопили в річці за те, що був «дрібний хазяйчик і саботував Продком» [4, с. 277–278]. Далі він розповідає, як з'явилася руйнівна сила: із прибуттям із німецької землі у заплomboваному вагоні «деяких милостивих панів», які, зібравши «соціалістично налаштованих каторжників», в один рік такий Совдеп влаштували, що у сто років не розплутаєш» [4, с. 279]. Інший твір – майже анекдотична ситуація. Герой, пам'ятаючи про наслідки розмови братів із «человечком із комаріата» (один правду сказав про несправедливість влади, інший мовчав, але обох розстріляли), не знав, як бути. Однак і його подальша доля була вирішена легко: «Товариш Гробов, розпорядіться» [4, с. 301], що стало зрозумілим без зайвих слів.

Аверченко уважно вивчав життя, щоб створити сатиричні картини тогочасної дійсності. Його герої повторюють вслід за лідерами більшовиків їхні лозунги на зразок «грабуї награбоване», співають «Яблучко», вкладаючи в нього свій зміст, або революційні пісні, що мають вигляд фонореplik: «Отречёмся от старого миира...». Або розповідають одне одному про строкату владу: «Проїхав ти, скажемо, більшовиків – починається країна махновців; проїхав, якщо тебе не уб'ють, махновців – починається країна петлюрівців. Припустимо, проїхав ти і їх. Тільки в'їхав у саму Совдепю – візьмуть тебе і поставлять до стінки» [4, с. 277, 279, 304].

Продовженням змалювання наслідків більшовицьких жахів у танку нечистої сили слугує вже згадуване оповідання «Уривок майбутнього роману», в якому Аверченко створив безрадісну картину існування тоталітарної держави. Країна перекрила всі кордони, вивісивши на кожному кроці плакати з написом «Вхід стороннім суворо заборонений», була відсутня торгівля з іншими державами, не існувало промисловості, загальмувався розвиток наук і мистецтв, не існувало «ні законів Божих, ні людських» [4, с. 289]. Наслідком такого правління стало перетворення Росії на дрімучий ліс, а людей – на стадо диких тварин, про що йдеться у другій частині – антиутопії: з'явилися людожери, а діти не мали уявлення про найпростіші речі – гайку, цвях, папір, залізні будинки [4, с. 291–292]. В іншому оповіданні дитина не знає, для чого потрібне стальне перо, що таке ніж для розрізання книг, монетниця («Античні розкопки»).

Королів-Старий, ніби продовжуючи тему збірки Аверченка, хоче привернути увагу читача до фольклорної складової, але глянути на це з іншого боку. Його книга – своєрідна енциклопедія Невидимих сил – так автор називає цих істот, вони й самі себе такими вважають. Письменник розповідає про міжнародний конгрес Невидимої сили, який відбувався на Лисій горі під Києвом у ніч на Івана Купала. Гостями на ньому були як українські Чорти й Відьми, Мавки й Русалки, Лісовики, Упіри, Хухи, так і представники зі всього світу: Диви з Персії, Джини з міста Мазандерана, Пері з Індії, Тролі й Ельфи з Німеччини та Швеції, Ундіни, Сильфи, Гноми й багато інших. Зауважимо, що у письменника це власні імена. Вій, який головує на міжнародних зборах у казці Королева-Старого, зауважує, що люди невидиму силу вважають за нечисту, якої «по-дурному бояться, наклепують на неї всякі дурниці та небиліці», лаються поміж собою «найменням Чортів, Відьом та інших невидимих сил» [4, с. 17–18].

Якраз це й демонструє збірка Аверченка. Нечисту силу автор згадує у приказках («тряхнуло так, що аж чорти проснулися») [4, с. 280], власних іменах (Чорт Іванович) [4, с. 323], як означення (диявольська спокуса) [4, с. 330], порівняння («танцює Спірка, як біс») [4, с. 276], як словаприспіву («чика-чика-чикалочки – едет чертна палочке <...>») [4, с. 304], як перифраз однієї з молитов за упокій («<...> усім цим: Леніним і Троцьким, Зінов'євим, Каменевим, Луначарським, Дибенку – імена ж їх ти, дияволе, весі») [4, с. 280]. Таким чином, український письменник вступає в полеміку з російським автором. На думку Королева-Старого, словосполучення «нечиста сила» вигадали самі люди, що й підтверджується як у книзі Аверченка, так і у збірці українського автора, наприклад: переляканий дяк Оверко

подумав: «Та це ж мене манить нечиста сила!», бо так «думають усі люди, коли їм трапляється вночі щось незрозуміле, до чого вони не звикли» [5, с. 52–53]. Ось такий розгاردіш і стався в Росії з приходом більшовиків, наслідком діяльності яких стали допити, голод, смерть, розстріли, грабунки, про що йдеться в кожному оповіданні збірки.

Дійові особи Аверченка існують, на думку Д. Ніколаєва, у «якійсь ірреальній дійсності». Дослідник стверджує, що у книзі велику роль відіграє сюжет, створюється ряд персонажів, які запам'ятовуються [8, с. 244]. Іноді сатирик, використовуючи реальні факти, супроводжує їх цікавими історіями. Відомо, що в Харкові знаходився «шалений» комісар Саєнко, до якого боялися потрапити на допит, про що є немало свідчень у документальній літературі [11]. Аркадій Аверченко описав випадок із участю цього нелюда, при якому розстріли проводилися щодня. Та герой оповідання «Перед лицем смерті» Нікольський зміг обдурити Саєнка, сказавши, що «Нікольського учора розстріляли». А незабаром прийшли добровольці й визволили його [4, с. 319].

Персонажі збірки Королева-Старого також оточує і казкова дійсність, і реальна. Справжньою нечистою силою там виступають злі й вороже налаштовані герої: дід із сокирою («Хуха-Моховинка», злодії, крадії («Вовкулака Хреб», Чортова перечниця»), зла мачуха та хазяїн-кривдник («Літавиця», «Потороча Хрипка»), ліниве подружжя («Злидні»), мисливці («Мавка Вербинка»), лихий заздрисний брат («Мара») та інші. Натомість саме «нечиста сила» (у загальноприйнятому розумінні) виконує, навпаки, позитивну роль – рятує, захищає, радить, втішає, заступається за скривджених, допомагає. Автор дає деяким фольклорним персонажам імена: Мавка Вербинка, Потороча Хрипка, Вовкулака Хреб тощо. Натомість герої Аверченка безликі, адже «нечиста сила», що захопила владу в країні, не має людського обличчя [12, с. 201].

Звернемо увагу, що обидва письменники любили творчість М. Гоголя. Л. Спиридонова писала: «<...> соковитий гумор його [Аверченка – І.Ж.] оповідань трохи нагадував раннього Гоголя» [13, с. 135]. Традиції Гоголя, на думку А. Нестеренко, письменник продовжив і розвинув у темі «нечистої сили» [14, с. 82]. Це яскраво проявилось в наступній збірці сатирика, «Дюжина ножів у спину революції», в якій також велике значення мають фольклорно-міфологічні елементи, стійкі словосполучення («чертова дюжина», «черт с ним», «черт возьми», «черт знает что», «чертей прислал», «черт их подери» [15, с. 189]. Збірка Аверченка насичена й гоголівськими мотивами. Свідченням захоплення стилем Гоголя є цитата із «Вечорів на хуторі біля Диканьки» в оповіданні «Добрі друзі за рамсом». Аверченко зміг уявити Катерину II і Потьомкіна, коли прочитав про них у знаменитого письменника: «усього кілька дріб'язкових штрихів – і обидві фігури стоять переді мною, як живі» [4, с. 281]. Алюзії з «Носом», «Тарасом Бульбою», «Мертвими душами» містить оповідання «Повернення»: письменник цитує фрагменти повісті, використовує схожі символи (птиця, ніс), запозичує вислови Гоголя, але насичує їх новим змістом: «провалився ніс»; «І почує він у відповідь, як у свій час Тарас Бульба, – що Полосухін розстріляний за саботаж, що замучили Парфентьева у чрезвычайці, що помер від голоду на широкому красені Невському сіромаха Микола Іванович <...>» [4, с. 327–328]. В оповіданні «Міжнародний ревізор» Аверченко використовує знаменитий мотив «Ревізора» і вводить дійових осіб, які чекають перевірки міжнародної комісії. Сатирик викриває вади існуючого режиму: на ув'язнених страшно глянути: худі, голодні, у синцях (тут же вирішується їх замазати білилами); «гімнастичним кабінетом» вирішено назвати кімнату для допитів; у школах діти нюхають кокаїн – вирішили це назвати свободою. Про пам'ятники Троцький на зразок городского розмірковує: «Тільки постав десь один пам'ятник – зараз же цілу сотню всілякої погані нанесуть і поставлять». Врешті, зовсім поголівськи вирішено відібрати жителів, що мають веселіший вигляд, підкормити їх і випустити на вулицю, щоб ходили вулицею туди-сюди – саме там, де комісія працюватиме [4, с. 293–294]. На думку А. Нестеренко, сатирик актуалізує переносне значення слова «комедія» (вдавання, лицемірство), винесене в підзаголовок, визначаючи ним дії людей, наділених владою, тепер вже – радянською [14, с. 82].

Королів-Старий також любив творчість свого земляка і часто звертався до гоголівських мотивів у своїх попередніх творах. Зазначимо, що один із його численних псевдонімів – В. Диканський. Так, в оповіданні «Алілуя» поштмейстер на зразок героя з «Ревізора» читає листи, тому добре обізнаний, як саме звертаються до невдоволеного роботою вчителя – «вельмишановний», «з глибокою учтою», і з цього приводу пліткують [16, с. 188]. Ймовірно, улюбленим твором Королева-Старого, крім «Вечорів на хуторі біля Диканьки», є «Вій». Головний герой твору «Гиндик», слухаючи, як вчитель читав «Вію», мріяв потрапити на канікулах додому й довести всім, що він не боязкий, бо залишиться у церкві на ніч [17, с. 142]. У «Нечистій силі» Королів-Старий робить Вія могутнім. Цей фольклорний персонаж головує на зібранні міжнародної невидимої сили, він у національному одязі, в руках тримає «оздоблену дорогоцінним камінням шаблюку» і «золоту, сяючу вогнями булаву» – символ гетьманщини. Ймовірно, автор натякає на ті часи, коли Україна була могутньою державою, тому й русалки співають пісню:

Відсіль, з чарівної України,

Хай радість розійдеться всюди!.. [5, с. 28].

Обидва письменники щиро любили свою батьківщину, про долю її хвилювалися і прагнули повернутися, але Королів-Старий – у вільну Україну, Аверченко – в монархічну Росію. Український письменник висловив свої думки словами героїні казки, Хухи-Моховинки, – мрію, що не покидала її ні вдень, ні вночі – «коли ж прийде час, що вона зможе повернутися до своєї батьківщини», «не боячись морозів, повернути до Рідного Краю» [5, с. 38]. Провідна думка письменника міститься у словах «Мусимо підвести тим незрячим їхні вії» і є прямим натяком проснутися Україні. Тим більше, що в неї з'явився помічник – письменник, у вишиваній сорочці із жовто-синьою стьожкою, який «не злюбив лихих людей», а вивчивши життя невидимої сили, мав розповісти про них людям. І саме оця невидима сила, здається автору збірки, допоможе Україні стати вільною, як допомагала своїми героям у скрутних ситуаціях [5, с. 18, 25, 28].

Аверченко ж усім серцем відданий Росії. Сучасник письменника, М. Брешко-Брешковський згадував: «Він тужив за Росією, замученою, розтерзаною, і часом ця туга трагічно відгукувалася в його нових оповіданнях» [18, с. 16]. У збірці письменника відчутна ностальгія за батьківщиною, де зараз кружляють «зловіщі коршуни та ворони» [4, с. 280], звучить туга за втраченою Росією, та автор сподівається на краще. В оповіданні «Повернення» сатирик відчуває час триумфу: «Чує, чує наше загальне російське серце, що зовсім скоро побіжать червоні розбійники, що впаде скоро Москва й здеться Петербург» [4, с. 327].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, на прикладі різних за жанрами і темами книг малої прози з однаковою назвою – «Нечиста сила», написаних у 20-ті роки, ми визначили особливості поетики, а також ставлення письменників як до образів фольклорної міфології, так і до реальної дійсності. Збірки мають спільні риси: фольклорну основу, фантастичні та гумористичні елементи (сатира, карикатура, чорний гумор в Аверченка, іронія – у Королева-Старого), гоголівські мотиви, дитячий дискурс, засоби виразності.

Письменники не заперечують існування потойбічних сил, але їх хвилює розгул нечистої сили у вигляді більшовицької влади (Аверченко) або людей, що сходять зі шляху добродетельності, порядності та стають наділеніми якимись негарними вадами, ворожими і злими (Королів-Старий). Зазначимо, що ставлення в Аверченка до нечистої сили як злого й ворожого повністю співпадає з народними уявленнями про неї як про нечисть, що лякає людей. І це відрізняє його збірку від книги Королева-Старого, яка полемічно налаштована як до книги російського автора, так і до народної міфології. Книга Королева-Старого є ніби продовженням думки російського автора стосовно «нечистої сили» як чогось ворожого людству. Спільною є думка митців щодо людей як «нечистої сили», що їй створюють не гірше за вигаданих міфологічних істот лихо, сварку та неспокій на землі. Подальше вивчення спільних ознак у творах малої прози письменників-емігрантів допоможе скласти загальне уявлення про літературний процес ХХ століття.

Література:

1. Никоненко Ст. Время и личность Аркадия Аверченко / Ст. Никоненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ruslit.traumlibrary.net/book/averchenko-ss06-01/averchenko-ss06-01.html#work001>
2. Мох А. Від видавця / Василь Королів-Старий. Згадки про мою смерть: Спомини. – Торонто : Українське видавництво «Добра книжка», 1961. – С. 5–8.
3. Сергеев О.В. Примечания // А. Аверченко. Записки Простодушного. – М. : А/О «Книга и бизнес», 1992. – С. 331–340.
4. Аверченко А. Записки Простодушного. / А. Аверченко. – М. : А/О «Книга и бизнес», 1992. – С. 271–330.
5. Королів-Старий В.К. Нечиста сила: Казки / В.К. Королів-Старий. – К. : Веселка, 1990. – 208 с.
6. Погребенник Ф.П. Не така вже й страшна нечиста сила» // В. К. Королів-Старий. Нечиста сила: Казки. – К. : Веселка, 1990. – С. 5–11.
7. Передмова (для дорослих) // Королів-Старий В. К. Нечиста сила: Казки. – К. : Фірма «Довіра», 1992. – С. 3–4.
8. Николаев Д. Д. Рай на Земле (фантастика русского зарубежья) / Д. Д. Николаев // Русская проза 1920–30-х годов. Авантюрная, фантастическая и историческая проза. – М. : Наука, 2006. – С. 239–285.
9. Оречкин Б. Рыцарь улыбки / Б. Оречкин // Эхо. Иллюстрированное приложение (Берлин). – 1925. – № 12. – С. 4.
10. Потемкин П.П. Об Аркадии Аверченко / П.П. Потемкин // Последние новости. – 1925. – № 1500. – 15 марта. – С. 2.
11. Красный террор в Харькове [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kaminec.livejournal.com/183756.html>
12. Литература русского зарубежья (1920–1940) : [учеб. пособие] / под ред. А.Н. Смирновой. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 640 с.
13. Спиридонова (Евстигнеева) Л.А. Русская сатирическая литература начала XX века / Л.А. Спиридонова (Евстигнеева). – М. : Наука, 1977. – 302 с.
14. Нестеренко А.Ю. Гоголевские сюжеты и образы в творчестве А. Аверченко / А.Ю. Нестеренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Сер. «Літературознавство». – 2009. – Вип. 3(1). – С. 81–86.
15. Жиленко І.Р. «Свіжий сміх сьогоднішнього дня» Аркадія Аверченка (на матеріалі збірки «Дюжина ножів у спину революції») / І.Р. Жиленко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – Вип. 75. – Харків, 2016. – С. 188–191.
16. Королів-Старий В. «Алілуя» / В. Королів-Старий // Воля. – 1921. – Т. 2. – Ч. 5. – 1 травня. – С. 180–188.
17. Диканський В. «Гиндик»: оповідання / В. Диканський // Воля. – 1921. – Т. 3. – Ч. 3–5. – 20 серпня. – С. 138–144.
18. Брешко-Брешковський Н.Н. А.Т. Аверченко. К десятиліттю со дня смерті русского мориста / Н.Н. Брешко-Брешковський // Иллюстрированная Россия. – 1935. – № 13. – С. 15–16.

Анотація

І. Жиленко. «НЕЧИСТА СИЛА»: ЗБІРКИ А. АВЕРЧЕНКА І В. КОРОЛЕВА-СТАРОГО

У статті досліджується творчість українського й російського письменників-емігрантів міжвоєнної доби В. Королева-Старого й А. Аверченка в тематологічному аспекті. На прикладі різних за жанрами книг малої прози з однаковою назвою – «Нечиста сила» – визначаються особливості поетики, а також ставлення письменників як до образів фольклорної міфології, так і до реальної дійсності. Окреслюються спільні риси книг: фольклорна основа, фантастичні та гумористичні елементи, гоголівські мотиви, засоби виразності. Зазначається, що збірка Королева-

Старого полемічно налаштована як до книги Аверченка, так і до народної міфології, але водночас є своєрідним продовженням думки російського короля сміху стосовно нечистої сили як чогось ворожого людству. Стверджується, що патріотичний настрій додавав сили письменникам-вигнанцям, які мріяли про повернення на батьківщину.

Ключові слова: нечиста сила, мотив, міфологія, гумор, полеміка, патріотизм.

Аннотация

И. Жиленко. «НЕЧИСТАЯ СИЛА»: СБОРНИКИ А. АВЕРЧЕНКО И В. КОРОЛЕВА-СТАРОГО

В статье исследуется творчество украинского и русского писателей-эмигрантов межвоенного периода В. Королева-Старого и А. Аверченко в тематологическом аспекте. На примере разных в жанровом отношении книг малой прозы, имеющих одинаковое название – «Нечистая сила» – определяются особенности поэтики, а также отношение писателей как к образам фольклорной мифологии, так и реальной действительности. Определяются общие черты книг: фольклорная основа, фантастические и юмористические элементы, гоголевские мотивы, средства выразительности. Отмечается, что сборник Королева-Старого полемически настроен как по отношению к сборнику Аверченко, так и к народной мифологии, но одновременно является своеобразным продолжением мысли русского короля смеха относительно нечистой силы как чего-то враждебного человечеству. Утверждается, что патриотический настрой добавлял силы писателям-изгнанникам, которые мечтали вернуться на родину.

Ключевые слова: нечистая сила, мотив, мифология, юмор, полемика, патриотизм.

Summary

I. Zhylenko. “DEVILRY”: COLLECTIONS OF A. AVERCHENKO AND V. KOROLEV-STARYJ

The present article deals with works of Ukrainian and Russian emigrant writers of the interwar period, V. Korolev-Staryj and A. Averchenko, from the point of view of the thematic aspect. Both collections of flash fiction, though based on various genres, share the same title, “Devilry”, and were written in 1920s. The article defines particularities of poetics, as well as the attitude of writers, both to the images of folklore mythology, and reality. Common features of both collections are folklore basis, fantastic and humorous elements, Gogol's motifs, and means of expressiveness.

It is being noted that the collection of V. Korolev-Staryj is polemically adjusted both to the collection of A. Averchenko and to folk mythology, but at the same time it is a kind of continuation of the “Russian king of laughter” with regard to evil spirits as something hostile to mankind. It is asserted that the patriotic spirit added strength to these exiled writers who dreamed of returning to their home countries.

Key words: devilry, motif, mythology, humor, controversy, patriotism.

8. Загальне мовознавство

8. Общее языкознание

8. General linguistics

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської
філології
Горлівського інституту
іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

ВЛАСНІ НАЗВИ У КОНТЕКСТАХ ІМЕНУВАННЯ: ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Власна назва є важливішим елементом соціальної інтеракції. Соціокультурний контекст буття людей включає здійснення номінації унікалізованих об'єктів власними назвами, уточнення, регулювання типу онімної номінації для досягнення успішної комунікації. Оними є першою інформацією, яка пропонується при зустрічі. Вони однозначно вказують на свого носія, не потребують додаткових атрибутів для виділення характерних рис. Завдяки процесу глобалізації ми все більше дізнаємось про світ не за раселлівськими моделями опису чи знайомства, а за допомогою імен.

Тож, можна стверджувати, що етап надання імені є невід'ємною частиною онімної концептуалізації. Аналіз контексту іменування – універсального для природних мов – дає можливість виявити концептуальну специфіку власних назв, що є метою цієї статті. Матеріалом для спостереження стали контексти, взяті з художніх творів українських авторів.

У природних мовах контекст іменування представлений відповідними дієсловами та сполученнями. Зокрема, в англійській мові це дієслова: *to name, to call, to nickname, to baptize* та ін. Німецька прислуговується дієсловами *rufen, gerufen, zu nennen, zu heißen* та ін. У французькій мові використовуються дієслова *appeler, nommer; dénommer; surnommer; intituler* та ін., у румунській – *zice, spune, boteza, denumi, numi, porecli* та ін. В українській мові – це дієслова зі значенням *звати, зватися, назвати, назватися, називати, називатися, іменувати, іменуватися, кликати* та ін.

Особливістю української, російської, білоруської, польської, чеської, словацької, а також латиської та литовської мов є очевидне конкурування форм називного та орудного відмінків у позиції предикативу складеного іменного присудку, у тому числі після дієслів іменування. Слід зазначити, що С. Кріпке свого часу вказав на своєрідний синкретизм іменних предикативів при дієсловах «бути» та «називати», коли «у недбалому розмовному мовленні часто плутають використання і згадування, коли замість висловлення факту, що хтось, можливо, був названий <...> Аристотелем, кажуть «Він, можливо, був Аристотелем» [7, с. 62]. Тож, розгляд контекстів іменування дозволить встановити зв'язки між використанням та згадуванням власних назв. Наведемо деякі приклади використання імен у позиції предикатива після дієслів іменування в українській мові: Молодшу **звати** Оксана, а старшу *Поліна* (А. Дністровий); Ваша наречена **зветься** Роксана (Б. Бойчук); Мене **звуть** Роксаною (Б. Бойчук); Я **назвав** його «Абрек» ((М. Братан); А от мене батько <...> **назвав** Борисом (П. Загребельний); Мене **звати** Ілона, а я хотіла б **називатися** *Ісидора Коварубіо де Лос-Ланос*; Він **назвався** *Грицьком Бояком* (О. Бердник).

Навіть за умови інтерпретації таких речень як форм семантико-синтаксичного стягування від «**назвати іменем Х**»: Хтось **назвав** те маленьке гідке створіння **іменем** *Моська* (М. Гримич), виникає питання про причини існування двох напрямів цього процесу: убік орудного чи називного відмінків.

Існує кілька підходів до інтерпретації називного та орудного відмінків у слов'янських мовах. Так, орудний предикативний вважається однією з важливіших синтаксичних особливостей слов'янських та балтійських мов, що прогресивно розвивається у слов'янських мовах. Загальна думка учених щодо різниці між формами полягає у протиставленні постійної та тимчасової властивостей у семантиці слів щодо називного та орудного відповідно. На думку Р. Мразека, тип орудного предикативного сходиться коренями до праіндоєвропейської мови, має семантичною основою вираження інструменту, образу дії (перетворення), тимчасового вигляду [3, с. 209–215]. С.В. Харченко детально розглянула різні підходи науковців до інтерпретації відмінностей між формами називного та орудного у складеному іменному присудку при експлікованій зв'язці «бути» в українській мові [5]. Загальний висновок ученої стосується нормативності обох форм, але національно маркованою синтаксичною особливістю української мови вважається називний відмінок [5, с. 27]. Н.Л. Ковбаса бачить різницю між формами називного та орудного відмінків в їх стильовому розшаруванні [2]. На думку ученої, орудний відмінок є більш вживаним у науковому стилі, називний – «у художньому стилі, який вибирає в себе конструкції усно-розмовного мовлення» [2, с. 62].

А.Д. Шмельов, розглядаючи форми називного та орудного відмінків у складеному іменному присудку при дієсловах іменування в російській мові, вказав, що ми маємо шукати відповідь на сутність конкурування називного та орудного не в семантичних особливостях відмінків, а в референціальних особливостях акту іменування [1, с. 425–436]. Саме такий підхід стосовно контекстів іменування в українській мові використовується в цій роботі.

Процес надання імені з погляду семіотики полягає у формуванні індексальних відношень між об'єктом світу, який підлягає унікалізації, та власною назвою (в більшості випадків – альтернативі імен, які необхідні для здійснення успішної інтеракції в межах певного соціуму). Згідно з теорією Ч.С. Пірса, під час першої зустрічі

власна назва нагадує спонтанний крик, просто вказує на деякий об'єкт і повертає до нього увагу [4, с. 118]. Це істинний індекс, оскільки тільки ця пара (фоноряд-об'єкт) спільно здатна на передачу інформації та побудову образу. Але під час зустрічі з ім'ям вдруге ми маємо справу з виродженим індексом, оскільки інформація про об'єкт заміщається схоластичними відношеннями референції, проте схожість імені в першій і другій зустрічі дає можливість вважати, що в цей момент вже сформована ікона індексу.

Лінгвістично динаміка перетворення індексу в ікону відбувається як протиставлення типу використання імені – автономного та неавтономного. У першому випадку референція висловлювання не залежить від його значення. Тобто слово вказує на себе. У другому випадку референція визначається саме значенням висловлювання. Тож, наприклад, у реченні: «Сімнадцятилітній ліричний юнак, **назвімо** його *Слава*, вкладає римовані строфи» (Ю. Андрухович), – ім'я використовуються автономно, не вказуючи жодним чином на певне поняття, яке може за ним стояти. А от у випадку: «Народ **назвав** його *Махатмою*, по-їхньому це – Велика Душа» (Л. Костенко), ім'я використовується неавтономно, оскільки в актуалізованому акті іменування головним є не форма, а значення іменної форми. Тож зміна називного відмінку на орудний у першому реченні – «**назвімо** його *Славою*» – докорінно змінює смисл висловлювання. Ім'я «*Слава*» є референційно замкнутим на самому собі, в той час, як форма «*Славою*» відсилає нас до цілого акту іменування як фрейму, з актуалізованими авторами номінації (прототипово – батьками), мотивацією щодо вибору імені тощо.

Як видається, частіше у висловлюванні прослідковується синкретизм автономного і неавтономного використання, наприклад: Голова **назвав** Миколу Степановича не «*товариш Семенець*», а тільки «*бухгалтер Семенець*» (Б. Антоненко-Давидович), Якби вже неодмінно труба було, я б **назвала**: *Хлібодарівка* (О. Гончар). У вказаних реченнях форма називного відмінка, особливі графічні позначки – лапки – свідчать про особливий тип використання імен – автономний. Проте специфіка іменних форм – «*товариш Семенець*», «*бухгалтер Семенець*», *Хлібодарівка* – вказує на результати преференційного вибору, тобто, опосередковано пов'язана з актами іменування.

Важливо, що для мов з деактуалізованим протиставленням називний/орудний трактування автономного/неавтономного статусу відбувається лише з позицій семантики. Так, G.P. Dindelegan стверджує, що предикатив у конструкції складеного іменного присудку з дієсловами іменування в румунській мові «функціонує як властивість об'єкту номінації, а не само-референційна власна назва» [6, с. 71].

Отже, услід за А.Д. Шмельовим можна стверджувати, що за умови використання імені як частини готової номенклатури, єдиної для мовця та слухача, в російській мові зазвичай обирається орудний відмінок. У випадку, коли у висловлюванні «відчужено цитується чиясь позначення» [1, с. 432], преференції мовця за називним відмінком. Перший спосіб референції до акту іменування учений пропонує назвати використанням імені, другий – цитуванням. Використання та цитування є способами існування автономних і неавтономних імен. Уважаємо, що аналогічний принцип діє для форм орудного і називного відмінків української мови.

Називний відмінок як показник цитування свідчить про преференційну увагу мовця до зовнішньої форми імені. Орудний відмінок вказує на оперування іменем, яке обирається з набору загальноприйнятних формул. Для більшості природних мов принцип переважного вибору особового імені з готової інтралінгвальної/інтерлінгвальної номенклатури антропонімів, топонімів, інших класів онімів або їх формування за усталеними моделями є універсальним. У цьому випадку невітілені імена формують відносини тип – конкретна реалізація, що притаманне загальним назвам. Це проявляється, зокрема, у можливості використання онімів у множині, наприклад: «Я оце хотів їх *Маріями назвати*: щоби, виходить, біляву *Марійкою звали*, а чорняву – *Марусею*» (Люко Дашвар (І. Чернова)).

Часом орудним відмінком знаходимо у висловлюваннях, що представляють акти надання імені ad hoc:

Зватиму тебе *Іссою*, гаразд? (П. Загребельний).

А ми вас будемо **звати** *Панасом* (В. Шкляр).

Наведемо інші приклади конкурування вживання називного та орудного відмінків у складеному іменному присудку з української мови:

1.І **назвемо** *Ярославець*! (П. Загребельний)

2.І **назвав** місто *Новим Римом* (П. Загребельний)

3.І річку у Владимирі **назвав** *Либіддю* (П. Загребельний).

Приклади взяті з роману П. Загребельного «Диво». У першому випадку називний відмінок вказує на увагу мовця до зовнішньої сторони імені. Це відповідає описуваній ситуації, коли мовець, герой роману Бурмака, пропонує новоутворену ним іменну формулу на честь присутнього при цьому князя Ярослава. У двох інших випадках імена є частиною ментального ономастикону готових і загальноновживаних іменних формул. Тож, тут ми спостерігаємо автономне використання імен.

У наступних реченнях також спостерігається розшарування на вживані імена, які, хоча й не належать до національного ономастикону, все ж складають частину ментального лексикону мовця і слухача, та новоутворення.

1.Наполіг, щоб **назвали** хлопця *Аполлоном*, так і в ірисі Аполлоном, тезкою древнегрецького бога (О. Гончар).

2.Богдан так і **назвав** його в думці – *Монгол*, а за ним набивав патронами підсумок кирпатий, цього так і **назвав** – *Кирпатий*, ще один був у кашкеті прикордонника – для Богдана він став Прикордонник (О. Гончар).

Відповідно до загального правила, в першому випадку використовується орудний відмінок, у другому – називний.

Плідним у цьому зв'язку є виокремлення власних назв в їх реальному функціонуванні та у складі словників (словникових лем), що є дуже суттєвим з огляду на питання, що вирішується в цій статті. Тож, якщо услід за В. фон Лангендонком розрізнити власні назви (всі форми імен, що функціонують як імена) та власні лем (складові ментального лексикону мовця, що є спільними для нього і для слухача) [8, с. 8], орудний відмінок при дієсловах іменування стосуватиметься саме власних лем. Називний відмінок знаходимо в іменах – функціях, деякі з яких мають лемний статус. Цей спосіб концептуального розширення висловлювань зі складеним іменним присудком спостерігаємо не тільки в антропонімах, а й топонімах, зоонімах, хрононімах, хремотонімах:

Відтоді гору **назвали Жупан** (Ю. Винничук) / Гора Стрилиця лиса, у неї часто вдаряють блискавки, того й **Стрилицею зветься** (В. Шкляр);

Її собачку **звуть Альма**, а не *Меджі* (Л. Костенко) / *Муркою* її **кличуть** (В. Рутківський);

Одну з ночей так і **назвав би: Ніч Свисту** (О. Гончар) / Вчені **назвали її Епохою Круглоголових** (М. Руденко);

Тому його (супутник – С.Б.) й **назвали «Зоря надії»** (М. Дашкевич) / Дивно, що віолончель не **назвали Леопольдом** чи *Мстиславом* (Л. Денисенко).

Статус ідеонімів відповідає заданому протиставленню онімних лем (орудний відмінок) і онімних функцій (називний відмінок). Оскільки назви набувають лемного статусу, позначаючи одиничний унікалізований об'єкт, вони найчастіше використовуються у називному відмінку, наприклад: Відкрию фірму, яку так і **назву «Вовчий клик»** (М. Братан); В ньому зрів уже план роману, якому він <...> дав **назву «Жива вода»**, а потім, десь через роки два, переробив і **назвав «Мир»** (М. Бажан); Цю історію можна було б **назвати «Львівські Ромео і Джульєтта»** (Ю. Винничук).

Цей перехід від функціонального до лемного статусу може відбуватися на рівні ідіолекту (в межах одного тексту), наприклад.

А от **назву** тебе *Чудний* / Так я його *Чудним* і **назвала** (Люко Дашвар (Ірина Чернова); Ваша наречена **зветься** *Роксана* / Мене **звуть** *Роксаною* / **Зви** мене *Роксаною* (Б. Бойчук).

Тож, в разі першого використання ім'я стоїть в іменному відмінку, представляючи акт іменування в наративі, у другому і подальших – в орудному. Аналогічна ситуація у прикладах, взятих з роману П. Загребельного «Диво»:

– Мене **зовуть Аганіт**, я великий майстер. Хочеш до мене учнем а чи антропосом, тобто чоловіком попросту, бо всі в мене чоловіки і я для них теж чоловік, хоч і **звуся Аганітом**.

Використання іменного відмінку в іменах-функціях проявляється:

1) у ситуаціях представлення особи, з акцентом на повну форму імені або його прізвище, наприклад: **Звуть** мене *Валерій Іванович*, я – директор школи (О. Гончар); **Зветься** він *Генадій Трифонович Товстонос* (В. Винниченко); Андрій <...> наставився очима на начальника райвідділу, що **звася Сафигін** (І. Багрянний).

2) в акцентуації зовнішньої форми імені у випадках його нетрадиційного, незвичайного вигляду: Прадід, як не дивно, теж **звася Карл-Йозеф** (Ю. Андрухович); **Звати** вас *Буркманка!* (Ю. Винничук).

Часом форми орудного та називного опиняються у складних відношеннях протиставлення вживання/ цитування в межах автонімного використання імен: Він козак з далекого села Глібова, **звуть** його *Михайло Нарада* (тут він спитав, як **звуть** дівчину, і дівчина йому каже «Галею») (М. Вовчок); Коли я народилася – мене **назвали** *Наталією*, а все моє дитинство **кликали** просто *Ен* (Л. Денисенко).

Отже, в роботі встановлено, що в конкуруванні форм орудного і називного відмінків власних назв у складеному іменному присудку в українській мові існує правило преференції, згідно з яким оніми, що мають лемний статус, тобто усвідомлюються мовцем як частина національного ономастикону, вживаються в орудному відмінку. У цьому випадку вживання імені референційно пов'язане з актом іменування, що є складовою онімної концептуалізації. У разі усвідомлення імені як функції (в якості новоутворення або в разі акцентуації його форми) вживається називний відмінок, що є наслідком концептуалізації пропріальної одиниці як автонімної цитації.

Література:

1. Бульгина Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) : [монография] / А.Д. Шмелев, Т.В. Бульгина . – М. : Языки славянской культуры, 1997. – 577 с.
2. Ковбаса Н.Л. Форми називного та орудного відмінків у ролі іменної частини складеного присудка / Н.Л. Ковбаса // Питання мовної культури. – 1969. – Вип. 4. – С. 55–62.
3. Мразек Р. Синтаксис русского творительного : (структурно-сравнительное исследование) / Р. Мразек – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1964. – 285 с.
4. Пирс Ч.С. Grammatica Speculativa / Ч. Пирс // Начала прагматизма ; перевод с английского, предисловие В.В. Кирющенко, М.В. Колопотина. – СПб. : Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ ; Алетейя, 2000. – С. 40–96.
5. Харченко С.В. Умови вживання називного та орудного предикативних у складеному іменному присудкові / С.В. Харченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки». – 2016. – Вип. 248. – С. 21–30.
6. Grammar of Romanian. – Gabriela Pană Dindelegan (ed.). – Oxford : Oxford University Press, 2013 . – 656 p.
7. Kripke S. Naming and necessity / S. Kripke // Cambridge, MA : Harvard University Press, 1980. – 184 pp.
8. Langendonck Willy Van. Theory and Typology of Proper Names / W. Van Langendonck. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007. – 397 pp.

Анотація

Є. БЕЛІЦЬКА. ВЛАСНІ НАЗВИ У КОНТЕКСТАХ ІМЕНУВАННЯ: ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються особливості використання власних назв у позиції предикатива після дієслів іменування. Увага зосереджена на формах орудного та називного відмінків як способі референціальної відсилки до акту іменування та цитування відповідно. Преференційне правило сходить до лемного/функціонального протиставлення використання онімів.

Ключові слова: власна назва, дієслово іменування, орудний відмінок, лема.

Аннотация

Е. БЕЛИЦКАЯ СОБСТВЕННЫЕ ИМЕНА В КОНТЕКСТАХ ИМЕНОВАНИЯ: ГРАММАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье исследуются особенности использования собственных имен в позиции предикатива после глаголов именования. В центре внимания находятся формы творительного и именительного падежей как способа референциальной отсылки к акту именования и цитирования соответственно. Правило преференции связывается с лемным/функциональным противопоставлением использования онимов.

Ключевые слова: имя собственное, глагол именования, творительный падеж, лемма.

Summary

Ye. BIELITSKA. PROPER NAMES IN THE CONTEXTS OF NAMING : GRAMMAR ASPECT

The article deals with the peculiarities of proper names as predicatives after verbs of naming. Special attention is paid to the forms of instrumental and nominative cases as a means of a referential link to the act of name-giving and citation respectively. Preferential rule is connected with the lemma/function contrast of onym functioning.

Key words: proper name, verb of naming, instrumental case, lemma.

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри англійської
філології і філософії мови
імені професора
О.М. Мороховського
Київського національного
лінгвістичного університету

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ КОРПУСНОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ

Постановка проблеми. Появу нових галузей знань, що покликані сприяти впорядкуванню досвіду взаємодії суспільства з навколишнім світом за допомогою мови, зумовлює принаймні кілька взаємопов'язаних процесів. На загальнонауковому рівні спостерігається стійка тенденція переходу від мультидисциплінарних та міждисциплінарних до трансдисциплінарних досліджень, тобто від співпраці та пошуку точок дотику до «глибокого концептуального й функціонального» синтезу методологій [1, с. 14, 18]. На лінгвістичному рівні констатується, з одного боку, вихід дослідницького інтересу спершу поза межі речення, а згодом – поза межі тексту [2, с. 8], а з іншого, кардинальна зміна задач мовознавства на зламі ХХІ століття, коли з'ясувалося, що «лінгвістика вже не може утримувати епістемологічну монополію» [3, с. 59] на вивчення вербально-семіотичної діяльності людини, оскільки остання привернула до себе увагу представників різноманітних суспільних наук. Однією з нових трансдисциплінарних галузей знань має всі шанси стати **корпусна дискурсологія**, що постає як синтез двох мовознавчих дисциплін: дискурсології, яка сама по собі вже має міждисциплінарний статус, та корпусної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія досліджень дискурсу за допомогою різноманітних електронних корпусів нараховує вже понад два десятиліття. Протягом цього часу в зарубіжній лінгвістиці сформувалося кілька окремих напрямів дискурсології в її взаємодії з корпусними студіями, кожен з цих напрямів характеризує відмінна постановка проблеми, що великою мірою зумовлено моделлю дискурсу, покладеною в основу аналізу, типом корпусу, за допомогою якого цей аналіз здійснюється, та ступенем залучення корпусних даних на різних етапах дослідження (див. огляд [4, с. 51–63]). Разом з тим, багаторічний досвід застосування корпусного аналізу і дискурс-аналізу в межах одного наукового дослідження виявив «зони турбулентності» [5, с. 49–65]. З'ясувалося, що потребують перегляду такі фундаментальні поняття, як *дискурс*, *контекст*, *текст*, а також чекають на розв'язання проблеми співвідношення кількісних і якісних методів аналізу, балансу між описом емпіричних фактів та їх інтерпретацією, статикою та динамікою тощо у процесі отримання знань про мову шляхом дослідження вербалізованої мовномисленнєвої діяльності за допомогою спеціального програмного забезпечення. Стало очевидним, що інтеграція дискурсології та корпусної лінгвістики потребує розробки унітарного методологічного підґрунтя, яке б уможливило подальше встановлення категоріально-поняттєвого апарату, предмета й об'єкта, завдань, проблем і принципів корпусної дискурсології. Адже без його ретельної деталізації експансіонізм, проголошений одним із методологічних принципів сучасних мовознавчих досліджень [6, с. 207], несе в собі загрозу розмивання предметної сфери мовознавства, а відмінні погляди різних дисциплін на той самий об'єкт можуть стати на заваді побудови комплексних підходів [7, с. 47–48], з чого випливає **актуальність** запропонованої наукової розвідки.

Формулювання цілей статті. Не претендуючи на всебічність окреслення методологічного підґрунтя нової сфери трансдисциплінарних мовознавчих досліджень у межах однієї статті, ставимо за **мету** встановити лінгвофілософські координати, які б уможливили синтез дискурсології та корпусної лінгвістики. **Завдання** статті включають: 1) визначення єдиного кута наукового зору, під яким такий синтез стає можливим; 2) уточнення онтологічних й епістемологічних характеристик дискурсу згідно з обраним напрямом лінгвістичних досліджень; 3) окреслення лінгвофілософського потенціалу корпусної дискурсології для розкриття перспектив подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Припускаємо, що орієнтація на трансдисциплінарність сучасних лінгвістичних студій свідчить про еволюційний шлях розвитку мовознавства зі збереженням, хоча б у загальних рисах, спадковості ідей на відміну від докорінної зміни наукових парадигм. Однак інтеграція будь-яких двох галузей мовознавства з урахуванням принципу наукової тягlostі порушує надскладне питання узгодження онтологічних і гносеологічних установок, вироблених цими галузями в процесі їх попереднього становлення. Крім того, проблемним є пошук їхньої методологічної єдності, яка б, разом із тим, уможливила побудову різноманітних теоретичних конструктів і залучення цілої низки аспектів, в яких здійснюватимуться конкретні трансдисциплінарні дослідження.

Методологічний синтез дискурсології та корпусної лінгвістики уявляється здійсненим у лоні функціоналізму, який розуміється тут широко як науковий підхід, що коріниться у філософських поглядах І. Канта, хоча й не обмежується ними. Цей підхід знаходить своє різнопланове вираження в цілому спектрі гуманітарних дисциплін, напрямів і течій, як-от: американська функціональна психологія (В. Джемс, Д. Дьюї), швейцарсько-німецька психологія діяльності (П. Жане, Ж. Піаже), вітчизняна діяльнісна психологія (С. Рубінштейн,

Л. Виготський), інтерпретативна соціологія (Г. Зіммель, М. Вебер), соціальна антропологія (Б. Малиновський), соціальний біхевіоризм (Дж. Мід), німецька комунікативна філософія (К.О. Аппель, Ю. Габермас) тощо (див. огляд, напр., у [8, с. 25–27]). Функціональні погляди в царині лінгвістики простежуються в роботах В. фон Гумбольдта, Ф. де Соссюра, О.О. Потебні, І. Бодуена де Куртене та розвиваються представниками празької (В. Матезіус, М. Трубецької, Р. Якобсон) і лондонської шкіл (Дж. Фьорт, М.А.К. Галлідей).

Як відомо, центральною проблемою функціоналізму як загальнофілософської методології є «дослідження функцій об'єкта вивчення, питання про його призначення, особливості його природи в ракурсі виконуваних ним завдань, його здатність до їх виконання» [6, с. 217]. Трактуючи мову як знаряддя, інструменту, засобу, механізму «для реалізації певних цілей і намірів – як у сфері пізнання дійсності й її описі, так і в актах спілкування, соціальної інтеракції, взаємодії за допомогою мови» [там само] дозволяє зараховувати до царини функціональних досліджень не тільки роботи з функціональної граматики (напр., огляд у [9, с. 444–454]), прагмалінгвістики (напр., огляд у [10, с. 35–37]), а й низку досліджень з когнітивної лінгвістики [11, с. 340; 12, с. 7]. Важливим для нашого дослідження є те, що теоретичні положення послідовників лондонської школи, натхнених, у свою чергу, роботами Б. Малиновського, згодом стають підмурком корпусної лінгвістики (Дж. Сінклер, М. Стаббс) – галузі мовознавства, що зосереджується на аналізі природної мови в умовах (максимально наближених до) її реального функціонування з використанням комп'ютерних технологій на основі відібраних та впорядкованих текстових корпусів. З іншого боку, в теоретичній літературі (напр., [13, с. 76; 14, с. 7; 9, с. 448; 2, с. 14–15]) відзначається домінування функціонального підходу під час вивчення різноманітних аспектів дискурсу, що коріниться у визнанні взаємозалежності лінгвального й екстралінгвального, субстанції та процесу, об'єкта й середовища, форми і функції, інваріанта і варіантів, потенції та реалізації тощо. До того ж, функціональний підхід виявляється в синтетичному характері й інтерпретативній спрямованості сучасних дискурсологічних пошуків у прагматичному, когнітивному, комунікативному ракурсах або в їх поєднанні. Принагідно зазначимо, що вважаємо комунікативно-прагматичну, когнітивно-дискурсивну, когнітивно-комунікативну та інші подібні парадигми не суперечними, а радше взаємодоповнювальними, хоча й такими, що переслідують відмінні евристичні цілі.

Дослідники функціонального підходу до лінгвістичних досліджень визнають його методологічну багатоплановість [8, с. 26], усвідомлення якої є важливим у разі низхідного аналізу її потенціалу, тобто шляху від загальних філософсько-пізнавальних установок до можливих сфер їхньої реалізації в конкретних галузях мовознавства. Натомість необхідність звернення до лінгвофілософських засад під час окреслення методологічного підґрунтя нових сфер лінгвістичних досліджень – у цьому випадку корпусної дискурсології – продиктована висхідним вектором аналізу, що відповідає позиції, згідно з якою «всі рівні методології так чи інакше визначаються філософією» [15, с. 56]. Зрозуміло, що тип пізнавальної діяльності має сенс визначати у зв'язку з тим, що пізнається. Звідси випливає, що формулювання методологічної позиції дослідника є науково неспроможним без зв'язної й послідовної експлікації онтологічних уявлень про об'єкт вивчення та епістемологічних уявлень про можливості суб'єкта й відношення між суб'єктом і об'єктом дослідження. Питання стосовно методів дослідження вважаємо належним до нижчого рівня наукової ієрархії, оскільки той самий метод можна використовувати на базі різних пізнавальних установок і, відповідно, отримувати різні результати (пор. [16, с. 121–122]). Отже, для досягнення мети цієї статті фундаментального перегляду потребує інвентар онтологічних й епістемологічних характеристик дискурсу як об'єкта дослідження корпусної дискурсології у зв'язку з визначенням методологічної позиції, яка б найменш суперечливо консолідувала корпусну лінгвістику й дискурсологію в межах нової трансдисциплінарної сфери лінгвістичних досліджень.

Проблема визначення дискурсу як об'єкта лінгвістичних (і ширше – гуманітарних) досліджень добре відома. На перший погляд, вона полягає у складності визначення терміна дискурс¹, що пов'язано з його багатозначністю [17, с. 1–3] чи то з його розмитістю та нечіткістю [18, с. 137; 19, с. 58; 20, с. 3; 21, с. 20]. Так, П. Серіо [22, с. 26–27] наводить вісім дефініцій дискурсу; Яворський і Купланд [17, с. 1–3] подають десять дефініцій дискурсу, вибраних із різних джерел; О. Лещак [23] виокремлює понад сорок різноманітних понять, номінованих терміном *дискурс* лише в російсько- й польськомовному науково-філософському просторі. Критичне прочитання визначень дискурсу і контекстів, в яких цей термін вживається, виявляє такі тенденції: 1) терміном дискурс номінують поняття, які є подібними або суміжними, близькими або кардинально протилежними, які доповнюють або виключають одне інше; 2) терміном дискурс невиправдано заміняють інші, узвичаєні терміни, як-от: *текст, стиль, жанр, мовлення, мовленнєва ситуація, дискусія, сфера спілкування* тощо. Тому не викликає здивування скептична реакція деяких вітчизняних дослідників, які сприймають звернення до проблем дискурсу і дискурсивного аналізу як певну «нову етикетку» для аж ніяк не нових за змістом проблем аналізу тексту або аналізу зв'язного мовлення (див. [2, с. 7]) чи й поготів як данину моді та ознаку мовного й термінологічного «безкультур'я» авторів, які зловживають терміном *дискурс* та його похідними [19, с. 54–61]. Звичайно, некритичне прочитання деякими лінгвістами Східної Європи англо-, німецько-, франкомовних публікацій та не завжди вдале накладання такого прочитання на традиції низки пострадянських наукових шкіл, включаючи функціональну стилістику та інтерпретацію тексту [24, с. 88], не додає науковій чіткості дискурсологічним розвідкам. Проте за проблемою номінації проглядається проблема референції, яка коріниться як у неоднаковості розуміння онтології дискурсу в термінах різних загальнонаукових (загальнофілософських) парадигм [25, с. 319–321], так і в суттєвих відмінностях щодо способів пізнання вербальних і невербальних практик різноманітних суб'єктів мовлення [26, с. 1; 27, с. 1–7]. Адже дискурсологія

¹ Дискурс (франц. discours — «промова», «розмова», «міркування» (від лат. discurre — «бігати туди-сюди»); багатозначність слова discours у французькій мові (пор. англ. discourse) можна також зараховувати до «обтяжливих обставин», які ускладнюють визначення терміна дискурс.

(дискурс-аналіз, дискурсознавство – в межах цієї статті відмінності між цими термінами не є принциповими) – це вкрай неоднорідна сфера вивчення контекстуалізованого спілкування, до якої інтегровано набутки цілої низки гуманітарних галузей знань, включаючи лінгвістику, антропологію, соціологію, психологію, штучний інтелект тощо. Зважаючи на особливості становлення сфери власне дискурсивних досліджень, корпусна дискурсологія мислиться як інтеграція іншого порядку, що має власну методологічну специфіку.

Звернімося коротко до проблеми онтології дискурсу в лінгвістичних дослідженнях. Усі відомі нам визначення дискурсу можна умовно і з помітним спрощенням поділити на моністично та дуалістично орієнтовані залежно від логічного розуміння об'єкта². Причому два базових моністичних погляди на дискурс принципово різняться, створюючи бінарну опозицію, що виражається у протиставленні субстанціального й процесуального бачення об'єкта. Згідно з першим, дискурс зводиться до певної субстанції, наприклад, «мова понад речення або частину складного речення» [28, с. 1]; «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними <...> чинниками» [29, с. 136]; «оповідний дискурс – ієрархічно скомпонований і прагматично орієнтований писемний текст» [30, с. 5]. Згідно з другим, дискурс розуміється як процес, наприклад, «мова у вжитку» [31, с. 1]; «мова, яка виконує певну роботу в певному контексті» [32, с. 10]; «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік» [18, с. 138]. У загальних рисах субстанціальний погляд на дискурс виявляється в акценті на його просторовий вимір, наприклад, «просторова орієнтація медіа-дискурсу» [33, с. 3], «дискурс як соціокомунікативне середовище» [34, с. 162], а процесуальний погляд зсуває акцент на часовий вимір, наприклад, «дualістичний спосіб говоріння, що регулює й підсилює дію і, таким чином, здійснює владу» [35, с. 60]. Дуалістичний погляд на дискурс вказує на двоїсту, в цьому випадку субстанціальну та процесуальну природу дискурсу, наприклад, «дискурс як структура і як процес» [13, с. 112]; «сукупність процесу і результату» [36, с. 37]; «і процес розгортання комунікативної інтеракції, й продукт цього процесу» [10, с. 39].

Визнаючи доцільність компліментарного субстанціально-процесуального погляду на дискурс, який припускає як структурний плюралізм (множина різнотипних сутностей), так і функціональний дуалізм (наявність потенційно-інваріантних та актуально-фактичних смислів) (пор. [8, с. 106, 119]), вважаємо, що потреби корпусної дискурсології задовольняє дуалістичний підхід до розуміння дискурсу як належного до лінгвoseміотичної діяльності й до лінгвoseміотичного досвіду мовців. У термінах філософсько-семіотичної концепції О.В. Лещака [8, с. 15; 37, с. 109–113], субстанціально дискурс є явищем суспільного життя, яке відбиває лінгвoseміотичний досвід людини та вирізняється принаймні одним із наведених параметрів: типом і характером досвідної діяльності, соціально-психологічними особливостями учасників інтеракції, її просторово-часовою специфікою та певною тематикою. Процесуальний погляд на дискурс дозволяє розуміти його як лінгвoseміотичну діяльність, що відбувається шляхом використання специфічного коду (тут – вербальної знакової системи) у ході виконання специфічних лінгвoseміотичних дій (процедур), і має наслідком лінгвoseміотичні витвори (тексти). Код, процедури і витвори є обов'язковими складниками будь-якого виду дискурсу, а їхня експлікація стосується лінгвoseміотичної діяльності подібно до того, як конкретне стосується загального. Проте специфіка коду, процедур і відповідних текстів зумовлюється атрибутами лінгвoseміотичного досвіду, перерахованими вище, а дискурс, визначений через ці атрибути, стосується лінгвoseміотичного досвіду як частина стосується цілого. На особливу увагу в цій концепції заслуговує положення про те, що лінгвoseміотична діяльність іманентна пізнавальній діяльності людини, а остання виявляється в споглядально-рефлексивній діяльності, зорієнтованій на минулий досвід, і практично-рефлексивній діяльності, зорієнтованій на майбутнє [8, с. 112]. Пояснюється це прийняттям «обох форм соціально-психічного буття – актуальної (феноменалістичної) й потенційно-узагальненої (концептуальної)» [8, с. 128] на відміну від, скажімо, поняття пресупозиції, під якою розуміється «спільний досвід, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими володіють комуніканти» [18, с. 335] (пор. розуміння місця пресупозиції у зв'язку з дискурсом у [36, с. 38]).

Разом з тим, у проєкції на мовознавство бінарну опозицію актуальної й потенційно-узагальненої форм соціально-психічного буття можна звести до опозиції мовлення і мови. Власне, на тлі базової опозиції мови й мовлення – в напрямку їх зближення – і розвивається корпусна лінгвістика, де об'єктом дослідження є мова у вжитку (*language in use, Sprachverwendung, l'usage de langage*), або, більш розгорнуто, природна мова в умовах реального функціонування, що досліджується з використанням комп'ютерних технологій на основі відібраних та впорядкованих текстових корпусів, які є зазвичай великими за обсягом. Відповідно, загальною метою традиційного корпусного аналізу є встановлення регулярно повторюваних або, навпаки, нетипових моделей функціонування мовних одиниць різних ієрархічних рівнів у досліджуваних текстах на основі низки процедур частотного аналізу, аналізу сполучуваності тощо. Очевидно, що виявлені таким чином моделі, передусім, мають цінність для встановлення інваріантів (номенів) мовної системи і для осягнення меж варіативності актуальних фактів мовлення. У зв'язку з цим виникають два взаємообумовлені запитання: який стосунок до мовлення і мови в такому ракурсі має дискурс; як можна досліджувати дискурс, застосовуючи багаж корпусної лінгвістики?

На наше переконання, ключ до відповідей на ці запитання треба шукати у хронологічно першому – наскільки нам відомо – визначенні дискурсу, з яким цей термін увійшов до вжитку лінгвістів (про історію використання терміна *дискурс* у низці людинознавчих наук див., напр., [38]). Тут йдеться не про структурний погляд З. Гарріса [39, с. 1–30], якому часто віддається пальма першості щодо включення слова *дискурс* до

² Дискусії про природу дискурсу в цьому ключі подібні до дискусій про природу мови. Останні точаться принаймні з часу розрізнення В. фон Гумбольдтом понять *ergon* і *energeia*, що є відгомонам ідей, проголошених ще в античності.

термінологічного апарату лінгвістів. Насправді ще десятиліттям раніше бельгійський лінгвіст Е. Бюйссанс запропонував розглянути триаду *мова – дискурс – мовлення*, надавши дискурсу проміжне положення між системою мови та конкретним мовленням. Е. Бюйссанс [цит. за: 40] визначає дискурс як «функціональну частину мовлення (*la partie fonctionnelle de la parole*)», що не є ні тим, що вимовляє конкретний індивід, ані певним станом свідомості, який індивід асоціює з вимовленими звуками, а тим, що є спільного у мовленні різних представників певної соціальної групи (пор. пошуки третього елемента, здатного заповнити «прірву між мовою і мовленням», зокрема у Е. Косеріу, Л.В. Щерби, А. Мартіне, Ю.С. Степанова тощо (докладніше у [9, с. 89]³). Незважаючи на обмеженість тлумачення дискурсу, запропонованого Е. Бюйссансом, що не може повною мірою задовольнити потреби сучасної лінгвістичної (і ширше – гуманітарної) епістемі, в ньому міститься важлива для нас вказівка на посередницьку функцію дискурсу. Продовжуючи хід цієї думки, припускаємо, що дискурс є тією «відсутньою ланкою», яка уможливує взаємозв'язок мови (абстрактної інваріантності) з мовленням (актуальною варіативністю), когніції (концептуалізації й категоризації дійсності) з комунікацією (соціальною взаємодією)⁴, фактичного досвіду минулого з потенційним досвідом майбутнього. Цей взаємозв'язок має матеріальний бік, виражений у вербальних і невербальних знаках (субстанціях), та нематеріальний – у широкому сенсі, який виявляється в діяльності (процесах). Цей взаємозв'язок не є ні статичною конструкцією, ні апріорною даністю, оскільки дискурс породжується та існує в динаміці множини різнопланових суб'єктно-суб'єктних і суб'єктно-об'єктних відношень. Понад те, існування дискурсу забезпечується його постійною розбудовою й перебудовою у спосіб, який певним чином нагадує Ніцшеанове вічне повернення (*ewige Wiederkunft*) [41], але повертається дискурс не в цілком саме тих смислоформах і не в саме ту точку часопростору, а рухається за своєю складною траєкторією, щоразу дещо відрізняючись від себе попереднього, проте зберігаючи загальну самототожність, яка все ж є відносною.

Викладене бачення природи дискурсу є задовільною, але недостатньою умовою для консолідації корпусних досліджень дискурсу, тому перейдемо до формулювання загальної епістемологічної позиції в цій сфері. Виходячи зі специфіки об'єкта пізнання у світлі функціонального підходу, вважаємо, що уваги потребує проблема розкриття діалектики самототожності та руху дискурсу. Простіше, йдеться про різнорівневі зміни на тлі збереження тотожності або подібності у часово-просторовому континуумі різних типів дискурсу. Припускаємо, що виявити константи і змінні різних типів дискурсу можливо шляхом аналізу множини суб'єктно-суб'єктних і суб'єктно-об'єктних **відношень** (пор. [16, с. 127–128]), представлених певними одиницями дискурсу, і саме сфера корпусної дискурсології має непересічний евристичний потенціал для розв'язання проблеми динаміки дискурсу. Не деталізуючи далі методичні/ процедурні особливості корпусних досліджень динаміки дискурсу, оскільки це питання не входить до кола завдань цієї статті, спробуємо коротко пояснити, чому вважаємо **реляціонізм** продуктивною епістемологічною позицією у сфері корпусної дискурсології.

Кантове поняття відношення (взаємодії), тобто реляцій, під яке мають бути підведені явища слідом за поняттями субстанції та дії [42, с. 44], обернули неокантіанці Марбурзької школи, припустивши, що «для думки первинними є власне відношення, а речі – вторинними. Наука знає тільки їх відношення до інших речей» [43, с. 304]. Такий погляд, названий реляціонізмом, протиставляється натуралістичному субстанціалізму. Відмежовують його й від релятивізму, «бо про зв'язки маємо знання, котре є не релятивним, а безумовним» [там само]. Крім того, наука «діє в той спосіб, що встановлює відношення між явищами», тому наукове пізнання є пізнанням відношень [там само]. Не вдаючись до дискусії про природу відношення, відзначимо пояснювальну силу цього поняття, проявлену, зокрема, в семіотиці Ч. Пірса і Ч. Морріса, герменевтиці М. Гайдеггера і Г.-Г. Гадамера, лінгвістиці Ф. де Соссюра і М.А.К. Галлідея тощо.

До реляціонізму в сучасному розумінні зараховують цілу низку близьких за значенням понять, серед яких називають *відношення, зв'язок, (взаєм)залежність, зумовленість, умову, функцію, а також пари єдність – множина, відмінність – тотожність, подібність – суміжність* (докладніше у [44; 16, с. 152–163]). Інтегральним для корпусної дискурсології може стати поняття функції, причому як в узагальненому математичному значенні відповідності певних величин і множин з урахуванням семантичної логіки класів, так і в прагматичному значенні цільового призначення об'єктів і способів діяльності [там само], а диференціація констант і змінних як у межах одного типу дискурсу, так і в порівнянні з іншими типами відбуватиметься із залученням всього спектру реляційних понять. Абстрагування від об'єму і змісту різноманітних дисциплінарних понять, позначених терміном функція, дозволить використовувати цей термін-поняття «як родову методологічну категорію, під котру можна підвести й самі універсальні поняття відношення і зв'язку, і специфічні поняття тотожності, відмінності, єдності, множини, подібності та суміжності, й онтологічні поняття субстанції, процесу, атрибуту та обставини, й похідні логічні поняття суб'єкта, об'єкта, умови, залежності, причини, наслідку, цілі й под., а також найзагальніші онтологічні категорії світу, людини, життєдіяльності й досвіду» [16, с. 163–164]. Разом з тим, кількісні (вимірювані, проте не обов'язково числові) дані, отримані за допомогою процедур корпусного аналізу, уможливають здобуття нового інструментального знання про дискурс.

³ Проблему співвіднесення поняття дискурсу з наближеними до нього процесуально орієнтованими поняттями мовленнєвої діяльності і мовної діяльності досить аргументовано пропонує розв'язати О.В. Лещак. Мовленнєву діяльність як процеси говоріння й розуміння в інтерпретації Л. Щерби він деталізує як сукупність мовленнєвих актів [25, с. 320], мовну діяльність, посилаючись, зокрема, на Н.А. Слосареву, пов'язує з соссюрівським терміном *langage* [8, с. 38, 175], а дискурс визначає як функціональний різновид, екземпліфікацію мовної діяльності [25, с. 322].

⁴ У цій частині суголосним нашому є бачення дискурсу О.І. Морозовою [14, с. 70]: «Функціональне у своїй основі розуміння дискурсу як мислекомунікції зумовлює його онтологічну двоїстість: одним боком він звернений до комунікації, соціальної взаємодії, а іншим – до когніції, свідомості людини».

Висновки та перспективи. Таким чином, функціоналізм як науковий підхід створює задовільне методологічне підґрунтя для синтезу дискурсології та корпусної лінгвістики в нову сферу мовознавчих досліджень – корпусну дискурсологію. Об’єктом останньої є дискурс, який доцільно розуміти в термінах онтологічного дуалізму як субстанцію і як процес, а також визнавати його належність до лінгвoseміотичного досвіду й до лінгвoseміотичної діяльності мовців. Основою дослідження дискурсу у сфері корпусної дискурсології є діалектика його змінюваності й самототожності, а вихідною епістемологічною позицією обрано реляціонізм.

З викладеного вище стає зрозуміло, що розвиток сфери корпусних досліджень дискурсу має, крім іншого, значний лінгвофілософський потенціал, який, на наше переконання, більш повно може розкритися в таких перспективах: 1) вкладання лепти до довготривалої дискусії між емпіриками та раціоналістами; 2) здійснення додаткового кроку до подолання вододілу між формальним і функціональним підходами до мови у вжитку; 3) наближення до розв’язання проблеми свободи вибору і детермінізму мовців; 4) перегляду опозиції стосовно спрямованості дискурсу на пошук істини або на прагнення до консенсусу; 5) поглиблення знання про роль дискурсу в репрезентації та конструюванні світу; 6) подання в новому ракурсі проблеми співвідношення кількості та якості в лінгвістичних дослідженнях. Кожна з цих проблем варта принаймні окремої наукової розвідки. Зазначимо, що тут не йдеться про формулювання нової лінгвофілософської парадигми, оскільки вивчення тільки однієї з граней лінгвoseміотичної діяльності людини в принципі не може претендувати на окрему наукову парадигму. Радше мова йде про зміцнення методологічного засновку корпусних досліджень дискурсу, що, по-перше, сприятиме подальшій інтеграції корпусних та дискурсологічних студій, а по-друге, збагатить вже прийняту в лінгвістиці світоглядну парадигму, забезпечивши еволюційний розвиток науки про мову в цілому.

Література:

1. ARISE II – Unleashing America's research & innovation enterprise [Report]. – Cambridge, MA : American Academy of Arts and Sciences, 2013. – xiv, 52 p.
2. Чернявская В.Е. Лингвистика текста. Лингвистика дискурса : [учеб. пособ.] / В.Е. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 208 с.
3. Leszczak O. Дискурс как функционально-прагматический вариант лингвoseміотического опыта / O. Leszczak // Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne / pod red. A.Kiklewicza i I. Uchwanowej-Szmygowej. – Olsztyn : Centrum Badań Europy Wschodniej UWM, 2015. – S. 57–66.
4. Кривенко Г.Л. Корпусні дослідження дискурсу : становлення, стан і перспективи / Г.Л. Кривенко // Вісник КНЛУ. Серія «Філологія». – 2017. – Т. 20. – № 1. – С. 51–63.
5. Virtanen T. Discourse linguistics meets corpus linguistics : theoretical and methodological issues in the troubled relationship / T. Virtanen // Corpus Linguistics Refinements and Reassessments / eds A. Renouf, A. Kehoe. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2009. – P. 49–65.
6. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века : сб статей ; под ред. акад. Ю.С. Степанова. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1995. – С. 144–238.
7. Яворська Г.М. Лінгвістика в дослідженні міждисциплінарних об’єктів (до аналізу колективних ідентичностей) / Г.М. Яворська // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. Кочергана. Збірник наукових статей. – Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 46–59.
8. Лещак О.В. Очерки по функциональному прагматизму : методология – онтология – эпистемология / О.В. Лещак. – Тернополь ; Кельце : Підручники & посібники, 2002. – 255 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница : «Новая книга», 2009. – 272 с.
11. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике / А. Ченки // Фундаментальные направления в современной американской лингвистике. – М. : МГУ, 1997. – С. 340–370.
12. Langacker R.W. Cognitive Grammar : A Basic Introduction / Ronald W. Langacker. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – x. – 562 p.
13. Макаров М.Л. Основы теории дискурса : [монографія] / М.Л. Макаров. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
14. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [колективна монографія] ; під заг. ред. І.С. Шевченко. – Х. : Константа, 2005. – 356 с.
15. Наливайко Н.В. Гносеологические и методологические основы научной деятельности / Н.В. Наливайко. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – 119 с.
16. Лещак О. Концептуально-дискурсивный анализ онтологического представления формы информации в методологиях разного типа / О. Лещак // The Peculiarity of Man. – 2014. – Т. 20. – № 2. – С. 121–168.
17. Jaworski A. Introduction / A. Jaworski, N. Coupland // The Discourse Reader / ed. by A. Jaworski and N. Coupland. – London and New York: Routledge, 1999. – P. 1–44.
18. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики : [підручник] / Ф.С. Бацевич. – Київ : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
19. Селігей П.О. Сучасне термінотворення : симптоми та синдроми / П.О. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–61.
20. Wodak R. Critical discourse analysis: history, agenda, theory, and methodology / R. Wodak // Methods for Critical Discourse Analysis ; ed. by R. Wodak, M. Meyer. – 2nd revised edition. – London : Sage, 2009. – P. 1–33.

21. Ущина В.А. Позиціонування суб'єкта в англомовному дискурсі ризику: соціокогнітивний аспект / В.А. Ущина. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 380 с.
22. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса : пер. с фр. и португ. ; общ. ред. П. Серио. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 12–53.
23. Leszczak O. Lingwosemiotyka kultury. Funkcjonalno-pragmatyczna teoria dyskursu / O. Leszczak. – Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2010. – 415 s.
24. Чернявская В.Е. Дискурс как фантомный объект: от текста к дискурсу и обратно? / В.Е. Чернявская // Когниция. Коммуникация. Дискурс. – 2011. – Т. 3. – С. 86–95.
25. Лещак О.В. Теория дискурса – теории дискурса – теории дискурсов: к вопросу о возможности создания частных предметных лингвистических теорий / О.В. Лещак // Культура народов Причерноморья. – 2007. – Т.1. – С. 319–322.
26. Schiffrin D. Introduction / D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton // The Handbook of Discourse Analysis / eds D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton. – Malden, MA ; Oxford : Blackwell Publishers, 2001. – P. 1–10.
27. Angermuller J., Maingueneau D., Wodak R. The Discourse Studies Reader. An Introduction / J. Angermuller, D. Maingueneau, R. Wodak // The Discourse Studies Reader. Main currents in theory and analysis / eds J. Angermuller, D. Maingueneau, R. Wodak. – Amsterdam: John Benjamins, 2014. – P. 1–14.
28. Stubbs M. Discourse Analysis : The Sociolinguistics of Natural Language / M. Stubbs. – Chicago : University of Chicago Press, 1983. – 272 p.
29. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь ; под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – С. 136–137.
30. Бехта І.А. Оповідний дискурс в англомовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Бехта Іван Антонович ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 38 с.
31. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge: CUP, 1983. – xii, 288 p.
32. Halliday M.A.K. Introduction to Functional Grammar / M.A.K. Halliday. – London : Edward Arnold, 1985. – xxxv. – 387 p.
33. Потапенко С.І. Орієнтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Потапенко Сергій Іванович ; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2008. – 34 с.
34. Радзівєвська Т.В. Дискурсивні аспекти динаміки української мови в контексті активних мовних процесів у слов'янському світі / Т.В. Радзівєвська // Мовознавство. – 2013. – № 2–3. – С. 149–162.
35. Link J. Was ist und was bringt Diskurstaktik / J. Link // kulturRRevolution. –
36. 1983. – No. 2. – P. 60–66.
37. Шевченко І.С. Дискурс как мыслекоммуникативное образование / И.С. Шевченко, Е.И. Морозова // Вісник Харків. нац. ун-ту. ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – № 586. – С. 33–38.
38. Лещак, О. Дискурс как объект лингвосомиотического опыта и деятельности (дискурсивные типы и картины мира) / О. Лещак // La Table Ronde. Сб. мат. Ухванова-Шмыгова, И.Ф. (ред.). – Вып. 2 : Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики. – Минск : РИВШ, 2013. – С. 109–113.
39. Кожемякин Е. Дискурсивный подход к изучению культуры / Е. Кожемякин // Современный дискурс-анализ. – 2009. – Т. 1. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://discourseanalysis.org/ada1/st6.shtml>
40. Harris Z.S. Discourse analysis / Z.S. Harris // Language. – 1952. – Vol. 28, No.1. – P. 1–30.
41. Kyheng R. Langue et parole : dichotomie ou dualité ? [Ressource électronique] / R. Kyheng // Texto! [en ligne]. – 2005. – Vol. X, n°4. – Disponible sur : http://www.revue-exto.net/Saussure/Sur_Saussure/Kyheng/Kyheng_Langue.html
42. Nietzsche F. Digitale Kritische Gesamtausgabe Werke und Briefe [Electronic source] / [ed. By Paolo D'Iorio]. – Nietzsche Source, 2009–. – Available at: <http://www.nietzschesource.org/#eKGWB>
43. Кант І. Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука / І. Кант ; пер. з нім. В.М. Терлецький. – К. : «ППС-2002», 2005. – 179 с.
44. Татаркевич В. Історія філософії : [навчальне видання]. Т. 3 : Філософія ХІХ століття і новітня / В. Татаркевич ; пер. з пол. О. Гірний. – Львів : Свічадо, 1999. – Т. 3. – 568 с.
45. Лісовий В.С. Відношення / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34399

Анотація

Г. КРИВЕНКО. ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ КОРПУСНОЇ ДИСКУРСОЛОГІЇ

У статті обґрунтовано вибір загальнофілософської методології, яка уможливує подальшу інтеграцію корпусної лінгвістики і дискурсології в нову сферу сучасних мовознавчих досліджень. У світлі запропонованого підходу уточнено онтологічні й епістемологічні характеристики дискурсу та окреслено лінгвофілософський потенціал корпусної дискурсології.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, дискурсологія, лінгвофілософія, функціональний підхід, реляціонізм, дискурс.

Аннотация

А. КРИВЕНКО. ЛИНГВОФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ КОРПУСНОЙ ДИСКУРСОЛОГИИ

В статье обосновывается выбор общеприкладной методологии, которая делает возможной дальнейшую интеграцию корпусной лингвистики и дискуртологии в новую сферу современных языковедческих исследований. В свете предложенного подхода уточняются онтологические и эпистемологические характеристики дискурса и намечается лингвофилософский потенциал корпусной дискуртологии.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, дискуртология, лингвофилософия, функциональный подход, реляционизм, дискурс.

Summary

A. KRYVENKO. FUNDAMENTALS OF CORPUS-BASED DISCOURSE STUDIES WITHIN THE PHILOSOPHY OF LINGUISTICS

This article substantiates the choice of functionalism as a general philosophical methodology, which enables the further integration of corpus linguistics and discourse studies into a new field of modern linguistic research. In light of the proposed approach, the ontological and epistemological features of discourse are specified and the potential of corpus-based discourse studies in terms of the philosophy of linguistics is outlined.

Key words: corpus linguistics, discourse studies, philosophy of linguistics, functional approach, relationalism, discourse.

аспірант кафедри англійської
філології і філософії мови
імені професора
О.М. Мороховського
Київського національного
лінгвістичного університету

ПРОБЛЕМА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)

У сучасній науці спостерігається інтеграція положень різних галузей знань – герменевтики, когнітології, культурології, лінгвістики, літературознавства, семіотики, текстології, філософії. Точкою перетину цих дисциплін виступає текст, який водночас є й об'єктом їхніх досліджень [1, с. 8–12], що вказує на *міждисциплінарний* статус розвитку текстологічних студій [2, с. 18].

Перспективним у сучасному мовознавстві є вивчення не тільки текстів, а й різнорівневих відношень між ними, що отримало назву *інтертекстуальності*. У науковий обіг термін «інтертекстуальність» (фр. «intertextualité», від лат. *inter* «між» і *textum* «тканина, зв'язок, будова») упроваджено семіологом, літературознавцем і психоаналітиком Юлією Крістевою в 1967 році у статті «Бахтін, слово, діалог і роман» [3, с. 97–124]. Поняттю «інтертекстуальність» передував термін «міжтекстовий діалог», яким дослідниця вказувала на особливі діалогічні відношення текстів.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі інтертекстуальності, дає підставу розглядати це явище як складну *міждисциплінарну категорію*. Синтезуючи різні підходи до осмислення інтертекстуальності, констатуємо існування двох провідних концепцій інтертексту: *літературознавчої* (М. Бахтін, Ю. Крістева, Н. Кузьміна, Ю. Лотман, І. Смірнов, П. Тороп, Н. Фатєєва, R. Barthes, G. Genett) і *лінгвістичної* (Р. Богранд, О. Воробйова, У. Дресслер, Н. Кравченко, О. Переломова, О. Селіванова, Н. Фейрклаф, В. Чернявська).

Отже, у *літературознавчій концепції* виділяються два аспекти усвідомлення інтертекстуальності, а саме:

а) *широкий аспект* (М. Бахтін, Б. Гаспаров, Ю. Крістева, Ю. Лотман, І. Смірнов, П. Тороп, R. Barthes, G. Genett, Ch. Grivel, M. Riffaterre), згідно з яким інтертекстуальність співвідноситься з культурно-семіотичним підходом до осмислення літератури, культури, суспільства як відкритого безмежного явища. Увага дослідників спрямована на взаємодію текстів і пов'язаних із ними смислів. Концепція інтертекстуальності в зазначеному аспекті набуває особливого розвитку в ракурсі постструктуралістської парадигми – із фокусуванням не стільки на текстах, скільки на відношеннях між ними, через що відбувається «розчинення самоцінності авторської свідомості в колективній» [2, с. 198–199].

У цьому ракурсі інтертекстуальність усвідомлюється як «діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний)» [4, с. 191] або, як відзначали М. Бахтін і К. Леві-Стросс, як зв'язок із подальшим (прокурсивним) текстотворенням, «із тим, що ще буде створено, прогностичний вплив певного тексту на подальший розвиток текстами, жанру, семіосфери тексту» [5, с. 515].

Аналізуючи православну проповідь у широкому чи інтерсеміотичному аспекті, ми дійшли висновку, що проповідь може бути як вербальною, так і невербальною, гіпертекстуальною, а також полікодовою, тобто з використанням візуалізації. Як своєрідну проповідь можна розглядати ікону, дзвін, одяг кліриків і православних християн, їхні жести й узагалі їхнє життя, сучасні публікації проповідей на сторінках газет, журналів (із фотографіями), проповідь на телебаченні чи в соціальних мережах, а також на білбордах. Усвідомлення проповіді в значенні Слова Божого, що передається устами людини, визначає всеосяжну внутрішню діалогічність та інтертекстуальність проповідницьких текстів, які аналізуються нами на наявність міжтекстових зв'язків;

б) *вузький аспект* (Н. Кузьміна, Г. Слишкін, Н. Фатєєва, Н. Фейрклаф, Ю. Караулов, В. Красних, Н. Кузьміна, А. Чікібаєв), згідно з яким аналізуються типи відносин між конкретним текстом та іншими текстами або між текстом і його фрагментами як проблема запозичень і впливів, внутрішніх мотивів твору (стилізація, пародіювання й колаж), цитат, алюзій, різних форм чужої мови та ремінісценцій. Одним із завдань цього аспекту є спроба класифікувати й диференціювати типи відносин у конкретному тексті та між текстами. Такий ракурс літературознавчого вивчення інтертекстуальності видається, на думку деяких науковців, не зовсім перспективним і актуальним через те, що він «повторює під новою етикеткою старі погляди літературознавства, риторики, класичної філології» [2, с. 200–201].

У вузькому аспекті інтертекстуальність розуміється як безпосереднє співіснування двох або більше текстів в одному, що маркується цитуванням (прямим, непрямим, вільним, наративним повідомленням без викладу змісту, псевдоцитуванням), алюзіями, ремінісценціями тощо. Текст включає цитатний матеріал двох видів: актуальні цитати й прецедентні тексти та прецедентні феномени.

Актуальні цитати визначаються як цитати з адресацією, що формують описовий шар тексту [6, с. 47]. Наприклад, у досліджуваній нами православній проповіді це можуть бути цитати з Біблії (Нового Завіту: Святого Євангелія чи Послання Апостолів [7]), цитати найбільш відомих Святих Отців [8]:

“Do you recall some biblical verses about the importance of God’s word? When Jesus was hungry, He was tempted to turn stones into bread. But He rejected the temptation and said: **“Man shall not live by bread alone, but by every word that proceeds from the mouth of God”** (Mt 4:4) [9]. У цьому прикладі розрізняємо як вільне цитування уривка з Євангельського читання, яке виголошується в перших реченнях проповіді, так і пряме цитування, що виділене жирним шрифтом.

«Мы слышали сегодня слова святого апостола Павла о том, что мы должны дорожить временем, **«потому что дни лукавы»** (Еф. 5:16). Удивительно, как слова апостола, жившего в I веке, перекликаются со словами Отца Церкви VII века и как они актуальны для нас сегодня, на рубеже XX и XXI веков. **«Дни лукавы»**, – говорит апостол Павел; **«век нынешний развратился»**, – пишет святой Иоанн Лествичник. Слова апостола Павла по-славянски звучат так: **«Искупующе время, яко дние лукави суть»**; это – буквальный перевод греческого оригинала. Время настолько дорого, что его нужно **«выкупать»**, покупать, его нельзя **«распродавать»** за бесценок, тратит попусту» [10]. У цьому прикладі перегукуються прямі цитати з Послання Апостолів (I ст.), вислови Святого Отця (VII ст.) і їхня співвіднесеність із сьогоденням і з можливим подальшим текстотворенням (прокурсивний зв’язок). Як засіб стилізації використовується церковнослов’янська мова.

«Тільки-но пролунали підбадьорливі слова Христа, сказані зітленій Ним жінці, як із дому Іаїра прийшли слуги сказати, що дочка його вмерла, і нехай він не турбує Вчителя (Лк. 8, 49). Побачивши розгубленість батька, Христос говорить: «Не бійся, тільки віруй, і спасена буде» (Лк. 8, 50). Які світлі слова! Як вони підтримують кожну душу у хвилини сумніву, нудьги або відчаю. Тільки віруй, що Господь завжди з тобою, що Він, Милосердний, не залишить тебе. Чого боятися? Що може настрахати віруючу людину?» [11, с. 256]. У виділених висловленнях використовується пряме та непряме цитування з Нового Завіту.

Іншим видом цитатного матеріалу є **прецедентні тексти й прецедентні феномени**: цитати, що формують образ, оцінку, тобто, за визначенням І. Гальперіна, «змістовно-концептуальну інформацію» [12], і мають насамперед лінгвокультурологічну цінність [13, с. 32–40], наприклад:

“As we all know, the **Eucharist** was instituted by our **Lord Jesus Christ at the Last Supper**” [14].

«Ангели вхождение **Пречистыя** зряще, удивившася: како **Дева** входит во **святая святых**». Такими чудними словами сегодня наполняются православные храмы» [15, с. 24].

«Сьогодні, дорогі браття й сестри, у **Святому Євангелії** (Лк. 6, 31–36) наводяться слова **Спасителя**, в яких **Господь** навчає нас того, чим є любов до ближнього, розкриває суть цієї любові, а також окреслює її межі» [16]. Виділені прецедентні імена мають лінгвокультурологічну цінність.

Отже, як широкий, так і вузький аспекти літературознавчої концепції ми вважаємо методологічно значущими під час аналізу православної проповіді.

Лінгвістична концепція інтертекстуальності передбачає вивчення цього феномена як текстової категорії, яка відображає «найбільш сутнісні властивості, прототипні характеристики тексту» [17, с. 24] і, на думку В. Чернявської, може бути охарактеризована як **системно-текстова** або **прототипна/типологічна** інтертекстуальність. Останній термін знаходимо у В. Дресслера та Р.-А. де Богранда, які, перераховуючи фундаментальні властивості тексту, називають 7 ознак, серед яких останньою є саме типологічна інтертекстуальність. В. Чернявська зазначає, що в цій категорії відображається особливий спосіб побудови змісту тексту й процес «розгерметизації» текстового цілого через особливу стратегію співвіднесення одного тексту з іншими текстовими/смісловими системами і їхню діалогічну взаємодію в плані й змісту, і вираження [2, с. 21, 69, 175–176].

У той час як традиційні погляди на текст і текстуальність будуються на визнанні деяких аспектів тексту «іманентними (характеризують текст як відносно автономне явище, без опори на інші тексти)» [17, с. 43], для сучасних досліджень тексту розмежування за принципом «іманентне – відносне» поступово втрачає свою актуальність. Це виражається в поглядах на текстуальність як прототипний феномен [2, с. 34, 69] і в перспективі визначає два різновекторні рівні до вивчення інтертекстуальності:

- **змістовно-смісловий рівень** відкритості одного тексту відносно інших;
- **прототипний рівень**, в якому йдеться про типологічну відкритість текстів одного функціонального стилю, типу, класу один до одного, або про їх системнотекстову відкритість.

В. Чернявська зауважує, що «кожен тип тексту відрізняється певною системою закріплених за ним специфічних ознак, на підставі яких до нього можуть бути віднесені окремі тексти. При цьому тип тексту існує в єдності як інваріантних, суворо обов’язкових і постійних ознак, так і варіативних, що реалізуються не в кожному текстовому примірнику» [2, с. 68].

Типологічна інтертекстуальність є характеристикою текстового типу, що конструюється й визначається набором інваріантних, суворо обов’язкових текстоутворюючих ознак, які мають прототипну повторюваність у процесі створення нових текстів однієї типологічної приналежності. Такий рівень інтертекстуальності ґрунтується на явищі стереотипності компонентів у структурно-композиційній організації відповідних текстів і орієнтований на типологічно мотивовані відносини між текстами. Зазначені відносини передбачають подвійний зв’язок: 1) із певним текстовим типом – канонізованою моделлю утворення й сприйняття аналогічних текстів, тобто йдеться про системнотекстові референції в результаті актуалізації інваріантних ознак текстового типу; 2) з іншими, конкретними текстами, що мають таку ж типологічну приналежність, тобто в такому разі йдеться про міжтекстові референції, які мотивовані певними текстовими канонами [2, с. 69–70].

Наприклад, найбільш розповсюдженим типом православної проповіді є недільна проповідь, зміст якої повинен мати безпосередній зв’язок з євангельським ученням [18, с. 81–82], тобто з уривком з Євангелія, що чита-

ється за недільною Божественною Літургією. Отже, фундаментальним у побудові цього типу проповіді буде саме використання уривка зі Святого Письма, без якого не можливо уявити недільну проповідь. Використання цитат такого типу є, на нашу думку, виявом *прототипної/типологічної інтертекстуальності*, оскільки важливим тут стає не повтор цитати, а саме тип джерела інтертекстуальності та його співвіднесення з текстом оригіналу.

У досліджуваній нами православної проповіді типологічна або *прототипна інтертекстуальність* співвідноситься з текстотвірною категорією, зважаючи на цілеспрямоване вираження типових і повторюваних текстових характеристик у процесі формування жанру православної проповіді, в якій головним предметом є пояснення та «сповіщення слова Божого» [18, с. 6–7]

Матеріал статті дозволив дійти висновку стосовно міждисциплінарного ракурсу вивчення інтертекстуальності завдяки наявності двох концепцій інтертексту: літературознавчої та лінгвістичної. У широкому чи інтерсеміотичному аспекті літературознавчої концепції проповіді є вербальними, невербальними, гіпертекстуальними та полікодовими. У вузькому аспекті літературознавчої концепції досліджується співіснування в проповідях двох або більше текстів, що маркується цитуванням, наявністю прецедентних текстів і прецедентних феноменів. У лінгвістичній концепції прототипна/типологічна інтертекстуальність є текстотвірною категорією, що виражає типові й повторювані текстові характеристики в процесі формування жанру православної проповіді. Обидві концепції виявляються методологічно значущими під час аналізу православної проповіді.

Перспективою подальших досліджень вважається виявлення ядерних, периферійних і допоміжних джерел інтертекстуальності та їхніх співвіднесень із текстами оригіналу. Перспективним є, на наш погляд, також розгляд текстової категорії інтертекстуальності в проекції на різноманітні когнітивні контексти, що впливають на концептуалізацію тексту його комунікантами: соціосеміотичний, міжособистісний, комунікативний (конвенції, жанри, сценарії рольової поведінки), контекст актуальної художньо-естетичної парадигми, ідеологічний тощо [19].

Література:

1. Щирова И. Многомерность текста: понимание и интерпретация : [уч. пос.] / И. Щирова, Е. Гончарова. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 472 с.
2. Чернявская В. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : [уч. пос.] / В. Чернявская. – М. : Директ-Медиа, 2014. – 267 с.
3. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики : пер. с фр. / Юлия Кристева. – М. : РОССПЕН, 2004. – 656 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Кравченко Н. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа : [практическое пособие] / Н. Кравченко. – Луцк : ЧП Галяк Жанна Владимировна, типография «Вольныполиграф», 2012. – 251 с.
7. Библия, или Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – К. : Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра; «Феникс», 2008. – 1408 с.
8. Св. Иоанн Златоуст. Творения / Св. Иоанн Златоуст. – СПб., 1898. – Т. 1. – 454 с.
9. Father Theodore Stylianos. Seed and soil / Father Theodore Stylianos [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goarch.org/archdiocese/departments/outreach/resources/sermons/2005/seedandsoil>.
10. Иларион (Алфеев), Митрополит Волоколамский. Человеческий лик Бога. Проповеди / Митрополит Волоколамский Иларион (Алфеев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hilarion.ru/works/bookpage/Russian/hf>.
11. Володимир (Сабодан), Митрополит Київський і всієї України. В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа: Послання, проповіді, промови, інтерв'ю / [автор проекту та упорядник диякон О. Драбинко]. – К. : Видання Київської Митрополії, 2005. – 492 с.
12. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
13. Казак М. Дискурсивность и интертекстуальность журналистского текста / М. Казак // Проблемное поле дискурсологии : [сб. науч. ст.] / [под ред. д. ф. н., проф. А.В. Полонского]. – Белгород : Политерра, 2010. – С. 32–40.
14. Father Alkiviadis Calivas. The Gift of Eternal Life / Father Alkiviadis Calivas [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goarch.org/archdiocese/departments/outreach/resources/sermons/2004/communion>.
15. Антоний (Паканич), митр. Все мы призваны к святости. Избранные проповеди / митр. Антоний (Паканич). – К. : Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2016. – 256 с.
16. Онуфрій (Березовський), Митрополит Київський і всієї України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.church.ua/2016/10/16/blazhennishij-mitropolit-onufrij-rozpoviv-pro-te-yak-lyubiti-vsix/>.
17. Воробьёва О. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межкультурная коммуникация) : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / О. Воробьёва. – Москва, 1993. – 382 с.
18. Феодосий, епископ Полоцкий и Глубокский. Гомилетика. Теория церковной проповеди. Московская Духовная Академия. – Сергиев Посад, 1999. – 337 с.
19. Kravchenko N. Contextual inferential pragmatic model of discourse semiosis / N. Kravchenko // Canadian Journal of Science and Education. – Toronto, 2014. – No. 2. – P. 1135–1141.
20. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 1993. – № 4. – С. 5–24.

21. Смирнов И. Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б.Л. Пастернака / И. Смирнов. – СПб., 1995. – 192 с.
22. Norman Fairclough. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* / Fairclough Norman. – London, 2003. – 270 p.
23. Riffaterre M. *The Intertextual Unconscious* / M. Riffaterre // *Critical Inquiry*. – 1987. – 13 (2). – P. 371–385.

Анотація

О. ЛЯШКО. ПРОБЛЕМА ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)

Стаття присвячена міждисциплінарному висвітленню поняття «інтертекстуальність» у ракурсі двох концепцій інтертексту: літературознавчої та лінгвістичної. Літературознавча концепція представлена в широкому (інтерсеmiotичному) аспекті (проповіді розглядаються як вербальні, невербальні, гіпертекстуальні та полікодові) і вузькому аспекті (проповіді досліджуються на наявність цитування, прецедентних текстів і прецедентних феноменів). У лінгвістичній концепції прототипна/типологічна інтертекстуальність є текстотвірною категорією, що виражає типові й повторювані текстові характеристики в процесі формування жанру православної проповіді.

Ключові слова: інтертекстуальність, міждисциплінарна категорія, цитування, прецедентні тексти, прецедентні феномени, типологічна/прототипна інтертекстуальність, православні проповіді.

Аннотация

О. ЛЯШКО. ПРОБЛЕМА ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОМ ОСВЕЩЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРАВОСЛАВНЫХ ПРОПОВЕДЕЙ)

Статья посвящена междисциплинарному освещению понятия «интертекстуальность» в ракурсе двух концепций интертекста: литературоведческой и лингвистической. Литературоведческая концепция представлена в широком (интерсеmiotическом) аспекте (проповеди рассматриваются как вербальные, невербальные, гипертекстуальные и поликодовые) и в узком аспекте (проповеди исследуются на наличие цитирования, прецедентных текстов и прецедентных феноменов). В лингвистической концепции прототипическая/типологическая интертекстуальность является текстообразующей категорией, которая выражает типичные и повторяющиеся текстовые характеристики в процессе формирования жанра православной проповеди.

Ключевые слова: интертекстуальность, междисциплинарная категория, цитирование, прецедентные тексты, прецедентные феномены, типологическая/прототипическая интертекстуальность, православные проповеди.

Summary

O. LYASHKO. THE PROBLEM OF INTERTEXTUALITY IN THE INTERDISCIPLINARY CONTEXT (BASED ON THE ORTHODOX SERMONS)

The article concerns to the interdisciplinary context of the intertextuality notion in the foreshortening of two intertext conceptions: literary and linguistic. The literary conception is presented in the broad (intersemiotic) aspect – sermons are considered as verbal, non-verbal, hypertextual and polycode and in the narrow aspect – sermons are examined for citation, precedent texts and precedent phenomena. In the linguistic conception, the prototypical / typological intertextuality is a text-forming category that expresses typical and repetitive textual characteristics in the process of forming the genre of the Orthodox sermon.

Key words: intertextuality, interdisciplinary category, citation, precedent texts, precedent phenomena, typological/ prototypical intertextuality, the Orthodox sermons.

9. Перекладознавство

9. Переводоведение

9. Theory of translation

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янських
та германських мов
Житомирського державного
університету імені Івана Франка*

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських
та германських мов
Житомирського державного
університету імені Івана Франка*

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янських
та германських мов
Житомирського державного
університету імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ ЗАГОЛОВКІВ ПУБЛІКАЦІЙ ЗМІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ ВІЛЬНОГО ДОСТУПУ

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток сучасного суспільства неможливий без постійного оновлення інформації. Ми вже не можемо перебувати в інформаційному вакуумі й постійно шукаємо і знаходимо шляхи та засоби для отримання об'єктивної та термінової інформації. Паперові носії інформації (газети й журнали) поступово трансформуються в електронні, проте не змінюють своїх завдань і мети – швидкого донесення інформації до реципієнта. Ця інформація передається за допомогою ЗМІ в численних інтерпретаціях журналістів, кореспондентів, коментаторів, телеоператорів, які використовують не тільки своє власне бачення проблеми, послуговуючись при цьому рідною мовою. Тому постійно зростає важливість перекладацької діяльності та збільшення об'ємів такої роботи, що спонукає до пошуку нових рішень і шляхів, розв'язання поставлених завдань.

Ми постійно навчаємося відфільтровувати й перевіряти інформацію, порівнюючи її з різних джерел – як-то: у своїх і в закордонних ЗМІ. Проте перед нами постає проблема сприймання тексту іноземною мовою, що в багатьох викликає великі труднощі. Багато хто почав використовувати машинний програмний переклад, який наявний у вільному доступі для отримання більш об'єктивної інформації. Її пошук розпочинається з перегляду й перекладу заголовків публікацій, які виступають орієнтиром читача у вирі газетних статей.

Перш за все, визначимо, що таке заголовок і які функції він виконує. Заголовком називають складову частину, постійний елемент газети, який є концентрованим відображенням головної ідеї публікації. Ознаки заголовків: лаконічність, стислість, чіткість, конкретність. Заголовок відтворює основну ідею інформаційного повідомлення, привертає увагу читача до інформації, зацікавлює читача темою статті та, певним чином, створює зв'язок між читачем і матеріалом [1, с. 142]. В англійських ЗМІ структура заголовка складається з «шапки повідомлення» (headline, banner headline), позначеної збільшеним кеглем, курсивом чи напівжирним накресленням, і підзаголовка (lead), що сформований з декількох речень і втиснутий в два-три рядки, набраних трохи меншим шрифтом. «Headline» зазвичай визначає різку цитату з тексту статті, котра несе рекламно-сенсаційний зміст – змусити читача вибрати саме цей матеріал для читання. Як правило, «headline» не повною мірою розкриває основний зміст інформаційного повідомлення. «Lead», в свою чергу, за допомогою декількох речень передає зміст матеріалу [6, с. 281]. З огляду на мету й завдання, які перед заголовком було поставлено, необхідно відзначити, що було сформовано окремий стиль медійного заголовку з певною кількістю притаманних тільки йому лексико-граматичних і функціонально-стилістичних особливостей незалежно від мови носія [5, с. 14].

Цей особливий стиль і викликає деякі проблеми під час машинного перекладу. Зважаючи на це, **метою** нашої наукової розвідки буде дослідження особливостей англійських газетних заголовків, можливостей залучення машинного перекладу, а також проблем, які виникатимуть у процесі перекладу на українську мову. Порівнюючи заголовки англійської та вітчизняної преси, можемо відзначити відмінності з лексико-граматичного й стилістичного погляду, що викликає певні труднощі в ручному режимі трансформації на іншу мову.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основним завданням роботи професійного перекладача у процесі перекладу медійних текстів є точна передача змісту. Для цього він враховує мету статті, стилістичні особливості вихідного матеріалу, певні культурні чи релігійні особливості середовища реципієнта тощо. Це вимагає від перекладача не тільки обізнаності в цій галузі, про яку йдеться в оригінальному тексті, а й розуміння того, якою була основна думка автора інформаційного повідомлення – чітко передати його комунікативне завдання, що є нелегкою задачею для професійного перекладача, тим паче для машини [4, с. 36].

Машинним перекладом називають виконувану на комп'ютері дію, що трансформує текст з однієї природної мови в еквівалентний за змістом текст іншою мовою, а також кінцевий результат такого процесу [8, с. 12]. Головним досягненням машинного перекладу є те, що він дозволяє майже миттєво впоратися з дуже великими об'ємами текстового матеріалу, не залучаючи професійного перекладача, проте слід пам'ятати, що якість цього перекладу завжди буде поступатися якості перекладу людиною-перекладачем. Останні досягнення в розвитку технології Translation Memory й збільшення об'ємів корпусів виводить цей спосіб на абсолютно новий рівень машинного перекладу. Перевагами застосування технології Translation Memory під час перекладу є архівація матеріалів корекції трансформації людиною в сховищі корпусів, застосування матеріалів попередніх перекладів; збереження остаточного перекладеного матеріалу у віртуальному сховищі. Основною концепцією цієї технології є накопичення пам'яті трансформацій наступних застосувань й оперування створеними раніше професійними перекладачами корпусів текстів – це певною мірою симбіоз людського інтелекту й комп'ютера [10, с. 17].

Зупинимося більш детально на розгляді проблем, які можуть виникати у процесі відтворення оригіналу заголовку засобами іншої мови за допомогою вільних у доступі програмних продуктів. Слід зауважити, що автори публікацій, редактори докладають багато зусиль для забезпечення того, щоб назва публікацій складалася, наскільки це можливо, з декількох слів. Відповідно до побудови заголовків, вони можуть бути будь-якої структури, якої забажає автор. Утім, в англійській мові для заголовків дуже поширені двоскладні речення, тому що вони в короткій формі доносять зміст повідомлення, на відміну від односкладних речень, які не пропонують достатнього об'єму інформації і можуть не активізувати увагу читача [6, с. 283]. Однак, в першу чергу, назва статті має привернути увагу реципієнта до «загадкової» інформації до того рівня, коли він буде готовий відкрити цю статтю і прочитати саме цей матеріал [5, с. 21]. Саме для зацікавлення читача назвою статті зазвичай не вживаються артиклі й особові форми дієслова to be. Наприклад: *"Creative people 'luckier in love"* [BBC NEWS: 29 November 2005] – *«Удачливіше в любові» творчі люди* [9] (машинний переклад) – *Творчі люди більш щасливі в коханні*.

Слід звернути увагу на використання неперфектних форм сучасними англійськими медіа. Інформація про нещодавні події передається за допомогою форми Present Indefinite – це начебто зближує подію і читача й посилює його зацікавлення. Коли здійснюється переклад заголовків на українську мову, якщо дія на період публікації завершена, тоді переклад повинен бути виконаний в минулій формі, за винятком тих назв публікацій, де потрібно зберегти дієслівну форму. Past Simple використовується в заголовках, якщо присутня обставина часу в самій назві публікації, або читач добре знає, що дія відбулася в минулому. Наприклад: *Fossett flies to non-stop record* [BBC NEWS: 11 February 2006] – *Фоссет летить до нон-стоп запису* [9] (машинний переклад) – *Фоссет встановлює рекорд безпосадкового польоту. Або: Fans Hail Mona Lisa's New Setting* [The Seoul Times: January 14, 2017] – *Вентилятори нова установка Град Мони Лізи* [9] (машинний переклад) – *Шанувальники вітають переміщення і установку портрета Мони Лізи в новому місці. Або: Iran's ex-President Rafsanjani dies at 82* [BBC NEWS: 8 January 2017] – *Екс-президент Ірану Рафсанджани вмирає на 82* [9] (машинний переклад) – *Екс-президент Ірану Рафсанджани помер у віці 82 років*.

Використання інфінітивної форми в заголовку має перекладатися українською здебільшого формою майбутнього часу. Наприклад: *Killed sparrow to go on display* [BBC NEWS: 11 December 2005] – *Убиті горобець піти на дисплеї* [9] (машинний переклад) – *Вбитого горобця повинні будуть виставити напоказ. Або: "Obama to unveil college-cost plan"* [Washington Post: Aug. 25, 2013] – *Обама оприлюднить план коледжу витрат* [9] (машинний переклад) – *Обама збирається зупинити зростання вартості навчання*.

Головні члени речення – підмет і присудок – у заголовках також можуть опускатися для ущільнення інформації. Часом у реченні нівелюється присудок, який несе в цьому повідомленні другорядну роль. Проте іноді опускається підмет, щоб акцентувати увагу на присудкові. У більшості англійських заголовків закону прямого порядку слів у реченні не дотримуються, що створює великі труднощі для машинного перекладу. Наприклад: *Putin on Mount Athos pilgrimage* [BBC NEWS: 9 September 2005] – *Путін на Афоні паломництва* [9] (машинний переклад) – *Паломництво Путіна на гору Афон*.

Для певного антуражу в назвах публікацій уживаються вже відомі читачам прізвища або скорочені імена, або прізвища певних політичних фігур, артистів, спортивних зірок та ін. Наприклад: *Dutch open 'Big Brother' jail* [BBC NEWS: 19 January 2006] – *Голландський відкритий тюремний «Великий брат»* [9] (машинний переклад) – *Голландці відкривають в'язницю тину «Старший Брат». Або: As the Nation Weathered the Darkest Years of the Depression, FDR Addressed Citizens in Evening Speeches on the Radio* [The Times, September 7, 2009] – *У міру того як нація пережила важкі роки Великої депресії, FDR зверталася громадян у вечірні виступи по радіо* [9] (машинний переклад) – *Коли країна пережила найважчі часи Депресії, президент Франклін Делано Рузвельт щовечора звертався до людей у своїх виступах на радіо*.

Складною проблемою для машинного перекладу є різні скорочення, як-от: скорочені назви міжнародних організацій (U.N. == United Nations), скорочені назви партій, політичних і адміністративних посад (Gov == Government; Sen. = Senator; Rep. = Representative). У Translation Memory більшість скорочень мають свої відповідники в українській мові, проте програма не завжди враховує те, що окремі скорочення можуть бути ідентичні за написанням, проте в повному базовому варіанті відповідатимуть різним організаціям. Наприклад: *US 'plans stealth shark spies'* [BBC NEWS: 2 March 2006] – *«Плани стелс акули шипігунів»* Us [9] (машинний переклад) – *США розробляють плани використання акул-шипігунів. Або: Top US Com. Pacific Suggests China Might Be Spending Too Much on Military Buildup* [VOA NEWS: October 31, 2009] – *Топ-Ком США. Тихий океан Китай пропонує могли б витратити надто багато на військових приготувань* [9] (машинний переклад) – *Командувач тихоокеанськими*

силами США передбачає, що Китай, можливо, витрачає занадто багато коштів на військове нарощування. Або: *EU Translation Competition Encourages Multilingualism* [The Times, March 28, 2010] – Конкуренція переклад ЄС закликає багатомовність [9] (машинний переклад) – Конкурс перекладачів, організований Європейським Союзом, стимулює багатомовність.

Більш складну проблему для машинного перекладу містить у собі емоційна забарвленість загальноживаної лексики, використання неологізмів, сленгу, діалектів та ін. Наприклад: *Cop Shoots and Kills Unarmed Deaf Man as He Tries to Communicate Using Sign Language* [The Free Thought Project NEWS: August 21, 2016] – Кон Пагони і вбиває беззбройний глухий, як він намагається спілкуватися за допомогою мови жестів [9] (машинний переклад) – Поліцейський вистрілив і вбив незброєного глухого чоловіка, який намагався спілкуватися з ним мовою жестів. Або: *Ukraine's Presidential Election: An Orange And Two Lemons* [The Economist, January 26, 2010] – Президентські вибори в Україні: помаранчевий і двох лимонів [9] (машинний переклад) – Президентські вибори в Україні: помаранч та два лимони. Або: *Angela Merkel and the euro: the new iron chancellor* [The Economist: Nov 26th 2011] – Ангела Меркель і євро: новий залізний канцлер [9] (машинний переклад) – Ангела Меркель і євро: новий залізний канцлер.

Інша проблема у процесі перекладу заголовків полягає у використанні сталих кліше й фразеологічних зворотів у політичному стилі, які надають повідомленню виразності та певної своєрідності. Переклад фразеологічних зворотів дуже складний за виконанням для людини-перекладача тим, що дослівний переклад у цьому випадку неможливий, і фразеологізм вимагає підбору еквівалента в іншій мові, переважно з аналогічним ступенем семантичної зв'язаності. У разі неможливості добору відповідника необхідно замінити ідіому фразеологічною єдністю, де зміст виразу певною мірою зберігається, а для цього необхідно дотримуватися правил деформації й контамінації фразеологізмів [4, с. 112]. Присутність таких елементів образності робить машинний переклад у цьому випадку повністю безрезультатним. Лише в окремих випадках машина може підібрати більш-менш вдалий еквівалент. Наприклад: *Gnomes of Zurich' strike again* [This is money: 15 January 2015] – Гноми страйку Цюріха знову [9] (машинний переклад) – Швейцарські банкіри стайкують знову. Або: *China growth: still up in the air* [The Financial Times: Jan 17 2012] – Зростання Китаю: до сих пір в повітрі [9] (машинний переклад) – Економічне зростання Китаю: все це під великим питанням. Або: *China throws down gauntlet to USA Inc* [The Guardian: Sunday 26 June 2005] – Китай кидає рукавичку USA Inc [9] (машинний переклад) – Китай кинув рукавичку економіці США.

Термінологія, яка використовується в заголовках, належить, насамперед, до політичного дискурсу, економіки та міжнародної політики, а об'єм заголовку повідомлення покликаний полегшити розуміння читачем інформації, тобто зазвичай автори публікацій уникають довгих та розгорнутих складнопідрядних конструкцій у заголовках. Наприклад: *U-2 Crashes in United Arab Emirates* [Washington Post: Thursday, June 23, 2005] – U-2 Збої в Об'єднани Арабські Емірати [9] (машинний переклад) – Розвідувальний літак U-2 розбився в Об'єднаних Арабських Еміратах. Або: *Doctors Attack NHS Ban on Robot Cancer Surgeon* [The Times, March 28, 2010] – Лікарі атаки ДСЗ заборона на робота раку хірург [9] (машинний переклад) – Лікарі виступають проти заборони Національною службою охорони здоров'я Великобританії автоматизованих операцій з видалення ракових пухлин.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Машинний переклад з використанням вільних програмних продуктів є значно дешевшим і швидшим за традиційний, проте поступається йому за якістю виконання і вимагає корекції професіонала. Цим перекладом слід користуватися в тих випадках, коли необхідно зрозуміти зміст матеріалу, проте слід зазначити, що переклад назв публікацій вимагає певних професійних навичок, авторської винахідливості перекладача, щоб відтворити не тільки певну інформацію, зазначену в заголовку, а й авторську ідею і притаманний йому стиль. Упродовж останніх років машинний переклад зробив великий прорив в якості загалом і заголовків публікацій зокрема, проте треба розуміти, що, в першу чергу, це чудовий інструмент, який сприяє пришвидшенню роботи над перекладом і підвищенню ефективності роботи перекладача. Розробки в галузі вільних програмних продуктів тривають, корпуси мов поповнюються, і будемо сподіватися, що вже скоро проблеми міжмовної комунікації будуть вирішені.

Література:

1. Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації // Стиль і текст : [зб. наук. ст.] / А. Євграфова ; за ред. В.В. Різуна ; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – № 4. – С. 141–147.
2. Евдокимов А.С. Искусство машинного перевода. / А.С. Евдокимов – М. : Hard'N'Soft, 2005. – № 7. – С. 86–91.
3. Історія машинного перекладу – Вікіпедія. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_машинного_перекладу
4. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспекти перекладу). / І.В. Корунець. – Вінниця, 2003. – 448 с.
5. Куценко Л. Умови формування вдалого заголовка. Стиль і текст : зб. наук. ст. / Л. Куценко ; за ред. В.В. Різуна ; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К. : [б. в.], 2004. – Вип. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1065>
6. Майборода Л.І. Проблема композиційної функції газетних заголовків / Л.І. Майборода // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. – МОН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – Вип. 3. – С. 279–287.
7. Макоєд Н.О. Формування у майбутніх інженерів умінь перекладу фахових текстів із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Макоєд Наталя Олексіївна. – Одеса, 2002. – 243 с.

8. Мацак Ж.Г. Машинный перевод и его специфика. / Ж. Г. Мацак, Т. И. Скоробогатова [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/31_ONBG_2009/Philologia/54653.doc.htm
9. Перекладач Google [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://translate.google.com.ua/>
10. Garcia I., Stevenson V. "Google Translator Toolkit. Free web-based translation memory for the masses". / I. Garcia, V. Stevenson // Multilingual (September 2009). – P. 16–19.

Анотація

О. БАШМАНІВСЬКИЙ, В. ВИГІВСЬКИЙ, С. МОРКОТУН. ПРОБЛЕМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ ЗАГОЛОВКІВ ПУБЛІКАЦІЙ ЗМІ ЗА ДОПОМОГОЮ ВІЛЬНИХ ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ

У статті проаналізовано проблеми машинного перекладу заголовків публікацій ЗМІ за допомогою безкоштовних у доступі програм-перекладачів. Установлено перелік труднощів, які виникають під час перекладу заголовків з англійської на українську мову професійним перекладачем і за допомогою сервісу Google Translator. З'ясовано, що у процесі перекладу заголовків публікацій ЗМІ машинний переклад хоч і полегшує роботу перекладача, прискорюючи її, проте поки що не може повноцінно його замінити й вимагає постійного редагування.

Ключові слова: заголовок, підзаголовок, машинний переклад, вільний програмний продукт, технологія Translation Memory, корпус.

Аннотация

А. БАШМАНОВСКИЙ, В. ВЫГОВСКИЙ, С. МОРКОТУН. ПРОБЛЕМЫ МАШИННОГО ПЕРЕВОДА ЗАГОЛОВКОВ ПУБЛИКАЦИЙ СМИ С ПОМОЩЬЮ ПРОГРАММНЫХ ПРОДУКТОВ В СВОБОДНОМ ДОСТУПЕ

В статье проанализированы проблемы машинного перевода заголовков публикаций СМИ с помощью бесплатных в доступе программ-переводчиков. Установлен перечень трудностей, которые возникают в процессе перевода заголовков с английского на украинский язык профессиональным переводчиком и с помощью сервиса Google Translator. Установлено, что в процессе перевода заголовков публикаций СМИ машинный перевод хоть и облегчает работу переводчика, ускоряя ее, однако пока еще не может полноценно его заменить, требуя постоянного редактирования.

Ключевые слова: заголовок, подзаголовок, машинный перевод, свободный программный продукт, технология Translation Memory, корпус.

Summary

O. BASHMANIVSKIY, V. VYGIIVSKIY, S. MORKOTUN. PROBLEMS OF MACHINE TRANSLATION HEADLINES OF MEDIA PUBLICATIONS USING FREE SOFTWARE

The article focuses on the problems of Machine Translation headlines of media publications with free translation software. The article established a list of problems that arise while the translation of headlines from English to Ukrainian by professional interpreter and using service Google Translator. It was determined that in the translation of headlines of media publications Machine Translation facilitates the work of interpreter accelerating it, but still can not fully replace him and require constant editing.

Key words: headline, subheading, Machine Translation, free software, Translation Memory technology, corpus.

ад'юнк (аспірант) Військового
інституту
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНІ ТИПИ ЧОТИРИКОМПОНЕНТНИХ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД

Багатокомпонентні терміни є поширеним явищем у багатьох сферах, що спричинено стрімким розвитком діяльності людини, наслідком якого є неможливість пояснення складних понять або процесів простими односкладними термінами. Дослідженням багатокомпонентних термінів займалися Карабан В.І. [1], Коваленко А.Я. [2], Трофимова А.С. [3], Лату М.М. [4], Шевчук В.Н. [5], Синявська С.П. [6], Ткачова Л.Б. [7], Анісімова А.Г. [8], Проніна Р.Ф. [9], Егоршина Н.В. [10], Кудінова Т.А. [11], Дроздова Т.В. [12] та інші. Проте багатокомпонентні військові терміни (зокрема, чотирикомпонентні), а також їх переклад з англійської мови на українську залишається недостатньо вивченими, що зумовлює актуальність дослідження. Метою статті є виділення найбільш часто вживаних формул, які застосовуються під час перекладу чотирикомпонентних військових термінів. Для досягнення мети пропонуємо визначення поняття «багатокомпонентний військовий термін» (далі – БВТ), розглянемо структурні типи БВТ, надамо підсумкову таблицю формул перекладу за структурними типами.

Спочатку визначимо поняття «багатокомпонентний термін» (далі – БТ). Терміни, які складаються з кількох лексичних одиниць, називають по-різному: «кількаслівними термінами» [10, с. 5], «багатослівними термінами» [13, с. 212], «полілексемними термінологічними сполученнями» [11, с. 59], «полівербальними термінами» [6, с. 209], «кількаслівним термінологічним сполученням стійкого типу із субстантивним ядром та певною кількістю повнозначних термінів більше двох» [12, с. 3], «термінами-словосполученнями, які складаються з декількох компонентів» [2, с. 258], а також «багатокомпонентними термінами» [4, с. 104]. Найбільш вдалим вважаємо термін «багатокомпонентні терміни», який найточніше визначає термінологічні сполучення з різними зв'язками.

В залежності від кількості компонентів Анісімова О.Г. поділяє терміни-словосполучення на двокомпонентні та багатокомпонентні [8, с. 41]. БТ можуть являти собою:

1. Терміни, які не мають граматичного оформлення, та між компонентами яких існує підрядний синтаксичний зв'язок: «*aerial combat*» – «повітряний бій» [14, с. 2]; «*advanced conventional weapons systems*» – «удосконалені комплекси звичайного озброєння» [14, с. 9].

2. Терміни, компоненти яких оформлені граматично і належать до стійких термінологічних словосполучень: «*assessments of the situation*» – «оцінювання обстановки» [14, с. 9]; «*attainment of military objectives*» – «виконання військових завдань» [14, с. 2]; «*changes in the operational situation*» – «зміни в оперативній обстановці» [14, с. 5]. Вони зазвичай утворюються шляхом поєднання прикметника (дієприкметника) та іменника (одного або кількох), за допомогою прийменника.

Л.Б. Ткачова розуміє БТ як семантично цілісні сполучення, які утворені шляхом поєднання двох, трьох або більше елементів [7, с. 27]. Трофимова А.С. вважає, що БТ є граматичним явищем, яке широко розповсюджене в текстах практично всіх підмов науки та техніки [3, с. 326].

Поряд з БТ пропонується виділити поняття «багатокомпонентний військовий термін» (БВТ), адже відмінною рисою військових текстів є її велика насиченість військовими термінами різної структури, в тому числі багатокомпонентними. На дану особливість вказують різні дослідники військової підмови, пояснюючи її певним функціональним навантаженням, а саме – необхідністю точного позначення спеціальних понять [5, с. 6].

До БВТ слід віднести словосполучення військової тематики, які утворені шляхом поєднання чотирьох і більше компонентів. БВТ не утворюються спонтанно, вони входять до військової терміносистеми в готовому вигляді й відображають складне, єдине поняття в системі понять військової сфери. Окремі компоненти БВТ виражають конкретні ознаки поняття. У складі багатокомпонентних військових термінів доцільно виокремити чотири-, п'ятикомпонентні та мультикомпонентні.

Квантитативний аналіз, проведений методом суцільної вибірки на матеріалі літери «А» Англо-українського військового словника-мінімуму [14, с. 420-430] дозволив з 252 термінів виділити 19 чотирикомпонентних (7,5% від загальної кількості), 7 п'ятикомпонентних (2,7%) та 1 шестикомпонентний термін (0,4%). Найбільш поширеними серед БВТ та важливими з точки зору необхідності проведення досліджень є чотирикомпонентні терміни, які стали предметом дослідження.

Спочатку визначимо особливості будови вищезазначених термінів. До найбільш поширених структурних типів чотирикомпонентних військових термінів, до складу яких не входять службові частини мови (прийменники, сполучники), віднесемо наступні:

1. Прикметник 1+ прикметник 2 + іменник 1 + іменник 2 ($A1 + A2 + N1 + N2$) «*active public information policy*» – «активна політика громадського інформування» [15, с. 66].

2. Прикметник + іменник 1 + іменник 2 + іменник 3 ($A + N1 + N2 + N3$) «*allied acquisition practices publication*» – «союзні публікації з питань практики закупівель» [16, с. 7].

3. Іменник 1 + іменник 2 + іменник 3 + іменник 4 ($N1 + N2 + N3 + N4$) «*theatre movement coordination center*» – «центр координації перевезень на ТВД» [15, с. 98].

4. Прикметник 1 + іменник 1 + прикметник 2 + іменник 2 ($A1+N1+A2+N2$) «*air defence antitank system*» – «зенітно-протитанковий ракетний комплекс» [16, с. 15]. Варто зазначити, що в даних структурах чотирикомпонентних військових термінів замість прикметників можуть виступати дієприкметники.

За основу у визначенні методології перекладу БВТ візьмемо фундаментальну працю професора Карабана В.І. [1], який стверджує, що «складні терміни являють собою стале словосполучення, за яким закріплене певне термінологічне значення: *background impurity concentration* – фонові концентрації домішки. Переважна більшість термінів становлять препозитивні атрибутивні словосполучення, тобто такі словосполучення, де є означення й означувальний компонент, і означення займає в словосполученні початкову позицію» [1, с. 383].

Переклад складних термінів, зазначає В.І. Карабан, складається з двох головних процедур – аналітичної та синтетичної. Велику роль під час перекладу відіграє саме аналітичний етап – переклад окремих компонентів словосполучення. Для цього необхідно правильно визначити компоненти складного терміна, оскільки ними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення, що входять до складу складного терміна. Важливо встановити, в яких семантичних відносинах між собою перебувають компоненти, а також з головним компонентом терміна. Характер цих відносин і визначає порядок та зміст перекладу. Синтетичний етап перекладу передбачає вибудовування компонентів у залежності від зазначених семантичних відносин і отримання остаточного варіанту перекладу складного терміна [1, с. 383].

Професор Карабан В.І. виділяє такі етапи перекладу: дихотомічне членування терміну на означувальний та означуваний компоненти (головний та залежний), а також встановлення характеру семантичних зв'язків між складовими.

Дихотомічне членування терміну на головний та залежний компоненти (ними можуть бути слово або група слів) проводиться до тих пір, поки кожен не буде представлений одним або двома словами: наприклад, в терміні *aerospace ground equipment* «наземне устаткування для авіаційно-космічних комплексів» *ground equipment* визначається як головний компонент, а *aerospace* – як залежний компонент (оскільки інший варіант членування: *aerospace ground + equipment* – неприйнятний через абсурдність сполучення *aerospace ground*);

У вищевказаному терміні залежний компонент представлений одним словом, а головний – двома словами, отже, далі потрібно переходити до встановлення характеру семантичних зв'язків між складовими головного компоненту – словами *ground* та *equipment*. Оскільки *ground* тут виступає означенням до *equipment*, то отримуємо переклад головного компоненту – наземне устаткування.

Після цього залишається визначити характер синтактико-семантичного зв'язку між *aerospace* «аерокосмічний» та «наземне устаткування» і перекласти весь термін повністю: аерокосмічне наземне устаткування. Подібна процедура актуальна також для термінів, які складаються з більшої кількості слів [1, с. 391].

Проніна Р.Ф. зазначає, що переклад БТ може бути здійснений наступним чином:

1) переклад за допомогою слів та виразів, які дослівно відтворюють слова і вирази англійської мови (так зване калькування);

2) переклад за допомогою використання родового відмінка;

3) переклад за допомогою використання різних прикметників;

4) переклад одного з членів словосполучення групою слів, які пояснюють або описують дане явище;

5) переклад зі зміною порядку компонентів атрибутивної групи [9, с. 20–21].

Переклад чотирикомпонентних термінів із визначеними вище структурами може відбуватися із застосуванням різних формул перекладу, під якими розуміємо короткі форми символічного запису процесу перекладу, де K – компонент терміну, а число – порядковий номер терміна.

Далі розглянемо визначені структури чотирикомпонентних термінів та формули перекладу.

1) Структура: $A1 + A2 + N1 + N2$.

Прикладом даної структури БВТ може слугувати термін: «*medical air transit team*» – «група повітряного санітарного транзиту» [15, с.42]. Термін перекладається за допомогою формули $K4 \rightarrow K2 \rightarrow K1 \rightarrow K3$. Головним компонентом є «*team*» – «група», залежним – «*medical air transit*» – «повітряний санітарний транзит». Таким чином, залежний компонент вказує на особливість (діяльність) групи, тому в перекладі отримуємо: «група повітряного санітарного транзиту».

«*Joint Program Assessment Memorandum*» – «об'єднаний меморандум з оцінки програм», перекладається формулою: $K1 \rightarrow K4 \rightarrow K3 \rightarrow K2$. Головним компонентом є «*Joint Memorandum*» – «об'єднаний меморандум», залежним – «*Program Assessment*».

Можлива і така послідовність перекладу компонентів БВТ: $K1 \rightarrow K2 \rightarrow K4 \rightarrow K3$: «*active infrared guidance system*» – «активна інфрачервона система наведення» [14, с. 417] та $K1 \rightarrow K4 \rightarrow K2 \rightarrow K3$: «*advanced conventional weapons systems*» – «удосконалені комплекси звичайного озброєння» [14, с. 417].

2) Структура $A + N1 + N2 + N3$ може перекладатися за допомогою формули $K1 \rightarrow K4 \rightarrow K3 \rightarrow K2$. Наприклад, «*advanced battlefield surveillance radar*» – «вдосконалена РЛС спостереження за полем бою» [16, с. 8], де «*advanced radar*» – головний компонент, тому «вдосконалена РЛС» виходить на перше місце під час перекладу, а «*battlefield surveillance*» – виступає залежним компонентом.

Для перекладу термінів подібного типу можна також застосовувати формулу $K1 \rightarrow K2 \rightarrow K4 \rightarrow K3$: «*high energy particle accelerator*» – «високоенергетичний прискорювач заряджених часток» [17, с. 11].

Чотирикомпонентний військовий термін «strategic arms limitation agreements» перекладається за допомогою формули $K4 \rightarrow K3 \rightarrow K1 \rightarrow K2$ – «домовленості про обмеження стратегічних озброєнь» [17, с. 21]. А також, $K4 \rightarrow K1 \rightarrow K3 \rightarrow K2$: «advanced data link capability» – «пропускна здатність розширеного каналу передачі даних».

3) Структура $N1+N2+N3+N4$.

Переклад компонентів БВТ цієї структури відбувається за формулою: $K4 \rightarrow K3 \rightarrow K2 \rightarrow K1$. Наприклад: «airspace control measure request» – «заяв про заходи контролю повітряного простору». «Request» є головним компонентом, виділивши «measure request», маємо «заяв про заходи». «Airspace control» вказує на те, про які заходи йдеться, а саме – про «заходи контролю повітряного простору».

Можливе застосування формули $K4 \rightarrow K2 \rightarrow K3 \rightarrow K1$, наприклад: «aircraft battle damage repair» – «усунення бойових пошкоджень ЛА» [16, с. 7].

4) Структура $A1+N1+A2+N2$.

«Combined arms airmobile team» – «загальновійськове аеромобільне формування» [15, с. 226]. Даний БВТ перекладається за допомогою формули $K1 \rightarrow K2 \rightarrow K3 \rightarrow K4$. Переклад терміну «Land battle operational function» – «наземна оперативна функція застосування сил» [15, с. 258] є прикладом застосування формули: $K1 \rightarrow K3 \rightarrow K4 \rightarrow K2$, тоді як «general purpose naval forces» – «морські сили загального призначення» – $K3 \rightarrow K4 \rightarrow K1 \rightarrow K2$ [15, с. 272].

За підсумками аналізу перекладу чотирикомпонентних військових термінів, представляємо таблицю формул їх перекладу.

Таблиця 1

Формули перекладу чотирикомпонентних військових термінів

$A1 + A2 + N1 + N2$	$K4 \rightarrow K2 \rightarrow K1 \rightarrow K3$ $K1 \rightarrow K4 \rightarrow K3 \rightarrow K2$ $K1 \rightarrow K2 \rightarrow K4 \rightarrow K3$ $K1 \rightarrow K4 \rightarrow K2 \rightarrow K3$
$A + N1 + N2 + N3$	$K1 \rightarrow K4 \rightarrow K3 \rightarrow K2$ $K1 \rightarrow K2 \rightarrow K4 \rightarrow K3$ $K4 \rightarrow K3 \rightarrow K1 \rightarrow K2$ $K4 \rightarrow K1 \rightarrow K3 \rightarrow K2$
$N1 + N2 + N3 + N4$	$K4 \rightarrow K3 \rightarrow K2 \rightarrow K1$ $K4 \rightarrow K2 \rightarrow K3 \rightarrow K1$
$A1+N1+A2+N2$	$K1 \rightarrow K2 \rightarrow K3 \rightarrow K4$ $K1 \rightarrow K3 \rightarrow K4 \rightarrow K2$ $K3 \rightarrow K4 \rightarrow K1 \rightarrow K2$

Підсумовуючи зазначимо, що БВТ є важливою складовою лексики військової сфери. БВТ доцільно поділяти на чотири-, п'ятикомпонентні та мультикомпонентні. Для кожної структури терміну існує певна формула перекладу, що є формалізацією аналітичного етапу перекладу окремих компонентів БВТ. Під час перекладу БВТ необхідно правильно визначити його головний та залежний компоненти, а також послідовність відтворення компонентів БВТ, що не є легким завданням і потребує великих зусиль від перекладача певної компетентності. Перспективним вважається подальше опрацювання чотирикомпонентних та мультикомпонентних військових термінів, дослідження їх структур та формул перекладу є важливим теоретичним внеском у практичну діяльність військового перекладача.

Література:

1. Карабан В.І. Переклад англійської наукової та технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В.І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
2. Коваленко А.Я. Общий курс научно-технического перевода / А.Я. Коваленко. – Киев : Фирма «ИНКОС», 2003. – 320 с.
3. Трофимова А.С. Особенности перевода английских многокомпонентных терминов, со скрытыми компонентами значения / А.С. Трофимова, Н.П. Томасевич, Г.Ф. Дьяченко. // Праці Одеського політехнічного університету. – 2012. – № 1 (38). – С. 326–329.
4. Лату М.Н. Особенности возникновения и функционирования однокомпонентных и многокомпонентных терминов / М.Н. Лату. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 1 (43). – С. 104–107.
5. Шевчук В.Н. Производные военные термины в английском языке: Аффиксальное словопроизводство / В.Н. Шевчук. – М. : Воениздат, 1983. – 231 с.
6. Синявская С.П. Пути формирования и словообразовательные особенности английской терминологии эндокринологии / С.П. Синявская. // Проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков. – СПб., 2002. – С. 209–215.
7. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии / Л.Б. Ткачева. – Томск, 1987. – 200 с.
8. Анисимова А.Г. Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук / Анисимова А.Г. – Москва, 2010. – 49 с.
9. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы : [учеб. пособие для вузов]. – 3-е изд., испр. и доп. / Р. Ф. Пронина. – М, 1986. – 175 с.

10. Егоршина Н.В. Несколькословные термины в военном подязыке (ономасиологический аспект) : дис. канд. філ. наук / Егоршина Н.В. – Москва, 1995. – 173 с.
11. Кудинова Т.А. К вопросу о природе многокомпонентного термина (на примере английского подязыка биотехнологий) / Т.А. Кудинова. // Вестник Пермского университета. – 2011. – № 2. – С. 58–61.
12. Дроздова Т.В. Типы и особенности многокомпонентных терминов в современном английском языке: на материале терминологии производства искусственного холода : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук / Дроздова Т.В. – М, 1989. – 24 с.
13. Maynard D. Identifying Contextual Information for Multi-Word Term Extraction / D. Maynard, S. Ananiadou. // 5th International Congress on Terminology and Knowledge Engineering (TKE 99). – 1999. – P. 212–221.
14. Балабін В.В. Основи військового перекладу: (англ. мова) / В.В. Балабін, В.М. Лісовський, О.О. Чернишов. – К. : Логос, 2008. – 587 с.
15. Французько-українсько-англійський міжвидовий словник з тактики та логістики (в 2-х т.). – Центр розробки Доктрини застосування Збройних Сил Французької Республіки, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Військовий інститут ; за ред. Р. Гардера та В.В. Балабіна. – К. : Логос, 2007. – 633 с.
16. «AAP-15» (2016) (Allied administrative publication) – NATO glossary of Abbreviations Used in NATO Documents and Publications (English and French).
17. Дмитричев Т.Ф. Англо-русский терминологический словарь по вопросам разоружения: около 12000 терминов / Т.Ф. Дмитричев, М.Я. Ушомирский. – М: Русский язык, 1987. – 377 с.

Анотація

Ю. ЛУКІЯНЧУК. СТРУКТУРНІ ТИПИ ЧОТИРИКОМПОНЕНТНИХ ВІЙСЬКОВИХ ТЕРМІНІВ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД

Статтю присвячено дослідженню багатоконпонентних термінів, запропоновано власне визначення поняття «багатоконпонентний військовий термін». Розглянуто структурні типи та проаналізовано формули перекладу військових термінів, які складаються з чотирьох компонентів. Створено таблицю найбільш поширених формул перекладу, які застосовуються відповідно до структурних типів чотирикомпонентних військових термінів.

Ключові слова: багатоконпонентний військовий термін, чотирикомпонентний військовий термін, структурний тип, формула перекладу.

Анотация

Ю. ЛУКИЯНЧУК. СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ЧЕТИРЕХКОМПОНЕНТНЫХ ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ И ИХ ПЕРЕВОД

Статья посвящена исследованию многокомпонентных терминов, предложено собственное определение понятия «многокомпонентный военный термин». Рассмотрены структурные типы и проанализированы формулы перевода военных терминов, которые состоят из четырех компонентов. Составлена таблица наиболее распространенных формул перевода, которые применяются в соответствии со структурными типами четырехкомпонентных военных терминов.

Ключевые слова: многокомпонентный военный термин, четырехкомпонентный военный термин, структурный тип, формула перевода.

Summary

YU. LUKIYANCHUK. STRUCTURAL TYPES OF FOUR-COMPONENT MILITARY TERMS AND THEIR TRANSLATION

The article deals with the research of multicomponent terms. The definition of the concept of a “multicomponent military term” is proposed. The structural types and formulas for the translation of four-component military terms are analyzed. A table of the most common formulas for the translation, which are applied in accordance with the structural types of four-component military terms has been compiled.

Key words: multicomponent military term, four-component military term, structural type, “formula” of translation.

10. Міжкультурна комунікація

10. Межкультурная коммуникация

10. Intercultural communication

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філософії мови,
порівняльного мовознавства
та перекладу
Національного педагогічного
університету
імені М.П. Драгоманова

ЕТНОЛІНГВІСТИКА З ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА (НА МАТЕРІАЛІ АВТОРСЬКОГО ПОСІБНИКА BRITAIN VS. UKRAINE: ETHNOLINGUISTIC STUDIES (WHEEL OF THE YEAR, FESTIVALS) – СВЯТО ЛІТНА VS. ІВАНА КУПАЛА)

Немає майбутнього без минулого – вказують філософи. Важко з цим не погодитись. Без знання про власне коріння неможливо рухатися вперед, неможливо створити якісно нове без базису, без опори. Все вищезазначене стосується й мови. Вивчення останньої найкраще вдається під час ознайомлення із традиціями та культурою. Але в сучасному світі недостатньо знань лише з рідної мови. Так, іноземні мови є невід’ємною частиною сьогодення. Вдале вивчення іноземної мови неможливе без занурення в життя та побут іншого народу. Знання лише власних традицій недостатньо для уявлення про іншомовний світ. Порівняння та встановлення паралелей між національними різнокультурними просторами дозволяє краще та в більшому об’ємі запам’ятовувати іншомовний матеріал, легше розуміти один одного.

Але яка ж зі сфер життя найкраще підходить для такого дослідження, вивчення і порівняння? На це питання можна сміливо відповісти – побут та традиції у святкуванні, обряди та звичаї.

Занурення у вищезазначений інформаційний простір дозволяє суттєво зменшити психоемоційне навантаження під час навчання, адже в підсвідомості такий інформативний пласт асоціюється із сімейним та дружнім затишком, відпочинком та радістю. Етнокультурний код пращурів дозволяє згадати свою приналежність до певного етносу, нації, держави, відчути своє коріння. На нашу думку, інформація про найзмістовніші елементи української культури спрацьовує як трегери підсвідомості та вивільняє генетичну пам’ять. А порівняння з народом, мову якого вивчаєш, – вдала нагода підвищувати іншомовну компетенцію та словниковий запас у цікавій формі. І на допомогу в цій справі приходять наука етнолінгвістика на основі понять порівняння та комунікації.

Сучасні вчені вказують на те, що предмет етнолінгвістики – мова етносу в усіх її проявах і взаємодіях, духовна природа мови, що містить свідчення про її носія – народ. Ці дослідження засвідчують, що визначати етнолінгвістику як науку, об’єктом якої є мова в її відношенні до культури, було б вузько. Це радше комплексна наука, предметом якої є «план змісту» етнокультури, народної психології й міфології, вона втілена в різних формах – у слові, предметі, обряді, тому чи іншому зображенні тощо. Отже, це погранична наукова галузь, що виникла на суміжжі лінгвістики, етнографії, фольклористики, культурології, соціології [1, с. 6].

Окремі етнолінгвістичні ідеї з’явилися ще в XVIII ст., їх висловив І. Гардер. Витоки сучасної етнолінгвістики слід шукати в науковій спадщині В. Гумбольдта, Ф. Буслаєва, О. Потебні. Вони були зумовлені спробами осягнути різноманітність світу через пізнання мови, виходом лінгвістики за межі мови під час пізнання її структури й історії. Сформульовані В. Гумбольдтом принципи мовного світобачення привели вчених до висновку, що необхідно поєднати лінгвістичні дослідження з історичними, антропологічними й етнопсихологічними. Ці ідеї були сприйняті мовознавцями багатьох країн [1, с. 6].

Але основним є те, що однією з центральних проблем етнолінгвістики як науки стало дослідження зародження й функціонування міфологічного та поетичного мислення, їх співвідношення та особливості використання засобів мови [1, с. 7].

На наш погляд, сутність поняття порівняльної комунікативної етнолінгвістики включає: *семантичний та когнітивний лексико-синтаксичний мовознавчий аспект; перекладознавчий базис у вигляді домінантності національно-маркованої лексики (найрізноманітніших національних реалій в системі cross-culture), фразеологізмів; етностилістичний аспект у вигляді досліджень стилістики найрізноманітніших етнічних текстів-реалій, що є носіями мультикультурного прошарку певного етносу; наратологічний аспект, що пов’язаний з вивченням літературного надбання народів; психолінгвістичний (дослідження чинників появи традицій під час висвітлення іншомовних мультикультурних надбань).*

Предметом вивчення порівняльної комунікативної етнолінгвістики є культурна семантика мовних знаків, які формуються у процесі взаємодії двох різних кодів, а саме – мови і культури: лексика, міфологізовані мовні одиниці (обряди і повір’я, ритуали і звичаї, закріплені в мові), фразеологізми; еталони, стереотипи, символи; метафори й образи мови; мовна поведінка; елементи мовного етикету [5, с. 2]; зв’язок мовних елементів із культурою і менталітетом народу, тобто його масовою свідомістю, традиціями, звичаями тощо [5, с. 2], тобто концептосфера та мовна картина світу спільноти, що досліджується; мова в її ставленні до культури, тобто дослідження взаємодії між етнокультурними й етнопсихологічними явищами в еволюції та реалізації мовленнєвої діяльності.

Метою порівняльної комунікативної етнолінгвістики є: встановлення міжкультурного мовного мультизв’язку під час дослідження національних мовних реалій (у вигляді найрізноманітніших культурних текстових формувань – як писемних, так і фіксованих усних), культурологічних артефактів, що несуть в собі закодований етносом національний код; дослідження з позиції лінгвокультурної парадигми та компетенції культурних

універсалий та субкультур, що в масі своїй формують спадкоємство світу; задоволення інтернаціональної потреби в розширенні та поглибленні культурних контактів між різними країнами та етносами, що допоможе вирішити проблеми мовної й національної політики; проблеми вивчення іноземних мов, здійснення літературних, політичних, науково-технічних та усних перекладів; сфера мистецтва і мистецтвознавства; діяльність засобів масової інформації та пропаганди.

Закладена інформація має на меті:

- зміцнення міжкультурних зв'язків;
- зменшення міжнаціонального розбрату в аспекті дотримання народних традицій;
- встановлення культурологічного містку між народами;
- поглиблення іншомовної компетенції та культурно-освітнього рівня студентів;
- підвищення рівня національно-патріотичної гідності та свідомості.

Наведемо приклад мовного зіставлення етнолінгвістичних здобутків наших предків (слов'ян) та кельтів, пращурів сучасних жителів Британії. Але чому нас цікавить саме мовне вираження? Тому, що мова відображає менталітет етносу, національну специфіку етнічного світосприйняття. Все це входить до кола лінгвістичних досліджень, тому предмет етнолінгвістики містить, передусім, співвідношення національної мови і культури [2, с. 39].

Порівняймо інформацію із двох аутентичних джерел [3, с. 174–190], що присвячені одному з найтаємничіших та найпоетизованіших українських свят – святу Івана Купала, якому відповідає прадавня кельська Літа. З'єднаємо лексико-семантичні подібності за допомогою графічних ліній, взаємонаправлені графічні стрілки означатимуть рівність понять та взаємозв'язок. Поділимо інформацію на змістові блоки в межах одного свята (див. схеми 1, 2):

1.

Customarily, in Connaught, Ireland, a special dish called "Goody" was made. This was white-shop-bread which had been soaked in hot milk and flavored with sugar and spices. It was usually made in a large pot that was either placed on the communal bonfire or heated on a smaller fire close by. Revelers brought their own spoons and bowls if they wanted to share in the "Goody."

На купайлівське свято, як правило, сходилося все село – діти й літні мешканці. Найменші учасники також розпалювали невеличкі багаття або ж зносили на купу кропиву й перестрибували через неї. У деяких селах молодіці приносили з собою вареники, а чоловіки та парубки – напої. Розподілившись на гурти, частувалися.

2.

Midsummer is a great time to connect with nature and the outdoors. It is associated with much joy and feasting, including honeycakes and fresh fruit. Flowers, oak trees and sun wheels are common symbols. Bonfires were common, and some would leap over the flames to encourage fertility, purification, health and love. It is also thought that faeries abound at this time, and it was customary to leave offerings for them in the evening. Traditionally on Midsummer Eve, it was said elves, sprites, and faeries are found in great numbers, making this a great time to commune with them if you so choose! In Ireland, this day is dedicated to the faery goddess Aine.

Передіванкова, або Іванова Ніч – найпоетичніше купайлівське дійство. Воно супроводжувало протягом сторіч духовне єднання людини з природою, опоетизувало й возвеличувало побут, освячувало почуття молодих сердець, живило сподіванками на краще майбутнє. Символом свята було очищення од всього гріхотворного вогнем та водою. Тому, природно, що темні сили в прообразі Марі (Марени) мали обов'язково, як це мовиться в пісні, втопитися. І цієї хвилини – зустріти схід сонця, а отже й день Івана Купала – люди чекали з особливим нетерпінням.

Отже, зробимо наступний висновок. Одразу з початкової інформації можна провести паралель між основними поняттями свята: час проведення, повна відповідність природних циклів, основна дійова особа – Сонце, повна відповідність значення та змісту (семантико-когнітивного наповнення) виділених лексем та експресивних конструкцій, тотожність в одному когнітивному полі.

Останнє, на нашу думку, реалізується на основі ситуативної синонімії лексем одного когнітивного простору певної дискурсивної ситуації. Адже в контексті нерідко відбувається так звана нейтралізація значень – як синоніми можуть використовуватися слова, які не належать у лексичній системі мови до одного синонімічного ряду. Слова, які наближуються за значенням в умовах одного контексту, можуть називатися *контекстуальними* (ситуативними, оказіональними, авторськими) синонімами [4, с. 43].

Ця інформація дозволила нам зробити висновок, що древнє свято Івана Купала, одне з основних для наших пращурів, яке опоетизоване та демонізоване українськими митцями, та кельтська Літа мають в основі одні й ті ж самі парадигмальні складові. Паралель можна провести між обрядовими діями, між основними знаками та символами. І кожен із цих аспектів виражений у мові за допомогою національно-маркованої лексики, ідіоматичних виразів.

Зазначимо, що основне завдання перекладача – передати не тільки сутність значень, але й поетику кожного слова, не тільки семантику, але й когнітивні особливості інформаційного пласту. Основне завдання викладача дисципліни етнолінгвістика та інших суміжних дисциплін (лінгвокраїнознавства тощо) – навчити цьому студентів. Навчити не тільки користуватися словником, а відчувати емоційно-естетичний зміст, що можливо лише за умови глибокої любові та поваги, в першу чергу, до традицій, історії рідної землі, а також до іноземного етносу, мову якого вивчають.

Література:

1. Барилова Г.К. Українська етнолінгвістика : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Г.К. Барилова, К.Д. Глуховцева. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 225 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.vuzlib.com.ua/articles/book>
2. Дербя С. Письмові форми мови в українській етнолінгвістиці / Світлана Миколаївна Дербя // Studia linguistica. – 2012. – Вип. 6(2). – С. 38–41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_6_2/038_041.pdf
3. Кротенко Л. Б. Britain vs. Ukraine: ethnolinguistic studies (Wheel of the Year, Festivals) – Module II : [посібник для студентів 3-го та 4-го курсу спеціальності «Переклад»] / Лідія Борисівна Кротенко. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. – 214 с.
4. Розенталь Д.Э. Лексическая синонимия. Контекстуальные синонимы / Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова. – Современный русский язык. – М. : Айрис-Пресс, 2010. – 448 с. – С. 39–46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://padaread.com/?book=46306&pg>
5. Сучасна українська мова. Історія виникнення і методи лінгвокультурології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://damar.ucoz.ru/publ/istorija_viniknennja_i_metodi_lingvokulturologiji/13-1-0-317

Анотація

Л. КРОТЕНКО. ЕТНОЛІНГВІСТИКА З ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ В АСПЕКТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

(на матеріалі авторського посібника Britain vs. Ukraine:
ethnolinguistic studies (Wheel of the Year, Festivals) – свято Litha vs. Івана Купала)

Статтю присвячено питанням важливості етнолінгвістичних студій у сучасному перекладі. Розглядається необхідність вивчення іншомовних традицій у порівнянні з подібними культурологічними аспектами власного етносу, проведення паралелей задля подолання міжнаціонального розбрату, дотримання народних традицій, встановлення культурологічного містку між народами та поглиблення іншомовної компетенції та культурно-освітнього рівня студентів.

Ключові слова: етнос, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, перекладознавство, іншомовна компетенція.

Анотация

Л. КРОТЕНКО. ЭТНОЛИНГВИСТИКА С ПОЗИЦИИ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАНИЯ В АСПЕКТЕ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

(на материале авторского пособия Britain vs. Ukraine: ethnolinguistic studies
(Wheel of the Year, Festivals) – праздник Litha vs. Ивана Купала)

Статья посвящена вопросам важности знания этнолингвистических исследований в современном переводе. Рассматривается необходимость изучения иностранных традиций в сравнении с подобными явлениями собственного этноса для преодоления межнациональной розни, установления культурологического моста между народами, углубления иноязычной компетенции и культурно-образовательного уровня студентов.

Ключевые слова: этнос, этнолингвистика, лингвокультурология, переводоведение, иноязычная компетенция.

Summary

L. KROTENKO. ETHNOLOGY FROM THE POSITION OF MODERN TEACHING AND TRANSLATION ASPECTS

(based on the author's manual Britain vs. Ukraine:
Wheel of the Year, Festivals) – Litha vs. Ivan Kupala's holiday)

The article is devoted to questions of the importance of teaching ethnolinguistic studies in modern translation. It is considered the importance of studying foreign traditions in comparison with similar cultural aspects of its own ethnic group, conducting parallels. The latter is proposed to be made with the aim of reducing interethnic discord in the aspect of observing folk traditions, establishing a cultural bridge between peoples and deepening the competence of the foreign language and the cultural and educational level of students.

Key words: ethnosc, ethnolinguistics, linguistic culture, translation studies, foreign language competence.

*старший викладач кафедри теорії,
практики та перекладу німецької
мови Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»*

*кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри теорії,
практики та перекладу німецької
мови факультету лінгвістики
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»*

BERÜCKSICHTIGUNG VON LANDESKUNDLICHEN ASPEKTEN BEIM ÜBERSETZEN DER POLITISCHEN REDEN

Problemstellung. Unter den Bezug auf die nationalen Gefühle des Volkes und dadurch auf das entsprechende Kultursystem nimmt die Sprache des politischen Bereichs einen zentralen Platz ein. Die Zugehörigkeit eines Volkes zur Nation prägt dann sein subjektives Verhalten zum Staat und zur Kultur. Wenn der Staat seinen Einfluss auf seine Bürger nehmen will, soll er auf das Wertsystem des Volkes achten und seine Solidarität mit dem Volk auf Grund der kulturellen und nationalen Gemeinsamkeit ausdrücken. So ist es bewiesen, dass Politik ohne Kultur das friedliche Ziel nicht erreichen kann. Dabei finden die Beiden im politischen Bereich ihren konzentrierten Ausdruck. So ist die Politik heute ein untrennbarer Teil unseres Alltags. Wenn die Politik die nationale Würde ihrer Bürger berücksichtigt, findet sie dann keinen Widerstand von derer Seite. Die Sprache gilt im politischen Bereich als ein Vermittler zwischen dem Staat und dem Volk. Dabei sei es zu betonen, dass die Sprache dem jeweiligen Stil entsprechen muss. Die politischen Reden sind immer auf ein bestimmtes Ziel gerichtet. Die Übereinstimmung zwischen der Intention und dem durchgesetzten Ziel der Sprache liegt in der ausgewählten Lexik und Eindeutigkeit des Gesagten. Das stellt ein großes Problem für die Übersetzungswissenschaft dar, weil hier theoretische Übersetzungsverfahren alleine nicht in der Lage sind, eine Lösung des Übersetzungsproblems anzubieten. Ohne erforderliches Vorwissen, das uns den Schlüssel zum Verständnis der landeskundlich gefärbten lexikalischen Einheiten zur Verfügung stellt, ist die akzeptable und verständliche Übersetzung dieser Lexik kaum möglich. **Das Ziel** des Artikels ist die landeskundlichen Elemente in den politischen Reden im Kontext der interkulturellen Kommunikation zu untersuchen, indem man die Intensivität und die Abschwächung der landeskundlichen Färbung analysiert.

Die Aktualität dieses Artikels liegt in der grundlegenden Forschung von Eigenschaften der landeskundlichen Elemente der Sprache unter der rasch und erfolgreich entwickelten Zusammenarbeit zwischen der Ukraine und Deutschland. Im Artikel werden die neuen Thesen vorgeschlagen, weil noch kein fester Unterschied zwischen den Realien und den landeskundlich gefärbten lexikalischen Einheiten in der Sprache festgestellt wurde.

Zu Grunde dieses Artikels wurden die Werke von R.P. Zoriwtschak, G. Floros, K. Mudersbach und anderen Linguisten gelegt, die sich mit diesem Problem beschäftigen.

Das landeskundliche Vorwissen ist in der Ausgangssprachlichen Lexik impliziert und für die Ausgangssprachträger verständlich, bei der direkten Übersetzung für die Zielsprachträger verloren und/oder tritt expliziert nicht nach außen. So muss man zuerst auf die Fragen gehen, warum das Übersetzen für das Kulturverständnis und warum die Kulturkenntnis für das Übersetzen notwendig sind. Laut Klaus Modersbach wird eine Konvention für den Lebensbereich innerhalb der Gemeinschaft verstanden, die der einheitlichen, reglementierten Durchführung bestimmter zweckbezogener Handlungen dient [4, s. 169]. Die Kultur kann in der Textdimension entweder implizit oder explizit dargelegt werden. Explizit ist sie in den Texten dargelegt, die zweckgemäß über das Kultursystem informieren und thematisch der Kultur gewidmet sind, so, dass man in diesen Texten notwendige Erklärungen und Definitionen für verschiedene Kulturerscheinungen findet. In den die Kultur implizit darstellenden Texten wird darauf bezogenes Vorwissen beim Leser vorausgesetzt, die Kultur selbst ist in solchen Texten nicht dargestellt aber einbezogen. Das Textverständnis ist in diesem Fall nur vom rezipierenden Individuum und dessen Vorwissen abhängig. Die im Text vorgeschlagenen Autorsübersetzungen diktieren dem Rezipienten ein Handlungsmuster, das für den Autor als einzigrichtiges gilt. So sind für ein globales Textverständnis sowohl das allgemeine Kulturverständnis als auch das Verständnis der einzelnen Kulturelemente wichtig, die ihren einzigartigen Ausdruck in der Originalsprache der Kulturgemeinschaft finden. Der Übersetzer ordnet die Einheiten der fremden Kultur der eigener zu und macht die Differenzen bei impliziten Texten durch eine geeignete Kommentierung und bei expliziten Texten durch eine konsequente Darstellung der beiden Kulturen verständlich.

Beim Übersetzen der impliziten Texte weist Georgios Floros auf den Zusammenhang zwischen den kulturellen auf den ersten Blick vereinzelt Elementen [2, s. 75]. Er unterscheidet zwischen der Systemebene und der Textebene. So kann die Kultur als System von Wissensbereichen dargestellt werden. Wenn das System vollständig zusammengestellt ist, lässt es sich bestimmen, welchen Platz ein kulturelles Element aus der Textebene im Kultursystem einnimmt.

Das lässt die Bedeutung und die Funktion dieses Elementes in einem impliziten Text erschließen, denn konkrete Einheiten eines Kultursystems beziehen sich auf konkrete Einheiten des Textes, die das Kultursystem implizieren. Die abstrakte Ebene der aussertextuellen Information widerspiegelt sich ganz oder teilweise in verschiedenen Stellen der Textebene. Kulturelle Elemente eines Textes gehören meistens zum gleichen Kultursystem und bilden die kulturelle Konstellation. Ihre gemeinsame Zugehörigkeit lässt sich als miteinander verbundene und deshalb als Ganzheit betrachten. Nur die Zusammenstellung der beiden Ebenen ermöglicht die Ermittlung der kulturellen Konstellation.

Zu den spezifischen Elementen der fremden Kultur gehören die Realien. Laut R.P. Zoriwtschak ist die Realie eine mono- oder polylexikalische Einheit der Originalsprache deren Hauptbedeutung im Rahmen der binären Zusammenstellung einen traditionellen Kontext der Kulturinformation umfasst, die ganz fremd für die objektive Wirklichkeit der Zielsprache ist [1, s. 23]. Bei der Übersetzung von Realien kann keine entsprechende lexikalische Einheit in der Zielsprache gefunden werden. Sie kann nur durch die translatorische Umbenennung in der Zielsprache wiedergegeben werden. Eine Realie als Objekt der Wirklichkeit und als lexikalische Einheit gibt es nur in der Originalsprache und im Leben deren Kulturgemeinschaft. Für andere Kulturgemeinschaften ist die Bedeutung der fremden Realien ohne Kommentar oder realienbezogenes Vorwissen ungreifbar. Die Realien bilden den traditionellen Komplex der Kulturinformation einer Kulturgemeinschaft und sind einer der wichtigsten Komponenten der Landeskunde. Die lexikalische Erscheinungsform der Realien findet ihren Ausdruck nur in den lexikalischen Einheiten der Originalsprache der jeweiligen Kulturgemeinschaft, die diese Sprache spricht. So ist die wörtliche Übersetzung von Realien in die Zielsprache unmöglich, denn sowohl die darunter gemeinten Dinge als auch die Tatsachen und historische Ereignisse ihres Herkunftslandes haben keine Äquivalente in der Zielsprache sowie im Leben der fremden Kulturgemeinschaften. Und im Unterschied zu Realien haben die lexikalischen Erscheinungsformen von landeskundlichen Aspekten in beiden Sprachen bei der Übersetzung direkte lexikalische Äquivalente für Bezeichnung der darunter gemeinten Dinge, Tatsachen und historischen Ereignisse, obwohl sie im Leben der fremden Kulturgemeinschaft keinen Platz hatten oder einen ganz anderen Ausdruck fanden.

Nationalbezogene Elemente der Nationalsprache, die oft als landeskundliche Elemente der Sprache gelten, kommen in den politischen Reden zum Einsatz. Solche Textsorte verwendet mehrere sprachliche Elemente, die die Wirklichkeit des konkreten Landes widerspiegeln, die den Bürgern dieses Landes nah sind, die die nationalen Gefühle außer Betracht nicht lassen. Eine Politische Rede muss überzeugend sein, um mehr Führsprecher zu gewinnen. Daher enthalten politische Reden mehrere landeskundliche Elemente der Sprache, die wirkliche aktuelle Ereignisse oder Dinge aus dem Leben der jeweiligen Kulturgemeinschaft darstellen. Bei der Übersetzung solcher Reden stößt der Übersetzer auf mehrere Schwierigkeiten, die durch die Knappheit des zulässigen Umfangs (es gibt keinen Platz für Kommentare) und durch den erfolgreichen Lakonismus der Sprache (Beschränkung auf Stil und zutreffende lexikalische Mittel) verursacht sind. Dabei ist es zu berücksichtigen, dass nicht immer landeskundliche Elemente einer Sprache und Kultur für eine andere auch spezifisch oder landeskundlich gefärbt sind. Wenn, z.B. das Wort „Präsident“ im Deutschen und Französischen gleiche Bedeutung hat, ist es für Ukrainische ein landeskundliches Element der deutschen Sprache, weil die Funktionen eines Staatsmanns, die darunter gemeint sind, sich wesentlich unterscheiden. So muss vor der Übersetzung eine kontrastive Sprach- und Kulturanalyse vorgenommen werden, um ähnliche Missverständnisse bei der Übersetzung zu vermeiden.

Die Übersetzung von Realien gestaltet sich schwierig, weil es in keinem Fall eine eins-zu-eins-Entsprechung des zielsprachlichen für den ausgangssprachlichen geben kann, da das Objekt der Benennung in der zielsprachlichen Sprechergemeinschaft nicht vorhanden ist. Bei der Übersetzung von landeskundlichen Elementen der Ausgangssprache ist es gewöhnlich kein Problem eine eins-zu-eins-Entsprechung in der Zielsprache zu finden. Schwierig ist es dabei aber den gemeinten aber für den zielsprachigen Empfänger verdunkelten Inhalt des Gesagten zu explizieren, weil die darunter gemeinten Objekte fremd für seine Kulturgemeinschaft sind.

Bei der Lexementlehnung wird die Realie als ein ausgangssprachliches Lexem übernommen. Dieses Verfahren ist nur dann anwendbar, wenn durch die Realie nicht ihre konkrete Bedeutung in der Zielsprache wiedergegeben werden soll, sondern nur landeskundliches Kolorit in den Text eingefügt werden soll, oder wenn der Text die Realie eindeutig erklärt (z. B. *Bundestag* – *бундестаг*).

Bei der Lehnübersetzung werden die einzelnen Glieder des ausgangssprachlichen Ausdrucks in die Zielsprache übersetzt, und daraus wird eine neue zielsprachliche Benennung gebildet. Der Grad der semantischen und grammatischen Äquivalenz der einzelnen Glieder des Ausdrucks kann sich variieren (der *Bundeskanzler* – *федеральний канцлер*).

Bei der Lehnerschöpfung werden die einzelnen Glieder des ausgangssprachlichen Ausdrucks in die Zielsprache übersetzt und daraus wird eine neue zielsprachliche Benennung gebildet. Im Unterschied zur Lehnübersetzung weist die Lehnerschöpfung bedeutungserklärende Elemente auf (z. B. *Zivildienst* – *альтернативна служба*).

Bei der Analogiebildung wird für den ausgangssprachlichen Ausdruck in der Übersetzung ein zielsprachlicher Ausdruck verwendet dessen Benennungsobjekt dem Benennungsobjekt des ausgangssprachlichen Ausdrucks ähnelt. Problematisch ist an diesem Verfahren, dass das landeskundliche Kolorit, das die Realie in den Text einbringt, in einem zielsprachlichen Text verlorengeht (z.B. *das Auswertige Amt* – *Міністерство закордонних справ ФРН*).

Bei dem Paraphrasieren wird ein zielsprachlicher Ausdruck gebildet, der die wichtigsten begrifflichen Elemente des ausgangssprachlichen Ausdrucks in einer nominal-verbalen Konstruktion wiedergibt (z. B. *die Ostpartei* – *партія східних німців*).

Unter bestimmten Bedingungen kann es angezeigt sein eine Lexementlehnung vorzunehmen und gleichzeitig eine kommentierende Ergänzung zu geben. Dieses Verfahren gestattet es sowohl das landeskundliche Kolorit zu erhalten als auch dem zielsprachlichen Leser notwendige Verständnishilfen zu geben. Daher erscheint dieses Verfahren als das geeignetste, kann jedoch auf Grund der Platzmangel nicht immer angewendet werden. Darüber hinaus trägt die Kohärenz des Textes nur ein

gewisses Maß an zusätzlichen Erläuterungen, so, dass der Übersetzer genau abwägen muss, welche von ihnen wirklich nötig und möglich sind, ohne dass die Textkohärenz darunter leidet (z. B. *das Oktoberfest – октоберфест, баварське осіннє свято*).

Bei der Durchführung der kontrastiven Analyse wurde festgestellt, dass landeskundliche Elemente unterschiedlich gefärbt sind. Der Grad der Intensität der landeskundlichen Färbung veranlasst den Übersetzer entweder zu den ausführlichen Kommentaren oder zur vorbeigehenden Erwähnung der Besonderheiten oder Unterschiede, wenn es nötig ist. Diese Intensität kann man durch die wörtliche Übersetzung bestimmen. Für *schwache* landeskundliche Färbung halten wir folgende Beispiele: *Meine geehrten Kolleginnen und Kollegen! – Шановні колеги...; Frau Präsidentin – Пані президент*. Von der mittleren Intensivität der landeskundlichen Färbung zeugen die nächsten Ausdrücke: *Menschen haben genug von Rot-Grün – люди стомилися від червоно-зеленого уряду. Jetzt ist Alarmstufe Rot! – Червоний ступінь бойової готовності!* Zu den Ausdrücken mit der starken Intensität der landeskundlichen Färbung zählen wir folgende: *Das soziale Sicherheitssystem – система соціального захисту. Ein solidarisches Gesundheitssystem – солідарна система охорони здоров'я. Diese grausame Tat in New York – цей жорстокий учинок у Нью-Йорку*.

Je unverständlicher die wörtliche Übersetzung ist, desto stärker ist die landeskundliche Färbung und desto erweiterter müssen die Kommentare bei der literarischen Übersetzung von landeskundlichen Elementen sein. Eine starke Färbung findet man in dem Fall, wenn das Ereignis oder darunter gemeinte Dinge in der zielsprachigen Kultur nicht existieren, also völlig unbekannt sind. Wenn der Gegenstand der Benennung sowohl in der ausgangssprachlichen als auch in der zielsprachlichen Kultur existiert, dann wird die landeskundliche Färbung bei den landeskundlich gefärbten Einheiten der deutschen Sprache als schwache bezeichnet, weil in diesem Fall nur einige Eigenschaften des Gegenstandes für die zielsprachliche Kultur verdunkelt sind. Wenn es in der zielsprachlichen Kultur ähnliche Gegenstände für die Benennung gibt, spricht man dann von der mittleren landeskundlichen Färbung. Dabei sei es zu betonen, dass die Grenzen zwischen der schwachen, mittleren und starken Färbung ziemlich relativ sind.

Da die wörtliche Übersetzung uns nur den verdunkelten Inhalt darlegt und das volle Verständnis der landeskundlichen Elemente der Sprache ausschließt, so sollte hier das erforderliche landeskundliche Wissen aktiviert werden. Erst dann kann die optimale Übersetzung zustande kommen. Dabei braucht man Hilfe eines sich gut in der Kultur und Geschichte eigener Kulturgemeinschaft auskennenden Muttersprachlers in Anspruch zu nehmen, was viel Zeit bei der Suche nach dieser Information sparen lässt, oderviele deutsche Nachschlagewerke, Zeitungen, und andere Massmedien einzusetzen, z.B. *Verlierer sind die Familien, denn sie wurden durch die Kürzungen bei der Eigenheimzulage besonders getroffen. die Eigenheimzulage – фінансова підтримка держави сім'ям на створення приватного житла (Staatliche Förderung für private Schaffung des Wohnraums, d.h. Schaffung der Einfamilienhäuser. Was für die Ukraine nicht typisch ist)*. In Deutschland gibt es gesetzliche und private Krankenkassen, die menschliche Gesundheit versichern und ihre Behandlung finanzieren. Private Versicherung ist nur den Menschen mit einem bestimmten Einkommen erlaubt. Krankenversicherung ist für alle berufstätigen Menschen eine Pflicht. So übersetzen wir den Begriff *die Zwei-Klassen-Medizin – державне та приватне медичне страхування*.

Die Übersetzung von landeskundlichen Elementen der Sprache fordern den höheren expliziten Grad des Ausdrucks der landeskundlichen Information Deshalb ist ihre Übersetzung oft die Ad-hoc-Bildung. Das für Verständnis der landeskundlichen Elemente erforderliche Wissen wird zuerst aktiviert. Dann kommen am öftesten zum Einsatz die Analogiebildung, Paraphrasierung, und Lehn schöpfung mit der kommentierenden Ergänzung. Diese Übersetzungsverfahren verlangen vom Übersetzer einen kreativen Zugang zur Übersetzung und helfen dann in der optimal kurzen Form das schon aktivierte Wissen in der Zielsprache auszudrücken und den notwendigen Inhalt zu explizieren. Die Suche nach der landeskundlichen Information ist besonders schwer, weil viele Sachen so gesprochen werden aber in kein Nachschlagewerk eingetragen sind. In diesem Fall ist es besonders schwer den Inhalt zu erschließen. Einige der landeskundlichen Elemente sind in der Originalsprache auch die Ad-hoc-Bildung, was ihre Übersetzung ohne Sprachgefühl und Hilfe von einem gut ausgebildeten und sich gut im jeweiligen Bereich auskennenden Muttersprachler unmöglich macht.

Dieser Artikel bringt landeskundliches Wissen ans Licht, dass sich auf aktuelle Ereignisse des politischen Alltags Deutschlands bezieht und für Verständnis vieler landeskundlich gefärbten lexikalischen Einheiten der deutschen Sprache erforderlich ist. Die Autoren haben vor, dieses Thema weiter zu erforschen und die eventuellen Möglichkeiten der Übersetzung von landeskundlichen Elementen der Sprache zu erschließen.

Literaturverzeichnis:

1. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад / Р.П. Зорівчак. – Київ : Вища школа, 1985. – 246 с.
2. Floros G. Kultur und Übersetzung/ G. Floros //Jahresbuch Übersetzen und Dolmetschen, Bd.2, 2001. – S. 75–84.
3. Floros G. Zur Repräsentation von Kultur in Texten / G. Floros // Jahresbuch Übersetzen und Dolmetschen, Bd.2, 2001. – S. 77.
4. Mudersbach K. Kultur und Übersetzung / K. Mudersbach //Jahresbuch Übersetzen und Dolmetschen, Bd.2, 2001. – S. 169–226.

Summary

Z. CHEPURNA, G. LYSENKO. THE CULTURAL ASPECT OF THE TRANSLATION OF POLITICAL SPEECHES

The article focuses on important aspects of the regional study aspect when translating political speeches. Particular attention is paid to the translation of the realities. It was found, that lexical units have different degrees of color.

Key words: country specific elements, preliminary knowledge, marked lexical unit, reality, target language, source language, lexical equivalents, contrastive.

Анотація

З. ЧЕПУРНА, Г. ЛИСЕНКО. КРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ

У статті акцентовано увагу на важливих моментах країнознавчого аспекту під час перекладу політичних промов. Особлива увага приділяється перекладу реалій. Було встановлено, що лексичні одиниці мають різний ступінь забарвленості.

Ключові слова: країнознавчі елементи, попередні знання, маркована лексична одиниця, реалія, мова перекладу, мова оригіналу, лексичні еквіваленти, контрастивний.

Аннотация

**З. ЧЕПУРНАЯ, Г. ЛЫСЕНКО. СТРАНОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ
ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧЕЙ**

В статье акцентировано внимание на важных моментах страноведческого аспекта при переводе политических речей. Особое внимание уделяется переводу реалий. Было установлено, что лексические единицы имеют разную степень окрашенности.

Ключевые слова: страноведческие элементы, предварительные знания, маркированная лексическая единица, реалія, целевой язык, язык оригинала, лексические эквиваленты, контрастивный.

НОТАТКИ

«Південний архів» (Збірник наукових праць. Філологічні науки)
„Pivdenniy Arkhiv” (Collected papers on Philology)

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
PIVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск — LXXI
Issue

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 22,79. Замов. № 23/17. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.